God skikk

Om bruk av litteratur og kilder i allmenne, historiske framstillinger

Utredning fra et utvalg oppnevnt av Den norske Forleggerforening (DnF), Den norske historiske forening (HIFO) og Norsk faglitterær forfatter- og oversetterforening (NFF)

Forord

I januar 2005 oppnevnte Den norske Forleggerforening (DnF), Den norske historiske forening (HIFO) og Norsk faglitterær forfatter- og oversetterforening (NFF) en gruppe som skulle utrede «kildebruk i allmenne historiske fremstillinger». I den forbindelse ble det formulert et bakgrunnsnotat, og utvalget ble gitt et mandat i seks punkter. I innledningskapitlet nedenfor redegjør utvalget for mandatet og for sitt arbeid med utredningen.

Selv om utredningen, i samsvar med mandatet, tar sitt utgangspunkt i ett konkret verk og debatten om dette verket, skal utredningen ikke primært forstås som en gransking av dette verket, men som et bidrag til å klargjøre en del sentrale spørsmål som kom fram i debatten rundt verket.

Utredningsarbeidet har vært både spennende og krevende, idet flere ulike kompetanser og fagtradisjoner skulle samles om et felles dokument. Ikke minst har utvalget gjennomført mange og grundige diskusjoner om forholdet mellom juss og fagetikk, og mellom vitenskap, faglighet og formidling. Vår ambisjon har vært å la disse diskusjonene nedfelle seg i både teoretiske avklaringer og praktiske anbefalinger.

Utvalget vil rette en særlig takk til Hans Marius Graasvold i NNFs sekretariat for assistanse med praktisk tilrettelegging underveis. Dessuten takker vi cand.philol Sunnev Gran, som har utført en betydelig innsats med en større intervjuundersøkelse på oppdrag fra utvalget. Endelig takker vi Ingjerd Røynås som har bistått med korrekturlesning.

Det er vårt håp at utredningen vil kunne være til nytte for våre oppdragsgivere – som altså representerer norske forleggere, forfattere og oversettere og historikere.

Utredningen er enstemmig.

Oslo/Bergen 17. februar 2006

Ole-Andreas Rognstad Anne-Hilde Nagel

Hallstein Laupsa Johan L. Tønnesson

Innhold

Del I 7
1. Innledning 7
1. 1 Utredningens mandat og utvalgets fortolkning av dette 7
1.2 Sentrale ord og begreper i utredningen 10
1.3 Kortfattet rapport om utvalgets arbeid 11
1.4 Oppdragsgivernes bakgrunnsnotat og mandat 12
2. "Alnæs-debatten" – en kommentert oversikt 14
2.1 Debattens verdi 15
2.2 Hvilke spørsmål har vært diskutert i Alnæs-debatten? 16
3. Et aktuelt eksempel i Danmark: Esmann-saken 25
3.1 Kort redegjørelse for saken 25
3.2 Esmann-saken og dens relevans for Alnæs-saken 27
Del II 29
4. Forholdet mellom opphavsrett og fagetikk 29
5. Fagetiske normer for allmenne, historiske framstillinger 33
5.1 Kunnskapens tilgjengelighet 36
5.2 Krav om selvstendighet i eget arbeid 39
5.3 Krav om redelighet 40
5.4 Plagiat, sitat og parafrase 43
5.5 God henvisningsskikk 47
5.6 Om individuelt og institusjonelt ansvar for redeligheten 52
6 Rettslige normer for bruk av andres åndsverk i allmenne vitenskapelige fremstillinger 54
6.1 Oversikt over den rettslige reguleringen 54
6.2 Nærmere om det opphavsrettslige vern for faglitterære framstillinger 57
6.3 Sitatretten – herunder forholdet til opphavsmannens ideelle rettigheter 77
6.4 Annen gjengivelse enn sitater 97
6.5 Andre rettsgrunnlag 98
6.6 Ekskurs: Bruk av bilder i allmenne historiske framstillinger 100
Del III 102
7. Gjennomgåelse av praksis i forlagene 102
7.1 Innledning 102

7.2 Formelle og uformelle retningslinjer 103
7.3 Sjanger og subsjangere 104
7.4 Tidspress, økonomi og konkurransehensyn 105
7.5 Rolle- og ansvarsfordeling mellom forfatter, redaktør og konsulenter 106
7.6 Henvisninger, noter og kreditering av kilder 107
Del IV 109
8 Eksempler fra Karsten Alnæs: *Historien om Norge*, bind II og V 109
Innledende bemerkninger 109
8.1 Eksempel 1: Forholdet til Willy Pedersen: *Bittersøtt* 110
8.2 Eksempel 2 Martin Eide: *Blod, sverte og gledestårer* 122
8.3 Eksempel 3: Liv Emma Thorsen: *Det fleksible kjønn* 126
8.4 Eksempel 4: Dyrvik, Fossen, Grønlie, Hovland, Nordvik, Tveite: *Norsk Økonomisk Historie 1500–1970*, band 1 (NØH) 130
8.5 Eksempel 5: Astor Furseth: *Vargtid – og andre historier frå fortida* 135
8.6 Eksempel 6: Øystein Rian: *Den nye begynnelsen, Aschehougs Norgeshistorie 1520–1660* 139
8.7 Ekskurs: Billedbruken i *Under fremmed styre. Historien om Norge*, bind II 140
8.8 Oppsummerende betraktninger 140
9. Hvordan belegges sitater? 144
9.1 Innledning: Kildebruk og hensynene til forfattere og lesere 144
9.2 Sitatene i *Femti rike år* 146
9.3 Sitatene i et utdrag av *Overflod og fremtidsfrykt* 152
9.3.3 Sammenfattende observasjoner og sammenlikning 154
9.4 Sitatene i et utdrag av *Karl Evang. En biografi* 155
9.4.2 Vurdering 157
9.5 Sitatene i utdrag av *Vidkun Quisling. En fører blir til* 157
9.5.1 Sammenfattende observasjoner og sammenlikning 158
10. Litteraturlisten i *Femti rike år. Historien om Norge* (bind V) 160
– med korte, sammenliknende undersøkelser av to bind av *Historien om Europa* 160
10.1 Litteraturlisten i *Femti rike år* 160
10.2 Kort om litteraturlisten i *Oppvåkning. Historien om Europa* (bind 1) 169
10.3 Til sammenlikning II: Kort om litteraturlisten i *Oppbrudd. Historien om Europa* (bind 3) 171

Del V 174
11. Fortellergrep og faglighet i allmenne, historiske framstillinger 174
11.1 Den brede interessen for historisk litteratur i Norge 174
11.2 Sjangermangfoldet 175
11.3 *Historien om Norge* 176
11.4 Å skrive godt, sannferdig og etterrettelig – krav til fortellergrep og faglighet 178
11.5 Oppsummering 180
12. Sammenfattende avslutning 181
13. God skikk i bruk av kilder og litteratur – anbefalinger 184
13.1 Avklaring av forholdet mellom juss og etikk 184
13.2 Fortolkning av lovverket 185
13.3 Hvordan bør begrepet "plagiat" forstås? 186
13.4 Fortolkning og håndtering av fagetiske prinsipper og retningslinjer 187
13.5 Hvordan bør det henvises til kilder og litteratur? 187
13.6 Forlagenes rutiner 190
13.7 Forslag om et permanent utvalg i regi av Den norske Forleggerforening og Norsk faglitterær forfatter- og oversetterforening 191
13.8 Forfatternes, herunder historikernes, rutiner 191
13.9 Forslag om at spørsmål om kildebruk føres inn i normalkontrakten mellom forlag og forfattere 191
13.10 Kunngjøring av herværende anbefalinger 192
14. Litteratur 193
Vedlegg 201
Vedlegg 1: Liste over et utvalg forkortelser benyttet i utredningen 202
Vedlegg 2: Utdrag av *Forskningsetiske retningslinjer for samfunnsvitenskap, humaniora, juss og teologi* (NESH 2006) 203
Vedlegg 3: Utdrag fra *Lov om opphavsrett til åndsverk m.v.* (åndsverkloven) 212
Vedlegg 4: Utdrag fra *Lov om kontroll med markedsføring og avtalevilkår* (markedsføringsloven) 221
Vedlegg 5 *God citatskik og plagiat i tekster – vejledende retningslinjer* (Kulturministeriet, DK 2006) 222
Vedlegg 6: Analyseskjemasett A: *Bittersøtt* (Pedersen 1998) vs. *Femti rike år, Historien om Norge*, bind V (Alnæs 2000) 234

Vedlegg 7: Analyseskjema B: *Blod, sverte og gledestårer* (Eide 1995) vs. *Femti rike år. Historien om Norge*, bind V (Alnæs 2000) 241
Vedlegg 8: Analyseskjema C: *Det fleksible kjønn* (Thorsen 1993) vs. *Femti rike år. Historien om Norge*, bind V (Alnæs 2000) 250
Vedlegg 9: Analyseskjema D: *Norsk økonomisk historie* (Dyrvik m.fl. 1979) vs. *Under fremmed styre. Historien om Norge*, bind II (Alnæs 1997) 261
Vedlegg 10. Analyseskjemasett E: *Vargtid – og andre historier frå fortida.* (Furseth 1995) vs. *Under fremmed styre. Historien om Norge*, bind II (Alnæs 1997) 276
Vedlegg 11. Analyseskjema F: En rammetekst fra *Den nye begynnelsen. 1520–1660. Aschehougs Norgeshistorie*, bind 5 (Rian 1995) vs. *Under fremmed styre. Historien om Norge*, bind II (Alnæs 1997) 287
Vedlegg 12. Analyseskjema G: Opplysninger om illustrasjonene i *Under fremmed styre, Historien om Norge*, bind II (Alnæs 1997) 289
Vedlegg 13: Analyseskjemasett H: Eksplisitte sitater i *Femti rike år. Historien om Norge*, bind 2 (Alnæs 2000) 292
Vedlegg 14: Analyseskjemasett I: Eksplisitte sitater i kapitlene «Tvil og tro» og «Marked mot stat – individ mot samfunn» s. 1–138 i Benum 1998. (*Overflod og fremtidsfrykt. 1970 – . Aschehougs Norgeshistorie*, bind 12) 300
Vedlegg 15: Analyseskjemasett J: Eksplisitte sitater i kapitlene «Karl Evang som biografisk emne» og «Del I. Karl Evangs læreår». s. 13–49 i Nordby 1989. (*Karl Evang. En biografi*) 305
Vedlegg 16: Analyseskjemasett K: Eksplisitte sitater i kapitlene «Uskyldig?» og (hoveddelen av) «En mann går av toget» s. 9–50 i Dahl 1991. (*Vidkun Quisling. En fører blir til*) 309

Del I

1. Innledning

1. 1 Utredningens mandat og utvalgets fortolkning av dette

I det følgende redegjøres det punktvis for utvalgets mandat og hvordan vi har tolket dette. Utvalget vil samtidig kommentere sentrale punkter i et *bakgrunnsnotat* som våre oppdragsgivere formulerte i forbindelse med oppnevningen. Bakgrunnsnotatet og mandatet gjengis i sin helhet til sist i kapitlet.

Mandatets første punkt lyder slik:

> «1. Utredningen skal ta utgangspunkt i allmenne, historiske fremstillinger beregnet på et bredt publikum og bl.a. se på forholdet mellom slike skrifter og den akademiske praksis for sitat- og kildebruk. Utrederne blir også bedt om å drøfte problemstillinger knyttet til formidling av vitenskapelige tekster til andre enn fagfeller.»

I flere av kapitlene drøfter vi forholdet mellom historieframstillinger beregnet på ulike målgrupper. Det gis også (6.3.4 (iv) og 13.5) noen anbefalinger om hvilke krav til sitatbelegg og kildeangivelse som bør stilles.

Neste punkt i mandatet begynner som følger:

> «2. Utredningen skal kartlegge praksis rundt kildeangivelser, sitatbruk og det overordnede forteller- og formidlingsgrep i slike skrifter, og vurdere om dagens praksis er i samsvar med de juridiske, etiske og faglige standarder som gjelder.»

En omfattende kartlegging av praksis i allmennhistoriske framstillinger ville ha sprengt rammene for utredningsarbeidet. Vi har lagt hovedvekten på å gjennomføre inngående drøftinger av noen utvalgte eksempler fra *Historien om Norge,* jf. kommentarene til mandatets punkt 3 nedenfor. For å få en oversikt over både praktisk-organisatoriske forhold og hvilke holdninger og synspunkter som er vanlige i norske forlag, har vi gjennomført en serie intervjuer med forlagsmedarbeidere. Vi har også intervjuet noen fagfolk utenom forlagene i forbindelse med tre utvalgte historieverk. Utskrifter av intervjuene offentliggjøres ikke, men i kapittel 7 trekker vi fram noen sentrale poenger som er kommet fram gjennom dem. Også i flere andre kapitler har vi dratt nytte av intervjumaterialet.

I flere av kapitlene (5, 6, 7 ,11 og 13) berøres spørsmålet om hvilke forskjeller som finnes og bør kunne finnes med hensyn til kilde- og litteraturhenvisninger i ulike typer publikasjoner. I kapittel 11 drøfter utvalget noen spørsmål rundt forteller- og formidlingsgrep, og fremmer som hovedsynspunkt at det bør gjøres klart for leseren *hvilket* overordnet grep som faktisk er valgt.

I den juridiske redegjørelsen (kap. 6) drøftes åndsverkloven og rekkevidden av den når det gjelder sitat- og kildebruk i allmenne historiske framstillinger beregnet på et bredt publikum. Her trekker vi også inn rettspraksis og diskusjoner fra flere europeiske land. I redegjørelsen for etiske og faglige standarder (kap. 5) drøftes normer som er etablert for bruk av andres arbeider i historiske framstillinger, særlig allmenne historiske framstillinger.

Punkt 2 i mandatet fortsetter slik:

> «Utredningen skal vurdere om det er behov for å fastsette nye standarder, og søke å etablere en felles forståelse av hva som bør være god faglitterær skikk i allmenne fremstillinger. Som en del av vurderingsgrunnlaget, bør gruppen ta hensyn til internasjonale standarder og praksis på området, og vurdere om den rettslige standarden «god skikk» kan utvikles videre. Utredningen kan legge frem forslag om konkrete retningslinjer for god kildebruk og sitatskikk i slike sammenhenger.»

I *bakgrunnsnotatet* heter det videre om dette:

> «Utgangspunktet for utredningsarbeidet er bl.a. debatten som er blitt ført om Karsten Alnæs' *Historien om Norge*. […] Målet med utredningen er å etablere klarere standarder for bl.a kilde- og sitatbruk i slike allmenne fremstillinger, som i noen sammenhenger er blitt kalt populærvitenskapelige fremstillinger. Utredningsgruppen skal vurdere behovet for klare retningslinjer på dette området som er egnet til å etablere en større enighet om hva som er god praksis. Kanskje kan denne utredningen danne et utgangspunkt for å utarbeide en faglitteraturens "Vær varsom"-plakat, som senere eventuelt kan kodifiseres.»

Utvalget vil bemerke at vi her er inne på et område som dels er lovregulert, og dels underlagt fagetiske retningslinjer. Når det bes om at utvalget skal vurdere behovet for klare retningslinjer på området, må det presiseres at utvalget ikke har noen kompetanse til å gi veiledende retningslinjer for hvordan loven skal tolkes, eller for den saks skyld å fastsette nye fagetiske normer ved siden av de eksisterende. Utvalget forstår mandatet slik at det bes om at man vurderer behovet for at det gis noen *anbefalinger* om hvordan forfattere og forlag bør og kan forholde seg for å opptre innenfor rammen av eksisterende regelverk og fagetiske normer. Utvalget har funnet det naturlig at denne utredningen munner ut i noen slike anbefalinger (kap. 13). Noen av dem dreier seg direkte om tiltak blant forfattere og forlag, andre anbefalinger foreslås omformet til retningslinjer for ulike aktører i bokbransjen. Slik kan utredningen bidra til å «fastsette nye standarder». Med hensyn til en eventuell fremtidig "Vær varsom"-plakat – i analogi med pressens tilsvarende – antar vi at den bør forvaltes av et eget bransjeorgan tilsvarende Pressens faglige utvalg. Vi har imidlertid ikke tolket mandatet slik at vi skulle vurdere opprettelsen av et slikt organ. Derimot fremmer vi forslag om et rådgivende samarbeidsorgan mellom forlag og forfattere.

I utredningens første del (kap. 3) redegjøres det for en aktuell sak i Danmark som i særlig grad er relevant med hensyn til diskusjonen om behovet for klarere standarder. Begrepet "god skikk" står sentralt i en diskusjon om tolkningen av åndsverkslovgivningen. Samtidig står "god skikk" i betydningen "redelighet" og "god henvisningsskikk" sentralt i

fagetikken. Vi har forsøkt – både i en fagetisk og en juridisk sammenheng – å drøfte og presisere hva 'god skikk' etter vår oppfatning bør innebære med hensyn til allmennhistoriske framstillinger. Denne presiseringen og drøftingen bør ha gyldighet også i andre faglitterære sjangere.

Utvalget har merket seg mandatets formulering «den rettslige standarden», og er av den oppfatning at den juridiske siden av kildebruken i allmennhistoriske framstillinger er viktig å klarlegge. Det skal bemerkes at rettsreglene på dette området i liten grad oppstiller konkrete og spesifikke handlingsnormer. I stor utstrekning er det tale om vurderingspregede normer (som f.eks. "verkshøyde" og "god skikk"), der det er vanskelig å gi helt entydige og sikre svar på hvor grensen mellom rett og urett går. Dette gjelder ikke minst også fordi det er sparsomt med (høyeste-)rettspraksis på området. Utvalget har på denne bakgrunn lagt forholdsvis stor vekt på å utrede denne siden av saken.

Mandatets punkt 3 har denne ordlyden:

> «3. Utredningen skal ta utgangspunkt i allerede utgitte skrifter. Utredningen skal spesielt se på bind II og V av Karsten Alnæs' Historien om Norge. Utrederne behøver ikke å begrense seg til å behandle de eksemplene som har vært fremme i den offentlige debatten. Utredningen kan etter eget skjønn trekke inn andre norske eller utenlandske verk - og eventuelt saker - som er egnet til å belyse de prinsipielle og praktiske problemstillingene.»

I *bakgrunnsnotatet* heter det også:

> «Utredningen skal ta utgangspunkt i allerede utgitte verk beregnet på en større allmennhet, og utrederne har fått i oppdrag å bruke bind II og V av *Historien om Norge* som eksempelsamling. Utrederne behøver ikke å begrense seg til de eksemplene som har vært fremme i den offentlige debatten.»

I kapittel 2 går utvalget gjennom og kommenterer debatten om kildebruken i *Historien om Norge*, og klargjør hvilke av debattens temaer utvalget har tatt opp til nærmere drøftelse.

Utvalget har valgt å trekke ut et mindre antall eksempler fra bind II og V i *Historien om Norge*, og drøfte disse juridisk, etisk, historiefaglig og formidlingsmessig. Flere av disse eksemplene har vært offentlig kjent, men vi trekker også fram noen nye. I tillegg har vi gjennomført en studie av *markert* sitering som omfatter hele bind V. Her har vi også valgt å utføre noen mindre, sammenliknende studier med andre allmennhistoriske verk. De poengene vi her løfter fram har i liten grad vært framme i den offentlige debatt. Endelig har vi gått kritisk gjennom litteraturlistene i de to bindene, og også her sammenliknet med andre verk.

Bakgrunnsnotatet slår videre fast:

> «Utredningsgruppen vil få oversendt de juridiske vurderingene som ble foretatt av Norsk faglitterær forfatter- og oversetterforening og Gyldendal Norsk Forlag i forbindelse med et forlik som ble inngått om bruken av én forfatters verk i *Historien om Norge*, men gruppen er ikke forpliktet til å ta stilling til, eller utgangspunkt i, disse juridiske vurderingene.»

I vår drøfting knytter vi enkelte kommentarer til disse juridiske vurderingene. Vi har også funnet det naturlig å kommentere noen punkter i notatet fra det samme advokatkontoret som forlaget har offentliggjort, og som gjaldt et større antall forfatterskap som det er trukket veksler på i *Historien om Norge.*

I *bakgrunnsnotatet* heter det videre:

> «Hovedformålet med utredningen er ikke å vurdere kildebruken kun i dette verket, men å søke å avklare de faglige, etiske og juridiske normer som bør legges til grunn for bruk av kilder i faglitterære verk, og peke på hvilke dilemmaer som kan oppstå og hvordan disse kan løses. Forholdet mellom allmenne fremstillinger og akademisk praksis når det gjelder sitat- og kildebruk vil også være et tema for utredningen.»

Utvalget – som altså i bakgrunnsnotatet omtales som «utredningsgruppen», men som velger å kalle seg selv "utvalget" – har i tråd med dette verken sett det som sin oppgave å gjennomføre en systematisk gransking av, eller avsi noen bastant dom over *Historien om Norge*, men nettopp å trekke lærdom av dette verket og av debatten som fulgte i dets kjølvann. Flere av de trekk som vi finner kritikkverdige ved Historien om Norge er neppe enestående for dette verket, noe vi gir noen eksempler på (henvisning fra eksplisitte sitater og utforming av litteraturlister, kap. 9 og 10). Utvalget har imidlertid verken hatt kapasitet til eller sett det som sin oppgave å gjennomføre noen systematisk undersøkelse av liknende verk. Vi har det håp at utredningen vil være en spore til allmenn debatt og forbedret praksis.

1.2 Sentrale ord og begreper i utredningen

For å lette forståelsen presenterer vi her noen kortfattede definisjoner fordelt på to grupper av ord og begreper.

Ord som ikke allment har noen presis betydning, men som vi vil benytte med en bestemt betydning i utredningen:

Allmenne historiske framstillinger beregnet på et bredt publikum: Bredt anlagte samfunnshistoriske framstillinger skrevet for en større leserkrets enn bare faghistorikere.
Kilde: Der ikke annet er nevnt, brukes "kilde" i opphavsrettslig betydning, dvs. om et verk av en annen forfatter som benyttes i framstillingen. Enkelte steder presiseres det historiefaglige skillet mellom "kilder" (i det vesentlige primærkilder) og "litteratur" (sekundære kilder, altså framstillinger som baserer seg på primærkilder i arkiver etc.).
Kildebruk: I de deler av utredningen som ikke behandler opphavsrettslige og fagetiske spørsmål i detalj, benyttes uttrykket "kildebruk" som kort, praktisk fellesbetegnelse for "sitering, parafrasering og kilde-/litteraturhenvisning".

Litteratur: Se "kilde".
Referat/parafrase: Gjengivelse av et tekstlig innhold med egne ord.
Sitat: En ordrett gjengivelse av en språklig ytring. Det rettslige sitatbegrepet kan være noe videre, se nedenfor (6.6.3).

Ord som finnes i alminnelige ordlister, og som vi gjengir her, dels av lettvinthetshensyn for leseren, dels fordi det er delbetydninger vi vil trekke fram:

Fotnote: Forklarende tekst som plasseres nederst på en side i en skriftlig publikasjon. Brukes i dagligtalen ofte synonymt med "sluttnote".

Litteraturlister: Lister over publikasjoner som er anvendt i en framstilling. Listen kan også omfatte publikasjoner som ikke er anvendt, men som er ført opp som forslag til videre lesning. Faghistorikere skiller dessuten mellom lister over anvendte "kilder" (primærkilder i arkivene etc.) og "litteratur".

Sluttnote: Forklarende tekst som plasseres sist i et kapittel eller avslutningsvis i en skriftlig publikasjon.

1.3 Kortfattet rapport om utvalgets arbeid

Utvalgets sammensetning og kompetanse går fram av punkt 4 i mandatet som er gjengitt nedenfor. Etter første møte trakk Fredrik Engelstad seg, og ble erstattet av forlagssjef Hallstein Laupsa. Han har først og fremst bidratt med sin kompetanse som erfaren forlegger. Anne-Hilde Nagel har, ved siden av sin faghistoriske kompetanse, solid erfaring med fagetisk virksomhet, blant annet i Den nasjonale forskningsetiske komité for samfunnsvitenskap, humaniora, juss og teologi (NESH), som hun leder f.o.m. 2006. Blant annet pga. sykdom fikk utvalget innvilget forlenget den opprinnelige leveringsfrist til februar 2006.

Utvalget har holdt ni møter – 4.2., 17.6., 26.8., 30.9., 28.10., 18.11., 9.12. og 16.12. 2005 og 3.2.2006. Utvalget har holdt hyppig e-postkorrespondanse underveis. I kapittel 7 redegjøres det for den serien av intervjuer som utvalget har gjennomført. Til hjelp med et flertall av intervjuene engasjerte utvalget cand.philol Sunnev Gran som intervjuer.

1.4 Oppdragsgivernes bakgrunnsnotat og mandat

I det følgende gjengis bakgrunnsnotatet og mandatet, slik det ble oversendt utvalget ved starten av arbeidet:

«Mandat for utredningen og sammensetning av gruppen

Utredning om kildebruk i allmenne historiske fremstillinger

Bakgrunn

Norsk faglitterær forfatter- og oversetterforening, Den norske historiske forening og Den norske Forleggerforening har bestilt en uavhengig utredning om ulike sider ved kildebruk og sitatpraksis i allmenne historiske fremstillinger. Utgangspunktet for utredningsarbeidet er bl.a. debatten som er blitt ført om Karsten Alnæs' *Historien om Norge*. Debatten har vist at det er behov for en prinsipiell gjennomtenkning og praktisk gjennomgang av en rekke sider ved faglitterær formidling beregnet på et bredt publikum – noe som vil kreve både juridisk og etisk kompetanse og kompetanse når det gjelder forholdet mellom tekst og kilder.

Målet med utredningen er å etablere klarere standarder for bl.a kilde- og sitatbruk i slike allmenne fremstillinger, som i noen sammenhenger er blitt kalt populærvitenskapelige fremstillinger. Utredningsgruppen skal vurdere behovet for klare retningslinjer på dette området som er egnet til å etablere en større enighet om hva som er god praksis. Kanskje kan denne utredningen danne et utgangspunkt for å utarbeide en faglitteraturens "Vær varsom"-plakat, som senere eventuelt kan kodifiseres.

Utredningen skal ta utgangspunkt i allerede utgitte verk beregnet på en større allmennhet, og utrederne har fått i oppdrag å bruke bind II og V av *Historien om Norge* som eksempelsamling. Utrederne behøver ikke å begrense seg til de eksemplene som har vært fremme i den offentlige debatten. Utrederne kan også trekke inn andre norske og utenlandske skrifter som er egnet til å belyse de prinsipielle og praktiske problemstillingene. Med dette som utgangspunkt kan det utvikles et forslag til standard for hva som er god, faglitterær skikk i slike allmenne fremstillinger. Utredningsgruppen vil få oversendt de juridiske vurderingene som ble foretatt av Norsk faglitterær forfatter- og oversetterforening og Gyldendal Norsk Forlag i forbindelse med et forlik som ble inngått om bruken av én forfatters verk i *Historien om Norge*, men gruppen er ikke forpliktet til å ta stilling til, eller utgangspunkt i, disse juridiske vurderingene.

Hovedformålet med utredningen er ikke å vurdere kildebruken kun i dette verket, men å søke å avklare de faglige, etiske og juridiske normer som bør legges til grunn for bruk av kilder i faglitterære verk, og peke på hvilke dilemmaer som kan oppstå og hvordan disse kan løses. Forholdet mellom allmenne fremstillinger og akademisk praksis når det gjelder sitat- og kildebruk vil også være et tema for utredningen.

Kildebruk og sitatpraksis reiser en rekke problemstillinger som utredningen skal søke å belyse. Vi ønsker en opphavsrettslig vurdering av hva som er god sitatskikk og tilbørlig kildebruk. Den siste tids debatt har også vist at det ikke hersker noen samlet forståelse av når og i hvilken utstrekning man kan sitere fra offentliggjorte verk, *hvordan* det best kan refereres til det grunnlagsmaterialet som allmenne fremstillinger bygger på, og bak denne uenigheten synes det til dels å være en manglende forståelse for *hvorfor* og i hvilken grad det skal henvises presist til de kilder det nye arbeidet bygger på. Det synes å være behov for å komme frem til en prosedyre som kan være tilgjengelig for alle parter, for eksempel når det gjelder retningslinjer for referering til ulike typer kilder, og

hvordan de representeres i allmenne framstillinger. Allmenne fremstillinger reiser spesielle metodiske og faglige utfordringer som utredningsgruppen bes om å se nærmere på. Bruken av andres verk har også en etisk side – og utredningsgruppen blir bedt om vurdere disse i lys av det arbeidet som er gjort med å utvikle etiske retningslinjer for ulike fagdisipliner.

Mandat for utredningen og sammensetningen av gruppen

1. Utredningen skal ta utgangspunkt i allmenne, historiske fremstillinger beregnet på et bredt publikum og bl.a. se på forholdet mellom slike skrifter og den akademiske praksis for sitat- og kildebruk. Utrederne blir også bedt om å drøfte problemstillinger knyttet til formidling av vitenskapelige tekster til andre enn fagfeller.

2. Utredningen skal kartlegge praksis rundt kildeangivelser, sitatbruk og det overordnede forteller- og formidlingsgrep i slike skrifter, og vurdere om dagens praksis er i samsvar med de juridiske, etiske og faglige standarder som gjelder. Utredningen skal vurdere om det er behov for å fastsette nye standarder, og søke å etablere en felles forståelse av hva som bør være god faglitterær skikk i allmenne fremstillinger. Som en del av vurderingsgrunnlaget, bør gruppen ta hensyn til internasjonale standarder og praksis på området, og vurdere om den rettslige standarden "god skikk" kan utvikles videre. Utredningen kan legge frem forslag om konkrete retningslinjer for god kildebruk og sitatskikk i slike sammenhenger.

3. Utredningen skal ta utgangspunkt i allerede utgitte skrifter. Utredningen skal spesielt se på bind II og V av Karsten Alnæs' *Historien om Norge*. Utrederne behøver ikke å begrense seg til å behandle de eksemplene som har vært fremme i den offentlige debatten. Utredningen kan etter eget skjønn trekke inn andre norske eller utenlandske verk – og eventuelt saker – som er egnet til å belyse de prinsipielle og praktiske problemstillingene.

4. Til å forestå utredningen er følgende gruppe oppnevnt: Professor, dr. juris Ole-Andreas Rognstad, som vil ha et særlig ansvar for å se på de opphavsrettslige problemstillingene, professor, dr. art Johan Tønnesson, som har en spesiell kompetanse når det gjelder forholdet mellom tekst og kilder, professor, dr. philos Fredrik Engelstad, som vil få et særlig ansvar for å belyse de profesjonsetiske spørsmålene og professor, dr. philos Anne Hilde Nagel, som har en spesiell kompetanse når det gjelder bruk av historiske kilder. Professor Rognstad er gruppens leder og professor Tønnesson er sekretær.

5. Som oppdragsgivere til utredningen står Den norske Forleggerforening (DnF), Den norske historiske forening (HIFO) og Norsk faglitterær forfatter- og oversetterforening (NFF). Kostnadene til utredningen deles likt mellom DnF og NFF. Utredningen skal være ferdig i oktober 2005.

6. Oppdragsgiverne er enige om at utredningen skal offentliggjøres i sin helhet.

Oslo, 13. januar 2005
Den norske historiske forening
Den norske Forleggerforening
Norsk faglitterær forfatter- og oversetterforening»

2. "Alnæs-debatten" – en kommentert oversikt

Den offentlige debatten rundt kildebruken[1] i *Historien om Norge* oppsto da *Morgenbladet* i sitt første nummer med tabloidformat i november 2003 presenterte saken som hovedoppslag under overskriften «Historien om et plagiat».[2] Her ble det lagt fram en rekke eksempler på hva avisen hevdet var plagiering av andre forfatterskap. Dette var nye påstander. I sin store samleanmeldelse i 2000 kritiserte rett nok historieprofessor Jan Eivind Myhre forfatteren for å ligge for nær sine kilder. Myhre skrev blant annet:

> «Unfortunately, Alnæs much of the time stays too close to his sources. There are long passages, many pages at a time, based on only one, or perhaps a few, sources.» (Myhre 2000: 269).

Men *plagiat*-anklagene i *Morgenbladet* var nye. Etter oppslaget i denne avisen fortsatte en omfattende debatt i en rekke presseorganer. Blant annet skal nevnes at Alnæs erklærte at han aldri hadde mottatt noen klager fra forfattere som følte seg misbrukt, og sosiologiprofessor Willy Pedersen gikk imidlertid i rette med ham, og henviste til en tidligere muntlig samtale de to imellom hvor Pedersen hadde klaget over at en av hans bøker var blitt sitert uten sitattegn.[3] Midt under debatten ble Alnæs tildelt Brageprisens hederspris, noe som ikke svekket den offentlige interessen for personen og saken. Ordskiftet fortsatte med styrke. Det ble samtidig etablert kontakt og ført samtaler mellom Gyldendal Norsk Forlag og Den norske historiske forening (HIFO) som gikk sammen om å arrangere et seminar om temaet i Håndverkeren i Oslo 4. mars 2004. Forlaget tok her en viss selvkritikk og tillyste en omfattende revisjon av verket. I forkant av dette var saken blitt tatt opp i HIFOs medlemsblad *HIFO-nytt,* og det nye historiemagasinet *Levende historie* viet *Historien om Norge* betydelig oppmerksomhet.[4] Etter seminaret publiserte så tidsskriftet *Prosa* Jan Eivind Myhres innledningsforedrag fra Håndverkeren og brakte en leder som tok avstand fra den kildebruk som var påvist.[5]

Debatten blusset opp igjen for alvor da Gyldendals direktør Geir Mork publiserte en lengre artikkel i *Samtiden* nesten ett år etter oppslaget i *Morgenbladet.*[6] Han tok her et detaljert oppgjør med Morgenbladets oppslag og med deler av kritikken som hadde vært reist mot verket i debattens løp. I kjølvannet av den nye debatten offentliggjorde Gyldendal en juridisk

---

[1] I de deler av utredningen som ikke behandler opphavsrettslige og fagetiske spørsmål i detalj, benyttes uttrykket "kildebruk" som kort, praktisk fellesbetegnelse for "sitering, parafrasering og kilde-/litteraturhenvisning". Se også den korte omtalen av begrepet "kilder" i den lille ordlisten i innledningskapitlet.
[2] *Morgenbladet,* 7.-13.11.2003.
[3] Wandrup 2003; Pedersen 2003.
[4] HIFO-nytt 5/2003, 6/2003 og 1/2004; *Levende historie* 01/2004: 46–50.
[5] Myhre 2004a; Fosli 2004.
[6] Mork 2004.

betenkning som juridisk sett langt på vei frikjente forlaget.[7] Pedersen var igjen aktiv i debatten og fikk følge av medieprofessor Martin Eide, som hevdet at en av hans bøker var blitt utilbørlig benyttet i *Historien om Norge*.[8] Det kom til forhandlinger mellom Gyldendal og Pedersen i samarbeid med Norsk faglitterær forfatterforening (NFF), og forhandlingene munnet ut i et forlik, der Pedersen mottok «en uforbeholden beklagelse» fra Gyldendal «for brudd på god sitatskikk ved bruk av deler av hans verk», mens de rettslige vurderingene på begge sider ikke ble gjort kjent. I en artikkel i *Samtiden*s nettutgave reiste så tidligere forlagsredaktør Ottar Grepstad et nytt tema idet han kritiserte kvaliteten på kildehenvisningene i *Historien om Norge,* og hevdet at de mange feilene hadde sammenheng med et utilbørlig tidspress i et kommersielt motivert bokprosjekt.[9] Hans poenger utløste ingen vesentlig ny debatt, men som man vil se har utvalget valgt å følge dem opp ved noen nærmere undersøkelser.[10] Etter at *Morgenbladet* på lederplass hadde foreslått at Gyldendal som en gest overfor alle krenkede forfattere skulle opprette et faglitterært fond, ble det søkt etter andre løsninger, og Den norske Forleggerforening, NFF og HIFO ble enige om å oppnevne det utvalget som står bak herværende utredning. Etter at utvalget ble opprettet, har det ikke vært nevneverdig offentlig debatt om kildebruk hos Alnæs spesielt eller i sin alminnelighet.

2.1 Debattens verdi

Det er utvalgets oppfatning at debatten har vært av varig verdi, ettersom den har løftet fram og belyst viktige prinsipielle spørsmål. Trolig var det en forutsetning for at en slik debatt kunne oppstå og holdes ved like at den hadde et konkret utgangspunkt i en sak hvor faglige, økonomiske og personlige interesser sto på spill. Det kan hevdes at den i for stor grad kom til å dreie seg om personen Alnæs, men som oversikten nedenfor vil vise, var spennet i debatt-temaer betydelig. Dessuten var mange av Alnæs' kritikere nøye med å uttrykke sin respekt for forfatteren.

Ytringsfrihetskommisjonen skriver blant annet dette om den demokratiske verdien av – og trusselen mot – offentlig ordskifte:

> Der vil i vår sivilisasjon alltid være krefter som, bevisst eller ubevisst, arbeider for å bringe oss tilbake til det lukkede samfunn ved å ta kontroll over de «tekster» som konstituerer vår forståelse av virkeligheten.

[7] Madsen og Tøien 2004a.
[8] Bruken av Pedersens og Eides bøker er blant de eksempler utvalget har underkastet en nærmere drøfting, se kapittel 8. Mht. forliket Gyldendal–Pedersen: Se *Forlik mellom Willy Pedersen og Gyldendal*.
[9] Grepstad 2004.
[10] Se kapitlene 9 og 10.

> Derfor kreves det at vi kontinuerlig bevisstgjøres om demokratiets forutsetninger. *Åpenheten* og *kritikk* er noe av det viktigste ved demokratiet.[11]

Det ble så vidt utvalget vet ikke gjort forsøk på å lukke debatten gjennom sensur, selv om det ble påstått at det fantes slike tendenser.[12] Men som man vil se nedenfor, forekom det innlegg i debatten som kunne tolkes slik at det var illegitimt av *Morgenbladet* å reise debatten. Andre debattanter avviste at det var noe særskilt ved kildebruken i *Historien om Norge* som fortjente offentlig drøfting. Men som hovedtendens kan det slås fast at alle hovedaktører i debatten viste vilje til åpenhet. Det kan dessuten sees som en styrke ved diskusjonen at aktørene som en hovedregel ikke valgte å fremme sine synspunkter indirekte gjennom informasjonsdirektører og advokater. De påstått fornærmede forfattere deltok selv, det samme gjorde Gyldendals direktører, verkredaktøren og Karsten Alnæs selv.

2.2 Hvilke spørsmål har vært diskutert i Alnæs-debatten?

Utvalget har ikke foretatt noen heldekkende mediekartlegging av debatten, men vil – basert på et klipparkiv med ca 100 bidrag – forsøke å sortere ut og kort kommentere hva vi betrakter som henholdsvis «konkrete spørsmål», «mer allment kulturpolitiske spørsmål» og «prinsipielle spørsmål om kildebruk».

2.2.1 Konkrete spørsmål

En rekke temaer i debatten gjaldt faktiske forhold i og omkring verket *Historien om Norge,* om andre verk og om selve debatten. Utvalget har trukket ut fem spørsmål om slike temaer som vi kort utdyper og kommenterer underveis.

1. Ble Alnæs, mens han skrev Historien om Norge*, presset av forlaget til å utelate henvisninger til andre forfattere i løpende tekst?*

Utdyping og kommentar: Den interne prosessen under tilblivelsen av en bok er ikke uten videre et offentlig anliggende. I den grad kritikerne hadde rett i at Alnæs "siterte uten sitattegn" fra publikasjoner som kun var nevnt i litteraturlistene, har den rolle Alnæs selv spilte i den forbindelse betydelig interesse med tanke på hans anseelse. *Utvalget* finner grunn til å legge særlig vekt på hva verkets redaktør uttalte på det nevnte seminaret i Håndverkeren:

---

[11] «*Ytringsfrihed bør finde Sted*» kapittel 2, «Hvorfor ytringsfrihet», 2.2.3 Demokratiprinsippet.

[12] Mht. Skeie 2004: Skeie har i et e-brev til medlemmene av HIFO av 12.3.04 gitt uttrykk for at innlegget var kuttet på et sentralt punkt. Morgenbladets redaktør antyder i en artikkel at Aftenpostens debattredaktør ikke ga journalist Jon Hustad samme spalteplass som Gyldendals ledelse, og at dette fikk viktige konsekvenser, jf. Hagen 2005. HIFO forsøkte forgjeves å få inn et innlegg i *Aftenposten* i debatten som imøtegikk noen synspunkter fra Gyldendal, dette ble senere trykket i HIFO-nytt, se Mageli og Schwach 2004.

> «Forlaget må nok ta skylden for at en del av de referanser til kilder som forfatteren hadde lagt inn i den løpende teksten i manus, ble ofret på fortellingens alter.»[13]

2. I hvilken grad har Alnæs skrevet av, skrevet om, eller kun integrert fakta og ideer fra foreleggene?

Utdyping og kommentar: I *Morgenbladets* spalter, men også i en rekke debattinnlegg i andre organer og sammenhenger, ble det sitert fra *Historien om Norge* og aktuelle forelegg, altså de artikler og bøker som det siterte var bygget på. Gyldendal foretok en detaljert gjennomgang av en del av de samme i en oversikt som en tid var lagt ut på forlagets nettsider, og tilsvarende finnes i den nevnte juridiske betenkningen. Debatten kom i hovedsak til å dreie seg om hvor stor tekstlikhet som skal kreves for at noe er å regne som utilbørlig avskrift, eventuelt plagiat. *Utvalget* drøfter dette temaet i kapittel 6, jf. også anbefalingene (kap. 13, særlig 13.2 og 13.5).

3. Representerer de framlagte eksemplene på avskrift uten sitattegn i **Historien om Norge** *regelen eller unntaket i dette verket?*

Utdyping og kommentar: Gyldendals forlagsdirektør Bjarne Buset betegnet det som Morgenbladet hadde påpekt som «en arbeidsulykke», mens journalist Mode Steinkjer kort tid etter karakteriserte verket som «En arbeidsulykke i fem bind».[14] Omfanget av den eksemplifiserte praksis er ikke offentlig brakt på det rene, og det har – som nevnt i kommentarene til mandatet (1.1) – ikke vært utvalgets oppgave å foreta noen helhetlig gransking av verket. Men de eksempler utvalget har undersøkt i verkets andre og femte bind, gir liten støtte for den oppfatning at de framlagte tilfellene representerer noen isolerte unntak.

4. I hvilken grad har Alnæs og forlaget gitt tilstrekkelige unnskyldninger til fornærmede forfattere?

Utdyping og kommentar: I et stort oppslag i november 2004 etterlyser noen av de berørte forfatterne en unnskyldning, og Gyldendal erklærer samme sted at forlaget har gitt en tilstrekkelig beklagelse. Få dager etter legger en profilert aviskommentator vekt på «kraften i en unnskyldning».[15] Det kan altså konstateres at "virkemidlet unnskyldning" er tillagt betydelig vekt i debatten. *Utvalget* behandler ikke dette spørsmålet.

---

[13] Bakketeig 2004.
[14] Larsen 2003; Steinkjer 2003.
[15] Kibar 2004; Hjeltnes 2004.

5. Er litteraturlistene bak i Historien om Norge *tilfredsstillende?*

Utdyping og kommentar: I flere bidrag fra forlag og forfatter vises det til omfanget av og opplegget for litteraturlistene i verket. I sitt første svar på *Morgenbladets* første oppslag skriver Alnæs:

> I virkeligheten bruker jeg et vell av kilder, noe som klart fremgår av litteraturlisten, og som fagkritikken også anførte da bøkene ble anmeldt. Til sammen utgjør kildehenvisningene i bøkene 94 sider, antall forfattere og verk løper opp i nærmere 1300. I disse kildehenvisningene beskriver jeg ofte kildene, forteller hvilken verdi de har hatt for fremstillingen, og hva de danner grunnlaget for, og krediterer forfatterne, ofte i rosende ordelag.[16]

I Grepstads artikkel blir kvaliteten på litteraturlistene skarpt kritisert, og han hevder at «forlagets arbeidsformer og skrivemåtar» har vært et forsømt tema i debatten.[17] Kriminologen Wenche Blomberg, som hevder at opplæringen av studenter i kildebruk er for dårlig, har senere bidratt i denne del av debatten.[18] Det er imidlertid *utvalgets* inntrykk at denne siden ved saken har fått relativt liten oppmerksomhet, og vi behandler spørsmålet i kapitlene 5 og 10.

2.2.2 Mer allment kulturpolitiske spørsmål

Andre debattspørsmål var av mer allmenn kulturpolitisk art, og dreide seg om forlagspolitikk, forskningsformidling og mediedebatt. Utvalget har trukket ut sju spørsmål om slike temaer og utdyper og kommenterer også disse kort underveis.

1. Hva har vært forlagets motiv for å utgi Historien om Norge*?*

Utdyping og kommentar: En rekke debattanter og reportasjejournalister har lagt vekt på Gyldendals betydelige kommersielle suksess med utgivelsen, og den ambisiøse utgivelsesplanen med kun én forfatter og ett bind per år er blitt forklart med kommersielle forventninger.[19] Forlaget har naturlig nok lagt vekt på at ambisjonen har vært å nå vidt ut med en velskrevet historieframstilling, og hadde før debatten tok til mottatt betydelig anerkjennelse for prosjektet i anmeldelser av de ulike bind, også fra historikerhold.[20] Det faller utenfor *utvalgets* mandat å gå nærmere inn på dette spørsmålet.

---

[16] Alnæs 2003a.
[17] Grepstad 2004.
[18] Grepstad 2004; Blomberg 2004; Fidjestøl 2004.
[19] Jf. bl.a. Grepstad 2004.
[20] Jf. Nils Johan Ringdals anmeldelser, Ringdal 1996; Ringdal 1997 som tross mange innvendinger stod i klar kontrast til Kåre Lundens meget kritiske anmeldelse av første bind, se Lunden 1996.

2. Er norske faghistorikeres kritikk av Alnæs' omgang med tekstlige forelegg samtidig å forstå som en kritikk av ambisjonen om å drive bred, allmennrettet formidling?

Utdyping og kommentar: Enkelte debattanter hevdet dette synspunktet, og de ble skarpt imøtegått av flere historikere, som hevdet at nettopp historiefaget i Norge har utmerket seg ved å kommunisere bredt.[21] *Utvalget* tar ikke stilling til dette, men i kapittel 5 tas spørsmålet opp om hvilke standarder som bør gjelde i ulike historieformidlende sjangere (jf. også anbefalingene 13.5).

3. Hvor utbredt er praksisen med å bedrive avskrift i faglitterær framstilling?

Utdyping og kommentar: I debatten ble det trukket fram en rekke andre eksempler på a: påstått avskrift og/eller b: bruk av annen litteratur uten å oppgi kilde. Én erfaren forfatter medgir at han bevisst og uten anger har praktisert det siste (b) i sitt mangeårige forfatterskap.[22] I en artikkel i tidsskriftet *Prosa* presenterer Kjetil Rolness fire "tilfeller" av avskrift som gjelder utgivelser på norske forlag.[23] Han hevder i artikkelen at «Regelen når det gjelder plagiering på norsk er ellers: *La det foregå i stillhet.*» (s. 8). I den grad dette er tilfelle, er *utvalget* enig med Rolness i at det er fortjenstfullt å bringe dokumenterte påstander om plagiat og annen utilbørlig kildebruk fram i offentligheten. Rolness foreslår at *utvalget* skal legge vekt på å samle inn eksempler. Dette faller imidlertid utenom mandatet, slik vi har redegjort for innledningsvis.

***4. Kan et økt lønnsomhetspress i forlaget forklare de kritikkverdige forhold ved forlagets håndtering av kildebruken som er blitt avdekket i* Historien om Norge?**

Utdyping og kommentar: Ottar Grepstad svarer *ja* i sin artikkel i *Samtiden,* men utover hans bidrag har dette i liten grad blitt tematisert i debatten. *Utvalget* har i sine intervjuer med forlagsfolk lagt vekt på temaet, slik det redegjøres for i kapittel 7.

5. I hvilken grad var det legitimt av* Morgenbladet *å velge påstått plagiering i* Historien om Norge *som toppsak under relanseringen i tabloidformat?

[21] Det var særlig redaktøren i Bokklubben Nye Bøker som hevdet dette synspunktet i klubbens medlemsavis og i et avisinnlegg. Se Sørheim 2004a og Sørheim 2004b. Imøtegåelsen finnes hos Mageli og Schwach 2004 og mer allment i Myhre 2004a.
[22] Welle-Strand 2003.
[23] Rolness 2005.

Utdyping og kommentar: Flere kommentatorer og aktører har kritisert *Morgenbladet* for å drive kommersielt motivert sensasjonsmakeri.[24] *Utvalget* tar ikke stilling til formen på *Morgenbladets* kritikk, men som det er redegjort for ovenfor, anses det som prisverdig at slik kritikk reises offentlig.

6. Hvilken relevans har det om journalisten Jon Hustad har vist unøyaktighet i sitering av Historien om Norge og dens forelegg?

Utdyping og kommentar: Kritikken av Hustads egen siteringspraksis ble et viktig innslag i debatten etter at Mork lanserte dette som et hovedtema i sin *Samtiden*-artikkel. Fra flere hold ble denne kritikken betraktet som irrelevant, jf. Jan Eivind Myhres karakteristikk av denne som «avledningsmanøver».[25] Det faller utenom *utvalgets* mandat å kommentere dette, og det gjennomføres ikke noen selvstendig vurdering av Hustads sitering her i utredningen.

7. Hva var relevansen av den offentlig publiserte vurderingen av kildebruken i Historien om Norge *som Gyldendal bestilte fra advokatfirmaet Bull & Co?*[26]

Utdyping og kommentar: Fra ikke-jurister ble det reist hard kritikk av noen av vurderingene, men ikke på et juridisk grunnlag. Kritikken baserte seg dels på advokatene i Bull & Cos notat, som var gjort tilgjengelig på Gyldendals nettsider, dels på en aviskronikk forfattet av de samme advokatene.[27] Kulturredaktør i Stavanger Aftenblad, Sven Egil Omdal, avviser at temaet er av juridisk art og skriver blant annet: «Forsøket på å flytte en […] klassisk kulturdebatt inn i et «rettslig landskap» må blankt avvises.»[28] Jan Eivind Myhre hevder at advokatene i sin kronikk «beveger seg […] i sin betenkning også inn i andre landskap enn det juridiske, der de omtaler og karakteriserer historisk faglitteratur.», og han er sterkt kritisk til vurderingene.[29] Én jurist ytret seg i denne del av debatten, under overskriften «Dårlig advokatarbeid».[30] *Utvalget* har ikke som oppgave å vurdere den samlede kvaliteten i advokatfirmaets vurdering, men ettersom dokumentet har hatt en viss plass i debatten, vil vi ta enkelte av vurderingene opp til diskusjon underveis. I forbindelse med gjennomgangen av noen eksempler vil vi også trekke inn noen momenter fra et ikke offentliggjort notat fra Bull & Co, som har vært stilt til rådighet for utvalget, jf. redegjørelsen for dette i innledningskapitlet (1.1 og 1.4).

---

[24] Jf. Skre 2004. I en oppsummering av bokhøsten 2003 uttaler Knut Faldbakken at «Møkkagravere går løs på Karsten Alnæs' historieverk med bulldoser og slegge», se Faldbakken 2003. Jf. også Mork 2004. og Hagen 2004.
[25] Myhre 2004b.
[26] Madsen og Tøien 2004a.
[27] Madsen og Tøien 2004b.
[28] Omdal 2004.
[29] Myhre 2004c. Jf. Også Grepstad 2004. og Duckert 2004.
[30] Vyrje 2004.

2.2.3 Prinsipielle spørsmål om kildebruk

Endelig lar det seg gjøre å skille ut noen debattspørsmål som gjelder prinsipielle spørsmål om kildebruk. Utvalget har formulert sju slike spørsmål og knytter korte kommentarer til dem.

1. I hvilken grad berettiger allmennrettet, såkalt populær, framstilling en praksis hvor kilde- og litteraturhenvisninger utelates i løpende tekst?

Utdyping og kommentar: Forlaget har hevdet at dette gjelder i relativt høy grad, i alle fall den gang verket ble planlagt. I sin innledning på seminaret i Håndverkeren uttalte verkets redaktør blant annet:

> «Det er ikke tvil om at en gjentatt referanse til en kilde i en fortelling vil oppleves som et illusjonsbrudd – som svekker den narrative kraften og som endrer fortellingens egenart.»[31]

Her kunne forlaget hente støtte fra en kjent historiker og forfatter som i sin anmeldelse av bind 2 hadde skrevet:

> «Det kan jo være avklarende at begrepene blir problematisert og at det sies hvilke fagfolk forfatteren støtter seg på. Men når fagstemmen overtar, blir Gyldendals prosjekt temmelig uinteressant; for selve historiefaget behersker professorene mye bedre. Jeg synes Alnæs bruker fagstemmen altfor ofte, og til dels klinger den mer uinspirert enn en lektor som bare møter opp til en historietime av plikt.»[32]

I debatten frarår Jan Eivind Myhre imidlertid utelatelse av kildehenvisninger underveis, og han peker på ulike måter å gi slike henvisninger på.[33] *Utvalget* drøfter dette spørsmålet i kapittel 5.6 og 6.3.5 (iv), jf. også anbefalingene i 13.5.

2. Skiller kildebruken i **Historien om Norge** *seg – bortsett fra spørsmålet om avskrift – radikalt fra praksis i andre, allmennrettede historieframstillinger?*

Utdyping og kommentar: Det ble av enkelte hevdet at flere nyere allmennhistoriske framstillinger hadde få kildehenvisninger, blant annet ble verket *Norge i krig* trukket fram som eksempel av advokat Jan Tennøe:

> «Med unntak av ett av bindene (forfattet av Guri Hjeltnes) har dette verket ikke litteraturliste i det hele tatt. Jeg finner ingen grunn til å rette kritikk mot noen av forfatterne av dette verket, kun påpeke at dette verket viser at et helt miljø uten forvarsel nå stiller helt nye krav til akkurat Alnæs' verk.»[34]

Utvalget har ikke gjennomført noen omfattende kartlegging, men en sammenlikning med for eksempel *Aschehougs Norgeshistorie* tyder på at litteraturhenvisningss*ystemet* i *Historien om Norge* ikke skiller seg radikalt negativt ut, jf. kapittel 9.3.3.

---

[31] Bakketeig 2004. Synspunktet ble også framført i Buset og Mork 2004.
[32] Ringdal 1997.
[33] Myhre 2004a: 8–9.
[34] Tennøe 2004.

3. Er det faglig og forskningsetisk forsvarlig å engasjere én forfatter til å skrive en samlet Norgeshistorie på fem år – og hvilken betydning har det hvorvidt denne forfatteren er faghistoriker eller ikke?

Utdyping og kommentar: Spørsmålet er reist blant annet i Myhres samleanmeldelse og i Andreas Raaums omtale i magasinet *Levende historie.*[35] *Utvalget* tar ikke standpunkt til dette, men peker i kapitlene 3, 5, 6 (6.3), 5, 7 og 8 (8.8) på de særskilte utfordringer det reiser å lage en "kompilatorisk" framstilling.

4. Finnes det allerede allmenne etiske normer for kildebruk (sitering, parafrasering og kilde-/litteraturhenvisning) også i ikke-vitenskapelig litteratur?

Utdyping og kommentar: Mens mange debattanter implisitt eller eksplisitt henviste til en eksisterende forståelse av hva som er god skikk, hevdet forlaget i ulike sammenhenger at disse normene har vært i endring de siste årene, og at tendensen har gått i skjerpende retning, jf. verkets redaktør:

> «Her forholdt vi oss til de retningslinjer som var rådende innenfor en norsk populærvitenskapelig formidlingstradisjon midt på 90-tallet. Siden den gang har vi alle sett en skjerping av kilde- og referansekravene til generelle sakprosagenrer som historie og biografi.»[36]

Debatten skal ikke her kommenteres ytterligere, men selve debatten tyder på at normene ikke er klart nok definert, noe *utvalget* sier seg enig i. I kapittel 5 presenteres de reviderte forskningsetiske retninglinjer som synes særlig relevante i denne sammenheng.

5. Hvordan bør normene være for kildebruk?

Utdyping og kommentar: Det kom direkte og indirekte fram en rekke synspunkter på dette spørsmålet, som *utvalget* vil betegne som komplisert, og som vi drøfter og vurderer i kapitlene 5, 6 og 8. Jf. også anbefalingene i kap. 13.

6. Bør det gjelde andre henvisningsregler når en forfatter siterer primærkilder som han har funnet gjengitt hos en annen forfatter enn når han/hun siterer den andre forfatteren direkte?

Utdyping og kommentar: Av forlagets svar på *Morgenbladets* kritikk går det fram at forlaget ser et slikt skille som vesentlig. Om tilfeller av avskrift skriver Mork og Buset at «i de aller fleste tilfellene handler dette om at Alnæs og hans forelegg siterer fra de samme primærkildene».[37] *Utvalget* drøfter dette i kapittel 8, se særlig 8.6.

---

[35] Raaum 2004.
[36] Bakketeig 2004.
[37] Buset og Mork 2003.

7. I hvilken grad er opphavsrettsjuss relevant i diskusjonen om* Historien om Norge*, og hva sier lovgivningen om kildebruk?

Utdyping og kommentar: Spørsmålet kan deles i flere temaer: a) Som vi har sett ovenfor (ovenstående spørsmål 7), gjorde enkelte debattanter opphavsrettslovgivningen til et hovedspørsmål, mens andre ville holde lovgivningen utenfor debatten. *Utvalget* ser det slik at opphavsretts- og annen aktuell lovgivning er relevant, men ikke alene. Derfor vies det her i utredningen betydelig plass til fagetikk og til forholdet mellom juss og fagetikk. b) Det kom videre fram betydelig uenighet om hvordan begrepet "plagiat" skal forstås. Begrepet sto sentralt fra første øyeblikk, og forlag og forfatter hevdet, selv om man tok delvis selvkritikk, en rekke ganger at det ikke var foretatt noe plagiat.[38] c) En jurist hevdet at Gyldendals advokater viste feilaktig lovforståelse, og det juridiske begrepet "verkshøyde" ble trukket inn, også av en ikke-jurist.[39] d) Likeledes ble det på et dels allment, dels mer juridisk grunnlag diskutert hvilket vern som tilligger de fakta og ideer som en forsker presenterer i et vitenskapelig arbeid.[40]

Alt dette er spørsmål som, i samsvar med mandatet, står sentralt i herværende utredning, se særlig kapitlene 4, 5 og 6.

2.2.4 To viktige spørsmål som i liten grad har vært berørt

Som det vil ha gått fram av oversikten ovenfor har debatten favnet vidt, og *utvalget* har langt fra kapasitet til å gjennomføre noen grundig gjennomgang av alle spørsmålene som er reist. Men vi vil peke på én begrensning i debatten: Sett under ett har diskusjonen omkring kildebruk i hovedsak hatt utgangspunkt i interessene til de forfattere som har vært benyttet. Man har antatt at leserne har vært best tjent med å slippe fotnoter eller andre forstyrrelser. Hvis man mer konsekvent ser saken fra et lesersynspunkt, kan man formulere spørsmålet:

1. Hvordan legges det i Historien om Norge og andre verk til rette for at den nysgjerrige leser selv kan finne fram til den litteratur og de primærkilder som ligger til grunn for framstillingen?

Utdyping og kommentar: I denne sammenheng er det ikke sentralt hvorvidt det siterte eller refererte har verkshøyde eller ei. Spørsmålet gjelder leserens mulighet til å finne fram til den litteratur eller de primærkilder som er benyttet. *Utvalget* har ønsket å belyse dette spørsmålet gjennom en delundersøkelse av bind 5 i *Historien om Norge* i sammenlikning med enkelte

[38] Jf. Alnæs 2003a.
[39] Vyrje 2004; Hegge 2004.
[40] Madsen og Tøien 2004a og b; Myhre 2004c. Jf. også debatten mellom Dagbladets John Olav Egeland og historikeren Jon Skeie: Egeland 2004; Skeie 2004.

andre verk. Det ville imidlertid føre for langt, og langt på vei arte seg som en omfattende gransking som går utover mandatet, å gå gjennom alle forskjellige former for parafraser. Derfor har vi i kapittel 9 gått gjennom *alle eksplisitte sitater* i det aktuelle bindet og gjennomført en mindre sammenliknende undersøkelse i den forbindelse.

2. I hvilken grad gir elektronisk publisering nye utfordringer og muligheter med hensyn til kildebruk?

Utdyping og kommentar: Det har falt utenom utvalgets mandat og kapasitet å utrede dette stadig mer påtrengende spørsmålet. Prinsipielt kan det hevdes at de samme regler må gjelde for all publisering uavhengig av publikasjonsform, men mange elektroniske tekster, også allmennhistoriske framstillinger, produseres i dag utenom forlagenes kontroll og uten noen reell redaksjonell bearbeidelse. Tilsvarende publiseres det i dag mye faglig stoff på blant annet forlagenes nettsider som i praksis ikke kontrolleres av noen redaksjonell myndighet. *Utvalget* må begrense seg til å peke på dette som et viktig felt å utrede for framtiden. Imidlertid vil vi blant våre anbefalinger peke på én mulighet som nett-teknologien gir: I de tilfeller hvor plasshensyn taler mot omfattende og detaljerte litteratur- og kildehenvisninger i et verk, kan *supplerende* nettpublisering av deler av dette materialet være en aktuell og tjenlig løsning.

3. Et aktuelt eksempel i Danmark: Esmann-saken

3.1 Kort redegjørelse for saken

I det følgende gir vi en kort oppsummering av den såkalte Esmann-saken i Danmark. Saken har flere paralleller til Alnæs-saken og kan derfor bidra til å belyse noen problemstillinger omkring god sitatskikk.

Det danske forlaget Aschehoug publiserte 13. oktober 2004 Frank Esmanns bok *Kissinger*. Berlingske Tidende anmeldte boken allerede samme dag, og påpekte at en rekke avsnitt var skrevet av etter den amerikanske boken *Kissinger: A Biography* av Walter Isaacson, uten at kilden var tilstrekkelig kreditert.[41]

To dager senere trakk forlaget første opplag av boken tilbake fra markedet, men publiserte den igjen 12. november og da med henvisning til forlagets hjemmesider hvor et revidert noteapparat til boken var lagt ut.

I en lederartikkel 13. november gir Berlingske Tidende nyutgivelsen av Esmanns bok kraftig kritikk fordi man anser at forlaget på denne måten søker å hvitvaske utgivelsen ved å foregi at problemet dreier seg om "henvisningsmessige teknikaliteter", mens det i realiteten handler om et plagiat. Vi siterer fra lederartikkelen:

> «Frank Esmann gjorde noget, man ikke må. Han tog en anden forfatters originale formuleringer (samt den oparbejdede viden og indsigt, der er bundet i disse formuleringer) og præsenterede dem, som om de var hans egne. Og han gjorde det i et omfang, der tydede på, at det ikke var et par enkelte citationstegn, der var glemt ved et hændeligt uheld. Sagen har derfor aldrig drejet sig om, at en journalistisk og formidlende bog søges underlagt nogle videnskabelige krav til kilderhenvisninger og noteapparat, der er dens genre fremmed. Den har drejet sig om afskrift og let modificeret afskrift, om plagiat.».[42]

Kunstrådets litteraturutvalg, som hadde støttet Esmanns arbeid med DKK 50 000, anmodet den 10. november Syddansk Universitet om å gjennomføre en uhildet vurdering av plagiatets omfang. Forlaget trakk den 3. desember boken på nytt tilbake fra markedet, og forlagsdirektør Anette Wad i Aschehoug uttaler at hun vil avvente utfallet av den redegjørelse fra Syddansk Universitet som er bestilt av Kunstrådets litteraturutvalg.[43]

Ifølge Berlingske Tidende av 4. desember 2004 har Frank Esmann selv ingen kommentarer ut over at det etter hans mening er forskjell på formidlingslitteratur og historiske doktoravhandlinger.

---

[41] Isaacson 1992
[42] Berlingske Tidende 2004.
[43] Kassebeer 2004.

> ”Kissinger” er formidlingslitteratur. Det er sådan, jeg har skrevet den. Nu bliver den vurderet, som om den er et meriterende (videnskabeligt kvalificerende, red.) og ikke et journalistisk værk. Det finder jeg er unfair og urimeligt, siger han.[44]

Verken Syddansk Universitet eller Københavns Universitet ser seg i stand til å finne en uhildet gransker av boken, og det ender med at Steffen Krogh, språkforsker og lektor i tysk ved Århus Universitet, påtar seg oppdraget for Kunstrådet.

Han leverer sin rapport den 15. juli 2005, og mener å kunne påvise at det finnes i alt 374 eksempler på «meget høj» (228), «høj» (122) og «ringere grad» (24) av overensstemmelse mellom Esmanns og Isaacsons framstillinger. Krogh uttaler at det ikke kan herske tvil om at dette skjer i et omfang som langt overgår det som Esmanns eksplisitte henvisninger gir uttrykk for. Videre uttales det at Esmanns bok riktignok inneholder iakttakelser og betraktninger som ikke finnes hos Isaacson, men at antallet av overensstemmelser med Isaacson, overensstemmelsenes art samt deres likhet innebærer at Isaacsons framstilling utgjør «den egentlige rygrad» i Esmanns bok. Krogh bemerker at han synes betegnelsen plagiat er berettiget for den rekken av tekstavsnitt som grovt tilsidesetter Isaacsons opphavsrett, men det er ikke treffende å betegne *hele boken* som et stort plagiat, slik journalisten Ulrik Høj i Weekendavisen hadde gjort.[45]

Frank Esmann har i en redegjørelse av 31. juli 2005 tatt til motmæle mot Kroghs rapport, som han mener verken er objektiv eller rettferdig i sin metode og utvalg av kilder, og som dessuten hevdes å være mangelfull i sammenlikningen med Isaacsons tekster. Han påpeker at Kroghs rapport er basert på grunnlag av det opprinnelige noteapparatet, og ikke det reviderte, som Esmann mener *burde* vært sammenlikningsgrunnlaget. Videre mener han Krogh har en for snever og unyansert sjangertilnærming, når han nøyer seg med å operere med én sjanger, som betegnes som «populærvitenskap», og som både Isaacsons og Esmanns bøker plasseres i. Esmann framhever at han ikke har skrevet en populærvitenskapelig biografi, men en journalistisk bok som en syntese av debatten om en kontroversiell statsmann, og som endte opp med å bli nær en debattbok, og ingen populærvitenskapelig biografi. Han framholder blant annet at han på enkelte punkter bevisst har endret innhold i parafraserte avsnitt fra Isaacson, fordi de har et avvikende syn på bestemte spørsmål. Videre påpeker han at han *har* en lang rekke henvisninger til Isaacson i den løpende tekst, men mener samtidig at han ikke har noen plikt til å vise til Isaacson der dennes uttalelse gir uttrykk for «sand almen viden».

---

[44] Kassebeer 2004.
[45] Krogh 2005: 6–7.

Lektor Phd Morten Rosenmeier ved Københavns Universitet har i en uttalelse av 15. august 2005, på anmodning fra Frank Esmann, gitt en vurdering av de opphavsrettslige sidene av saken. Etter hans oppfatning inneholder Esmanns bok noen passasjer som må anta å krenke Isaacsons opphavsrett. Det dreier seg om tilfeller der Esmanns tekst ikke er endret i særlig omfang i forhold til Isaacsons og nærmest framstår som en slags oversettelse. Overfor tilfeller der Esmann har foretatt vesentlige endringer av Isaacsons tekst, gir Rosenmeier uttrykk for at det er tvilsomt om det er tale om opphavsrettskrenkelser – tilfellene befinner seg i en «juridisk gråsone», hvor det er vanskelig å si om en domstol vil anse dem som akseptable eller rettsstridige. I tilfeller der det Esmann har overtatt fra Isaacson er «simple nøkterne formuleringer», konkluderer Rosenmeier med at Esmanns tekst ikke kan anses for å innebære en opphavsrettskrenkelse. Det tilsvarende gjelder tilfeller der Esmann har overtatt Isaacsons sitater fra andre, som Isaacson ikke har noen opphavsrett til.

Allerede 5. mars 2005 ble det tatt et politisk initiativ. Kulturminister Brian Mikkelsen nedsatte et utvalg som fikk i mandat å gi klare retningslinjer for god sitatskikk. I utvalget er det med representanter fra Forleggerforeningen, Dansk Journalistforbund, Kulturministeriet og Videnskabsministeriet. Utvalget har nå levert sitt endelige forslag til retningslinjer, som ventes publisert i vårhalvåret 2006.

3.2 Esmann-saken og dens relevans for Alnæs-saken

Det interessante ved Esmann-saken i vår sammenheng er den måten den stiller i relieff problemstillinger omkring kildebruk og sitatskikk:

- Hvor nærgående kan man være andres tekst i en allmenn historisk framstilling, uten å henvise til den og gi tilstrekkelige kildeopplysninger?
- Hvordan skal sitater markeres og dokumenteres ved grafiske virkemidler og/eller ved tydelige noter, henvisninger el. l.?
- I erkjennelsen av at det er betydelige sjangerforskjeller innenfor faglitteraturen, i hvilken grad er det også forskjell i måten andres verk kan benyttes på?

Utvalget merker seg på den annen side at det er visse forskjeller mellom Esmann-saken og Alnæs-saken.

- Esmann-saken gjaldt forholdet mellom Esmanns bok og én annen framstilling. Det var framsatt påstander i pressen om at Esmanns bok *i sin helhet* var plagiat av Isaacsons bok. I Alnæs-saken er det på ingen måte spørsmål om noe slikt, men heller om, og i

hvilket omfang, det i bokens enkelte deler og avsnitt foreligger plagiat og brudd på god sitat- og kildeskikk overfor en rekke andre forfattere – herunder spørsmålet om framstillingens såkalte «kompilatoriske preg».

- Esmanns framstilling inneholder en lang rekke henvisninger til Isaacson i fotnoter, ikke minst etter den første revisjonen av boken. Spørsmålet har blant annet vært om den intensive bruken av boken skulle tilsi at han hadde enda flere og tydeligere henvisninger. Alnæs' framstilling har ikke fotnoter, men en omfangsrik litteraturliste bak, og spørsmålet er blant annet om litteraturlisten, med enkelte angivelser av hvilken nytte forfatteren har hatt av andres forfatterskap, rettferdiggjør bruken av andre forfatteres framstillinger.
- Esmann hevder å ha skrevet en debattbok (ikke en «populærvitenskapelig» framstilling), og at det forklarer innholdsmessige avvik i forhold til forelegget (Isaacson) ved parafrasering. Intensjonen bak *Historien om Norge* har vært å gi en lettfattelig og engasjerende framstilling av norgeshistorien for et bredt publikum, og innholdsmessige avvik fra foreleggene er nok derfor heller utslag av misforståelser etc. enn en kritisk holdning til «kildene».

Sett i sammenheng må imidlertid Esmann- og Alnæs-saken sies å gi en rekke og gode eksempler på hvilke problemer og dilemmaer som kan oppstå ved bruk av andres arbeid i allmenne historiske framstillinger.

Del II

4. Forholdet mellom opphavsrett og fagetikk

I mandatet angis det at hovedformålet med utredningen er «å søke å avklare de faglige, etiske og juridiske normer som bør legges til grunn for bruk av kilder i faglitterære verk, og peke på hvilke dilemmaer som kan oppstå og hvordan disse kan løses». I dette ligger at utvalget nødvendigvis må klargjøre forholdet mellom de forskjellige normsett. De faglige og etiske normene er ikke nødvendigvis sammenfallende med de juridiske, selv om fagetiske normer spiller en vesentlig rolle også ved spørsmålet om hvor de rettslige grensene for bruk av andres arbeider i allmenne historiske framstillinger går. Utvalget finner det hensiktsmessig med en redegjørelse for hvordan det oppfatter forholdet mellom fagetiske og opphavsrettslige normer, før det redegjøres nærmere for hvilke grenser opphavsretten setter for bruk av andres åndsverk i allmenne, historiske framstillinger.[46]

Som det vil framgå av redegjørelsen nedenfor, vil spørsmålet om bruk av andres historiske framstillinger innebærer inngrep i andres opphavsrett, bero på to forskjellige typer vurderinger. For det første må det tas stilling til om bruken overhodet kan sies å innebære at det *rådes* over andres *åndsverk*. I motsatt fall vil bruken gå klar av forfatterens enerett til å råde over verket, og det vil derfor ikke oppstå noe opphavsrettslig problem. Forutsatt at bruken innebærer rådighet over andres åndsverk, blir det for det andre et spørsmål om den likevel kan tillates, typisk som lovlig sitat. Det må i så måte tas stilling til om de krav åndsverkloven stiller til lovlige sitater er oppfylt, herunder kravene til navn- og kildeangivelse.

Den første vurderingen – om bruken innebærer at det rådes over andres åndsverk – forutsetter at det tas stilling til *hva* som er gjenstand for opphavsrett. Som det vil følge av redegjørelsen nedenfor, vil tankegods, ideer, faktiske opplysninger, faglige synspunkter etc. ikke ha opphavsrettslig vern (se 6.2.1). Det at man henter faktiske opplysninger fra, eller bygger hele sin historieforståelse på andres verk, er i seg selv ikke ulovlig etter åndsverkloven. Årsaken er at man ikke har villet gi noen enerett til å hevde bestemte oppfatninger, gi uttrykk for bestemte synspunkter, eller til å gjengi faktastoff. Opphavsretten verner kun den *konkrete form* tankeinnholdet eller faktastoffet er gitt – dvs. den språklige utformingen, disposisjon og opplegg etc. Og så lenge man bare har benyttet tankeinnholdet, og ikke den form det er gitt, har man ikke *benyttet* åndsverket i lovens forstand. Videre vil det normalt ikke være krenkelse av

[46] Se også Immaterialrettsutvalget (2004): 177–183.

opphavsretten om man tar en eller to setninger fra et annet verk. Først når man har benyttet deler av verket som kan sies å være resultat av opphavsmannens skapende virksomhet, vil det kunne bli tale om inngrep i opphavsrett. Og så lenge man ikke kan sies å ha benyttet andres åndsverk i denne forstand, foreligger det heller ingen plikt *etter åndsverkloven* til å angi navn på forfatter eller gi henvisninger til den litteratur man har bygget sin framstilling på.

På dette punkt er det langt fra sammenfall mellom opphavsrettslige og fagetiske normer. Normer for vitenskapelig redelighet tilsier at man skal gjøre rede for den litteraturen man bygger sin fremstilling på, uavhengig av *hva* man har benyttet. Fagetisk sett går det intet skille i så henseende mellom ideer, synspunkter, faktaopplysninger etc. og språklig utforming, disposisjon, opplegg etc. Illustrerende nok heter det i forslaget til nye forskningsetiske retningslinjer for samfunnsvitenskap, humaniora, juss og teologi, at «[f]orskere som bruker eller siterer fra *andres ideer*, publikasjoner eller forskningsmateriale skal oppgi sine kilder» (uth. her).[47] Dette går klart nok lengre enn plikten etter åndsverkloven. Etter åndsverkloven vil kildeangivelse ved sitat fra publikasjoner eller forskningsmateriale normalt være påkrevd, men det er ingen rettslig plikt til å angi hvor man har hentet sine *ideer* fra.

Årsaken til ulikheten mellom fagetiske standarder og åndsverklovens regler på dette punkt kan finnes i ulikheter så vel i normenes begrunnelse som deres karakter. Opphavsrettens hovedbegrunnelse er at den skal sikre incentiver til fortsatt kulturell produksjon ved at eneretten til å råde over åndsverket muliggjør at opphavspersonen får kompensasjon for sin skapende innsats. I dette ligger at rettighetsbeskyttelsen skal være så sterk at den skaper slike incentiver, men ikke så sterk at de samme incentivene svekkes.[48] Det forhold at opphavsretten ikke gir vern for ideer, faktiske opplysninger, faglige synspunkter etc., kan forklares med at en så omfattende beskyttelse ville hindre framkomsten av nye (faglitterære) verk og stenge for den alminnelige diskusjonsfrihet (se nedenfor i 6.2.1). Og når opphavsrettsbeskyttelsen avgrenses til verkets konkrete form/uttrykk, følger det av sakens natur at de rammer som gjelder for bruken av andres verk (sitater, navn- og litteraturangivelse etc.) er begrenset til dette.

Hensikten bak de fagetiske normene er derimot å sette standarder for redelighet ved fagformidling i sin alminnelighet. At det etter *loven* ikke er noen plikt til å følge fagetiske standarder for redelighet i andre tilfeller enn der åndsverk benyttes, kan nok forklares i ulikheten i normenes karakter. Rettsregler er normer som kan håndheves i rettsapparatet, og som det knytter seg rettslige sanksjoner som erstatningsansvar og straffeansvar til. De fagetiske normene er av ikke rettslig karakter og sanksjoneres på annen måte, f.eks. ved tap av

[47] Se NESH 2006 pkt. 28.
[48] Se f.eks. Landes og Posner 2003: 37–165; Riis 1996: 45–118..

anseelse.[49] Det er langt fra opplagt at man bør bli møtt med *rettslige sanksjoner* for overtredelse av normer for akademisk skikkelighet, ut over de tilfeller der man benytter seg av andres åndsverk.

Dersom bruken av andres historiske fremstillinger først innebærer at det rådes over andres åndsverk derimot, vil det i langt større grad være sammenfall mellom de opphavsrettslige og de fagetiske normene. Som det vil bli gjort nærmere rede for nedenfor, krever åndsverkloven at sitater fra åndsverk skal skje i samsvar med *god skikk*, og at opphavsmannen navngis og kilden det siteres fra angis i overensstemmelse med *god skikk*. Fagetiske normer vil være tungtveiende ved avgjørelsen av hva som må anses som god skikk. Heller ikke her er det nødvendigvis *helt* sammenfall mellom de rettslige og de fagetiske normene. Men i det store og det hele ligger forskjellen mellom disse normene i første rekke i *hva* det må henvises til. Når det gjelder spørsmålet om *hvordan* det siteres fra og henvises til *åndsverk*, går de rettslige normene langt på vei hånd i hånd med de fagetiske.

[49] Jf. Immaterialrettsutvalget 2004: 181.

Figur til illustrasjon.

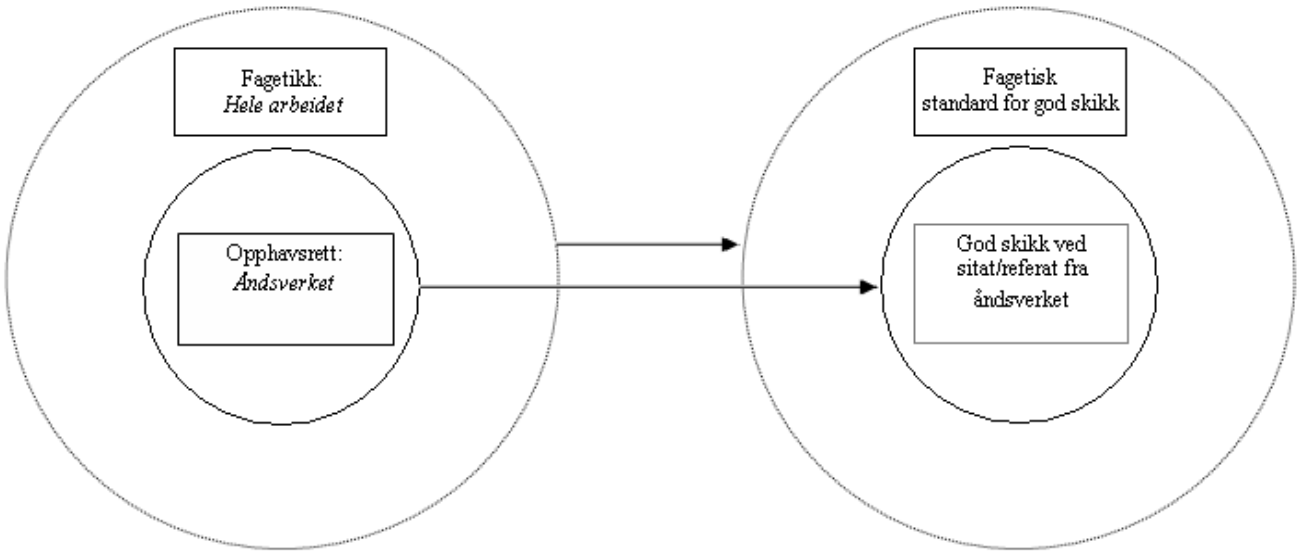

I venstre figur angis hva som er gjenstand for henholdsvis fagetiske og opphavsrettslige normer. I høyre figur angis normene for god skikk. I begge figurene betegner fagetikken den ytterste sirkelen, og opphavsretten den innerste. Det skal illustrere at de fagetiske normene omfatter mer enn opphavsretten (hele det arbeid som benyttes ctra. åndsverket i åndsverklovens forstand), og at den fagetiske god skikk-normen således gjelder flere aspekter enn den opphavsrettslige god-skikk-standarden. Høyre figur kan også ta høyde for at den fagetiske standarden kan tenkes å være noe strengere enn den rettslige, jf. ovenfor.

5. Fagetiske normer for allmenne, historiske framstillinger

Det er ikke formulert egne fagetiske normer for allmenne, historiske framstillinger beregnet på et bredt publikum. De generelle normene er de samme for alle typer historiske framstillinger, og de inngår i et felles normsett for kultur- og samfunnsfag, som igjen har de grunnleggende normene felles med andre faggrupper. I enkelte tilfeller kan oppfølging av en norm få uttrykk som kan variere mellom fag og mellom typer av framstillinger, det kan for eksempel gjelde den konkrete utformingen av henvisninger til andres arbeider, men de generelle prinsippene er likevel de samme. Med hensyn til ulike framstillingstyper går det viktigste skillet mellom rent vitenskapelige framstillinger skrevet for kolleger og andre typer skrifter. Men også mellom allmennrettede framstillinger vil det være nyanser.

Fagetikk dreier seg i grunnen om redelighet og folkeskikk, og er slik sett allmenneie. Det gjelder å oppføre seg skikkelig og ha respekt for andre mennesker når man utøver et fag, som i andre sammenhenger. Mer spesielt utarbeidede fagetiske normer har til hensikt å være til hjelp for å videreutvikle og konkretisere god skikk i faglig virksomhet. Noen fagetiske normer er, som det går fram av foregående kapittel, sammenfallende med de juridiske. Dermed er de nedfelt i lover, slik at etikken og lovgivningen kan overlappe hverandre, men fagetikken går også ut over det som er nedfelt i lovene. For eksempel vil brudd på åndsverklovens regler om ulovlig sitat samtidig være uetisk handling. De rettslige reglene her er imidlertid begrenset i forhold til tilsvarende fagetiske normer, der det anvendes et mer omfattende plagiatbegrep. Det fagetiske plagiatbegrepet vil dermed angå flere tilfeller enn dem som regnes som lovbrudd.

Betydningen av fagetiske normer er knyttet til framstillingen og kan ikke være begrenset av en fagforfatters utdanning. En som forfatter et historisk verk må forholde seg til de generelle fagetiske normene og til de utformingene de har fått innen historiefaget. Fagetiske normer for historiefaget er ikke særlig vanskelig tilgjengelige. Forfattere, forlagsfolk og andre med høyere utdanning vil normalt være kjent med de generelle normene og noen fagspesifikke utforminger gjennom sin utdanning. Siden en stadig større del av befolkningen har høyere utdanning, vil også en stadig større del av det lesende brede publikum kjenne til slike normer.

Akademiske fag har tradisjonelt utviklet fagetikken innen fagenes egen teori og metode, i regler for oppgaveskriving, og mer allment innen vitenskapsteorien. Dette gjelder også historiefaget. Flere fag har i tillegg etablert egne fagetiske erklæringer for utøvelsen av faget, gjerne inspirert av den hippokratiske ed og de yrkesetiske reglene for den medisinske profesjon,

slik som for eksempel Advokatforeningens begrep om god advokatskikk[50] og Rådgivende Ingeniørers Forenings begrep om forretningsskikk.[51] Norske historikere har ikke utarbeidet spesielle fagetiske erklæringer for historikere, slik for eksempel amerikanske historikere har gjort[52], men det ventes at en historiker forholder seg til de normene som er utviklet innen faget, på universitetsnivå og nasjonalt.

Universitetene arbeider for å fremme faglig redelighet blant studenter så vel som blant ansatte. Gjennom skriftlige oppgaver trenes studentene fra tidlig i studiet i å utforme skriftlige arbeider på en selvstendig måte, samtidig som de skal tilegne seg et henvisningssystem som klargjør hva som er brukt av kilder og litteratur.[53] Fusk til eksamen er ikke akseptabelt og skal møtes med sanksjoner: Eksamen blir annullert, og i noen tilfeller kan også studenten bli utestengt ett år.[54]

Universitetene har i de senere år lagt større vekt på å formidle til studenter og ansatte hva som er god skikk i skriftlige framstillinger. For studenter er det laget skriftlige oppsett om oppgaveskriving. Slike oppsett er dels felles for flere fag[55], og dels fagspesifikke[56]. Til høyere grads studier, på master- og doktorgradsnivå, er forskningsetiske spørsmål tatt opp på seminarer og kurs. Dette skjer gjerne i diskusjonen omkring de enkelte arbeider, men det er også en tendens til å rette større oppmerksomhet mot slike spørsmål mer generelt, for eksempel i form av innføringer på masterseminarer og forskerutdanningskurs. I doktorgradsprogram kan forskningsetikk være et formalisert krav, slik som ved UiB der vitenskapsteori med etikk inngår i den obligatoriske opplæringsdelen.[57] Ved HF-fakultetet utgjør denne delen 15 studiepoeng, eller et halvt semester.[58]

Samtidig har universitetene i det siste også lagt større vekt på å kontrollere at god skikk følges. Noe av bakgrunnen er ny teknologi og økt bruk av hjemmeeksamen. Begge deler gir økte muligheter for kjøp/lån av oppgaver, og ulike former for avskrift, slik at det innleverte arbeidet ikke er et eget selvstendig arbeid. Som et middel til å forebygge fusk er det noen steder innført egenerklæringer for studentene, der de blant annet skriver under på at oppgaven er skrevet av dem selv, at det ikke er snakk om kopi aller avskrift av andres arbeid og at alle referanser er oppgitt i

---

[50] *Regler for god advokatskikk* 1996.
[51] *Forskning og etisk ansvar* 1981: 28
[52] American Historical Association 1987/2005.
[53] Se Studieplaner for historie, for eksempel ved Universitetet i Bergen, <http://www.hist.uib.no/cgi-win/webmeny.exe?slag=visside&kat=histheim&linje=29&n1=4>
[54] *Lov om universiteter og høyskoler* 2005 §§4–7-1, 4–7-2, 4–8-3.
[55] Bl.a. *Bruk av kilder i skriftlige arbeider ved Universitetet i Bergen* 2004; *Gode råd for skriving av akademiske oppgaver ved Det humanistiske fakultet, Universitetet i Oslo* 2005; Blomberg 2000.
[56] Bl.a. *Skriverettleiing for historiestudentar* 1997; Dørum u.å.; Jølstad 2006.
[57] Reglement for graden Ph.D. ved Universitetet i Bergen, §4.2.
[58] Ph.D.-programmet. Dokumentasjon på gjennomført opplæringsdel.

litteraturlisten.[59] Universitetene arbeider også med å få utviklet gode søkeprogrammer som kan avdekke avskrifter, og det opprettes organer som kan behandle mistanker og anklager om uredelighet. I 2002 ble det opprettet et sentralt Redelighetsutvalg ved Universitetet i Bergen, [60] og i 2005 ble det opprettet et tilsvarende Forskningsetisk utvalg ved Universitetet i Oslo.[61] Utvalgene er opprettet i flukt med tanker som kom til uttrykk i innstillingen *Håndtering av uredelighet i forskningen,*[62] der det legges vekt på at den enkelte forskningsinstitusjon skal gis mulighet til å behandle saker lokalt, før de eventuelt vises til et nasjonalt uredelighetsutvalg som samtidig ble foreslått opprettet. Etter at det i juni 2004 ble sendt ut et høringsnotat om lovhjemling av de nasjonale forskningsetiske komiteene og opprettelse av et nasjonalt uredelighetsutvalg, tar Kunnskapsdepartementet nå sikte på å fremme en odelstingsproposisjon om dette i løpet av våren 2006.[63]

Den fagetiske bevisstheten er med andre ord søkt skjerpet i de senere år, på studentnivå så vel som på forskernivå, og det gjøres økte innsatser både gjennom opplæring og i kontrollutøving.

I tillegg er det både i Norge og internasjonalt i de siste tiårene utarbeidet felles generelle etiske retningslinjer for større fagfelt. Bakgrunnen var to sett spesielt dramatiske handlinger under andre verdenskrig: tyske legers eksperimenter med mennesker i fangeleire, og forskeres deltakelse i utviklingen av atombomben.[64] Etter den kjente Nürnbergkodeksen (1947) som ble videreutviklet i Helsingforserklæringen (1964), og omhandler medisinske eksperimenter på mennesker,[65] er det i etterkrigstiden utformet mange etiske erklæringer, det er opprettet etiske råd og utarbeidet etiske retningslinjer. Mest aktuell i forbindelse med allmenne, historiske framstillinger er *Den nasjonale forskningsetiske komité for samfunnsvitenskap, humaniora, juss og teologi (NESH),* som ble oppnevnt av det daværende Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet og har vært i virksomhet siden 1990. Tilsvarende komiteer ble opprettet for medisin og for naturvitenskap og teknologi. Som del av mandatet skulle NESH utarbeide forskningsetiske retningslinjer. De kom i sin første versjon i 1993 og er siden revidert i 1999 og 2005.[66]

---

[59] For eksempel: Universitetet i Oslo: <http:www.hf.uio.no/studier/eksamen/obligerklaering.html>. [Lesedato: 15.2.06], og ved Høgskolen i Agder, der studentene ved innlevering av hjemmeeksamen, semesteroppgave osv. må hefte ved et skjema med egenerklæring.
[60] <http://www.uib.no/ust/sekretariat/Redelighetsutvalget.htm.> [Lesedato: 15.2.06]
[61] <http://www.admin.uio.no/kollegiet/moter/kart_prot2005/8/protokoll.xml>. [Lesedato: 15.2.06].
[62] *Håndtering av uredelighet i forskningen* 2001.
[63] <http:odin.dep.no/kd/norsk/aktuelt/nyheter/070021–210007dok-bu.html>. Datert 18.01.06. [Lesedato: 15.2.06].
[64] *Forskning og etisk ansvar* 1981: 7f.
[65] Forsman 1997: 40f.
[66] NESH 2006: 4.

Forskningsetiske retningslinjer for samfunnsvitenskap, humaniora, juss og teologi[67] omhandler spørsmål om forskningsetikk, forskningsfrihet og samfunn, hensynet til berørte personer, grupper og institusjoner, forhold innen forskersamfunnet, oppdragsforskning og forskningsformidling. Retningslinjene er med andre ord ikke avgrenset til å gjelde bare for forskning og forskningspublikasjoner. Selv om de i første rekke dreier seg om forskningen, berører de også annen faglig virksomhet, som studier og formidling. De behandler mellom annet normer for bruk av andres arbeider i forskning og i forskningsformidling til forskere innen andre fag[68] og til en bredere allmennhet.[69] Retningslinjene kan tjene som ankerfeste for den videre drøftingen av fagetiske normer for allmenne historiske verk beregnet på et bredt publikum. Allmenne historiske verk beregnet på et bredt publikum har i Norge ofte vært helt eller delvis fundert på forfatterens egen historiske forskning. Der forfatteren ikke selv har gjort forskning, må det direkte eller indirekte bygges på andres forskningsarbeider, det vil si at forfatteren formidler andre forfatteres forskning eller andre forfatteres formidling av forskning.

Retningslinjene og hevdvunne krav og regler med etisk innhold som er utviklet innen historiefaget, gir til sammen kjernen i fagetikken for historikere.

På bakgrunn av diskusjonene omkring fembindsverket *Historien om Norge* skrevet av Karsten Alnæs, er det særlig interessant å peke på fagetiske normer for tilbørlig bruk av andres arbeider. Dette berører bl.a. spørsmål om selvstendighet i framstillingen, redelighet, avskrift, parafrasering og god henvisningsskikk.

5.1 Kunnskapens tilgjengelighet

Fagetiske normer for tilbørlig bruk av andres arbeider hviler i utgangspunktet på prinsippet om at kunnskap skal være allment tilgjengelig i samfunnet, til glede og nytte for alle. Dette kan formuleres som at ”kunnskap er et kollektivt gode”.[70] De forskningsetiske retningslinjene viser til at formidling har tradisjoner tilbake til opplysningstiden, og framholder det som en forpliktelse for forskere å formidle fagkunnskap innen sitt felt ikke bare til studenter innen faget, men også til utenforstående, enten det er til spesialister innen andre fagområder eller til personer uten vitenskapelig bakgrunn.[71]

Samtidig har universitetene forpliktet seg selv til å formidle, gjennom formålsparagrafer for virksomheten. Det var riktignok ikke slik i utgangspunktet. Universitetet i Christiania/Oslo

[67] NESH 2006. Deler av dokumentet finnes som vedlegg 2 til herværende utredning.
[68] NESH 2006 punkt 44.
[69] NESH punkt 42.
[70] NESH 2006 punkt 41.
[71] NESH 2006 punkt 42.

hadde tidligere ingen formålsparagraf, den første kom med opprettelsen av Universitetet i Bergen i 1948. Tradisjoner fra Bergen Museum og Selskapet til Vitenskapenes Fremme ble ført videre til det nye universitetet da det ble bestemt at institusjonen skulle legge stor vekt på forskning og på formidling.[72] Senere ble vekten på formidling en felles forpliktelse for universitetene i Norge.

Universitetsloven har i dag som målsetting blant annet at universiteter og høgskoler skal spre vitenskapelige resultater og gjøre dem forstått i storsamfunnet gjennom formidlingsvirksomhet.[73] Fagformidling er med andre ord ikke bare en etisk forpliktelse for forskere, men universiteter og høgskoler legger også en forpliktelse til formidling på ansatte forskere som en del av virksomheten ved institusjonene. Det er videre skjedd en understrekning av at fagformidling er en av de sentrale oppgavene for universiteter og høgskoler gjennom NOKUTs kriterier for akkreditering, som viser til at formidling er blant institusjonens primærvirksomhet sammen med høyere utdanning, forskning og faglig eller kunstnerisk utviklingsarbeid.[74]

For å fremme god formidling har Norges Forskningsråd opprettet en særskilt formidlingspris. I omtalen av prisen heter det: "Formidlingsprisen gis til en forsker som har utmerket seg med levende formidling fra sitt fagfelt til folk flest. Det er ingen begrensninger i forhold til form eller medium, men formidlingen skal være allmennrettet", og i vedtektene for prisen stilles det krav om at formidlingen skal være av høy kvalitet både i form og innhold.[75]

Oppøving i fagformidling er blitt en del av forskerutdanningen ved universitetene, der det legges vekt på at opplæringen skal "gi trening i formidling av faglig arbeid overfor fagfeller, studenter og allmennheten".[76] Treningen i faglig formidling kan i følge opplæringsplanen skje enten ved at doktorgradskandidaten holder vitenskapelige innlegg, seminar eller forelesninger, eller gjennom populærvitenskapelig arbeid som krever tilnærmet samme arbeidsinnsats. Også på lavere nivå er formidling et tema for studentene, blant annet gjennom undervisningen i teori og metode.[77]

---

[72] Forland 1996: 254f; Forland og Hovland 2002:5–50
[73] *Lov om universiteter og høyskoler* 2005, §1–1c og §1–3d.
[74] *Forskrift om standarder og kriterier for akkreditering av studier og kriterier for akkreditering av institusjoner i norsk høyere utdanning.* Nasjonalt organ for kvalitet i utdanningen (NOKUT): Fastsatt 25.01.2006. http://www.nokut.no/graphics/NOKUT/Artikkelbibliotek/Norsk_utdanning/Forskrifter_Kriterier_mm/NOKUTs_forskrift-vedlegg-2.pdf. [Lesedato 14.02.2006].
[75]<http://www.forskningsradet.no/servlet/Satellite?c=Page&cid=1138785797272&pagename=ForskningsradetNorsk%2FPage%2FStandardSidemal> [Lesedato 10.01.06].
[76] Reglement for graden philosophiae doctor (PhD) ved Universitetet i Bergen, § 4 Forskerutdanning**,** § 4.2. Opplæringsdelen.
[77] Kjeldstadli 2005: 289–301; Kaldal 2003: 107–144.

Interessen for hva det vil si å formidle historie har vært økende i de siste tiårene. Blant faghistorikere har spørsmål om formidling vært et viktig tema. Både nasjonalt og internasjonalt er det kommet publikasjoner som har drøftet fagformidling og overlevering av historie.[78] Formidling fra historikere til et bredt publikum er også sentrale tema i nyere forskningsretninger som "Public History" og "erindringshistorie".[79]

Innenfor kultur- og samfunnsfagene, ikke minst innen historiefaget, er det en grunnfestet tradisjon for å formidle faglig kunnskap og innsikt til en bredere allmennhet. Den europeiske tradisjonen for kunnskapsformidling, som i alle fall kan skrives tilbake til opplysningstiden, fikk for det norske historiefagets del sine første større formidlingsprosjekt med Ludvig Holbergs *Danmarks og Norges Beskrivelse* fra 1729 og Gerhard Schønings *Norges Riges Historie* I-III utgitt i årene 1771–1781.[80] De innledet en tradisjon som norske faghistorikere har holdt i hevd og videreutviklet: å skrive bredt anlagte og faglig velfunderte Norgeshistorier som har holdt mål både for fagfolk og allmennheten. Noen av høydepunktene senere ble Ernst Sars' *Udsigt over den norske Historie* i 4 bind (1873–1891), *Det norske folks liv og historie* I-X som kom i årene 1929–1935 med Edvard Bull d.e. som hovedredaktør, *Norges historie* i 15 bind (1976–1980) med Knut Mykland som hovedredaktør, og *Aschehougs Norgeshistorie* i 12 bind (1994–1998) med Knut Helle som hovedredaktør.[81] Faghistorikere er også hyppige bidragsytere til boktilbudet beregnet på et bredt publikum, med biografier og andre monografier over mangfoldige tema, i tillegg til at de har etablert en solid fagtradisjon for allmenne historiske framstillinger på lokalt og regionalt nivå med by-, bygde- og regionalhistorier. Når de forskningsetiske retningslinjene påpeker at: "Forbindelsene mellom forskning og formidling er særlig tette i kultur- og samfunnsfagene, hvor det ikke er uvanlig at det vitenskapelige bidrag samtidig er et formidlingsbidrag",[82] gjelder dette i høy grad historiefaget. Formidlingsmessig har historiefaget stått i en gunstig posisjon. Faget nyter godt av stor historieinteresse blant folk, og har fordelen av at framstillingsformen og språket er alminnelig tilgjengelig og forståelig for folk flest. Faghistorikere i Norge har i alminnelighet ikke vært preget av noen slags aversjon mot "popularisering", tvert i mot har det heller gitt faglig prestisje å kunne forfatte faglige framstillinger med god struktur og god språkføring, som har kunnet bli lest av både fagfolk og et bredt publikum. Dette formidles også til historikere under opplæring. Tradisjonelt har det i veiledningen av hovedfags- og masterstudenter vært lagt vekt på

[78] Bl.a. Hartviksen m.fl. 1987; *Historieformidling* 1995; *At formidle historie* 1999.
[79] Se tidsskriftet The Public Historian; se også Howe og Kemp 1986. Et sentralt navn innen erindringshistorien er Pierre Nora, bl.a. med *Realms of Memory* 1996–1998.
[80] Dahl 1992/1959: 14–15.
[81] For en oversikt over de store norgeshistoriene, se Sejersted 1995.
[82] NESH 2006 punkt 42.

at historiske framstillingen skal være preget av klarhet, godt språk og god stil.[83] Det er ikke sagt at alle faghistorikere makter formidlingens kunst like godt, men det har blant mange vært en ambisjon å gjøre historien levende og godt fortalt. For eksempel er det et velkjent hjelpemiddel å bruke enkeltpersoner og enkelthendelser som inngangsport til å ta rede på større sammenhenger. Tidligere salgssuksesser indikerer at et bredt publikum ikke har oppfattet norske faghistorikere som isolerte i noe elfenbenstårn og at faghistorikere i ikke liten grad har nådd ut med formidling av faget sitt.

Samtidig utgis det allmenne, historiske framstillinger som er skrevet av andre enn faghistorikere. Det kan dreie seg om blant annet lokal- og regionalhistoriske verk, biografier, bedriftshistorier, barnebøker, lærebøker og historiske flerbindsverk om korte og lengre tidsspenn.

Alle som deltar i slik formidling bør etter utvalgets oppfatning følge prinsippene i formidlingsetiske normer,[84] uavhengig av om de formidler egne eller andres arbeider. Allmenne normer for formidling tilsier at formidleren uttrykker seg klart og i et språk som er forståelig for dem teksten er beregnet for, at formidleren ikke gjengir andre på en tendensiøs måte, og at formidleren tilkjennegir begrensninger i egen fagkompetanse.[85]

Kunnskap og innsikt øker ved at ny kunnskap og innsikt forholder seg til tidligere innsikter. En forfatter står normalt på skuldrene til mange tidligere forfattere, og kan i gode tilfeller oppnå bedre utsikt over det aktuelle landskapet enn de gjorde. Det er helt legitimt og ofte nødvendig i sammenhengen å redegjøre for hva andre er kommet fram til. Dette gjelder selvsagt for formidlere uansett om de selv er forskere i faget eller ikke. Det springende punktet blir med andre ord ikke *om* en forfatter forholder seg til andres arbeider, men *hvordan* det blir gjort.

5.2 Krav om selvstendighet i eget arbeid

Når en fagforfatter bruker andres arbeider, bør det skje på en selvstendig måte som gjør det nye arbeidet til noe nytt og ikke bare en gjentakelse av tidligere arbeider. Selvstendighet i framstillingen vil si å formulere egne spørsmål eller problemstillinger og så forfølge dem, bygge framstillingen omkring dem, slik at momenter og argumenter innordnes under dem. Det vil si at enten det benyttes empirisk kildemateriale eller det refereres til andre forfatteres framstillinger, er hensikten at det skal kaste lys over det egendefinerte emnet, og tjene til å belegge fakta og argumenter eller diskutere synspunkter innenfor den sammenhengen en selv har trukket opp. Stoffet ordnes og framstilles med andre ord ut fra den perspektiveringen som er valgt.

---

[83] Bl.a. hos Seip 1988: 44–45.
[84] NESH 2006 punkt 43.
[85] NESH 2006 punkt 44

Imidlertid bør det etter utvalgets oppfatning også gis rom for at en forfatter refererer andres arbeider for å gi en redigert, samlet og forkortet framstilling. I slike tilfeller må imidlertid dette premisset gjøres klart overfor leseren.[86]

Innenfor forskningen er kravet til selvstendighet sterkt og innholdsmessig formuleres gjerne et krav om originalitet.[87] Kravet om originalitet hører med innen diskusjonen om vitenskapens normgrunnlag, og retter en forventning om positive og nye kunnskapsbidrag.[88] Originalitet er et mål for de mer framtredende i faget, men studenter møter fra starten målsettingen om selvstendighet i egen framstilling når de skal utarbeide oppgaver, med strengere krav fra lavere til høyere gradsnivå.[89] Studentene trenes i å formulere sine egne problemstillinger og ordne sitt stoff omkring dem. Mastergradsoppgaven er svenneprøven i selvstendig vitenskapelig arbeid, og av dem som går videre i faget, ventes selvstendighet som en selvfølge.

Det kan hevdes at selvstendighet i eget arbeid mer er et faglig krav enn et etisk. Men her kan det ikke trekkes noen skarp grense. Klarest blir det om uselvstendighet ikke bare bunner i beskjedne evner til å utføre slikt arbeid, men blir søkt kompensert gjennom å lene seg for mye til andre uten å gjøre godt nok rede for det. Da blir brudd på kravet om selvstendighet i eget arbeid også et spørsmål om redelighet, i verste fall fusk. Det har vært framholdt at brudd på originalitetsnormen for forskere har dannet bakgrunn for mange kjente brudd på vitenskapelig redelighet, slik at for eksempel plagiat har vært forårsaket av ønske om belønning for originalitet.[90]

5.3 Krav om redelighet

Kravet om vitenskapelig redelighet står i sentrum av forskningsetikken. Det kan for så vidt utledes av at det er en sentral forskningsforpliktelse å strebe etter sannhet, slik at uredelighet blant annet kan dreie seg om brudd på vitenskapens sannhetsbestrebelse.[91] De forskningsetiske retningslinjene slår fast at: ”Kravet om vitenskapelig redelighet gjelder uavkortet i alle typer av forskning”.[92]

Redelighetsutvalget ved UiB definerer uredelighet til å gjelde: ”brudd på god vitenskapelig praksis både i planlegging, gjennomføring, kollegavurdering og rapportering på en måte som

---

[86] Dette kan sies å være tilfelle med Lorentzen 1992, hvor en journalist fikk i oppgave å gi en sammenhengende framstilling av perspektiver og resultater fra et stort antall kulturforskningsprosjekter. Forfatteren tok her et selvstendig, overordnet formidlingsmessig grep, men hovedformålet med boka var å formidle nye synspunkter fra andres forskning til et allment publikum.
[87] NESH 2006 punkt 3.
[88] Om Robert K. Mertons formuleringer av fire sentrale vitenskapsnormer, CUDOS, og videreutviklingen av dem, se Elgesem m.fl.1997: 20-21.
[89] Se bl.a. HIS 250 Studieplan bachelor UiB; om 3000-oppgave i historie ved UiO, Dørum u.å; HIS 350 Studieplan master UiB; Historie Oppbygging og gjennomføring av master ved UiO..
[90] Merton, hos Elgesem m.fl. 1997: 21.
[91] NESH 2006 punkt 1 og 27.
[92] NESH 2006 punkt 27.

villeder om forskningens resultater. Villedningen kan også gjelde hvem som har bidratt til forskningen".[93] Det understrekes at brudd på redelighetsnormene må framstå som villet eller intendert, det vil si at utilsiktede feil eller faglig uenighet ikke uten videre kan betraktes som normbrudd. I boka *Forskningsetikk* fra 2003, som tar sikte på å gjøre opp status for forskningsetikken, framholder Ragnvald Kalleberg det intenderte når det gjelder uredelighet: "Vitenskapelig uredelighet dreier seg om saker der forskere fører sine lesere bak lyset. Det handler først og fremst om løgnaktige påstander om virkeligheten og om uredelig tilegnelse av kollegers arbeid".[94] Også internasjonalt har det vært stor enighet om at det må foreligge en form for bevisst intensjon om å lure eller bedra, for at en handling skal kunne kalles uredelig .[95] I vår sammenheng er det særlig spørsmål om eventuell uredelig tilegnelse av andres arbeid som er aktuelle, og om andres arbeid kan være presentert på måter som er egnet til å villede om hvem som egentlig har bidratt, og om lesere derved faktisk blir ført bak lyset.

I den forskningsetiske litteraturen er det enighet om at det fins grader av uredelighet, i den forstand at noen typer av uredelighet er mer alvorlige normbrudd enn andre. Det kan være noe ulike oppfatninger av hvor grensene går mellom de mer og de mindre alvorlige normbruddene. Men det er stor enighet om at plagiat er blant de alvorlige, sammen med normbrudd som fabrikkering og forfalskning av datamateriale.[96]

Flere forfattere skiller mellom de alvorlige normbruddene som er klart uredelige og som kan kalles fusk, og de mindre alvorlige som likevel innebærer store avvik fra god vitenskapelig praksis og kan kalles for diskutable eller kritikkverdige resultater av snusk eller sjuskete praksis.[97] Det er nyttig å dele disse to hovedkategoriene i undertyper, slik det for eksempel blir gjort av Dag Elgesem, Kjetil K. Jåsund og Matthias Kaiser i boka *Fusk i forskning* fra 1997. Til kategorien uredelig forskning regner de for det første brudd på normer som angår forskerens sannhetsforpliktelse, som fabrikkering av eksperimenter, oppkonstruering av datamateriale, selektiv bruk av metoder eller data for at sluttresultatet skal passe med en bestemt teori eller hypotese, og selektiv publisering av resultater. En annen type uredelighet gjelder alvorlige brudd på normer for riktig kreditering, som plagiat av tekst, data eller ideer. En tredje type uredelighet gjelder brudd på normer som angår etterprøvbarhet av resultater, som bevisst ødelegging av datamateriale for å hindre innsyn eller gjenbruk. Kategorien diskutabel forskning kan deles i de

---

[93]< http://www.uib.no/ust/sekretariat/Redelighetsutvalget.htm> [Lesedato 17.01.2006].
[94] Kalleberg 2003: 183.
[95] Elgesem m.fl. 1997: 23.
[96] NESH 2006 punkt 27; Kalleberg 2003: 185–188. Korte oversikter over definisjoner av uredelighet internasjonalt, i Norden og i Norge: Forsman 1997: 23–29; *Håndtering av uredelighet i forskningen* 2001: 11–15.
[97] Elgesem m.fl. 1997: 22, Alver og Øyen 1997: 157, Kalleberg 2003: 188.

samme undertypene: Brudd på sannhetsforpliktelsen kan være for eksempel bevisst feilaktig framstilling av andres resultater, eller ikke-rapportering av oppdaget uredelighet. Brudd på normer for riktig kreditering kan være såkalte æresforfatterskap, det vil si oppføring som forfatter uten at vedkommende har bidratt nevneverdig, uakseptabel dobbeltpublisering, det vil si å publisere det samme arbeidet flere ganger med bare ubetydelige endringer og likevel oppnå fordeler som er avhengig av antall publikasjoner, eller å utelate en forfatter fra forfatterlisten. Brudd på normer om etterprøvbarhet kan være utilfredsstillende oppbevaring av datamateriale, eller forskningspublisering uten tilstrekkelig dokumentasjon.[98] Andre har supplert listen over diskutabel eller kritikkverdig praksis bl.a. med dårlig henvisningsskikk, og formidling av synspunkter til en bredere offentlighet før de har vært underlagt kollegakontroll.[99] Det forekommer også blant historikere at det kan gjøres dårlig håndverk i formidlingen, særlig innen emner de ikke selv har arbeidet mye med, uten at det av den grunn behøver å innebære bevisst uredelighet. Men det har vært pekt på at det kan være en viktig sammenheng mellom det uredelige og det diskutable: ”Sjusket praksis er dessuten fruktbar grobunn for fremvekst av snusk og alvorligere uredelighetssaker (fusk)”.[100]

Utvalget slutter seg til den alminnelige oppfatning at det er viktig å motarbeide alle grader av uredelighet, fra sjusk til fusk. Universiteter og høgskoler har et særskilt ansvar for at også studenter får opplæring i redelighetsnormer, bl.a. gjennom kravet om selvstendighet i eget arbeid, gjennom opplæring i god henvisningsskikk og gjennom opplæring til god formidling.[101]

Krav om redelighet gjelder både i kunnskapsproduksjon og i kunnskapsformidling. De forskningsetiske retningslinjene slår fast at alle som deltar i forskningsformidling, enten det er forskere, journalister, lærere eller andre, er underlagt formidlingsetiske normer, bl.a. kravet om etterrettelighet (punktene 43 og 46). Flere av typene av både uredelig og kritikkverdig praksis som er listet over, har åpenbar relevans når det gjelder utarbeidelsen av allmenne historiske verk for en bred allmennhet. Av de alvorlige typene er det vel særlig grunn til å være oppmerksom på plagiat, og blant de kritikkverdige typene kan det være grunn til å nevne dårlig henvisningsskikk og formidling uten tilstrekkelig faglig kvalitetssikring.

[98] Elgesem m.fl. 1997: 25–41.
[99] Kalleberg 2003: 189.
[100] Kalleberg 2003: 189.
[101] NESH 2006 punktene 4, 27 og 43.

5.4 Plagiat, sitat og parafrase

Det er grunnleggende at plagiat er uakseptabelt. I de forskningsetiske retningslinjene heter det at: «Å plagiere er, i forskningsetiske forstand, å stjele stoff fra andre forfatteres og forskeres arbeider og utgi det for sitt eget».[102] Den groveste formen for plagiat er den rene avskrift, men plagiatbegrepet omfatter også tilnærmet avskrift av andres tekst, og mer avgrensede typer av stoff, som ideer, materiale, hypoteser, begreper, teorier, tolkninger, design, resultater m.m. Det regnes også som plagiat om man gjør henvisning til et annet arbeid tidlig i sin egen tekst, og så gjør omfattende bruk av det uten videre henvisninger.[103] Det fagetiske plagiatbegrepet er videre enn plagiatbegrepet slik det vanligvis brukes i opphavsretten, se nærmere nedenfor i avsnitt 6.2.3.

Plagiat, i den vide etiske betydningen, som altså regnes til de alvorlige brudd på redelighetsnormen, innebærer at den egentlige forfatteren ikke blir kreditert, mens den som plagierer framstår som forfatter, og dette skjer uten at det er innhentet noe samtykke for slikt fra den opprinnelige forfatteren.[104]

Den rene avskriften uten henvisning er det som er lettest å se og forkaste som uredelig praksis, mens de andre variantene kan være noe vanskeligere å identifisere, eller det kan være noe vanskeligere å se hvor grensen går mellom eget og andres. I tilnærmet avskrift kan det dreie seg om å ha oversatt språket, endret verbets tider eller å ha gjort andre lettere omskrivinger der den opprinnelige teksten ellers følges ganske nøye. Uten henvisning regnes også slike lettere omskrivinger som plagiat. Når det gjelder ideer, hypoteser, tolkninger, design osv., kan det være vanskelig å se hvor grensen går mellom eget og andres, eller hvor grensen går mot det som kan betraktes som allmenneie. I slike sammenhenger kan det være nødvendig å bruke skjønn, og da må ærlighets- og oppriktighetskravene holdes høyt av den enkelte, slik at en styrker bevisstheten om at andres ideer og funn ikke får framstå som om de er ens egne. Bente Alver og Ørjar Øyen gir i boka *Forskningsetikk i forskerhverdag* råd om å være generøs med referanser og faglig kreditt til mange typer av bidrag fra andre.[105] Det er etter utvalgets oppfatning et råd som en trygt kan søke å leve opp til både som forsker og forskningsformidler.

Den redelige måten å skrive av andres tekst, er å markere det som *sitat*. Innføring i hvordan sitater skal skilles ut fra den løpende teksten gis normalt alt til elever i skolen. Studenter møter det hele veien gjennom skriveveiledninger. Det fins noen varianter for hvordan

[102] NESH 2006 punkt 28.
[103] Se NESH 2006 punkt 28.
[104] Marcel LaFolette, gjengitt hos Elgesem m.fl. 1997: 28.
[105] Alver og Øyen 1997: 161–162.

sitat markeres. I historiefaget er det vanlig å bruke hermetegn og kilde- eller litteraturhenvisning. Sitater av noen lengde skilles gjerne ut i teksten ved at de settes med mindre typer i et eget avsnitt med større innrykk enn den øvrige teksten, mens kortere sitater kan flettes inn i den fortløpende teksten.[106] Sitat kan også markeres på andre måter, for eksempel slik at lengre sitater skilles ut i egne avsnitt og settes i kursiv uten hermetegn, men fremdeles med henvisning til der sitatet er hentet fra.[107] Hovedpoenget er at det klart framgår hvor sitatet begynner og hvor det slutter, det vil si at en klart skiller mellom andres og egen tekst, og at det er henvisning til hvor man siterer fra (se også nedenfor i 6.3.5 (ii)). Det kan være tilfeller der en gjerne vil bruke et sitat som andre allerede har brukt, enten det er sitat fra en forfatter eller sitat er hentet fra et arkivmateriale. I noen tilfeller vil det være nok å henvise til den som før har brukt sitatet, så kan andre spore kildene videre. Men ellers bør det være dobbelthenvisning, både til den originale kilden og til den forfatteren der man først fant sitatet, gjerne med formuleringen "sitert etter" den og den forfatter. Slik bør det være også om man selv går til originalkilden, fordi man faktisk gjør bruk av en annen forfatters arbeid med å finne fram til sitatet. Å henvise til kilder og litteratur som det er henvist til hos andre, men som man selv ikke har brukt, er å skryte på seg egeninnsats på urettmessig vis, hvis man ikke henviser til den forfatteren man faktisk henter stoffet fra.

Sitat skal normalt være bokstavrett etter originalen. Dersom det av hensyn til leseren likevel gjøres endringer, skal det framgå hvilke endringer som er gjort. Slike endringer kan for eksempel gjelde utelatelser eller tilføyelser, som da markeres med tegn i form av prikker og helst med hakeparentes (se også nedenfor i 6.3.5 (iii). Det kan også være språklige endringer, som oversettelser eller moderniseringer, og da skal dette gjøres rede for. Moderniseringer skal man imidlertid være varsom med. Det er som oftest bedre å forklare vanskelige ord i teksten etterpå, eller skrive om med egne ord.[108] Lar man et sitat stå uten sitatmarkering og uten kildehenvisning, er avskriften plagiat og klart uredelig. Sitater bør heller ikke få stå alene. Det er en tommelfingerregel fra historiestudenters barnelærdom om oppgaveskriving at sitater aldri taler for seg selv. Sitater bør derfor alltid omkranses av egne kommentarer og slik bygges inn i den egne framstillingen. Man skal også være lojal mot meningen i det arbeidet det siteres fra, slik at sitatet ikke blir stående løsrevet fra og kanskje i motsetning til sammenhengen det opprinnelig inngikk i.

Alt gjennom opplæringen i oppgaveskriving lærer studenten at det ofte er bedre å bruke egne ord til å gjengi kildemateriale og andre forfattere, *parafrasere*, enn å gjøre mye bruk av

---

[106] *Skriverettleiing for historiestudentar* 1997; Dørum u.å.; Jølstad 2006.
[107] Se for eksempel *Forfatterhåndboken* 2000: 29.
[108] Sitatregler fins i de fleste skriveveiledninger, se f.eks. Beyer 1967: 38–39; Seip 1987: 40f,; Dahlø 1994: 55–56.

sitater.[109] Også ved parafraser må det gjøres tilstrekkelige henvisninger. Det er for eksempel, ifølge de forskningsetiske retningslinjene, ikke nok med én henvisning tidlig i teksten dersom en deretter gjør omfattende bruk av andres tekst uten videre henvisninger.[110] Det må klart framgå hvor parafrasen begynner og slutter. Parafrasering må ikke ligge så tett opp til originalteksten at det i realiteten er snakk om avskrift. Også når man gjengir andre med egne ord, skal man være lojal mot den andres tekstsammenheng, og gjengi andre på en saklig måte. Særlig skal man etterstrebe å holde saklighetsnormer i hevd dersom man gjengir en som har andre synspunkter enn ens egne, slik at man unngår tendensiøse gjengivelser.[111]

I boka *Kunsten at skrive speciale – Hvordan man udarbejder skriftlige opgaver* skiller Umberto Eco på instruktivt vis mellom en ærlig parafrase, en falsk parafrase, og en parafrase der teksten er gjengitt nesten ordrett, men hvor plagiat likevel er unngått.[112] Eksemplene er gjengitt i ramme nedenfor. Eksemplet på en *ærlig parafrase* (nummer 2) angir klart hvilken forfatter som gjengis, og det gjengitte står i den gjengitte forfatterens navn. Teksten er omformulert og forkortet. Det er henvisning i note til forfatter og verk. Dette framholdes som eksempel på en fornuftig parafrase. Eksemplet på en *falsk parafrase* (nummer 3) nevner den opprinnelige forfatterens navn, men ikke direkte i sammenheng med den følgende parafrasen. Parafrasen har små avvik fra originalteksten i de første par setningene, deretter er det ren avskrift. Det er ikke noen klar henvisning til originalteksten. Denne typen parafrase kalles falsk fordi den egentlig ikke er noen parafrase, men et skjult sitat, uten sitatmarkering og uten klar henvisning, altså et plagiat. Eksemplet på *en parafrase der teksten er gjengitt nesten ordrett, men hvor plagiat likevel er unngått* (nummer 4), viser en tekst som er blitt lengre enn originalteksten. Alle originaltekstens setninger er med, noen av dem ordrett, andre lett omskrevet. Det som redder dette eksemplet fra å være plagiat på linje med den falske parafrasen i det forrige eksemplet, er henvisning i note til forfatter og verk, og bruken av hermetegn. De ordrett gjengitte setningene står i hermetegn, mens de mellomliggende setningene uten hermetegn er de lett omskrevne. Denne typen parafrase gjør imidlertid teksten tung, og Eco kommenterer eksemplet med at man like gjerne kunne ha sitert hele avsnittet.

[109] Se bl.a. *Skriverettleiing for historiestudentar* 1997. Utvalget drøfter ellers de formidlingsmessige sider ved sitering nærmere i kap. 9 («Hvorfor sitere?», 9.1.2).
[110] NESH 2006 punkt 28.
[111] NESH 2006 punkt 32.
[112] Eco 1997: 162–163.

Umberto Ecos parafraseeksempler:

«1) Originalteksten
Antikrists komme forårsagede endnu større anspændelse. Den ene generation efter den anden levede i konstant forventning om den ødelæggende dæmon, hvis rige i sandhed skulle blive et lovløst kaos, en tidsalder overgivet til rov og plyndring, til tortur og massakre, men også forspillet til en længe ventet afslutning, Kristi genkomst og de helliges Rige. Folk var hele tiden på vagt og opmærksomme på de „tegn", som ifølge den profetiske tradition skulle forkynde og ledsage den sidste „trængslernes tid"; og eftersom disse „tegn" omfattede onde magthavere, borgerkrig, krig, tørke, hungersnød, pest, kometer, fremstående personers pludselige død og sædernes almindelige forfald, var det aldrig svært at få øje på dem.

2) En ærlig parafrase
Cohn er meget eksplicit i denne forbindelse.[12] Han skildrer den spændte atmosfære, der var karakteristisk for denne periode, hvor forventningen om antikrist på en gang var forventningen om djævelens rige, præget af smerte og tumult, og forspillet til Kristi genkomst, parusien, Kristi triumferende tilbagevenden. Og i en tid, der var domineret af sørgelige begivenheder, plyndringer, rov, hungersnød og pest, savnede folk ikke „tegn", svarende til dem, som de profetiske tekster altid havde forkyndt som karakteristiske for antikrists komme.

3) En falsk parafrase
Ifølge Cohn... [her følger en række af de synspunkter, som forfatteren har udtrykt i andre kapitler]. På den anden side må man ikke glemme, at antikrists komme forårsagede endnu større anspændelse. De forskellige generationer levede i konstant forventning om den ødelæggende dæmon, hvis rige i sandhed skulle blive et lovløst kaos, en tidsalder overgivet til rov og plyndring, til tortur og massakre, men også forspillet til Kristi genkomst eller de helliges Rige.. Folk var hele tiden på vagt og opmærksomme på de tegn, som ifølge profeterne skulle ledsage og forkynde den sidste „trængslernes tid"; og eftersom disse tegn omfattede de onde magthavere, borgerkrigen, krigen, tørken, hungersnøden, pesten og kometerne, for ikke at tale om de pludselige dødsfald blandt betydningsfulde personer (ud over sædernes almindelige forfald), var det aldrig svært at få øje på dem.

4) En parafrase, hvor man har gengivet teksten næsten ordret, men undgået plagiat
Cohn, som allerede er blevet omtalt, nævner på den anden side, at „antikrists komme forårsagede endnu større anspændelse."De forskellige generationer levede i konstant forventning om den ødelæggende dæmon, „hvis rige i sandhed skulle blive et lovløst kaos, en tidsalder overgivet til rov og plyndring, til tortur og massakre, men også forspillet til en længe ventet afslutning, Kristi genkomst og de helliges Rige."
Folk var hele tiden på vagt og opmærksomme på de tegn, som ifølge profeterne skulle ledsage og forkynde den sidste „trængslernes tid". Da nu disse tegn, som Cohn skriver, omfattede „onde magthavere, borgerkrig, krig, tørke, hungersnød, pest, kometer, fremstående personers pludselige død og sædernes almindelige forfald, var det aldrig svært at få øje på dem."[13]

……

[12] Norman Cohn, *I fanatici dell'Apocalisse,* Milano, Comunità, 1965, *s.128.*

[13] Norman Cohn, *I fanatici dell'Apocalisse,* Milano, Comunità, 1965, *s.128.»*

Det ovenstående er sitert fra Eco 1997: 162–163. Det gjengitte tekstavsnittet har Eco hentet fra den italienske oversettelsen av Norman Cohn, The Pursuit of the Millennium, *London 1957.*

Med hensyn til parafraser vil utvalget anbefale at når man vil parafrasere, bør man bestrebe seg på å gjøre en *ærlig parafrase*.

I samsvar med dette er det utvalgets oppfatning at en etisk hovednorm som den om at en forfatter ikke skal plagiere, men sitere og parafrasere på redelig vis, også må gjelde i fagformidling, inkludert allmenne historiske framstillinger for et bredt publikum.

5.5 God henvisningsskikk

Når man benytter kilder eller andre forfatteres framstillinger, er man forpliktet til å gi henvisninger. De forskningsetiske retningslinjene har klare formuleringer om god henvisningsskikk: "Alle forfattere og forskere, uansett om de er amatører eller profesjonelle, studenter eller etablerte forskere, skal etterstrebe god henvisningsskikk".[113] Dette er utgangspunktet.

Henvisninger kan brukes i forskjellige sammenhenger, som å gi utfyllende opplysninger, utdypende argumentasjon, oversettelse eller originalversjon av et sitat, kryssreferanser m.m. Når det gjelder bruk av andres arbeider, er henvisninger særlig viktige i to sammenhenger, den ene gjelder å angi kilden til et sitat, den andre handler om å betale sin gjeld tilbake.[114] For sitater gjelder en enkel regel: Det skal alltid være henvisning ved sitater, slik at det klart går fram hvor sitatet er hentet fra, uansett om sitatet er fra ulike typer av primærkilder som brev, dokument m.v., eller om det er et sitat hentet fra en annen forfatters tekst, jf. avsnittet *Plagiat og parafrase*. Gjeld kan man ha til flere, som når man gjengir eller bygger på andres tekst, ideer, argumenter, synspunkter eller meninger.

Men så kan det variere i hvilket omfang det bør gis henvisninger, hvordan de bør se ut og hvor de bør plasseres. Mengden av henvisninger vil variere etter mengden av kildemateriale og sekundærlitteratur og intensiteten i bruken. Benyttes det et stort kildemateriale og mye litteratur intensivt, må henvisningene bli mange. Hvor grensen går for hva som trenger henvisning, må vurderes i det enkelte tilfellet. Som et overordnet prinsipp vil utvalget hevde at det er bedre å være generøs med henvisningene enn gjerrig. Av praktiske grunner vil en forfatter av en fagformidlende tekst ofte velge å henvise generelt til kildefortegnelsen i et annet verk forfatteren selv har skrevet eller vært med på å skrive, dersom dette inneholder de aktuelle detaljhenvisningene. Dette er etter utvalgets oppfatning legitimt, forutsatt at henvisningsmåten er dekkende og utvetydig.

---

[113] NESH 2006 punkt 29.
[114] Uttrykket "betale sin gjeld tilbake" er fra Eco 1997: 165–166.

Med hensyn til hvordan henvisningene bør se ut, presisere de forskningsetiske retningslinjene at henvisninger skal være "mest mulig nøyaktige" og at det vanligvis bør refereres til "bestemte sider, avsnitt og kapitler".[115] I forskning er dette knyttet til kravet om redelighet i dokumentasjonen og kravet om etterprøvbarhet.[116] For forskningsformidling må det også gjelde krav om etterrettelighet og etterprøvbarhet.[117]

Studenter skal gjennom studiet bli fortrolig med god henvisningsskikk. Historiestudenter trenes i dette fra starten. Også oppgaver som leveres på laveste nivå skal ha henvisninger til kilder og litteratur.[118] I historiefaget er *noter* den tradisjonelle måten å gi henvisninger på. Noter markeres med et diskret tall i teksten, og viser enten til fotnoter nede på samme side, eller til sluttnoter samlet bak i framstillingen. Fotnoten har fordelen framfor sluttnoten at leseren på et øyeblikk kan se innholdet i henvisningen nede på samme side. Tidligere ga notene gjerne fullstendige henvisninger, men nå er det ikke uvanlig at notene gir forkortede henvisninger som igjen viser til lister over kilder og litteratur bak i framstillingen.[119] Fordelen med kortere noter sammen med kilde- og litteraturlister er at noteapparatet ikke blir så plasskrevende, samtidig som ordnede lister bak er raske å finne fram i og hendige for den leser som ønsker å gå videre med stoffet.

Under innflytelse fra andre samfunnsfag har en alternativ henvisningsmåte fått utbredelse også blant historikere. Da settes henvisningen i forkortet form inn i en parentes i teksten, med forfatterens etternavn, verkets utgivelsesår og sidene det henvises til. Dette er det såkalte *Harvardsystemet*, i motsetning til de tradisjonelle såkalte "tyske" fotnotene. Forutsetningen for Harvardsystemet er at det bak i framstillingen fins kilde- og litteraturliste som korresponderer med henvisningene i teksten, og gir de utfyllende opplysningene. Fordelen med Harvardsystemet er at leseren slipper å flytte blikket for å se innholdet i henvisningen, men det kan være en ulempe at parentesene forstyrrer teksten, og at dette systemet bare kan brukes til trykt litteratur. En lengre henvisning, f.eks. til primærmateriale i arkiv, utfyllende opplysninger o.l., krever noter.

Lavere-gradsstudenter i historie blir gjerne presentert for både notesystemet og Harvardsystemet, som alternativer.[120] Harvardsystemet er blitt enerådende når oppgaver og

[115] NESH 2006 punkt 29.
[116] NESH 2006 punkt 1.
[117] NESH 2006 punkt 46.
[118] Se for eksempel Studieplan for HIS 115 (UiB) med krav til mappeoppgaver
[119] Det er denne løsningen utvalget har valgt i herværende utredning.
[120] *Skriverettleiing for historiestudentar* 1997: 5; Dørum u.å.; Førland 1996: 107–118.

kommentarer kommuniseres elektronisk i læringsprogram som ikke tillater noter, som f.eks. Kark som benyttes ved Universitetet i Bergen. På masternivå anbefales fotnoter.[121]

Dersom det ikke gis tilstrekkelige opplysninger i henvisningene, men brukes forkortelser der, må teksten følges av *kilde- og litteraturlister*. Kildelisten omfatter primærkildene, gjerne utrykt kildemateriale, og viser til hvilke arkivserier de hører hjemme i og i hvilke arkivinstitusjoner de er oppbevart. Brukes det slikt materiale, skal det være en liste over det. I tillegg kommer litteraturlisten. Dersom framstillingen i sin helhet bygger på allerede utgitt litteratur, forfatterens egne utgivelser og andres utgivelser, trengs bare litteraturliste. Litteraturlisten skal i det minste inneholde forfatternavn, arbeidets tittel, utgivelsessted og -år. Noen vil også oppgi forlag. For serier og artikler må det flere opplysninger til. Det bør etter utvalgets oppfatning være selvsagt at all litteratur som siteres eller som forfatteren på annen måte har gjort nytte av, føres opp i litteraturlisten.[122]

Det skal også være henvisning ved illustrasjoner. For tabeller og figurer skal det gis opplysning om underlagsmaterialet, eller om opprinnelig publisering dersom tabellen eller figuren er lånt. Skriveveiledninga for historiestudenter ved UiB understreker i tillegg: «Kjeldeoppgåva er særleg viktig for kart, foto og anna biletmateriale».[123]

Det er viktig å være oppmerksom på at det til dels gjelder andre lovregler for bruk av billedmateriale enn for bruk av tekst, se nærmere nedenfor i avsnitt 6.6. Opplysninger om hvor illustrasjoner er hentet fra kan gis i billedtekster, eller i en liste bak i framstillingen. Liste over illustrasjoner med sidetallshenvisninger, gir god veiledning for leseren.

Når fagstoff presenteres, har henvisninger og lister, slik utvalget oppfatter det, flere gode formål. 1) Leseren blir ikke villedet om hvem som faktisk har bidratt til framstillingen, enten villedningen dreier seg om at det føres opp fiktive eller ikke fullt ut ansvarlige medforfattere, slik som i en mye omtalt sak i norsk medisinsk forskning i 2006 [124] eller villedningen gjelder at det er unnlatt å gi henvisning til og å føre opp forfattere som faktisk er brukt i framstillingen.[125] 2) Forfatteren betaler, gjennom henvisning og oppføring, sin gjeld tilbake til dem som har forfattet arbeider som faktisk blir brukt. 3) Henvisning og oppføring hjelper leseren ved å lette veien til videre lesning og arbeid med stoffet for den som er

---

[121] *Skriverettleiing for historiestudentar* 1997: 5; Jølstad 2006: 2.
[122] Seip 1996: 15.
[123] *Skriverettleiing for historiestudentar* 1997: 4
[124] Den aktuelle saken omhandler kreftforskning på Radiumhospitalet i Oslo, der det i tillegg til datafabrikkasjon også er stilt spørsmål ved oppføringen av medforfattere. Vancouverkonvensjonen utarbeidet av International Committee of Medical Journal Editors, gir normer for hva slags bidrag som kreves for at en person kan stå oppført som medforfatter, se «http://www.icmje.org/>.
[125] Elgesem m.fl. 1997: 33–41; *Håndtering av uredelighet i forskningen* 2001: 11–15; Kalleberg 2003: 188–189.

interessert.[126] 4) Henvisning og oppføring er viktig for å kunne fylle kravet om etterrettelig dokumentasjon og etterprøvbarhet. Henvisningene åpner teksten og gir mulighet for å kontrollere den. De forskningsetiske retningslinjene slår fast at kravet til etterrettelighet er like stort for populærvitenskapelige framstillinger som ved vitenskapelig publisering,[127] men da må teksten også gi mulighet for kontroll, gjennom henvisninger.

Utformingen av henvisningene vil kunne variere i ulike like typer av historiske framstillinger. Det er ikke uproblematisk å gjøre typeinndeling, fordi det alltid vil være glidende overganger og i noen tilfeller kan en framstilling passe inn i flere typer, eller ikke i noen. Her skal det likevel skisseres en grov inndeling som ikke gjør krav på å være uttømmende, men som likevel kan legges til grunn for anbefalinger når det gjelder henvisninger.[128]

(1) *Vitenskapelige publikasjoner, som vitenskapelige avhandlinger, vitenskapelige artikler i fagtidsskrifter og antologier, fagmeriterende monografier m.v.* Disse publikasjonene er skrevet for fagfeller, selv om en del av dem også kan leses av et bredere publikum. Her stilles strenge vitenskapelige krav til belegg, noteapparat, kilde- og litteraturlister – utformet etter formelle konvensjoner i vitenskapsfaget.

(2) *Historiske framstillinger på et solid faglig nivå, skrevet for et bredt publikum.* Denne typen publikasjoner rommer et bredt spekter av undergrupper. Her er noen:

a) *Allmenne framstillinger, eller samfunnshistorier*, på mange nivå, alt fra verdenshistorie til den allmenne bygde- eller byhistorie. Kravene til henvisninger vil øke jo nærmere framstillingen kommer hovedlesergruppen. Verdenshistorien vil ofte i hovedsak være bygd på andres framstillinger. Her vil en ofte kunne nøye seg med lister over brukt og anbefalt litteratur. Den allmenne by- eller bygdesoga vil derimot ofte i stor grad være basert på nye kildestudier og trenge et stort henvisingsapparat, både for dokumentasjonens skyld og av hensyn til leseren. En sjanger som norgeshistorien vil gjerne komme i mellom de to. I alle tilfeller dreier det seg for denne typen framstillinger om å gjøre nødvendig rede for hva framstillingen bygger på og samtidig gi den interesserte leser veiledning videre til kilder og litteratur.

b) *Den forskningsbaserte biografien* er en sjanger i vekst. Den er typisk rettet mot et bredt publikum, samtidig som arbeidet kan være et utpreget forskningsbidrag og fungere som en vitenskapelig avhandling. I alle tilfeller vil behovet for henvisningsapparat være stort,

[126] Bl.a. NESH 2006 punkt 46.
[127] NESH 2006 punkt 46.
[128] Om gruppeinndelinger, se kapittel 7 (redegjørelse for intervjuer), Grepstad 1998 og *At formidle historie*.

og når biografien blir en vitenskapelig avhandling er kravene til henvisninger som for annen forskning.

c) I *emneavgrensede historiefaglige framstillinger* av mangfoldig slag må henvisningssystemet tilpasses publikasjonen og leserne, alt fra et omfattende vitenskapelig henvisningsapparat og ned til et minstekrav om å gjøre rede for anvendt litteratur, helst også anbefalt litteratur.

d) *Faglig vektige populærvitenskapelige tidsskrift*, av typen *Historie*, bør ha et formelt henvisningsapparat.

(3) *Lærebøker*. Utvalget mener at lærebøker jevnt over har vært for beskjedne med å gi henvisninger. For lærebøker på universitets- og høgskolenivå anbefales en for henvisningssystem, gjerne i form av noter, ved siden av lister over anvendt og anbefalt litteratur, den siste helst kommentert slik at studentene får litteraturveiledning som del av læreboka. Nedover i skoleverket vil nytten av henvisninger minke, men i moderne lærebøker refereres gjerne flere historikeres syn, slik at det i det minste er behov for litteraturlister, helst kommenterte.

(4) *"Lettere" historieformidling.* Denne gruppen omfatter ulike typer av historieformidling, mest av folk utenfor de faglige institusjonene for vitenskapsfaget og undervisningsfaget, og gjerne gjennom andre kanaler enn den skriftlige publikasjonen, som i teater, film og TV. Men også skriftlige publikasjoner kan regnes hit, som for eksempel faktabøker for barn og det lettere historiemagasinet *Levende historie.* Her bør i alle fall stilles minstekrav til redelighet når det gjelder å oppgi bruk av andres arbeider.

Til slutt en kort henvisning til en historisk framstilling som etter utvalgets syn kan tjene som illustrasjon på god henvisningsbruk i den mangfoldige gruppe 2 – samtidig som vi slår fast at det må være rom for ulike metoder.[129] Forfatteren Elisabeth Aasen fikk i 2005 utgitt *Barokke damer. Dronning Christinas europeiske reise*. Aasen, som er litteraturhistoriker, har levert en bok på vel 200 sider, tydelig beregnet på et bredt publikum. Boka er en biografi over Christina, der samtiden trekkes inn som bakteppe. Samtidig er framstillingen en bredere kulturhistorie, med skildringer av en rekke andre lærde kvinner og deres miljø i samtiden. Samfunnsforståelsen utvides gjennom en aktiv bruk av bilder og billedtekster. Forfatteren er selv billedredaktør og boka er rikt illustrert. Aasen bygger på Christinas egne skrifter, en rekke verk om Christina, og dessuten oversiktsverk og et stort antall enkeltframstillinger om mange emner. I teksten oppgir Aasen navn på flere tidligere Christinaforfattere og gjengir deres

[129] Utvalget presiserer og drøfter dette nærmere mot slutten av kap. 6.3.

synspunkter, som hun også går i direkte dialog med. Henvisningene gis med notetegn i teksten, som viser til sluttnoter bak i boka. Det er i gjennomsnitt nær én note per tekstside. Notene brukes til forskjellige typer av opplysninger, som kilde- og litteraturhenvisninger, henvisning til muntlige kilder, utfyllende litteraturopplysninger, og utfyllende opplysninger til teksten. Litteraturlisten er fyldig, oversiktlig og systematisk. Det er en billedliste med henvisning til sidetall der bildet er gjengitt, og med opplysninger om hvor originalen befinner seg. I tillegg har boka en tidstavle og navneregister. Det er i forordet gjort rede for konsulenter og andre forfatteren har hatt nytte av i arbeidet. For utvalget framstår *Barokke damer* som velskrevet og godt dokumentert, den gir leseren god hjelp under lesing og viser den interesserte leser hvor hun kan gå videre til kildemateriale og mer litteratur.

5.6 Om individuelt og institusjonelt ansvar for redeligheten

I den forskningsetiske litteraturen har det vært diskusjon om hvordan uredelighet kan oppstå. Dette er en viktig diskusjon, fordi det å identifisere grunnene eller årsakene til uredelighet kan gi retning til arbeid med å motarbeide uredelighet. Ofte er det ikke én grunn eller én årsak til uredelighet, men flere som virker sammen. Elgesem m.fl. lister ulike momenter (”føringer”) som kan være med på å øke omfanget av uredelig forskning: stor økonomisk gevinst, publiseringspress, konkurranse om å være først ute, kamp om begrensede midler og stillinger, tidsbegrensede engasjementer med stadige konkurranser om nye midler.[130] Også når det gjelder forskningsformidling til et bredt publikum, kan noen av disse føringene tenkes, for eksempel slik at det kan være håp om en salgssuksess som vil gi stor økonomisk gevinst, det kan tenkes publiseringspress i den forstand at det settes knappe tidsfrister for å utarbeide manuskripter, og det kan være snakk om konkurranse om å komme først på markedet.

Det skilles gjerne i forskningsetikken mellom et individuelt ansvar for den enkelte forsker om redelig framferd, og et mer strukturelt eller kollektivt ansvar som hviler på miljømessige eller institusjonelle forhold.[131] Tidligere sto individuelle forklaringer på uredelighet sterkt, men etter hvert er det også lagt mer vekt på strukturelle faktorer, som økonomiske og karrieremessige trekk ved forskersamfunnet.[132] Den individuelle forklaringen, der uredelighet blant forskere har vært forklart med alvorlig individuell moralsk brist, har også stått sterkt i Norge. Det er i det senere understreket at perspektivet bør utvides og at også institusjoners moralske miljø er viktige her. Det argumenteres for at siden grunnforskningsmiljøene i særlig grad er underlagt vitenskapsetiske

[130] Elgesem m.fl. 1997: 45.
[131] Elgesem m.fl. 1997: 42f; *Håndtering av uredelighet i forskningen* 2001: 1014f; Kalleberg 2003: 196f
[132] Elgesem m.fl. 1997: 44–47.

forbud og påbud, er det tilrettelagt for uvanlig intens og omfattende kontroll. Grunnmiljøene blir derfor basisinstitusjoner for opplæring i redelighet og dermed i forebygging av uredelighet.[133] Tyngdepunktforskyvingen fra det individuelle ansvaret til det institusjonelle, er fulgt opp i den siste revisjonen av de forskningsetiske retningslinjene, der det nå er lagt større vekt på at også forskningsinstitusjoner har ansvar.[134]

Når forskningsformidling utøves av forskere, gjelder både det individuelle forskeransvaret og det forskningsinstitusjonelle ansvaret for redeligheten. Når formidlingen blir utøvd av en som ikke selv er forsker på feltet, men som formidler andres forskning, gjelder fremdeles det individuelle ansvaret, det institusjonelle gjelder også hvis formidleren har slik institusjonstilknytning. For en formidler som er fristilt i forhold til forskningsmiljø og forskningsinstitusjoner kan det individuelle ansvaret på sett og vis bli tyngre, fordi den enkelte ikke på samme måte er omgitt av et faglig sikkerhetsnett og former for kvalitetskontroll gjennom miljøet. I slike tilfeller kan et forlag til en viss grad kompensere dette, for det første gjennom å inngå avtaler som motarbeider føringer som kan være med på å fremme uredelighet, for eksempel ved at forfatteren ikke settes under urimelig tidspress, og for det andre ved å bygge et kvalitetssikringsnett omkring formidleren, for eksempel ved å danne faglig kvalifiserte bokkomiteer og konsulentgrupper som får romslige nok arbeidsforhold og trygghet for at velfunderte faglige synspunkter blir tatt alvorlig. Å etablere felles møteplasser for komité, konsulenter, forfatter og forlag turde være mer aktuelt jo mer omfattende et formidlingsverk er. Forlagets ansvar for kvalitetssikring av denne typen fritar ikke forfatteren for individuelt ansvar, tvert om bør forfatteren være pådriver for at avtaler og ordninger gjør reell kvalitetssikring mulig.

[133] Kalleberg 2003: 196–200.
[134] NESH 2006 punktene 4, 27 og 29.

6 Rettslige normer for bruk av andres åndsverk i allmenne vitenskapelige fremstillinger

6.1 Oversikt over den rettslige reguleringen

Etter at utvalget ovenfor har redegjort for de fagetiske normene for bruk av andres arbeider i allmenne historiske framstillinger, skal det i dette kapitlet redegjøres nærmere for den rettslige reguleringen av problemet. Først gis det en helt kort oversikt over den rettslige reguleringen og de problemer som oppstår i den forbindelse. I de neste avsnittene vil vi gå nærmere inn på de enkelte problemene.

Utgangspunktet må tas i åndsverklovens (lov av 12. mai 1961 nr. 2, heretter åvl.) § 1, jf. § 2. Den første delen av åndsverklovens § 1 lyder som følger:

> Den som skaper et åndsverk har opphavsrett til verket.
>
> Med åndsverk forstås i denne lov litterære, vitenskapelige eller kunstneriske verk av enhver art og uansett uttrykksmåte og uttrykksform, så som …

Deretter kommer en ikke uttømmende liste over forskjellige typer verk som kan være åndsverk. I allmenne historiske framstillinger er det i første rekke tale om å bruke andres faglitterære tekster. Slike tekster er litterære frambringelser i lovens forstand. I henhold til bokstav a) og b) i den ikke uttømmende listen kan så vel skrifter av alle slag som muntlige foredrag være åndsverk. I tillegg vil allmenne historiske framstillinger kunne inneholde kunstneriske frambringelser, i form av avbildinger av kunstverk eller fotografiske verk eller bilder. Foreløpig konsentrerer vi oss om de litterære frambringelser. Avslutningsvis i dette kapitlet tar vi en liten "ekskurs" til bruk av bilder i allmenne historiske framstillinger.

Åndsverklovens § 2 første ledd fastslår følgende om de nærmere konsekvensene av opphavsretten:

> Opphavsretten gir innen de grenser som er angitt i denne lov, enerett til å råde over åndsverket ved å fremstille varig eller midlertidig eksemplar av det og ved å gjøre det tilgjengelig for almenheten, i opprinnelig eller endret skikkelse, i oversettelse eller bearbeidelse, i annen litteratur- eller kunstart eller i annen teknikk.

Leses denne bestemmelsen isolert fra åndsverklovens øvrige regler, kan man få et inntrykk av at den som innehar opphavsrett har enerett til enhver eksemplarframstilling og tilgjengeliggjøring av åndsverket for allmennheten. Slik er det ikke. Grensene for eneretten er nærmere fastsatt i de såkalte «lånereglene» («avgrensningsreglene») i åvl. kap. 2, deriblant den alminnelige sitatregelen i § 22. For øvrig har opphavsmannen også visse rettigheter ut over eneretten, jf. særlig de såkalte ideelle rettighetene i åvl. § 3 (navneangivelsesretten og respektretten). Vi kommer straks tilbake til dette.

Ved vurderingen av hva man kan benytte av, og hvordan man kan benytte, andres framstillinger i egne arbeider uten å komme i konflikt med åndsverkloven, må det først tas stilling til om det man benytter er et *åndsverk*. For at noe skal anses som et åndsverk, må det være preget av et minimum av individuell skaperinnsats. Det må, sier man gjerne i norsk opphavsrett, foreligge *verkshøyde*.[135] Normalt vil faglitterære tekster av et visst omfang oppfylle dette kravet. Men det kan oppstå spørsmål om *den del* av verket man benytter i en ny framstilling er av en slik art og et slikt omfang at det kan sies at man framstiller eksemplar av og/eller tilgjengeliggjør et åndsverk for allmennheten.

Videre blir det spørsmål om hvilke elementer som er vernet i et åndsverk.

Og i det hele tatt må det trekkes en grense mellom bruk som innebærer en gjengivelse av verket i opprinnelig eller endret skikkelse, og således faller inn under opphavsmannens enerett etter åvl. § 2, og bruk som ikke medfører noen krenkelse av verket. Ved «ren kopiering» av et åndsverk vil det foreligge en gjengivelse av verket i opprinnelig skikkelse. Etterligninger vil være gjengivelse av verket i endret skikkelse. For øvrig må det skilles mellom omskaping og bearbeidelser. Dette følger av åvl. § 4:

> Opphavsmannen kan ikke sette seg imot at andre benytter hans åndsverk på en slik måte at nye og selvstendige verk oppstår. Opphavsretten til det nye og selvstendige verk er ikke avhengig av opphavsretten til det verk som er benyttet.
>
> Den som oversetter eller bearbeider et åndsverk eller overfører det til en annen litterær eller kunstnerisk form, har opphavsrett til verket i denne skikkelse, men kan ikke råde over det på en måte som gjør inngrep i opphavsretten til originalverket.

Om man bruker andres verk på en slik måte at nye og selvstendige åndsverk oppstår (første ledd), vil det ikke foreligge noe opphavsrettsbrudd. Om man f.eks. henter faktaopplysninger fra en annen faglitterær framstilling, men setter dem inn i en helt annen sammenheng og bruker helt egne ord, vil man kunne sies å ha benyttet andres verk men samtidig skapt et selvstendig verk. Opphavsmannens samtykke til dette er ikke nødvendig. Om man derimot kopierer deler av en annen framstilling inn i egen tekst, likevel slik at man tilføyer flere egne avsnitt, eventuelt også endrer litt på den originale teksten, har man bearbeidet originalteksten (jf. § 4 annet ledd). Man har da gjengitt en annens åndsverk i endret skikkelse, *samtidig* som man har skapt et nytt åndsverk (bearbeidelsen).

Om man etter de nevnte vurderinger kommer til at bruken av andres materiale innebærer en gjengivelse av en annens åndsverk i opprinnelig eller endret skikkelse (herunder bearbeidelser), må det tas stilling til om en eller flere av låne- eller avgrensningsreglene i åvl.

---

[135] Se nærmere Rognstad 2004: 24–32 med videre henvisninger. Om opprinnelsen til uttrykket, se Ljungmann 1969.

kap. 2 kan anvendes. For alle praktiske formål blir det i denne sammenheng spørsmål om sitatregelen i åvl. § 22 kan påberopes. Bestemmelsen lyder som følger:

> «Det er tillatt å sitere fra et offentliggjort verk i samsvar med god skikk og i den utstrekning formålet betinger.»

For at åndsverklovens sitatregel overhodet skal få anvendelse må det altså være tale om sitat fra et offentliggjort verk, jf. åvl. § 8 første ledd, som bestemmer at et åndsverk er offentliggjort «når det med samtykke av opphavsmannen er gjort tilgjengelig for allmennheten».

Videre må det klarlegges hva som ligger i uttrykket «sitere fra», dvs. hvilken bruk av verket som kan sies å være et sitat fra et åndsverk.

I nær sammenheng med denne problemstillingen, følger det av åvl. § 11 annet ledds første punktum, at når et verk gjengis i medhold av reglene i åvl. kap. 2, «kan det skje i den størrelse og skikkelse øyemedet krever, men verkets karakter må ikke derved forandres eller forringes». Dette legger bånd på hvordan gjengivelse i form av sitat kan skje.

Endelig må sitatet være i samsvar med god skikk og det formål som betinger sitatet. Disse to vilkårene går i hverandre – et sitat som går ut over sitt formål kan vanskelig sies å være i samsvar med god skikk. Utfordringen ligger derfor i første rekke i å avgjøre hvilken sitatbruk som kan sies å være i samsvar med god skikk.

I den forbindelse må det også tas hensyn til opphavsmannens såkalte ideelle rettigheter. I åvl. § 11 første ledd slås det fast at reglene i åvl. kap. 2, herunder sitatregelen i § 22, ikke gjør noen innskrenkning i opphavsmannens rett etter § 3 (bortsett fra regelen i åvl. § 29 om endring av byggverk og bruksgjenstander, som ikke har interesse i denne sammenheng).

Det betyr for det første at opphavsmannen må navngis «slik som god skikk tilsier», jf. åvl. § 3 første ledd. I nær sammenheng med plikten til navngivelse, følger det videre av åvl. § 11 annet ledds annet punktum at ved gjengivelse av åndsverk i medhold av reglene i åvl. kap. 2 (herunder sitatregelen) «må kilden alltid angis, slik som god skikk tilsier». Som man ser, henviser begge bestemmelsene, i likhet med sitatregelen i § 22, til standarden «god skikk». Det blir på mange måter en smakssak om man forankrer hele vurderingen av hva som er riktig sitatbruk i § 22, eller om vurderingen av navne- og kildeangivelsen ved sitatbruk foretas på grunnlag av reglene i §§ 3 og 11.[136] Uten at det bør ha betydning for det resultat man kommer til, er det i alle tilfelle naturlig å henvise også til disse reglene når man tar stilling til om en forfatter av en historisk framstilling har angitt navn og kilder i åndsverk det siteres fra, i samsvar med god skikk. For det andre bestemmer åvl. § 3 annet ledd, at i den utstrekning noen

[136] Se nærmere problematisering hos Aakre 2001: 63–65.

har rett til å «endre et åndsverk eller gjøre det tilgjengelig for allmennheten, må det ikke skje på en måte eller i en sammenheng som er krenkende for opphavsmannens litterære, vitenskapelige eller kunstneriske anseelse eller egenart, eller for verkets anseelse eller egenart» (den såkalte respektretten). Dette vil f.eks. kunne tenkes dersom en gjengivelse av et litterært verk etterlater et inntrykk at forfatteren har helt andre holdninger eller meninger enn hun har.[137] Det følger av dette at retten til å sitere etter åvl. § 22 forutsetter at respektretten overholdes. Samtidig kan det hevdes at et krenkende sitat ikke vil være i samsvar med god skikk. Men igjen vil det være naturlig å henvise til § 3 når det tas stilling til om et sitat krenker opphavsmannens eller verkets anseelse eller egenart.

Vernetiden for åndsverk er 70 år etter utløpet av opphavsmannens dødsår – for ukjent opphavsmann er den 70 år etter utløpet av det år verket først ble offentliggjort, jf. åvl. § 40.[138] Også utenlandske opphavsmenn- eller kvinner har vern etter norsk åndsverklov som følge av Norges internasjonale forpliktelser (jf. åvl. §§ 57 med tilhørende forskrift).[139]

I det følgende vil vi gå nærmere inn på de problemer som oppstår på grunnlag av det regelverket som her er skissert, med tanke på å gi en generell framstilling av adgangen til å bruke andres historiske framstillinger i egne arbeider (avsnitt 6.2–6.4). Deretter skal vi se på et par andre rettsgrunnlag som kan ha relevans i denne sammenhengen (avsnitt 6.5) før ekskursen om bruk av bilder i allmenne historiske framstillinger (6.6).

6.2 Nærmere om det opphavsrettslige vern for faglitterære framstillinger

6.2.1 Hvilke elementer i en faglitterær framstilling har opphavsrettslig vern?

Som nevnt ovenfor må faglitterære tekster av et visst omfang som regel antas å oppfylle kravet om verkshøyde/originalitet, framstillingen sett under ett. Slike framstillinger som det er tale om å benytte i den sammenhengen vi her ser på vil normalt ha et slikt omfang at de inneholder beskyttede elementer. Det oppstår likevel et spørsmål om *hvilke elementer* som kan anses vernet i et åndsverk. Spørsmålet har avgjørende betydning for om den enkelte bruk av andres verk kan sies å være en krenkelse av forfatterens opphavsrett.

Det er en ubestridt grunnsetning, så vel i norsk/nordisk som i andre lands opphavsrett, at opphavsretten ikke beskytter ideer, men bare det uttrykk eller den form en frambringelse får. Prinsippet er også nedfelt i internasjonale konvensjoner. Så vel i WTO-avtalen om

[137] Se f.eks. Eidsivating lagmannsretts dom av 8. april 1991, NIR 1995 s. 687 (Lars Hertervig). Se nærmere Aakre 2001: 68–70.
[138] Se nærmere Rognstad 2004: 148 flg.
[139] Se nærmere Rognstad 2004: 154 flg.

immaterialrettigheter (TRIPS) art. 9 som i WIPO-konvensjonen om opphavsrett fra 1996 art. 2 uttrykkes grunnsetningen på følgende måte: «Copyright extends to expression, not to ideas».

Skillet ideer/uttrykk er imidlertid langt fra glassklart og kan by på problemer i praksis.[140] Det er nok på mange måter vel så dekkende å si at opphavsretten ikke beskytter abstrakte og bakenforliggende ideer eller forestillinger, men derimot ideene slik de har materialisert seg i den frambringelsen som er skapt.[141] Skillet må ses på bakgrunn av hensynet til den frie tanke («das Gedanken ist frei»). Det skal framheves at ett av de sentrale formålene bak opphavsretten er å skape incentiver for fortsatt kulturell produksjon (se ovenfor i kapittel 4), mens en ordning som ga opphavsmannen enerett også til abstrakte og bakenforliggende ideer, utvilsomt ville dempe slik produksjon. Det er utvilsomt et behov for å holde det underliggende tankegods fritt (såkalt friholdelsesbehov), slik at bare verket slik det konkret er kommet til uttrykk får opphavsrettslig vern. Det er på den bakgrunn opplagt at ingen har enerett til ideen om å skrive om en eller et nærmere bestemt utvalg av historiske begivenheter, eller for den saks skyld å intervjue bestemte personer i den forbindelse. Det er kun måten dette gjøres på som vil være gjenstand for vern. Det vil si at man kan ha vern for den språklige utformingen av framstillingen, utvalget av materiale som skal med – herunder eksempler som benyttes – samt disposisjon, opplegg, fortellermessige «grep», «fargelegging» etc., slik disse elementene faktisk framstår i framstillingen.[142]

For øvrig bestemmes spørsmålet om hvilke elementer i en frambringelse som har opphavsrettslig vern av om elementene er resultat av en individuell, skapende innsats («verkshøyde»). På den bakgrunn er det klart at faktiske opplysninger i seg selv ikke er underlagt opphavsmannens enerett.[143] Ingen kan eie fakta. Dette gjelder selv om de faktaopplysninger som benyttes i en framstilling ikke var kjent fra før og det således er forfatteren selv som har «gravet dem frem». Etter norsk opphavsrett er det kun skapende virksomhet som er gjenstand for vern, ikke forskende virksomhet som sådan.[144]

En uttalelse fra en amerikansk føderal appellrettsdom fra 1947 om en påstått krenkelse av en lærebok for radiooperatører er ganske treffende: «Unlike the subject matter of a patent, copyright material need not be new, but only original. Hence, the sole issue before us is as to

---

[140] Se Rosenmeier 2001: 66–75 for en kritisk behandling av prinsippet om den manglende idébeskyttelse. Se også Karnell 1997 og Deichmann 2002: 185–245.
[141] I denne retning også Rosenmeier 2001: 68; Deichmann 2002: 244.
[142] Se nærmere Rosenmeier 2001: 159–163 og 171–175. Se også note 153 for synspunkter om hva som er beskyttet i faglitterære verk etter tysk rett.
[143] Se Rognstad 2004: 18–22 og 35; Stray 1989: 37. For en nærmere problematisering, se Rosenmeier 2001: 66–75, 83–89 og 160.
[144] Jf. Ulmer 1980: 135.

infringement. And in considering that issue it must be remembered that the plaintiff has no monopoly of the scientific information with which her book deals; nor has she a monopoly of the idea of expounding such information in simple language comprehensible by lay readers. All her copyright gives her is the right to prevent plagiarism».[145]

En dom av Oslo byrett av 7. juli 1984, påanket og senere forlikt, illustrerer skillet mellom den skapende virksomhet som har vern og den forskende virksomhet som er uten vern. Men retten i denne saken tok utvilsomt feil da den kom til at Thor Heyerdahl hadde opphavsretten til navnet Kon-Tiki, og også på det grunnlaget kunne nekte et datafirma å benytte navnet Kontiki Data AS. Retten kom til at bruken av navnet var i strid med markedsføringslovens § 1 som forbyr handlinger i strid med god forretningsskikk, og uttalte etter det at det «i og for seg er … unødvendig for retten å drøfte om Kon-Tiki også er vernet etter åndsverklovens § 2 som selvstendig åndsverk». Likevel kunne retten ikke dy seg for å ta standpunkt til spørsmålet, og den uttalte i så henseende: «Det er riktig som fremholdt av saksøktes prosessfullmektig at det nok hører til sjeldenhetene at en tittel på et åndsverk kan sies å representere et selvstendig åndsverk. Det er også riktig at Heyerdahl har tatt utgangspunkt i polynesiske og peruvianske mytologiske benevnelser når Kon Tiki så dagens lys. Men det er også en kjensgjerning at navnet representerer et symbol på den kulturforbindelse som Heyerdahl gjennom sin forskning fant at besto mellom Peru og Polynesia, og Kon-Tiki er den utforming og sammenstilling av de opprinnelige betegnelser på de gamle solguder som storparten av den siviliserte verden kjenner. Uten Heyerdahls Kon-Tiki ville bare et fåtall mennesker ha ant noe om de for lengst glemte solguder. Kon-Tiki må etter rettens mening derfor representere en original skapende innsats av åndsverkkvalitet og som sådan være vernet.» Det er fristende å si at retten her traff spikeren, men i gal ende. Nettopp det forhold at Heyderdahl gjennom sin forskning hadde brakt frem noe som allerede eksisterte, om det riktignok var glemt, viste at hans innsats i så henseende ikke var av skapende karakter. Sammenstillingen av gudenavnene derimot kunne sies å være det, men innsatsen i så henseende var ganske sikkert ikke kvalifisert nok til å passere terskelen for verkshøyde.[146] Saksforholdet gir dermed et utmerket eksempel på hva som ikke kan ha vern etter åndsverkloven. Det sies dog at rettens eneste medlem var en sann beundrer av Thor Heyerdahl, slik at dens resonnement må ses i det lys.

For historiske framstillinger må det i så henseende skilles mellom selve det historiske kildematerialet som kan «graves fram», og etableringen av «fakta» som vitnesbyrd om konkrete historiske begivenheter som er gjenstand for fortolkning og underlagt subjektivt skjønn. Det synes å være en rådende oppfatning i moderne historieteori at det vanskelig kan trekkes noe skarpt skille mellom etablering av fakta og fortolkning av kildedata. Norsk historisk metodes «grand old man», Ottar Dahl, har uttrykkelig stilt seg skeptisk til «tendensen til å betrakte «kildekritikken» isolert fra teoridannelsen som helhet, og til å oppfatte de historiske teorier som vesentlig en sekundær oppsummering eller ordning av selvstendig

[145] Circuit Court of Appeals, Second Circuit, Ricker v. General Electric Co., Federal Reporter 2nd Series p. 141.
[146] Jf. også Vyrje 1987: 106.

etablerte «fakta».[147] Historikeren Ingar Kaldal uttrykker det slik: «Det er ikkje lett å skille mellom den delen av analysen som går ut på å stadfeste at noe har skjedd eller eksistert, og tolkningane av korleis det kan vere fruktbart å forstå det. Når en har beskrive noe, har ein samtidig også gitt det ei tolking […] både augevitnet og den som har hørt noe frå andre, vil i utforminga av beskrivinga (enten det er ein rapport, teikning eller muntleg forteljing) gjere bruk av det som er tilgjengeleg av uttrykksmåtar, språk, sjanger, metaforar og teikn. Inga framstilling er det som blir framstilt, ho er alltid ei av fleire mulege måtar å beskrive og dermed også å tolke noe på.»[148] Og Knut Kjeldstadli har rettet følgende advarsel til historikere mot å forsøke å skjule seg selv i teksten: «Mange som skriver fortellende historie, mener at begivenhetene taler for seg sjøl. Og om de nå ikke faktisk gjør det, bør en late som om de gjør det. Historikeren «bør holde seg mest mulig i kulissene, mens dramaet ruller over scenen. Han kan jo håpe på en framkalling til slutt» (Harald Winge). Argumentet er at historikerens tilstedeværelse kan virke som en sperre for leseren. Men problemet er at dersom vi ikke signaliserer at det finnes en forteller i historien, underslår vi at dette er én versjon, en frambrakt versjon av begivenhetene, ikke begivenhetenes direkte tale. Vi gir fremstillingen en objektivistisk garanti, et stempel som sier at denne ene versjonen er den eneste tenkelige, fordi den samsvarer med hendingene.»[149]

Med et slikt utgangspunkt kan setningen om at opphavsretten ikke verner faktiske opplysninger gi begrenset veiledning i spørsmålet om hva som er beskyttet i *historiske* verk. Det er ingen tvil om at det ligger kreative innsatser i en fortolkning av historisk kildemateriale.[150] Det må imidlertid være opplagt – ut fra det foran nevnte behovet for å holde tankegods fritt – at heller ikke resultatet av den prosess som fortolkning av historisk kildemateriale innebærer, kan anses som en vernet del av det åndsverk som frambringes ved den historiske framstilling. Uttrykt på en annen måte: Bestemte måter å oppfatte – eller fortolke – et hendelsesforløp på, kan ikke underlegges enerett. Dette kan mer generelt uttrykkes som at faglige synspunkter i seg selv ikke kan være gjenstand for opphavsrettslig vern.[151] For så vidt kan denne oppfatningen forankres i skillet mellom idé og uttrykk som er gjengitt ovenfor. Forskjellige måter å oppfatte, eller fortolke, historiske hendelsesforløp på kan i henhold til dette skillet karakteriseres som abstrakte ideer som ikke kan nyte opphavsrettslig vern. Alternativt, og kanskje mer hensiktsmessig, kan forholdet forankres i en selvstendig og generell

[147] Dahl 1967: 11.
[148] Kaldal 2003: 63.
[149] Kjeldstadli 2005: 298.
[150] Jf. Myhre 2004b.
[151] Jf. Rognstad 2004: 35.

rettssetning om at oppfatninger, anskuelser, læresetninger, vitenskapelige teorier o.l. ikke kan nyte opphavsrettslig vern.[152] Derimot kan den konkrete redegjørelsen for fortolkningen, dvs. måten fortolkningen av kildematerialet språklig kommer til uttrykk på, herunder strukturering og sammenstillingen av elementer i argumentasjonen, oppnå vern.[153]

Om man tar tak i Kaldals formulering ovenfor, om at man ved utformingen av beskrivelsen gjør «bruk av det som er tilgjengeleg av uttrykksmåtar, språk, sjanger, metaforar og teikn»,vil bruk av slike elementer i «fortolkningsprosessen» kunne være vernede elementer i en historisk framstilling, i den utstrekning de ikke båndlegger andres muligheter til å gi uttrykk for samme idéinnhold – dvs. den samme forståelsen av det historiske hendelsesforløp. Men selve forståelsen – eller fortolkningen om man vil – kan ikke ha opphavsrettslig vern. Setningen om at «ingen eier historien»,[154] er på den måten korrekt i den betydning at man ikke kan oppnå enerett til selve historieforståelsen. Samtidig skal man være tilbakeholden med å trekke for vidtgående slutninger av en så generell betraktning. Setningen kan ikke gi dekning for et synspunkt om at historiske framstillinger som sådanne er unntatt fra opphavsrettslig vern.

Problemer kan oppstå i den utstrekning man beveger seg i grenselandet mellom historieskriving og fiksjon. Det er allment akseptert at handlingsforløpet («plot'et») i en skjønnlitterær roman kan ha opphavsrettslig vern.[155] I henhold til det ovenstående bør det likevel legges til grunn at i alle fall i den utstrekning den skjønnlitterære roman pretenderer å gi en fortolkning av et historisk hendelsesforløp («historiske romaner»), bør denne fortolkning være fri i opphavsrettslig forstand. Andre framstillinger som fortolker historien på tilsvarende måte gjør dermed ikke inngrep i opphavsretten til den «historiske romanen».[156]

---

[152] Slik Rosenmeier 2001: 160, med henvisning bl.a. til den rådende oppfatningen i tysk opphavsrettsteori (se bl.a. noten nedenfor). Se også Stray 1989: 37.

[153] Jf. Ulrich Löwenheim i Schricker 1999: 78–79 om tilsvarende forhold i tysk rett: «Wissenschaft lebt von Disput og Kontroverse; die Auseinandersetzung mit wissenchaftlichen Lehren und Theorien mit dem Ziel, sie zu verifizieren oder zu falsifizieren, muβ ebenso wie ihre Weiterentwicklung im Interesse des wissenschaftlichen und technischen Fortschritt zulässig bleiben … Wissenschaftliche Lehren und Theorien sind daher in ihrem Kern, in ihrem gedanklichen Inhalt und in ihrer Aussage gemeinfrei; die dem wissenschaftlichen Werk zugrundeliegenden oder in ihm entwickelten wissenschaftlichen Entdeckungen, Daten, Lehren und Theorien sind urheberrechtlich nicht geschützt. Ebenso wie im allgemeinen Bereich … ergeben sich aber auch auf wissenschaftlichem Gebiet die Grenzen der Gemeinfreiheit aus ihrem Zweck. Nur soweit es für die wissenschaftliche Kommunikation erforderlich is, sind wissenschaftliche Lehren und Theorien vom Urheberrechtsschutz ausgeschlossen. Das bedeutet daβ auch die Gedanken in ihrer Fülle und ihrer Beziehung zueinander, die Vielheit der gewählten Beispiele, der inneren Bezüge und Schluβfolgerungen …, die inhaltliche Verarbeitung die Erkentnisse, die Auswahl, Abstimmung, Korrektur, Verknüpfung, Systematisierung und Anordnung der wiedergebenden Daten und Befunde schützfähig ist.»

[154] Se overskriften i Bikseth 2004..

[155] Jf. Rognstad 2004: 69–71; Vyrje 1987: 139. Se også Rosenmeier 2001: 149–150 og Koktvedgaard/Schovsbo 2005:150–152.

[156] Jf. Rosenmeier 2001: 161, som gir uttrykk for følgende oppfatning: «Det er vanskeligt at angive et generelt kriterium, hvormed man kan løse den slags tvivlsspørgsmål, men en god løsning er at hense til, om indrømmelse

Det språklige uttrykk en framstilling har fått kan som nevnt være vernet. Betingelsen er dog at språkføringen kan sies å være resultat av skapervirksomhet. Et viktig moment ved bedømmelsen er hvilke variasjonsmuligheter som finnes ved formidlingen av stoffet.[157] Dersom det finnes begrensede muligheter for hvordan noe kan formidles, slik at uttrykksmåten «gir seg selv, kan den heller neppe sies å være resultat av skapende virksomhet. I sin alminnelighet kan det nok hevdes at den som formidler fagstoff har mindre spillerom for sin uttrykksmåte enn en skjønnlitterær forfatter, som står friere med hensyn til hva som skal formidles.[158] Dette gjelder imidlertid bare som en generell betraktning, som selvsagt ikke betyr at faglitteraturen er uten vern for uttrykksformen. Oftest vil man også ved formidling av faglige synspunkter ha atskillig spillerom med hensyn til hvordan formidlingen skal skje, slik at det selvsagt finnes rom for individuell, skapende virksomhet også innenfor faglitterær formidling. Til dette kommer at det langt fra er klare skillelinjer mellom skjønnlitterær og faglitterær framstillingsmåte, og at mange historiske framstillinger har skjønnlitterært preg. Og ved skjønnlitterært pregede historiske framstillinger skal det neppe mye til før uttrykksmåten må sies å være resultat av individuell, skapende virksomhet.

Noe tilsvarende gjelder for spørsmålet om man kan ha opphavsrettslig vern for framstillingens struktur, opplegg, material- og eksempelvalg, disposisjon eller fortellermessige «grep». Også dette spørsmålet må avgjøres på grunnlag av så vel grunnsetningen om at opphavsretten ikke beskytter bakenforliggende ideer som kravet om at det må foreligge en individuell, skapende innsats. Til det første vil man ikke ha vern for ideen f.eks. om å beskrive, eller fortolke, et historisk hendelsesforløp som en fortelling med utgangspunkt i bestemte personer, eller som et intervju med fiktive personer, etc. Igjen er det bare måten den konkrete framstilling kommer til uttrykk på som er vernet mot kopiering eller etterlikning, i den utstrekning det i det hele tatt er spillerom for individuelle variasjoner. Til det siste vil spørsmålet om i hvilken grad innholdet i det som beskrives bestemmer måten framstillingen legges opp på, være avgjørende for om disposisjonen eller opplegget er vernet. Ved enkelte faglitterære framstillinger kan disposisjonen hevdes å "gi seg selv", og at opplegget derfor ikke kan sies å ha den nødvendige grad av originalitet eller verkshøyde. Det kan også tenkes at opplegget i de grove trekk er mer eller mindre gitt, men at det er rom for individuell variasjon i

---

af ophavsretslig beskyttelse vil give ophavsmanden et urimeligt monopol, og at anse det for at tale mod beskyttelse af en teori, en mening o.lign, hvis dette er tilfældet, og for beskyttelse hvis det ikke er det».

[157] Rognstad 2004: 26–27. Se nærmere Rosenmeier 2001: 132–144, med videre henvisninger, som i samme forbindelse særlig fremhever det såkalte «dobbeltfrembringelseskriteriet», dvs. synspunktet om at et verk er originalt dersom det er usannsynlig at det kunne vært skapt av to personer uavhengig av hverandre. For en kritisk holdning til «dobbeltfrembringelseskriteriet», se Nordell 1995.

[158] Rognstad 2004: 35. Jf. også Rosenmeier 2001: 160.

den mer detaljerte utformingen, og at en kopiering av hvert enkelt underpunkt, men ikke hovedtrekkene, vil representere en krenkelse. Videre kan også formålet med framstillingen legge bånd på hvordan disposisjonen må legges opp, og på den måten påvirke vurderingen av om den representerer en individuell, skapende innsats.

I en dom fra Oslo byrett av 8. mars 1937 tok retten stilling til om boken – «The Norway Yearbook», utgitt av Sverre Mortensens forlag første gang i 1924, ble krenket ved Utenriksdepartementets utgivelse av boken «Norway» (redaktør Jacob Vidnes) i 1934. Retten diskuterer i den forbindelse hvilke elementer i «The Norway Yearbook» som må sies å ha opphavsrettslig vern, og mange av dommens betraktninger må – tross dommens alder – sies å ha fortsatt gyldighet.

«The Norway Yearbook» var et engelskspråklig opplysningsverk om Norge, et samleverk som inneholdt "bortimot 100 signerte artikler om landets naturlige, historiske, kulturelle og økonomiske forhold, forfattet av forskjellige fagautoriteter" (2. utgave fra 1931 var på 374 sider). Utenriksdepartementets bok, Norway, var en mer kortfattet samling av artikler (s. 222) som alle var skrevet av redaktøren Jacob Vidnes, presseansvarlig ved Utenriksdepartementets pressekontor. Det var på det rene at Vidnes hadde god kjennskap til «The Norway Yearbook», som han ved en tidligere anledning hadde omtalt i rosende ordelag. Når han likevel utarbeidet en ny bok om samme tema, var det med den begrunnelse at det var behov for en mer kortfattet framstilling om Norge. Han framholdt også at han ved utarbeidelsen av «Norway» hadde latt «The Norway Yearbook» bli stående i bokhyllen, selv om han hadde hatt glede av den tidligere.

Retten kom til at boken «Norway» ikke krenket opphavsretten til «The Norway Yearbook» i sin helhet, men at det forelå en krenkelse av enkelte av bokens artikler. Som en generell bemerkning uttalte retten at den type håndbøker som det var tale om i saken, utvilsomt måtte anses som åndsverk i lovens forstand. «Riktignok inneholder de for en vesentlig del slikt faktisk opplysningsstoff, som er tilgjengelig for alle og på hvis utgivelse ingen kan få monopol, men tilretteleggingen av stoffet, dets ordning og formulering kan representere en så høi grad av individuel skapende innsats at et nytt selvstendig åndsverk oppstår.» Videre ble det uttalt at «[n]år det gjelder åndsverker som f.eks. The Norway Yearbook eller et konversasjonsleksikon vil ophavsretten i regel knytte sig til 2 sider av verket: 1) Til den samlede helhet, komposisjonen, utvalget av stoffet, ordningen av det, avveiningen av de forskjellige artikler innbyrdes, kort sagt den redaksjonelle innsats, idéutformingen – og 2) til de enkelte artikler. Selv når disse bare gir reale oplysninger som i sig selv ikke kan varieres, vil nemlig formuleringen av oplysningsstoffet, beskjæringen av det, graden av konsentrasjon, bestrebelsene for å gjøre det så klart og oversiktlig som mulig, i regelen representere et åndsarbeide som utvilsomt betinger ophavsrett og beskyttelse efter loven.» Videre bemerket retten at «det [er] på det rene at loven ikke hjemler noen beskyttelse for den «abstrakte idé», selve den ting å utgi en håndbok om Norge og norske forhold», og at spørsmålet var «om Vidnes har gått idéen for nær i den individuelle utformning som netop skyldes Mortensen».

Fra nyere rettspraksis kan en dom av Stockholm tingsrätt av 20. april 2000, som senere ble stadfestet av Svea Hovrätt, være illustrerende for problemstillingene og vurderingene man står overfor ved spørsmålet om hvilke elementer som er vernet i et faglitterært verk, selv om saken ikke gjaldt historisk, men juridisk, faglitteratur. Saken gjaldt det svenske standardverket "Civilrätt" av Åke Malmström og Anders Agell (15. opplag, 1997), som ble påstått krenket av en ny bok med samme tittel (dog med undertittelen «En lärobok») av Lars Almer. Den påståtte

krenkelse gjaldt følgende elementer: (i) Framstillingens allmenne avgrensning, opplegg og disposisjon; (ii) Utvalget av delspørsmål for behandling samt strukturering av enkelte kapitler; og (iii) struktur og tekstutforming i enkelte tekstavsnitt.

Det dreide seg her om oversiktsframstillinger av store deler av det privatrettslige området, og begge framstillingene var ment å skulle tjene som lærebøker for jusstudentene ved Stockholms Universitet. Det sistnevnte forhold fikk stor betydning for tingsrättens vurdering, selv om retten kom til at det forelå en krenkelse for så vidt gjaldt element (iii). For elementene (i) og (ii) la retten avgjørende vekt på at emnevalget i seg selv ikke kunne være opphavsrettslig beskyttet, og at det samme gjaldt den allmenne utformingen av en lærebok som var innrettet mot en viss målgruppe, i dette tilfellet dem som skulle gjennomgå juridisk grunnutdannelse på universitetsnivå. Derimot uttalte retten at bestemmingen av den allmenne avgrensning, opplegg og disposisjon av Malmströms og Agells bok (M&A), i hvert fall i dens enkeltheter, kunne gi grunnlag for tvil, hvilket i og for seg måtte betraktes som et argument for opphavsrettslig vern. Likevel fant retten at forskriften for juridiske studier ved Stockholms Universitet, sammen med den eksisterende studieplanen, innebar at utvalget av emneområder og systematiseringen av dem var bestemt av temmelig gitte forutsetninger. På den samme bakgrunn ble også utvalget av delspørsmål og struktureringen av de enkelte kapitlene og underavsnittene ansett for å være funksjonelt betinget, slik at vern bare kunne tenkes for slike deler som gikk ut over det som var bestemt av formålet. Ut fra et slikt vurderingsgrunnlag fant tingsrätten at opplegget og disposisjonen ikke kunne anses å ha «tillräcklig grad av självständighet och särprägel att upphovsrättslig skydd skall föreligga».

Derimot ble strukturen og tekstutformingen i de enkelte tekstavsnittene ansett for å ha tilstrekkelig verkshøyde. Tingsrätten reiste riktignok spørsmål om de aktuelle verkene som faglitterære verk var så bundet ved ordvalget og framstillingsmåten at det knapt var mulig å presentere emnet på nytt uten å gjøre inngrep i opphavsretten. Retten fastholdt at dersom en beskrivelse av fakta krevde et helt bestemt ordvalg, ville det innebære at ordvalget hadde generell gyldighet, hvilket ville frata framstillingen dens egenart og dermed muligheter for opphavsrettslig vern. I den forbindelse ble det konstatert at opphavsmannen ved utformingen av en faglitterær tekst i og for seg er bundet av emnet i hvert enkelt avsnitt, og at det er en selvfølge så lenge det er spørsmål om faglitteratur for et bestemt undervisningsformål. Likevel ble rommet for en personlig framstiling på det aktuelle området ansett for å være «inte helt ringa». På samme måte ble «möjligheten att två författare oberoende av varandra – skulle komma fram til texter med så framträdande likhet» ansett som «i hvart fall ytterst ringa».[159] Utformingen av tekstavsnittene ble derfor ansett for å ha den nødvendige graden av originalitet, og deler av tekstene i Almers bok for å være såpass lik M&A, at den innebar et inngrep i sistnevntes opphavsrett.

Som antydet må det antas at det kan oppnås vern for stoff- og eksempel*utvalg*, og ikke bare selve sammenstillingen og ordningen av stoffet. Det kan med andre ord tenkes tilfeller der det ligger en original innsats i utvelgelsen av stoffet, uten at det kan sies å være sammenstilt på en original måte.[160] Her må det imidlertid utvises en viss forsiktighet ved verkshøydebedømmelsen, idet vern for stoff- og eksempelutvalg lett kan medføre at det oppnås enerett til å presentere faktiske opplysninger eller gi uttrykk for en bestemt historiefortolkning

[159] Mao. det såkalte «dobbeltfrembringelsessynspunktet». Se ovenfor i note 157.
[160] Jf. Rosenmeier 2001: 172.

etc. Det bør derfor stilles strenge verkshøydekrav her, slik at det ikke bør oppnås vern for utvelgelse av én bestemt begivenhet eller statistisk opplysning for å illustrere et bestemt poeng. Derimot bør det være mulig å oppnå vern for en *større samling* av kreativt eksempelutvalg, uavhengig av om sammenstillingen er original.[161] Et sentralt moment ved verkshøydevurderingen vil også her være hvilke variasjonsmuligheter som finnes ved utvelgelsen av stoff og eksempler for å belyse ett eller flere temaer. Hovedpoenget må være at vern for stoff- eller eksempelutvalget ikke båndlegger andres muligheter for å behandle de samme temaene og gi uttrykk for de samme faglige synspunkter og erkjennelser. Ofte vil det imidlertid, også ved faglitterære framstillinger, være rike muligheter for eksemplifiseringer etc., slik at det ikke er nødvendig å hente f.eks. et tjuetalls eksempler eller illustrasjoner fra én annen forfatter (uten å tilkjennegi at «eksempelsamlingen» er hentet fra vedkommende) for å belyse temaet.

Et annet problem med relevans for historiske framstillinger gjelder opphavsrettslig vern for intervjuer. Egentlig oppstår to spørsmål her – for det første hva som kan være vernet i et intervju og for det andre hvem som har vern, intervjueren eller den intervjuede. Spørsmålene henger tett sammen. Så vel utvelgelse og redigering (dvs. endring) av den intervjuedes uttalelser som intervjuerens spørsmål, innledende, mellomliggende eller avsluttende betraktninger, samt den intervjuedes svar kan være gjenstand for opphavsrett. Videre kan også sammenstillingen av de nevnte elementene i seg selv ha opphavsrettslig beskyttelse. Som ellers må en vurdering av verkshøyden av de enkelte elementer, eller intervjuet samlet sett, bero på om det er resultat av en individuell, skapende innsats. Skaperinnsatsen hos intervjueren kan ligge i utvelgelsen og redigeringen, spørsmålsstillingen, intervjuerens egne betraktninger, samt sammenstillingen av elementer. Den intervjuede kan ha vern for sine uttalelser, men i den utstrekning de er redigert av intervjueren – og det vil de som regel være – vil de vel så gjerne kunne sies å være resultat av en felles skapende virksomhet, og på den måten et fellesverk, jf. åvl. § 6.

Spørsmålet om opphavsrett til intervjuer – og i den sammenheng et avisintervju – kom opp for den svenske Högsta Domstolen i 1996, jf. dom av 26. november 1996 (NJA 1996 s. 712), i den såkalte JAS-saken. Saken gjaldt spørsmålet om avisen Aftonbladet hadde gjort inngrep i konkurrenten Dagens Nyheters rettigheter til et intervju som journalisten Karen Söderberg hadde gjort med en person som var blitt skadet under en oppvisningsflygning. Dagens Nyheter (DN) hadde den 2. september 1993 trykket en artikkel basert på et intervju med den skadede Susanne Wikström, og som inneholdt 18 sitater av hennes uttalelser. Aftonbladet trykte samme dag en vesentlig

[161] Jf. formuleringen hos Löwenheim, se ovenfor i note 153, der det heter at «die Vielheit der gewählten Beispiele» (mangfoldet av utvalgte eksempler) kan ha opphavsrettslig vern.

kortere artikkel som inneholdt en kort gjengivelse av innholdet i DNs artikkel samt tre av de i alt 18 sitatene fra Wikströms uttalelser. Högsta Domstolen kom til at Aftonbladet hadde gjort inngrep i DNs artikkel, og uttalte blant annet: «En tidningsartikel som grundas på en intervju (kan) … i allmänhet … inte återge den intervjuades uttalanden ordagrant och inte heller i deras helhet. Normalt måste forutsättas att dessa uttalanden i större eller mindre utsträckning redigerats och strukturerats samt att et urval gjorts av de uttalanden som inflyter i artikeln. Även dessa faktorer leder till att et återgivande av intervjuuttalanden i en tidningsartikel för det mesta blir att betrakta som resultat av en sådan skapande innsats att de omfattas av artikelförfattarens upphovsrätt. I förevarande fall kan det inte råda någon tvekan om att upphovsrätten till Karen Söderbergs artikel inbegriper återgivandet av Susanne Wikströms uttalanden under intervjun. Därvid gäller samma reservation som i enlighet med det förut anförda är tillämplig beträffande artikeln som helhet, nämligen att upphovsrätten inte omfattar det sakliga innehållet utan endast den individuella utförmningen». I rettslitteraturen har dommen vært kritisert blant annet for ikke å ha redegjort nærmere for hva artikkelforfatterens redigering og strukturering besto i, og at det således bare ble uttalt at et intervju i sin alminnelighet ikke gjengir den intervjuedes uttalelser ordrett, uten at man uttrykkelig gikk inn på hvordan dette forholdt seg i det konkrete tilfellet. Det kan i så henseende stilles spørsmål ved om den individuelle skaperinnsatsen som lå til grunn for det Aftonbladet hadde forsynt seg av egentlig var intervjuerens, eller om det reelt sett var det den intervjuede hadde sagt, mer eller mindre ordrett, som var de elementer som ble ansett som vernet – og krenket – i denne saken.[162] I alle fall kom Högsta Domstolen til at de sitatene som Aftonbladet hadde tatt i seg selv var vernet, og at lovens vilkår for lovlig sitat ikke var oppfylt.

En dom av Hålogalands lagmannsrett av 25. april 2001 omhandler opphavsrett til intervjuer i en faglitterær, historisk framstilling. Saken gjaldt spørsmålet om opphavsmannen (Randi Balsvik) og utgiveren (Vardø kommune) av bokverket "Vardø Grensepost og fiskevær" (1989) hadde gjort inngrep i opphavsretten til forfatteren (Odd Gustav Eriksen) av en hovedfagsoppgave i historie ved Universitetet i Trondheim om den såkalte pomorhandel (1971), dvs. den handelsvirksomhet som i gammel tid utviklet seg blant befolkningene tilknyttet havområdet mellom Norge og Russland. Hovedfagsoppgaven besto av to bind. Det første bindet, «Pomorhandel i pomorstrøk» var forfatterens egen framstilling av emnet, mens det andre – som hadde tittelen «Tradisjon fra norsk og russisk Finnmark» og var betegnet som vedlegg til hovedoppgaven – inneholdt forfatterens framstilling av intervjuer med forskjellige personer om pomorhandel. Det var i saken ikke omstridt mellom partene at bind 1 var et åndsverk, men det var tvist om bind 2. Etter rettens opplysninger inneholdt dette bindet forfatterens «skriftlige framstilling av muntlige overleveringer om pomorhandel fra i alt 20 personer, samt skriftlig meddelelse fra en person». De muntlige overleveringene var tatt opp på lydbånd, og i forordet til bind 2 var det angitt at samtalene fra lydbåndet var gjengitt «mest mulig korrekt», men at stoffet ble redigert, fordi det hadde vært vanskelig å følge en rød tråd i samtalene. Under forhandlingene for lagmannsretten hadde forfatteren forklart at han hadde foretatt grundige forundersøkelser om emnet for å utarbeide spørsmålene i intervjuene, samt at han hadde foretatt redigeringer i det som ble nedtegnet.

Lagmannsretten kom, «under tvil», til at forfatteren også hadde skapt et åndsverk ved bind 2 om tradisjonen, idet retten uttalte: «Dette (bindet) bygget på det som intervjuobjektene hadde fortalt om pomorhandel, i samtaler som var nøye faglig forberedt og planlagt av ham, og

[162] Se Rosenmeier 2003.

som ble ledet av ham ut fra tilegnet kunnskap om emnet, til bruk for å underbygge fremstillingen i avhandlingen». Det er imidlertid ikke gitt at disse forholdene, dvs. at samtalene var nøye faglig forberedt og planlagt, samt at det ble ledet av forfatteren ut fra tilegnet kunnskap, innebærer at det må sies å foreligge en kreativ innsats, selv om det har formodningen for seg at så var tilfellet. Ettersom retten i liten grad går inn på hvilke elementer i intervjuene forfatteren måtte sies å ha opphavsretten til, er det vanskelig å ta stilling til om rettens vurdering var riktig. Og ikke minst er det spørsmål om det var forfatteren som hadde opphavsretten til de deler av bindet «Tradisjon fra norsk og russisk Finnmark» som var brukt i «Vardø Grensepost og fiskevær», ettersom det i første rekke var intervjuobjektenes uttalelser som var gjengitt herfra.

6.2.2 Vern for verksdeler

I visse tilfeller der en allmenn historisk framstilling hevdes å krenke opphavsretten til et annet verk, kan saken forholde seg slik at det er verket i sin helhet (dvs. samtlige vernede elementer) som påstås krenket. Langt vanligere er det nok likevel at forfatteren av det verk som påstås å gjøre inngrep i et annet verk hevdes å ha benyttet visse deler av dette åndsverket, typisk ved at man hevder å kjenne igjen enkelte tekstavsnitt i sitt eget verk, eller at enkelte deler av disposisjonen er «kopiert». I neste avsnitt skal vi gå nærmere inn på hvor nærgående man må være et verk for at det skal foreligge en krenkelse – altså grensene for når man kan si at man råder over et åndsverk i åndsverklovens forstand. Før vi kommer dit, skal vi se på hvor mye, eller lite, man kan "forsyne seg av" verket for at det skal foreligge en krenkelse.

At opphavsmannen har vern mot at andre framstiller eksemplar av og/eller tilgjengeliggjør *deler* av hans åndsverk for allmennheten, og ikke bare mot inngrep i verket i sin helhet, er hevet over tvil. Når åvl. § 2 sier at «opphavsretten gir … enerett til å råde over åndsverket», må det fornuftigvis innebære en enerett til enhver rådighet over vernede deler av åndsverket. Det har likevel vært noe diskusjon om hvordan en slik regel nærmere skal formuleres. Problemet har, så vidt vites, ikke kommet på spissen i norsk høyesterettspraksis. Derimot har den svenske Högsta Domstolen, i en sak som gjaldt spørsmål om opphavsrettslig vern av en database uttrykt seg slik at «[d]elar av et skyddat verk utgör exemplar av verket under förutsättning att delen i sig har tillräcklig verkshöjd för att utgöra ett upphovsrättslig verk».[163] Med andre ord: Dersom den delen av det vernede verk man benytter, i seg selv

[163] NJA 1995 s. 256 på s. 267, Nummerbanken (se Rognstad 2004: 73). Jf. dog den samme domstolens litt annerledes formulerte uttalelser i NJA 1996 s. 712, JAS.

oppfyller kravet til verkshøyde eller originalitet, vil det foreligge en krenkelse.[164] Denne uttrykksformen har vært kritisert.[165] Haakon Aakre har i sin bok *Retten til å sitere fra åndsverk*, med en formulering "lånt" fra professor emeritus Birger Stuevold Lassen, foreslått at man i stedet uttrykker det slik at «[b]eskyttelsen (eller eneretten) gjelder verket i den skikkelse opphavsmannen selv har gitt det, og omfatter dessuten verket i alle andre skikkelser hvor de individuelle trekk beskyttelsen er knyttet til, går igjen på en slik måte at verket kan sies å bevare sin identitet».[166] Så vidt ses rommer imidlertid disse formuleringene de samme realiteter. Det avgjørende må være om den del av verket som benyttes er preget av opphavspersonens individuelle, skapende innsats.[167] Samtidig må det, i tråd med det ovenstående, presiseres at det ikke foreligger opphavsrettskrenkelse om man kun kopierer andres abstrakte ideer, vitenskapelige oppfatninger, eller historiefortolkning. De deler av verket som man benytter må med andre ord være vernede elementer i verket.

Det praktiske spørsmål blir i denne henseende hvor terskelen for verkshøydekravet ligger. Det er nok en allmenn oppfatning at det ikke skal svært mye til før språklige formuleringer kan anses beskyttet av opphavsretten. En slik oppfatning kommer til uttrykk i en norsk høyesterettsdom fra 1997 (Rt. 1997 s. 199, Cirrus), der Høyesterett fant at byggespesifikasjoner til en båt (luftputekatamaran) måtte anses som et åndsverk, og der det ble uttalt følgende: «Etter åndsverkloven er byggespesifikasjonene et åndsverk. Det faller inn under § 1 nr 1, «skrifter av alle slag», og kravet til verkshøyde her er ikke stort.»

I en sak for den svenske Högsta Domstolen fra 1996 (NJA 1996 s. 712, JAS, omtalt i petitavsnittet avslutningsvis i avsnitt 6.2.1 ovenfor), hadde Aftonbladet gjengitt følgende setninger av et intervju i Dagens Nyheter med en kvinne som var blitt skadet under en oppvisningsflygning:

> «Det verkade komma rakt emot oss. Vanja [intervjuobjektets datter] sprang, men jag stod kvar och kunde inte röra mig. Antagligen satte jag händerna för ansiktet, jag vet inte, men sen kände jag att jag brann. Jag såg inte Vanja och trodde hon var död. Jag brinner tänkte jag, det är lika bra jag brinner upp».
>
> «Så fick jag syn på Vanja. Jag tror jag försökte släcka elden i håret med händerna.»
>
> «Det är konstig att alt skulle se ut precis så här även om jag hade dött. Och på löpsedlarna hadde det stått: Mirakel! Bara én dog i JAS-kräschen.»

---

[164] Se nærmere om diskusjonen av dette problemet i Rosenmeier 2001: 75–83.
[165] Jf. Karnell 1995.
[166] Aakre 2001: 14, med henvisning til Lassens uttalelser på sine forelesninger i opphavsrett, samt s. 24–25 med henvisning også til Karnell 1995. Det skal dog bemerkes at Lassen også har formulert dette skriftlig, se Lassen 2004: 483 (og tilsvarende i en lang rekke tidligere utgaver av samme bok). Se også Rognstad 2004: 68.
[167] Rognstad 2004: 73.

Dette var kun en del av intervjuobjektets uttalelser, men var altså de deler Aftonbladet hadde benyttet i sin artikkel. Högsta Domstolen kom til at bruken av disse uttalelsene innebar en krenkelse av rettighetene til intervjuet, og uttalte i den forbindelse:

> Aftonbladet har hävdat att de partier av Susanne Wikströms [intervjuobjektet] uttalanden som Carl Sommerholt [Aftonbladets journalist] citerat saknar sådan pregnans som krävs för att de skall vara upphovsrättsligt skyddade: Det ligger emellertid i sakens natur att ett sådant krav inte kan få samma innebörd som när det gäller en författeres egna ord. När i en artikel som bygger på en intervju den intervjuade direktciteras i stället för att refereras, får det som regel forutsättas ske i det allmänna syftet att ge artikeln en livfull och personlig prägel genom att förmedla den intevjuades egna ord. Dette är i själva verket det typiske för en tidningsintervju och ofta det som ger en sådan artikel dess särpregel, oberoende av om den intervjuades uttalanden i sig kan anses ge uttryck för självstendighet och originalitet. Från denna synpunkt måste det anses att de i Aftonbladets citerade delerna av Susanne Wikströms uttalanden har tillräcklig verkshöjd för att åtnjuta samma skydd som det som gäller för intervjun i sin helhet.

Högsta Domstolens uttalelse har vært kritisert for å innføre et krav om særpreg, som en modifikasjon av det alminnelige originalitetskrav.[168] Videre har det vært hevdet at uttalelsene også er problematiske «fordi de, hvis de tillægges prejudikatverdi i andre sager, er egnet til at gøre den ophavsretlige beskyttelse urimelig bred».[169] Kritikken kan i noen grad tiltres. På den annen side kan det hevdes at nettopp det «livfulle og personlige» preget ved den intervjuedes uttalelser i denne saken, indikerer at de må anses som et resultat av individuell, skapende innsats. I alle tilfeller bekrefter Högsta Domstolens dom inntrykket av at terskelen for verkshøyde i praksis ikke er svært høy, noe som kan forklares ved den store grad av variasjonsmuligheter man har med hensyn til språklige formuleringer.[170] Generelle uttalelser om at det stilles lave krav til verkshøyden etc. gir imidlertid begrenset veiledning til den konkrete vurdering som skal foretas. Det er viktig å holde fast ved at det etter norsk rett kreves at det skal foreligge en selvstendig, skapende innsats, og at det også gjelder for de deler som påstås krenket i et verk. Og som påpekt ovenfor: Hvilke variasjonsmuligheter som finnes ved formidlingen av stoffet, inngår som et viktig moment i den forbindelse. Det kan i sin tur medføre at faglitteratur underlegges en strengere vurdering enn skjønnlitteratur, men man skal være tilbakeholden med for generelle betraktninger på dette punkt. Ikke minst gjelder dette for historiske framstillinger.

Til tross for at kvantitative betraktninger normalt ikke spiller noen *avgjørende* rolle for verkshøydevurderingen i sin alminnelighet,[171] er vi nok her på et område der omfanget *har*

[168] Rosenmeier 2003: 65.
[169] Rosenmeier 2003: l.c.
[170] Jf. Rognstad 2004: 34.
[171] Jf. Rognstad 2004: 31.

atskillig betydning for om noe har opphavsrettslig vern.[172] Som ovenfor nevnt bør eksempel- og stoffutvalg normalt bare vernes i den utstrekning det har et visst omfang. På tilsvarende måte må det antas at tekstutdrag i en faglitterær framstilling normalt vil ha vern, så framt det samlet sett er av en viss størrelse. Argumentet om at opphavsrettslig vern for faglitterære tekster vil kunne båndlegge andres muligheter for innholdsformidling avtar i styrke jo større tekstavsnitt det er tale om å gi vern for. Om enkelte setninger hver for seg kan framstå som lite originale og gi lite spillerom for alternative formuleringer, vil situasjonen kunne være annerledes for f.eks. 20 slike setninger sett i sammenheng (selv om setningene er hentet forskjellige steder fra i en framstilling). Jo større mengde tekst det er tale om, desto større blir mulighetene for å finne alternative formuleringer. Det kan forklare at byggespesifikasjoner til en luftputekatamaran kan vernes som åndsverk (Rt. 1997 s. 199, Cirrus, se ovenfor).

Det er for øvrig viktig å minne om at det at man benytter en vernet del av et opphavsrettsbeskyttet verk ikke er ensbetydende med at det vil foreligge en krenkelse. Om gjengivelsen av delen kan betraktes som et sitat, og betingelsene for bruken av sitatet etter åvl. § 22 for øvrig er oppfylt, vil bruken være lovlig (se nedenfor i pkt. 6.3).

I Hålogaland lagmannsretts dom av 25. april 2001 i «Pomorsaken» tok lagmannsretten stilling til om en rekke sitater fra hovedfagsoppgaven om pomorhandelen som ble brukt i Randi Rønning Balsviks bokverk *Vardø Grensepost og fiskevær* var i strid med åvl. § 22. Det dreide seg her om fem, ikke helt ordrette, sitater fra hovedfagsoppgavens bind 2 om tradisjonen, som var basert på intervjuer med lokalbefolkningen. Ett eksempel var som følger (tekstavsnittet slik det framgikk av hovedfagsoppgaven, gjengitt fra dommen):

> «Far salta sei, bråna lever og vi hadde 60 liter tran for vinteren. Så var det lettsalta sei og frossen sei og helsalta sei. Når høsten kom, fraus vi seien i tynner, slo botnen igjen, satte tynna på pakkhuset – og vi hadde enda frossen sei i mai måned. Han Halvari salta mellom 6000-7000 kilo for vinteren, og vi var 15 hjemme.»

De øvrige tekstavsnittene som ble sitert var av samme karakter, men tre av dem var vesentlig kortere enn det her nevnte. Lagmannsretten kom til at sitatene var lovlige sitater etter åvl. § 22, og at det derfor ikke ble gjort inngrep i opphavsretten. Lagmannsretten gikk imidlertid ikke inn på om de fem tekstavsnittene som Balsvik hadde gjengitt, hadde verkshøyde og dermed var vernede deler av åndsverket. Den tok bare stilling til om hovedfagsoppgavens bind 2 hadde verkshøyde i sin helhet. Forutsetningen for at sitatene må oppfylle vilkårene i § 22 for å være lovlige opphavsrettslig sett, er imidlertid at de utgjør vernede deler av åndsverket. Retten burde derfor tatt stilling til dette, før man gikk inn på om vilkårene for sitatretten etter § 22 var oppfylt.

---

[172] Jf. Koktvedgaard og Schovsbo 2005: 66–67. Se også Rosenmeier 2001: 65 og Wagle og Ødegaard 1997: 112–113.

6.2.3 Nærmere om krenkelsesvurderingen. Begrepsbruk

Etter åvl. § 2 gir opphavsretten enerett til å råde over verket i opprinnelig eller endret skikkelse, i oversettelse eller bearbeidelse. Vern mot at andre råder over verket i opprinnelig skikkelse, vil i realiteten si vern mot ren kopiering av hele verket. Om man kopierer deler av det inn i sitt eget verk, vil det foreligge en rådighet over verket i endret skikkelse. Men rådighet over verket i endret skikkelse vil også omfatte tilfeller der en man ikke har (slavisk) kopiert hele eller deler av verket, men der man på annen måte har benyttet seg av vernede trekk ved verket – altså man har etterlignet hele eller deler av et eksisterende verk.

Ofte vil situasjonen være slik at man benytter et annet verk for å inkorporere det i sitt eget verk, enten det gjøres ved ren kopiering eller ved etterligning. I den utstrekning det man selv har laget eller tillagt har opphavsrettslig vern, vil man i den situasjonen si at man har bearbeidet det eller de verk man har benyttet. Bearbeidelser er imidlertid også krenkelser, i den utstrekning man ikke har tillatelse eller grunnlag i lov for å benytte dem – de er såkalte «avhengighetsverk» i motsetning til de *helt* selvstendige verk (jf. åvl. § 4 annet ledd i motsetning til første ledd, se ovenfor i pkt. 6.1).

På dette punkt kan det lett oppstå misforståelser i begrepsbruken. Det er viktig å påpeke at også bearbeidelser *er* åndsverk (jf. åvl. § 1 nr. 13), idet uttrykket bearbeidelse i åndsverklovens forstand *forutsetter* at bearbeideren har ytet en individuell skapende innsats. Men det at man selv har skapt et åndsverk, er ikke nok til å hindre at det oppstår en krenkelse så lenge man *også* benytter andres verk. Det kan f.eks. ikke være tvil om at *Historien om Norge* er et åndsverk. Framstillingen er utvilsomt resultat av forfatterens individuelle, skapende innsats. Spørsmålet ved den juridiske siden av saken er om han samtidig har benyttet andres åndsverk på en måte som gjør at hans åndsverk er et avhengighetsverk og ikke fullt ut et selvstendig verk.

Den juridiske betenkningen skrevet av advokatene Madsen og Tøien for Gyldendal i november 2004 kan nok sies å ha bidratt til terminologisk uklarhet på dette punkt. Der heter det: «Grensen for opphavsmannens enerett til eksemplarfremstilling og bearbeidelse går der den som har bearbeidet verket skaper et nytt og selvstendig verk. Man må følgelig vurdere om Alnæs' bruk av utsnittene har medført at et nytt kreativt verk har oppstått, slik at det ikke er krav til innhenting av de opprinnelige opphavsmenns samtykke før gjenbruken i "Historien om Norge".»[173] Det ligger for det første en terminologisk motsetning i uttrykksformen «den som har bearbeidet verket skaper et nytt og selvstendig verk». Uttrykket «bearbeidet» bør forbeholdes den situasjon at man skaper noe i tillegg «oppå» eller «inni» et annet verk, slik at det nettopp ikke oppstår et *nytt og selvstendig* verk, men et avhengighetsverk. For det andre kan uttrykksformen «nytt og kreativt verk …, slik at det ikke er krav til innhenting av de opprinnelige opphavsmenns samtykke», lett oppfattes slik at det er tilstrekkelig for å unngå opphavsrettskrenkelse at man *selv* har skapt noe kreativt. Det er det altså ikke.

[173] Madsen og Tøien 2004a: 2–3.

Det betyr at man i alle fall kan operere med tre begreper som alle vil være betegnelser på krenkelsessituasjoner: (1) Ren kopiering; (2) Etterlikninger; og (3) Bearbeidelser (Avhengighetsverk).

I tillegg til disse begrepene benyttes ofte uttrykket *plagiat*. Som vi var inne på i kap. 5 ovenfor, benyttes dette uttrykket i en fagetisk sammenheng. Samtidig er det også vanlig å tale om plagiater i opphavsretten, men det er grunn til å understreke at loven ikke benytter dette uttrykket. At det opphavsrettslige plagiatbegrepet i alle fall må være snevrere enn det fagetiske, følger av at uttrykket i opphavsrettslig forstand bare kan brukes om situasjoner som faller inn under åndsverkloven, og ikke tilfeller der man benytter seg av ikke vernet materiale som ideer, faktaopplysninger, historiefortolkning etc. På den annen side er det ikke vanlig å bruke uttrykket plagiat om alle former for opphavsrettskrenkelser. Ordets opprinnelse indikerer at uttrykket bør reserveres for kvalifiserte tilfeller av opphavsrettskrenkelser, og den vanligste forståelsen av uttrykket er nok at det betegner de bevisste krenkelser (i den betydning at man vet at man benytter seg av andres arbeid).[174] Motsatt kan mye tale for å unngå uttrykket plagiat om de ubevisste eller undervisste krenkelser, dvs. de tilfeller der man har lest det eldre verket, som så dukker opp i bevisstheten som noe man selv har skapt.[175] I disse tilfellene vil det like fullt foreligge en krenkelse så lenge man rent faktisk har benyttet et annet verk, men verken den sosiale fordømmelsen eller de rettslige sanksjoner vil være den samme som ved de bevisste krenkelser, og det kan godt markeres ved å unngå å benytte uttrykket plagiat i disse tilfeller. Videre er det av samme grunn opplagt at uttrykket ikke bør betegne tilfeller av bevisst men lovlig bruk av andres åndsverk, f.eks. lovlige sitater. Derimot er det naturlig å bruke uttrykket plagiat om den bevisste krenkelse av verk som ikke lenger er vernet fordi vernetiden for verket er utløpt. Med en slik begrepsforståelse forbeholdes uttrykket plagiat, også i den videre framstilling, for de bevisste og ulovlige etterlikninger samt «innkopieringer» av andres åndsverk i eget verk, samtidig som uttrykket ikke anviser grensen mellom rett og urett.

Selve krenkelsesvurderingen vil avhenge av om det er tale om ren kopiering eller etterlikning. Dersom forfatteren av en allmenn historisk framstilling kopierer en annen framstilling, enten det er vernede tekstavsnitt som skrives av, eller man på enkelte punkter har en identisk disposisjon, blir det utelukkende spørsmål om den delen av verket man har kopiert

[174] Uttrykket stammer, historisk sett, fra dikteren Martial som sammenliknet sine offentliggjorte dikt med frigitte slaver og som betegnet poeter som fremførte diktene hans som om det var deres egne, som menneskerøvere ("Plagiarus"). Se f.eks. Ulmer 1980: 50.
[175] Rognstad 2004: 64.

har vern, jf. vurderingen ovenfor. Dersom den har det vil det foreligge en krenkelse, med mindre gjengivelsen kan hjemles i sitatregelen eller eventuelt en annen «låneregel».

I de tilfeller det ikke er tale om ren kopiering av hele eller deler av verket, kan det likevel foreligge en etterlikning. Ved etterlikningsvurderingen må man ta stilling til om likheten er så stor at man må sies å råde over verket i endret skikkelse, eller om man må sies å ha skapt et nytt og selvstendig verk (jf. åvl. § 4 første ledd). Den nå avdøde danske jussprofessoren Mogens Koktvedgaard har en betegnende formulering av hvordan likhetsvurderingen i sin alminnelighet skal foretas:

> «Det afgørende er … om man opfatter de to fenomæner – det originale værk og bearbejdelsen/efterligningen – som så ligeartede at de med føje kan siges at hidføre samme … oplevelse – at de er samme "værk" – ganske uanset de eventuelle forskælle. Skønnet er en blandet juridisk/æstetisk foranstaltning: I juridisk henseende drejer det sig om at udmåle et sådant beskyttelsesomfang, at det ophavsretlige retsværn, bliver effektivt uden dog at hindre andres rimelige krav på udfoldelse, i æstetisk henseende drejer det sig om at blotlægge de værkstrukturer, der er egnede til genkendelse og anerkendelse.»[176]

I denne vurderingen må man trekke inn det som det er redegjort for ovenfor om hvilke trekk ved åndsverket som har vern etter åndsverkloven, idet det er disse som blir avgjørende for om det foreligger en krenkelse. Dette har med den siste setningen i sitatet ovenfor å gjøre – at det opphavsrettslige rettsvern skal være effektivt uten å hindre andres rimelige krav på utfoldelse. Man kan imidlertid ikke trekke den slutning at de ikke vernede trekk er uten betydning for etterligningsvurderingen.[177] Som nevnt har man ikke vern for ideen om å skrive om bestemte historiske hendelsesforløp, bestemte historiefortolkninger, vitenskapelige teorier etc. Men det er klart: Det er i første rekke i de tilfeller der det foreligger temalikhet og likhet i synspunkter osv. det vil bli spørsmål om etterligning, og der det derfor blir aktuelt å gå videre og vurdere likheten med hensyn til språklige formuleringer, disposisjon og opplegg etc. Der det ikke er likhet på «idéplanet» vil det i faglitterære framstillinger heller ikke gjerne være likheter i de vernede trekk, fordi annet tema, andre synspunkter etc. vil kreve andre formuleringer, andre eksempelvalg, og i det hele tatt et annet opplegg.

Ved vurderingen av om den språklige utformingen av fagstoffet er etterlignet, må man – i tråd med det som er sagt ovenfor – vurdere likheten mellom formuleringene og ikke innholdet i det som sies. Om en forfatter av et faglitterært verk gjengir det samme tankeinnhold som i et

---

[176] Se Koktvedgaard og Schovsbo 2005: 148.

[177] Jf. Koktvedgaard og Schovsbo 2005: 150: «Grundsætningen om den manglende idébeskyttelse må ikke mistolkes dit hen at ideen/motivet ikke spiller nogen rolle ved den ophavsretlige sammenligningsproces. Tværtimod: Det vil normalt altid være ideen eller motivet der er bærende for en eventuell identitetsoplevelse. Grundsætningens indhold er alene, at dersom værkenes konkrete form er forskellig, da er det ikke tilstrækkeligt for at konstatere en krænkelse, at det kan påvises, at de har samme bagved liggende idé eller motiv.»

tidligere verk med helt andre ord, vil det ikke foreligge noe inngrep i opphavsrett på det punktet. Men en språklig reformulering er ikke tilstrekkelig til å unngå opphavsrettsinngrep. Om tankeinnholdet gjengis steg for steg med helt andre ord, vil man kunne komme til å etterligne andre vernede elementer, som framstillingens struktur og disposisjon. Og i så henseende er det ikke nødvendig at det er strukturen i framstillingen som helhet som etterlignes – også strukturen i de enkelte avsnitt av framstillingen kan ha vern og være etterlignet på en måte som gjør at det foreligger inngrep i opphavsrett.

I saken om «The Norway Yearbook» fra 1937 (se ovenfor i 6.2.1) kom Oslo byrett som nevnt til at det ikke forelå noen etterligning av boken som helhet, men av tre av bokens bortimot 100 artikler. Ved vurderingen av likhetene i «helheten» fant byretten, kort fortalt, at det var store likheter med hensyn til rekkefølgen av artiklene samt i selve prinsippet for de enkelte artiklers oppbygging, graden av konsentrasjon osv. Når retten fant at boken «Norway» i sin helhet ikke krenket opphavsretten til «The Norway Yearbook», ble det av de to domsmennene i saken, begrunnet med at «det efter disse bøkers art er nokså begrensede muligheter for individuelle variasjoner, og fordi man mener det er betenkelig å stille så strenge krav på dette område at de kan føre til tvilsomme monopoldannelser på et felt hvor det ikke bør være et for snevert spillerum for nytt initiativ». Rettens formann la på sin side avgjørende vekt på at boken «Norway» dels hadde flere selvstendige artikler om stoff som ikke fantes i «The Norway Yearbook», og at selv de artiklene som omhandlet samme emne til dels var temmelig forskjellige. Han konstaterte derfor at «[p]å grund av sitt innhold er de to bøker så forskjellige, at Vidnes' bok som helhet betraktet efter min mening må ansees som et nytt selvstendig åndsverk». Han bemerket også at forfatteren av «Norway» måtte være berettiget til å behandle stoffet i samme rekkefølge uten å komme opphavsretten til «The Norway Yearbook» for nær.

Derimot fant retten at det forelå en etterligning av disposisjon og struktur av tre av de enkelte artiklene i «The Norway Yearbook». Den første artikkelen var Eli Ingebretsens artikkel om «Paintings», der det ble bemerket at det var «en rekkefølge og en gruppering av kunstnere og av stoff i det hele, som gir uttrykk for en selvstendig undersøkelse og opfatning, et bestemt syn». Det ble bl.a. framholdt: «E. Ingebretsen plasserer Harriet Backer på en ganske eiendommelig plass. Vidnes velger den samme plassering. E. Ingebretsen stiller Erik Werenskjold og Gerhard Munthe sammen som førerne for den nye malerskole i 80-årene*. Man skulle ha ventet Werenskjold, Thaulow og Christian Krogh. Men Vidnes har den samme originale sammenstilling som Ingebretsen, en sammenstilling som verken finnes hos [Jens] Thiis eller i artiklen «Norge» i Aschehougs leksikon.» Det ble også bemerket at Ingebretsen om Edvard Munch, hadde uttalt, at han er «The Creator of moderen painting in Norway»*, at det «slet ikke [er] noen allemansfrase, betegner ikke noen gjengs opfatning», men at den tilsvarende formulering var benyttet i Vidnes' bok («Norway»).

Noe tilsvarende gjaldt for artikkelen «Music», som var skrevet at Jens Arbo. Den tilsvarende artikkelen i «Norway» viste, etter rettens oppfatning, «i hele sin disposisjon en avgjort likhet med Arbos behandling av emnet». Det ble bl.a. påpekt at det originaleste trekk i Arbos artikkel, nemlig påpekningen av sammenhengen mellom den politiske frigjørelse i 1814 og utviklingen av det nasjonale i musikken*, også fantes i «Norway», og at det gjorde «at man også blir noget mistenksom ved å gjenfinne slike uttrykk hos Vidnes som dem om Johan Svendsen, at han var «a master of symphonies and rhapsodies»*, et uttrykk vistnok skapt av Arbo».

Endelig ble også artikkelen «Geographical Exploration » i «The Norway Yearbook», skrevet av O.J. Skattum, revidert av K.S. Klingenberg, ansett etterlignet av artikkelen «Discoveries and scientific expeditions» i «Norway». Her var det fra saksøktes side hevdet at han bl.a. hadde bygget på Skattums doktoravhandling, men ikke på artikkelen i «The Norway Yearbook». Retten fant imidlertid at den forkortningen som saksøkte hadde foretatt i den forbindelse var den samme som den i «The Norway Yearbook», og bemerket at det var vanskelig å tro «at en ikkefagmann skulde kunne foreta en forkortning med et så skarpt öie for de springende punkter. Gangen og fremstillingen likesom de vesentlige detaljer er de samme.»

Det får bemerkes at dommen er gammel, og at dens resonnementer i en viss grad mangler stringens. Flere av de enkeltheter som retten her trekker fram som etterlignet i boken «Norway» (se *) er av en slik art at de neppe, i hvert fall etter dagens rettsforståelse, kan anses vernet i seg selv. Men med en viss velvilje kan dommen leses slik at disse enkelthetene nevnes som bevismomenter for at artiklenes struktur og opplegg var så like, at en krenkelse måtte anses for å foreligge.

I dommen fra Stockholm Tingsrätt fra 2000 om lærebøkene i «Civilrätt» (jf. ovenfor i 6.2.1) kom retten som før nevnt til den allmenne avgrensning, opplegg og disposisjon, samt utvalget av delspørsmål og strukturering av de enkelte artikler i Malmströms og Agells bok «Civilrätt» (M&A), ikke hadde opphavsrettslig vern. Derimot fant retten at Alméns bok «Lärobok i Civilrätt» (LA) innebar en opphavsrettskrenkelse for så vidt gjaldt struktur og tekstutforming i enkelte av bokens avsnitt. Retten tok utgangspunkt i at de forskjellige tekststedene ikke måtte vurderes hver for seg, men sammenholdt og sett i sin sammenheng, og bemerket deretter: «Vid en jamförande lesning av textställarna anser tingsrätten att det föreligger “framträdande likhet” mellan dissa och att denne likhet måste anses utgöra ett starkt stöd för at [Alméns bok] är en efterbildning av [Malmströms og Agells bok]. Det ble lagt til grunn at muligheten var ytterst liten for at to forfattere skulle komme fram til tekster med så stor grad av likhet som det her var tale om. Det var på det rene at Almér hadde god kjennskap til Malmströms og Agells bok, og retten fant det på den bakgrunn det ikke sannsynliggjort at Lars Almér hadde skapt sitt verk selvstendig.

Som ett eksempel på de tekstavsnittene som retten vurderte i den forbindelse kan forfatternes innledende avsnitt om retten til fast eiendom trekkes fram (Alméns framstilling gjengis setning for setning slik de framgår i det aktuelle avsnittet. Tematisk følger den samme struktur som Malmström og Agells, bortsett fra der det angis at den sistnevntes setninger er plassert et noe annet sted):

LA: «Det är ganska naturligt att reglerna om fast egendom skiljer sig en hel del från reglerna om lös egendom.»
M&A: «Det ar tämligen naturligt att reglerna om fast egendom (fastighetsrätten) ganska mycket skiljer sig från reglerna om lös ägendom.»

LA: «En skäl till det är att en fastighet inte kan flyttas, den ligger ju där den ligger. Det gör att exempelvis reglerna om panträtt i fast egendom, som har stor betydelse i det ekonomiska livet, måste utformas på ett annat sätt än det som gäller lös egendom.»
M&A: «Den fasta ägendommen har ju en helt annan beskaffenhet än den lösa, och redan av denna orsak blir betydande rättstekniska olikheter ofrånkomliga. Så tex. måste panträtterna utformas på ett helt annat sätt i fråga om fast egendom än i fråga om lös egendom i allmänhet.»

LA: «Det finns även andra skäl. Ur samhällssynpunkt är det viktig hur fastigheter används; det påverkar omgivningen och det ekonomiska livet.»
M&A: «Innehavet av av fast egendom är vidare ur samhällssynpunkt så viktig att särskilda regler är nödvändiga beträffande jordens indelning i fastighetsenheter, beträffande utövningen av äganderätt och nyttjanderätt till fastigheter m.m.»

LA: «Nyttjanderätter till fastigheter – särskilt hyra och arrende – har stor social betydelse för en stor del av befolkningen.»
M&A: [Noe lenger ned på siden] «Av största sociala vikt är nyttjanderätterna till fast egendom, främst då arrende och hyra.»

LA: «Det finns också historiska skäl till den fastighetsregleringen. Som på så många andra områden gör sig också ett allment intresse av ordning och reda gällande.»
M&A: [Noe lenger ned på siden] «Alltjämt står de fastighetsrättsliga reglerna delvis i beroende av den rättshistoriska utvecklingen.»

LA: «Vad är det då som skiljer reglerna om fast egendom frå reglerna om lös?»
M&A: «Jämför man reglerna om fast egendom med lös egendom, ser man genast vissa för fastighetsrätten karakteristiska drag.»

LA: «Rent alltjämt kan sägas att bestämmelserna om fast egendom er mera detaljerade. Förfoganden över fastigheter – t.ex. köp, pantsättning, uthyrning – är ingående reglerade och avtalen i viss utsträckning formbundna.»
M&A: «Dit hör en större formbundenhet vid avtal o.d., en mera nogrann reglering av möjliga förfoganden över ägendomen … »

LA: «Fastighetsrätten kännetecknas också av att köp och inntecknin g m.m införs i ett offentligt register, som vem som helst kan ta del av (publicitetsprincipen).»
M&A: «… och ett långt drivet offentliggörande av överlåtelser, pantsättningar, m.m i offentliga register (publicitetsprincipen).»

I saken var det framlagt en hel rekke eksemplar på tekstavsnitt, slik at det her nevnte kan betraktes som ett representativt eksempel. Uten at det på dette grunnlag skal tas stilling til riktigheten av dommen, kan det hevdes at det kritiske opphavsrettslig sett i dette tekstavsnittet ikke i første rekke ligger i de språklige formuleringene, men i avsnittets oppbygging og struktur. I den utstrekning M&As tekstavsnitt overhodet har verkshøyde for den språklige formulering, er det likevel temmelig store forskjeller med hensyn til språklig uttrykksform. Derimot er det slående likheter med hensyn til den tematiske strukturen, idet Almér på to unntak nær følger innholdet i Malmströms og Agells framstilling setning for setning, mens de

to unntakene gjelder temaer som hos Malmström og Agell behandles i avsnittet rett nedenfor. Selv om det som her gjelder en lærebok, der hovedinneholdet i boken i stor grad er forutbestemt, kan det hevdes at man likevel har relativt stor grad av frihet med hensyn til hvordan man vil bygge opp de enkelte avsnitt. Når man legger seg så nær en annen framstilling ved utformingen av de enkelte tekstavsnitt som nevnt i eksemplet, selv om man formulerer seg annerledes, er faren for å gjøre inngrep i en annens opphavsrett – selv i faglitterære framstillinger av temmelig nøktern karakter – avgjort til stede.

6.3 Sitatretten – herunder forholdet til opphavsmannens ideelle rettigheter

6.3.1 Innledning

Forutsatt at man i en allmenn historisk framstilling har benyttet seg av vernede deler av andres åndsverk, oppstår det spørsmål om man har gjort det på en måte som er tillatt etter loven (jf. «lånereglene» i åvl. kap. 2). I denne sammenheng er det sitatretten, og dens grenser, som er interessant, sammen med de nærliggende reglene om navn- og kildeangivelse, samt forbudene mot endringer og krenkende gjengivelser (se oversikten ovenfor i avsnitt 6.1).[178]

Regelen om den alminnelige sitatrett i norsk, og øvrig nordisk rett (åvl. § 22) er helt generelt formulert, i én setning, som omfatter alle typer verk: Dette er annerledes f.eks. for den tyske sitatregelen, som er mer omfattende og kasuistisk, med et skille mellom de såkalte store sitater («Großzitate») som er tillatt i vitenskapelige verk (herunder «populærvitenskap»), små sitater («Kleinzitate») som gjelder språkverk for øvrig, og musikksitat. Når det er sagt, har vi i nordisk rett en særskilt regel om gjengivelse fra kunstverk (åvl. § 23), som på mange måter må betraktes som en særregel for «kunstsitat», idet vilkårene etter den alminnelige sitatregelen i § 22 ofte ikke vil være oppfylt for kunstverks vedkommende. De særlige problemene forbundet med gjengivelse av kunstverk og fotografiske verk eller bilder skal kort behandles nedenfor i 6.6. Foreløpig konsentrerer vi oss om de allmenne historiske framstillinger som litterære verk.

Den norske åndsverkloven gjennomfører for en stor del forpliktelser etter internasjonale konvensjoner. Den alminnelige sitatregelen er intet unntak i så henseende. Lovens § 22 er formulert nokså likelydende med bestemmelsen i Bernkonvensjonen om litterære og

[178] Aakre 2001: 21–22 tar opp spørsmålet om sitatregelen i åvl. § 22 samt reglene om navn- og kildeangivelse gjelder selv om det ikke er tale om en gjengivelse av åndsverk i åndsverklovens forstand (f.eks.ved gjengivelse av et par ord fra et litterært verk), men konkluderer med at en slik forståelse «er ikke i samsvar med det rådende kriteriet for vurderingen av opphavsrettens utforming». Løsningen er opplagt. Så lenge det ikke er tale om gjengivelse av åndsverk i åndsverklovens forstand, kan ikke åndsverklovens regler om hvordan en gjengivelse skal skje gjelde. Men *fagetiske* krav til sitering og kildehenvisninger gjelder like fullt, jf. nærmere ovenfor i kap. 4 og 5.

kunstneriske verk (Paristeksten) art. 10(1), som krever at sitater skal være tillatt.[179] I EU-direktivet om opphavsrett i informasjonssamfunnet, som Norge – som følge av forpliktelsene etter EØS-avtalen – gjennomførte ved lov av 17. juni 2005 nr. 97, er det ikke oppstilt noe krav om at sitater skal være tillatt. Men det stilles på den annen side krav til hvilke «unntak» medlemsstatene kan gjøre fra opphavsmannens enerett. Det betyr at den norske sitatregelen ikke kan være mer vidtgående enn det som følger av direktivets «unntak». Direktivets regler i så henseende er fragmentariske og er spredt over tre bestemmelser.[180] For det første tillates «unntak» fra opphavsmannens enerett for bruk til illustrasjonsformål i undervisning eller vitenskapelig forskning. For det andre åpner direktivet for å tillate gjengivelse i pressen eller annen tilgjengeliggjøring av utgitte artikler om «aktuelle politiske, religiøse eller økonomiske emner». Og for det tredje er det en særskilt bestemmelse om at sitater for formål som f.eks. kritikk eller anmeldelse av offentliggjorte verk skal være tillatt. Alle tre bestemmelsene forutsetter at kilden, herunder opphavsmannens navn, oppgis med mindre det er umulig, og at bruken av åndsverket ikke er mer vidtgående enn formålet bak bestemmelsene tilsier. På norsk lovgiverhold må man ha gått ut fra at den alminnelige sitatregelen i åvl. § 22 oppfyller direktivets krav, ettersom man ikke endret regelen ved gjennomføringen av direktivet. Det er neppe grunn til å stille spørsmål ved dette, idet direktivets tre regler samlet sett synes å gi grunnlag for en alminnelig sitatregel. Men åvl. § 22 må like fullt tolkes på bakgrunn av direktivets krav.

I tillegg må det åpnes for at en sitatrett kan utledes fra andre lovbestemmelser. Det tenkes i den forbindelse særlig på de alminnelige bestemmelser om ytringsfrihet, jf. Grunnlovens § 100 og den Europeiske Menneskerettighetskonvensjon (EMK) art. 10. Spørsmålet aktualiseres i den utstrekning vilkårene etter åvl. § 22 ikke er oppfylt, typisk at det siteres fra et ikke offentliggjort verk. Ettersom reglene om ytringsfrihet har forrang framfor bestemmelsene i åndsverkloven, kan det ikke utelukkes at en slik situasjon kan oppstå i helt spesielle tilfeller.[181] Det synes imidlertid ikke grunn til å gå nærmere inn på problemstillingen i denne sammenheng.

---

[179] «It shall be permissible to make quotations from a work which has already been lawfully made available to the public, provided that their making is compatible with fair practice, and their extent does not exceed that justified by the purpose, including quotations from newspaper articles and periodicals in the form of press summaries.» Som man ser, skiller åvl. § 22 seg fra denne regelen bare ved at den siste presiseringen av hva som omfattes av sitatretten ikke er gjentatt i den norske bestemmelsen. Men den må i alle tilfeller anses oppfylt ved gjennomføringen av passusen foran.

[180] Henholdsvis art. 5(3)a), 5(3)c) og 5(3)d) i Rådsdirektiv 2001/29/EF om opphavsrett i informasjonssamfunnet.

[181] Jf. Eggen 1999: 281–283. Se også Aakre 2001: 52–54.

6.3.2 Kravet om at verket må være «offentliggjort»

Etter åvl. § 22 er det tillatt å sitere fra offentliggjorte verk. Hva som menes med offentliggjort framgår av § 8 første ledd første punktum: «Et åndsverk er offentliggjort når det med samtykke fra opphavsmannen er gjort tilgjengelig for allmennheten». I dette ligger det to krav. For det første må verket være gjort tilgjengelig for allmennheten. For det andre må opphavsmannen ha samtykket til tilgjengeliggjøringen. Dette betyr at opphavsmannen selv, eller noen som har hans tillatelse, må ha gitt andre personer enn dem som tilhører den «nære krets av familie og venner» tilgang til verket.[182] Hvilken måte det gjøres på spiller ingen rolle. Det kan være gjennom spredning av fysiske eksemplarer, utlegging av verk på Internett eller andre elektroniske nettverk, kringkasting eller på annen måte.

Et spørsmål som er særlig praktisk i denne sammenheng, er om et verk kan anses offentliggjort når et eksemplar av det er overlevert til et bibliotek eller en undervisnings- eller forskningsinstitusjon. Dersom eksemplaret er overlevert av opphavsmannen selv eller med hans samtykke, og det også gis tillatelse til at eksemplaret kan legges ut til utlån eller bruk på stedet, må verket i hvert fall være offentliggjort når så skjer. Derimot kan det oppstå problemer for de såkalte «klausulerte» eksemplarer, dvs. eksemplarer som er overlevert på den betingelse at eksemplarene ikke gjøres tilgjengelig for allmennheten. Spørsmålet er om verket kan anses gjort tilgjengelig for allmennheten med opphavsmannens samtykke i en slik situasjon.

Problemstillingen var oppe i Hålogaland lagmannsretts dom av 25. april 2001 (Pomor-saken, se ovenfor i 6.2.1). En hovedfagsstudent hadde sendt sin hovedfagsoppgave til flere norske universiteter, deriblant Universitetet i Tromsø (UiT). I forordet til det andre av oppgavens to bind var det uttrykt at dette bindet ikke kunne offentliggjøres eller utlånes til noen uten skriftlig samtykke. I oversendelsesbrevet som fulgte avhandlingen ble det visst nok uttrykkelig gjort oppmerksom på at utlån av oppgaven som sådan ikke var tillatt. «Klausulene» ble ikke overholdt, idet UiT hadde hatt oppgaven plassert i avdelingen for offentlig tilgang og utlån i tidsrommet 1972 til 1997. Da sitater fra hovedfagsoppgaven ble benyttet i en bok skrevet av en professor ved UiT, hevdet forfatteren bl.a. at verket ikke var offentliggjort, og at det derfor ikke kunne siteres fra verket. I dette fikk han ikke medhold av retten. Retten konstaterte at oversendelsen av hovedfagsoppgaven til universitetene «skjedde utenfor det private område og antas å ha innebåret at eiendomsretten til disse fem eksemplarene av oppgaven derved ble overført til hver av mottakerne». Deretter tok retten stilling til om

[182] Se nærmere Rognstad 2004: 91–102 om grensen mellom det private og det offentlige området i åndsverklovens forstand.

klausulene kunne anses som gyldig avtalte forbehold, noe retten kom til at de ikke gjorde. Det ble lagt vekt på uttalelser i lovforarbeidene om at forbehold som ensidig er tatt av en part i sin alminnelighet ikke er gyldige. Det ble framholdt at oversendelsesbrevet som inneholdt opplysning om forbeholdet ikke var framlagt og derfor ikke bevist. Med hensyn til forbeholdet inntatt i forordet til annet bind var det dessuten neppe «tilstrekkelig tydelig hvorfor mottakeren antas ikke å ha blitt oppmerksom på dette». For øvrig ble det lagt til grunn at forfatteren av boken som inneholdt sitatene under enhver omstendighet ikke kunne klandres for at hun fikk tilgang til hovedfagsoppgaven.

Rettens begrunnelse har flere svakheter og den bør ikke legges til grunn som uttrykk for gjeldende rett. Retten tar for gitt at oversendelse av eksemplar til universitetene er oversendelse «utenfor det private område», og at hovedfagsoppgaven dermed ble offentliggjort etter åvl. § 8 første ledd. Om det er tilfellet, er betingelsen om offentliggjøring i åvl. § 22 oppfylt, og det var i så fall helt unødvendig å diskutere gyldigheten av de forbeholdene som ble tatt ved overleveringen.

Det synes imidlertid vanskelig å legge til grunn at verket er offentliggjort når det er overlevert til en institusjon under forutsetning av at verket ikke skal gjøres tilgjengelig for allmennheten. At institusjonen ikke tilhører den private krets, er i en slik situasjon en ren formalbetraktning. Det eneste moment som kan begrunne en slik betraktning er at man ikke ønsker å la «private forbehold» få betydning for om verket er offentliggjort. Som lagmannsretten også er inne på, gjelder det i åndsverkloven en særlig regel om at kunstverk er offentliggjort når opphavsmannen har overdratt eksemplar av verket og dette er gjort tilgjengelig for allmennheten i medhold av nærmere angitte regler i åvl. kap. 2 (se åvl. § 8 første ledd annet pkt. Denne regelen innebærer at et kunstverk må anses offentliggjort selv om opphavsmannen ved overdragelsen av eksemplaret har tatt forbehold mot at det gjøres tilgjengelig for allmennheten, og dermed ikke samtykket til tilgjengeliggjøring. Regelen er begrunnet i at «det så langt som mulig gjelder klare kriterier for om offentliggjørelse har funnet sted eller ikke». Stortingskomiteen som foreslo denne regelen uttalte at ved en slik løsning «vil et verk fortsatt være å anses som ikke offentliggjort hvis et eksemplar som er stjålet fra opphavsmannen vises offentlig, men opphavsmannen vil selv ha risikoen for at kontraktsmessige forbehold brytes».[183] Hålogoland lagmannsrett legger til grunn at denne uttalelsen «synes etter sin ordlyd … å gjelde generelt for alle åndsverk, ikke bare kunstverk». Men i så fall leses uttalelsen ut av sin sammenheng, idet uttalelsen begrunner en regel som bare

[183] Innst. O. XI (1960–61) s. 17.

gjelder for kunstverk. Det sies uttrykkelig samme sted at «det normale må være at opphavsmannen har samtykket». Det er derfor neppe grunnlag for å fravike lovens ordlyd, og fravike utgangspunktet om opphavsmannen til litterære verk må ha samtykket til tilgjengeliggjøringen av verket for allmennheten.[184] Og i så fall bør det nok legges til grunn at et verk ikke er offentliggjort i en situasjon der et eller flere eksemplar av verket er overlatt til en institusjon med uttrykkelig forbehold om at verket ikke skal gjøres tilgjengelig for allmennheten.

6.3.3 Hva er et sitat i åndsverklovens forstand?

Åndsverklovens § 22 sier at det er tillatt å sitere fra et åndsverk i samsvar med god skikk og i den utstrekning formålet betinger. Men det angis ikke nærmere hva som ligger i uttrykket «sitere». I de svenske motivene sies det at «i vidaste mening begagnas uttrycket citat, så snart fråga är om återgivning av ett ställe från en annans verk.»[185] I motivene til den forrige norske åndsverkloven, av 1930, ble det uttalt at «den nødvendige – og tilstrekkelige – begrensning av retten ligger i ordet «citere».»[186] Noe tilsvarende ble gjentatt i forarbeidene til 1961–loven.[187] Det gir et signal om at det rettslige sitatbegrepet i norsk rett bygger på den alminnelige språklige forståelsen av uttrykket «sitere». Likevel er det rettslige sitatbegrepet videre enn det som følger av dagligtalen. Den alminnelige forståelsen av uttrykket er nok at det omfatter gjengivelser av utsnitt av et større hele. En slik forståelse ble understreket i loven av 1930, der det var uttrykkelig angitt at lovens sitatregel ga rett til å sitere «enkelte steder eller mindre avsnitt av et verk». Til tross for denne ordlyden uttalte Knoph at åndsverkene «vel … også [må] kunne siteres in extenso, når de er svært små».[188] I loven av 1961 ble begrensningen om enkelte steder og mindre avsnitt fjernet. Selv om uttrykket «sitere fra» i § 22 isolert sett kunne trukket i retning av et slikt krav, må det anses på det rene at åndsverkloven kan gi rett til gjengivelse av hele verk dersom lovens vilkår for øvrig er oppfylt.[189] Den kvantitative begrensningen ligger nok derfor ikke i første rekke i sitatbegrepet, men i kravene om at sitatene må skje i samsvar med god skikk og i den utstrekning formålet betinger.

Videre ligger det i åndsverklovens system at det rettslige sitatbegrep omfatter gjengivelser av vernede deler av et annet åndsverk. Det må trekkes en grense mot referater eller parafraser *som ikke gjengir selve åndsverket*, men bare innholdet på en slik måte at

---

[184] Jf. Rognstad 1999: 226.
[185] SOU 1956: 25 s. 198–199.
[186] Innst. 1925 s. 57.
[187] Ot. prp. nr. 26 (1959–60) s. 38.
[188] Knoph 1936: 125, note 1.
[189] Jf. Se Borgarting lagmannsretts dom i RG 1997 s. 330. Jf. Rognstad 2004: 115.

opphavsmannens enerett ikke berøres.[190] De sistnevnte vil være tillatt uten hensyn til åvl. § 22 (se ovenfor i 6.1), mens sitater forutsetter at vilkårene i § 22 er oppfylt. Spørsmålet om, og eventuelt i hvilken utstrekning, sitater må være identiske gjengivelser fra andres verk, bør avgjøres på grunnlag av de nærmere vilkårene for sitatbruk.

I en eldre høysterettsdom, Rt. 1948 s. 58, ble det lagt til grunn at den alminnelige sitatregelen i loven fra 1930 verken forutsatte ordrette sitater eller var underlagt forbudet mot at verkets karakter forandres eller forringes (1930-lovens § 11).[191] Begrunnelsen var at uriktige sitater ikke bør omfattes av åndsverklovens straffesanksjonering. Dels ble det vist til at en slik regel ville medføre en uberettiget forskjellsbehandling av sitater og referater. Høyesterett, ved førstvoterende, uttalte: «Det vil være liten sammenheng i reglene, hvis et uriktig sitat skulle stå i en annen stilling; for forfatteren vil et uriktig referat kunne være likeså generende som et uriktig sitat. Selv om man vil feste seg ved at krenkelsen er grovere når man utgir seg for å bruke opphavsmannens egne ord, enn når gjengivelsen bare framtrer som referat, kan dette etter mitt skjønn bare betegne en gradsforskjell.» Dels la Høyesterett vekt på at det ofte vil være vanskelig å avgjøre om et sitat er uriktig eller ikke, bl.a. med hensyn til hvor mye man kan eller skal sitere fra et åndsverk. Høyesterett uttalte i den forbindelse at «en straffetrusel som rettet seg mot uriktige sitater, uten å gi noen veiledning for avgjørelsen av de her antydede spørsmål, ville være meget vanskelig å anvende og lett gi anledning til trakasserier». Høyesterett presiserte likevel at man anså uriktige sitater som kritikkverdig, men anså offentlig imøtegåelse, sivilrettslig ansvar, eller eventuelt strafferettslig ansvar etter straffelovens regler (bl.a. om ærekrenkelser), som «den adekvate reaksjon».

Saken gjaldt utgivelsen av en bok, «Kan kreft hindres – kan kreft helbredes», av advokat Eivind Eckbos legat til fremme for folkehelsen i 1945. I boken var det en rekke angivelige sitater fra professor dr. med Leiv Kreybergs bøker om kreft. Det ble reist straffesak mot Eckbo, og han ble dømt i herredsretten. Høyesterett opphevet imidlertid herredsrettens dom, på det grunnlag som her er gjengitt.

Rettsoppfatningen i høyesterettsdommen kan ikke opprettholdes i dag. Det framgår klart av forarbeidene til dagens lov.[192] Forbudet mot endringer eller forringelser i verkets karakter (§ 11

[190] Jf. den danske høyesterettsdommen i UfR 1987 s. 882 (Online-avisen). Gunnar Karnell i *Immaterialrätt ock otilbörlig konkurrens*: 43, uttrykker det slik: «Det är ett inte ovanligt påstående att det står envar fritt att *referera* ett verk. Friheten beror dock helt av hur referatet görs. Avgörande är graden av likhet mellan sådant som motiverar upphovsrätt i det refererade alstret och motsvarande element eller egenskaper i referatet. Det är altså inte en artskillnad mellan tillåtet och utillåtet referat utan en gradskilnad. Om referat blandas med citat från det som refereras ökas också risken för intrång i det refererade.»

[191] Bare herredsretten sa uttrykkelig at uttrykket «sitere» omfattet mer enn de ordrette sitater. Men det tilsvarende må følge forutsetningsvis av høyesterettsdommen.

[192] Jf. Innst. O XI (1960–61) s. 33, sp. 1. Se også Vyrje 1993: 102.

annet ledd) gjelder også for sitater. Det er derfor åpenbart at uriktige sitater kan komme i konflikt med åndsverkloven og sanksjoneres så vel sivilrettslig (f.eks. erstatningsansvar) som strafferettslig. Det forhold at grensene for straffeansvaret i noen grad beror på skjønnspregede normer, er verken spesielt for uriktige sitater eller brudd på sitatretten i sin alminnelighet. Men det bør være en åpning for at ikke enhver endring i opphavsmannens åndsverk kan sanksjoneres som brudd på åndsverkloven. Dette taler for å ha et sitatbegrep som omfatter ikke identiske gjengivelser. Hvilken adgang det er til å gjøre endringer i det siterte verk, bestemmes av kravet om at sitatet skal være i samsvar med god skikk, samt forbudet mot gjengivelser som forringer eller forandrer verkets karakter, jf. nærmere nedenfor i 6.3.5 (iii).

6.3.4 Kravet om «god skikk» – rettslige utgangspunkter

Det sentrale element ved vurderingen av lovlig sitatbruk er «god skikk-standarden». Den finnes for det første i § 22, ved kravet om at det må siteres i samsvar med god skikk. I tillegg finnes det henvisninger til den samme standarden både i plikten til navnangivelse i åvl. § 3 og i plikten til kildeangivelse i § 11. En nærmere klarlegging av hva som ligger i uttrykket «god skikk» er derfor helt nødvendig når det skal tas stilling til hvor grensene for lovlig sitatbruk går.

Det er lite av holdepunkter i lovforarbeider og rettspraksis for hva som nærmere ligger i uttrykket «god skikk». Men i den svenske auktorättskomitténs innstilling fra 1956 finnes følgende uttalelse om det tilsvarende svenske uttrykket «god sed», som også synes å være dekkende for norsk rett:

> Denna regel kan sägas ha en dubbel innebörd, dels att sanktionera en rådande sedvänja, om den kan tagas för god, dels att främja en sedvanebildning på området, där en «god sed» i detta hänseende icke stadgat sig. Att en sedvänja icke under alla förhållanden godtages som norm är naturligtvis ägnat att göra regeln mera svårtillämpad, men det är å andra sidan ofrånkomligt, att om lagstiftaren icke själv uppdrager riktlinjerna för de enskildas handlande i dette hänseende utan inskränker sig till att i hovudsak sanktionera praxis, han dock måste giva en möjlighet för de rättstillämpande myndigheterna att – i förekommande fall med stöd av uttalanden från sakkunniga institutioner – väglede praxis och hindra uppkomsten av icke önskvärde sedvänjor. Den osäkerhet, som stundom kan inställa sig för den enskilde att avgöra, om en sedvänja är utbildad på ett visst område och om den kan anses för god sed, behöver icke ha svårare konsekvenser än att i tveksamma fall upphovsmannen anges.[193]

Uttalelsen er, som særlig den siste setningen viser, avgitt i tilknytning til bestemmelsen om plikt til navngivelse (åvl. § 3 første ledd), men den må antas å ha generell relevans for hvordan

[193] SOU 1956: 25 s. 116–117. Se også den svenske Högsta Domstolens dom i den foran nevnte JAS-saken, NJA 1996 s. 712, der man på samme måte uttrykker at kravet om god skikk har en «dobbel karakter». Jf. Aakre s. 2001: 55.

uttrykket «god skikk» skal forstås.[194] Den presiserer på mange måter det som må sies å følge av uttrykkets ordlyd: At det på den ene side er relevant å se hen til hva som er vanlig praksis, men at praksisen på den annen side ikke er avgjørende fordi det i tillegg til hva som er «skikk» også kreves at den må være god. Ettersom det ikke er gitt at all skikk er god skikk, må man foreta en godhetsvurdering i tillegg. Og om det ikke finnes praksis på området, eller den praksis som finnes spriker eller er vanskelig å kartlegge, må man likevel ta stilling til hva som må anses som god skikk.

Spørsmålet er derfor hva som skal være styrende ved en slik godhetsvurdering. Professor emeritus Birger Stuevold Lassen har uttrykt det slik: «Det som skikkelige, innsiktsfulle folk anser som redelig og all right bruk av andres åndsverk, må anses som en bruk i samsvar med god skikk».[195] Haakon Aakre har i sin bok *Retten til å sitere fra åndsverk* gitt uttrykk for at en slik formulering av vurderingstemaet gir «liten veiledning for den konkrete vurdering av en sedvane». Det avgjørende, ifølge Aakre, må i stedet være «om den utøvde skikk ivaretar begge parters interesser».[196] Det kan stilles spørsmål ved riktigheten og hensiktsmessigheten av en slik alternativ formulering av vurderingsnormen. Formuleringen slik den er uttrykt er neppe dekkende for den vurdering som skal foretas. Man kan ikke utelukke at det kan være situasjoner der det som er god skikk i første rekke vil vareta den ene «partens» interesser, fordi disse vil være de mest tungtveiende. En riktigere formulering vil derfor være at det skal foretas en rimelig avveiing av «begge parters» interesser ved vurderingen av om bruken gir uttrykk for god skikk.[197] Men det spørs også om det er riktig å redusere «god skikk-normen» til en henvisning til en interesseavveiing. I noen grad flytter man i så fall oppmerksomheten bort fra det faktum at det er tale om en redelighetsnorm. Selvsagt vil henvisningen til en «redelig og all right bruk» innebære at man tar hensyn til de motstridende interessene som gjør seg gjeldende. Innholdsmessig behøver det derfor ikke være stor forskjell mellom de to innfallsvinkler. Men det er all grunn til å betone at det er tale om en redelighetsnorm. Lassens formulering synes derfor langt å foretrekke, og det er vanskelig å se at den gir noe mindre veiledning til den «konkrete vurdering» som skal foretas enn henvisningen til at man skal ta hensyn til begge parters interesser.

I faglitterær sammenheng kan man finne nærmere veiledning til den konkrete redelighetsvurdering i fagetiske/faglige retningslinjer, om slike finnes for det fagområdet det er

---

[194] Jf. SOU 1956: 25 s. 199, der det i tilknytning til sitatregelen uttales at «[a]ngående den allmänna betydelsen av en sådan hänvisning gäller vad därom anförts vid 3 § första stycket, som avfattats på ett liknande sätt.
[195] Lassen 1998: 18. Jf. også Rognstad 2004: 16.
[196] Aakre 2001: 57 med henvisning til Strömholm 1975: 289.
[197] Se Rognstad 2004: 116.

tale om. Selvsagt er man ved vurderingen av hva som er god skikk ikke bundet av slike retningslinjer, men så lenge de gir uttrykk for kompetente fagfolks oppfatning av hvor redelighets- og skikkelighetsnormen innenfor fagfeltet skal ligge, er det all grunn til å tillegge retningslinjene betydning ved vurderingen av hva som er god skikk. Noe absolutt sammenfall er det nok likevel ikke. Det må bl.a. tas hensyn til at åndsverklovens regler er rettsnormer som utløser rettslige sanksjoner ved overtredelse. Utelatelse av et ord i et sitat, eller angivelse av feil årstall i en bokutgivelse, kan f.eks. hevdes å være forsømmelser mot faglige standarder for et skikkelig akademisk arbeid. Men det er betenkeligheter knyttet til å anse enkeltstående tilfeller av denne typer forsømmeligheter som ulovlige, med rettslige sanksjoner som konsekvens. Det kan derfor hevdes at kravet om «god skikk» bør gi noe mer slingringsmonn for enkeltstående «slurvefeil» enn idealstandarder for faglig/vitenskapelige arbeider. Men i de store trekk bør kravet om god skikk og fagetiske standarder harmonere.

For øvrig vil formålsbetraktninger stå sentralt ved vurderingen av hva som er «god skikk». Etter åvl. § 22 skal det siteres i samsvar med god skikk og i den utstrekning formålet betinger det. Som nevnt ovenfor i 6.1 er det vanskelig å tenke seg at sitater ut over sitatets formål kan være i samsvar med god skikk. Man utnytter i så fall andres åndsverk ut over det som er nødvendig for å sitere, og en slik bruk kan vanskelig sies å være lojal. Videre vil også formålet med sitatretten samt plikten til navn- og kildeangivelse være retningsgivende for hva man skal ha rett og plikt til å gjøre.

I det følgende vil vi se nærmere på forskjellige aspekter ved sitatbruk i allmenne historiske framstillinger, i lys av det som her er sagt om «god skikk»-normen. I den forbindelse vil vi både trekke inn data fra intervjuundersøkelser utvalget har foretatt med personer i forlagsbransjen, og de forskningsetiske retningslinjer utarbeidet av den nasjonale forskningsetiske komité for samfunnsvitenskap, humaniora, juss og teologi (NESH), jf. ovenfor i kap. 5. Dette stoffet kaster selvsagt ikke lys over alle de aspekter som tas opp i det følgende, men kan gi et nyttig supplement til øvrige relevante momenter ved vurderingen.

6.3.5 Nærmere om grensene for lovlige sitater i allmenne historiske framstillinger

(i) Sitatenes omfang

Det er etter åvl. § 22 ikke tillatt å sitere i større utstrekning enn det sitatets formål betinger. Som Knoph uttrykte det: «Blir citatene særlig mange og særlig omfangsrike, er det nemlig fare for at det er dem som er hovedsaken, og at den ramme de puttes inn i nærmest er et fikenblad

som skal skjule opphavsrettskrenkelsenes nakenhet».[198] Ved forberedelsen av loven i 1961 ble det diskutert om man skulle opprettholde den tidligere lovs begrensning til «enkelte steder» eller «mindre avsnitt» (l. 1939 § 9). Kirke- og undervisningsdepartementet uttalte til dette:

> Departementet har ikke ansett det nødvendig å ta inn i lovteksten at sitatretten omfatter bare «enkelte steder eller mindre avsnitt» eller er begrenset til «kortere sitater». I praksis vil etter departementets oppfatning kravet om at sitatretten skal utøves «i samsvar med god skikk og i den utstrekning formålet betinger», føre til naturlige og rimelige grenser for sitatretten. Erfaringen viser for øvrig at det ikke er særlig tendens i retning av å misbruke sitatrett på den måten at verket siteres slik at det i realiteten betyr tilegnelse av verket. Misbruk av sitatretten forekommer heller på den måte at det siteres for snaut enn for mye. En begrensning av retten vil dessuten i fremtiden – som nå – ligge i selve ordet «sitere».[199]

Det kan nok i dag neppe antas at problemet snarere er for korte enn for lange sitater. Særlig i faglitteraturen opplever man ikke så sjelden det Lassen kaller «en klosset form for plagiat», «der det siterende verk er en mer eller mindre ren kompilasjon, som direkte snylter på eldre verk».[200] Men sitatene skal selvsagt heller ikke være for korte – «sitatet skal være lojalt mot meningen i verket som det siteres fra», hvilket «ofte [vil] innebære at sitatet bør gis en viss lengde».[201] Det lovlige sitat finner altså sitt balansepunkt mellom det å gjengi så mye at ikke meningsinnholdet går tapt og ikke så mye at det er tale om en snylting på et annet verk, og sitatets formål vil være retningsgivende for hvor balansepunktet ligger.[202]

Det finnes noen nordiske rettsavgjørelser om sitaters utstrekning, til illustrasjon av det som her er sagt. Fra norsk rett kjennes særlig Oslo byretts dom av 28. september 1982, NIR 1983 s. 138 (Shere Hite). Saken gjaldt bladet Alle Menns gjengivelse av kulturhistorikeren Shere Hites bok «The Hite Report», som var en analyse av en omfattende undersøkelse av kvinners seksualitet. Alle Menn hadde muntlig henvendt seg til forlaget (Pax) for å få utgi utdrag av boka, men fikk som svar at en skriftlig henvendelse ville bli forelagt styret. En slik skriftlig henvendelse kom ikke. I stedet trykte bladet en artikkel om Hite-rapporten over fem sider, hvorav teksten utgjorde ca. tre av dem. Teksten besto av i alt 666 tekstlinjer, hvorav 374 linjer eller ca. 55 % var direkte gjengivelse av bokens tekst. Det ble oppgitt at sitatmengden utgjorde maksimalt 0,84 % av bokens tekst. Artikkelens overskrift var «Orgasme-orgie med stønad fra Kulturfondet!», med adresse til at Norsk Kulturfond hadde ytet økonomisk bidrag til bokens norske oversettelse, og det burde være unødvendig å utlegge artikkelens innhold og vinkling nærmere. Retten fant at grensene for sitatretten var overtrådt, og uttalte i den forbindelse:

---

[198] Knoph 1936: 125.
[199] Ot. prp. nr. 26 (1959–60) s. 37–38.
[200] Lassen 1998: 21, som i den forbindelse siterer Birrell 1899: 181: «The test must always be: Are the quotations introduced to illustrate the criticism, or is the criticism a vulgar peg on which to hang the quotations?».
[201] Lassen 1998: l.c.
[202] Se Lassen 1998: 22: «Der formålet ikke er kritikk, analyse, drøftelse eller harselas, eller belysning av problemer som det siterende verk tar opp, må utgangspunktet være at sitater skal være helt korte». Jf. også Rognstad Fragmenter 2004: 120.

> «Artikkelen fyller henimot 12 spalter hvorav de siste ca. 8 spalter hovedsakelig består av sitater løselig sammenbundet med korte og for det meste intetsigende avsnitt. Ikke alle sitatene er satt i sitattegn. Rammen om sitatene er en bokanmeldelse, men det er åpenbart at sitatene er hovedsaken i de siste 8 spaltene, og det er like åpenbart at rammen er «et fikenblad som skal skjule opphavsrettskrenkelsens nakenhet» – for å tale med Knoph. Formålet med samtlige sitater i artikkelen er åpenbart å servere bladets lesere pornografi i ordets hverdagslige betydning. De fremlagte eksemplarer av bladet og de fremlagte utdrag av bladet viser at bladet bl.a. ser det som sin oppgave å forsyne sine lesere med pornografi i tekst og bilder. Det er i slikt stoff artikkelen har fått sin naturlige plassering i bladet og formålet med de mange og omfangsrike sitater er iøyenfallende. Retten er ikke i tvil om at man her står overfor en forsettlig tilegnelse av deler av boken i strid med Åndsverklovens § 13 [sitatregelens daværende plassering], og langt utenfor sitatrettens grenser. En nærmere påvisning av disse grenser er ikke nødvendig i denne sak.»

Av høyesterettspraksis fra de andre nordiske land kan fra den finske Högsta Domstolen nevnes, NIR 1972 s. 185 (Lappo operaen), NIR 1980 s. 87 (våpensmugling), HD 1983 II (Freedom comes at midnight; bare på finsk), og fra den svenske, NJA 1985 s. 893 (Manifest) og NJA 1985 s. 909 (Med egna ord). Se nærmere Oesch 1987.

Allmenne historiske framstillinger vil ha som sitt primære formål å bringe historiekunnskap ut til et bredt publikum. Det ligger i dette at slike framstillinger nødvendigvis i atskillig utstrekning vil bygge på eksisterende historieforskning. Og slik sett kan det hevdes at det i mange tilfeller kan være mer hensiktsmessig, og også mer betryggende for den hvis resonnement gjengis, at forfatterens egne ord gjengis.[203] Dette kan tilsi at man tillater både at det siteres flere ganger fra samme forfatter og at sitatene har en viss lengde. Men heller ikke allmenne historiske framstillinger kan bygges opp som kompilasjoner over andres uttalelser i medhold av sitatretten. Utgivelse av slike forutsetter samtykke fra rettighetshaverne til de verk det gjelder og kan ikke baseres på den alminnelige sitatrett. Videre vil gjentatt gjengivelse av én eller noen få forfatteres uttalelser lettere framtre som snylting på andres innsats enn der man siterer fra et større knippe. Det lar seg imidlertid vanskelig gjøre å oppstille tommelfingerregler for hvor mange og hvor lange sitater man kan ha fra én forfatter. Hvert tilfelle vil være ulikt, og må underlegges en vurdering av om sitatet er lojalt ut fra de omstendigheter som foreligger.[204]

(ii) Sitatene må framstå som sitater

Et spørsmål som må stilles er om et lovlig sitat forutsetter at gjengivelsen av andres verk nettopp framstår som dette, og ikke som noe man har sugd av eget bryst. Problemet er ikke

---

[203] Jf. Lassen 1998: 21, om det tilfellet at et verk gjengis i kritisk øyemed.
[204] Det vises ellers til utvalgets drøfting av fagetiske og formidlingsmessige hensyn mht. sitering, 5.5 og 9.1.2. Jf. også *God citatskik og plagiat i tekster*, punkt 2.2.

identisk med spørsmålet om et sitat fra et åndsverk forutsetter navn- og kildeangivelse. Selv om navn- og kildeangivelse mangler, kan det framgå av sammenhengen at man siterer.

I Tyskland synes rettsoppfatningen å være at et sitat forutsetter at gjengivelsen ikke integreres i det siterende verk, men at det framstår som et sitat. I motsatt fall vil det foreligge et plagiat, ikke et sitat.[205] Det erkjennes dog at en slik tilnærming kan skape visse problemer for musikksitater. Det kan jo vanskelig kreves at en konsertpianist som framfører et musikkstykke stopper opp og forteller publikum at nå kommer det et sitat, for så å fortsette. Derfor, hevdes det, er det ved musikksitater tilstrekkelig at det siterte blir gjenkjent som noe fremmed for lytteren.[206]

Det er ikke gitt at en tilsvarende tilnærming bør følges i norsk rett. Det kan nok være grunn til at gjengivelsen under enhver omstendighet faller inn under selve sitatbegrepet i åvl. § 22, og at det blir spørsmål om en *integrert* gjengivelse vil være i samsvar med god skikk. På den måten tas det høyde for at det kan oppstå særlige problemer med å synliggjøre sitatet i spesielle tilfeller. Ved gjengivelse av andres åndsverk i bøker er det imidlertid vanskelig å se at det kan oppstå slike problemer. Argumentet om at «populærvitenskapelige framstillinger» forutsetter størst mulig grad av leservennlighet kan i hvert fall ikke legitimere at andres verk gjengis uten at det markeres for sitat. Å gjengi vernede deler av andres verk som sitt eget innebærer en snylting på andres innsats som ikke kan unnskyldes ved argumenter om leservennlighet. Konklusjonen for allmenne historiske framstillinger må være klar: Gjengivelser av andres tekst uten at det framgår at teksten er hentet fra andre er ikke i samsvar med god skikk, uansett om noen måtte påstå at en slik praksis er vanlig i populærvitenskapelige framstillinger.[207]

Én selvfølgelig måte å markere sitatene på er ved bruk av anførselstegn («hermetegn»). Men det kan også gjøres på andre måter, f.eks. ved at sitatene settes i kursiv og det gjøres oppmerksom på at det kursiverte er sitat fra andre, eller ved innrykk i tekst.[208] Om man i teksten uttrykkelig angir at det som kommer i det følgende, eller for den saks skyld det som allerede er sagt, er hentet fra andre, vil det også framgå at man gjengir det andre har sagt, selv om særlige tegn som markerer sitatet ikke er benyttet. Her begir man seg imidlertid inn på en farlig vei, idet det i en slik situasjon vil være helt nærliggende for leseren å tro at det kun er

[205] Jf. Ulrich Löwenheim, i Schricker 1999: 800 for tysk retts vedkommende.
[206] Löwenheim, i Schricker 1999. Jf. NESH 2006.forskningsetiske retningslinjer
[207] Jf. NESH pkt. 28.
[208] Se *God citatskik og plagiat i tekster* punkt 2.2, der det «anbefales at et citat angives grafisk som et citat fx ved brug av citationstegn, kursiv eller separat tekstblokk.»

setninger eller avsnitt i umiddelbar nærhet som er hentet fra andre.[209] Dersom man fortsetter gjengivelse ut over dette, bør leseren gjøres uttrykkelig oppmerksom på det, idet leseren ellers vil få det inntrykk at fortsettelsen er forfatterens egne ord. Om teksten er egnet til å gi leseren et slikt inntrykk, foreligger det ikke et sitat med ufullstendig navn- eller kildeangivelse, men et sitat som både må anses som ulovlig og i strid med fagetiske standarder. Som det heter i de fagetiske retningslinjene for samfunnsvitenskap, juss og humaniora (punkt 28: «Det å henvise til et annet arbeid tidlig i ens egen tekst, og deretter gjøre omfattende bruk av det uten videre henvisninger, er også plagiat.» Det syndes ikke så rent sjelden på dette punkt, men heller ikke her kan slett praksis omdannes til god skikk.

Spørsmål kan reises om en angivelse av forfatteren i en litteraturliste eller annet register foran eller bak i boken, eller for den saks skyld etter hvert kapittel, er tilstrekkelig til å gi uttrykk for at en gjengivelse er sitat fra andre. I sin alminnelighet kan ikke det antas. Som utgangspunkt gir en litteraturangivelse ikke uttrykk for noe mer enn at forfatteren har bygget på angitte litteratur i sin framstilling. Noe belegg for gjengivelse av andres tekst gir ikke litteraturhenvisningen i seg selv. Og i de tilfeller der det i teksten angis at et bestemt tekststed er hentet fra en bestemt forfatter/kilde, vil en litteraturhenvisning bare bekrefte bruken av verket i dette øyemed, og slett ikke gi uttrykk for at også de etterfølgende delene er sitater/gjengivelser av den samme forfatterens tekst.

(iii) Adgangen til å foreta endringer

Som nevnt må det være en åpning for at åndsverklovens sitatbegrep omfatter mer enn den nøyaktige gjengivelse. Men så vel regelen i åvl. § 11 annet ledd første punktum om at gjengivelse kan skje i den størrelse og den skikkelse øyemedet krever, forutsatt at verkets karakter ikke forandres eller forringes, som kravet om god skikk i § 22, setter grenser for hvilke endringer i det siterte verk som kan foretas. For litterære verk har det vært hevdet at regelen i § 11 annet ledd først punktum, normalt må medføre at sitatet gjengis uforandret.[210]

I Hålogaland lagmannsretts dom i «Pomor-saken» ble det likevel akseptert at forfatteren av bokverket «Vardø Grensepost og fiskevær» gjorde visse endringer ved sin gjengivelse av intervjuobjekters uttalelser i boken «Tradisjon fra norsk og russisk Finnmark». Lagmannsretten henviste i den forbindelse til uttalelser i lovforarbeidene om at «visse endringer» i åndsverk skal være tillatt, dog slik at adgangen skal være «sterkt begrenset». Disse uttalelsene er

---

[209] Se ovenfor i avsnitt 5.4, og ellers ved studiene av kildebruken i utvalgte eksempler fra *Historien om Norge*, nedenfor i kap. 8.
[210] Jf. Lassen 1998: 25. Se også Rognstad 2004: 123.

imidlertid helt generelle, og innebærer ingen vurdering av i hvilken grad det kan foretas endringer i litterære verk ved sitat. Noen slik vurdering foretas det egentlig heller ikke i dommen. Det sies i én setning at formålet med endring av eller utelatelse i sitatene var utelukkende stilistisk eller språklig, slik at dette kunne passe best mulig inn i det populærvitenskapelige verk om byen Vardøs historie. Men betraktningen er for enkel, idet også endringer av stilistisk eller språklig art kan tenkes å endre verkets karakter – for stilistiske endringer må det antas å være «hovedregelen». Videre legger retten vekt på at de gjengitte samtalene eller intervjuene «knapt har verkshøyde». Om de ikke hadde det, var det ikke nødvendig å diskutere sitatets lovlighet overhodet. Vurderingen av om sitatet er lovlig etter åndsverkloven, forutsetter at det er tale om gjengivelse av deler som «har verkshøyde».[211] Lagmannsrettens dom bør på denne bakgrunn neppe tillegges særlig betydning ved spørsmålet om, og eventuelt i hvilken utstrekning, det kan foretas endringer ved sitat av litterære verk.

I åvl. § 11 annet ledd første punktum angis to hovedkriterier for adgangen til å gjøre endringer: For det første at det kan skje i den utstrekning «øyemedet» (formålet) krever det, og for det andre at ikke verkets karakter forandres eller forringes. Ett formål med å gjøre endringer kan, som retten i «Pomor-saken» er inne på, være å få gjengivelsen til å passe best mulig inn i den sammenheng gjengivelsen skjer i. Men dette kan altså ikke skje dersom gjengivelsen medfører at det siterte verks karakter forandres eller forringes. I tillegg må endringen være i samsvar med god skikk.

Fagetiske normer tilsier at faglitterære sitater i snever forstand («direkte sitater») normalt skal være ordrette, uansett om de inntas i «populærvitenskapelige verk».[212] Dette bør være utgangspunktet også for adgangen til å sitere etter åndsverkloven. At sitatet skal være ordrett bør imidlertid ikke være til hinder for at man siterer deler av andres setninger inne i egne, og gjør de tilpasninger som er nødvendig i så henseende, f.eks. ved å flytte hjelpeverb.[213] Men i så fall bør tilpasningen markeres, jf. f.eks. slik det er gjort ovenfor i pkt. 6.3.5 (i), der sitatet fra Lassen gjengis slik: [… hvilket «ofte [vil] innebære at sitatet bør gis en viss lengde»]. Videre må det være adgang til ordrett å sitere forskjellige deler av andres uttalelser i sammenheng, forutsatt at det markeres i sitatet når ord eller setninger er utelatt, typisk ved bruk av tegnet […], og at utelatelsen ikke endrer meningen i de siterte uttalelsene (se også ovenfor i 5.4). Fremmedspråklige sitater må normalt kunne oversettes til norsk, mens et bokmålssitat fra en nynorsktekst, eller omvendt – som rimeligvis ikke tjener oversettingsformål – normalt må antas

[211] Se ovenfor i 6.2.2.
[212] Se ovenfor i 5.4.
[213] Jf. for tysk rett Adolf Dietz, i Schricker 1999: 994, Oekonomedis 1970: 98. Se også ovenfor i pkt. 5.4.

å innebære en forandring av verkets karakter.[214] Meningsendringer eller -forskyvninger må alltid anses for å innebære en endring eller forringing av verkets karakter.

Et annet spørsmål er om man kan endre skrivefeil o.l. i sitatet. Helt åpenbare ortografiske skrivefeil bør kunne rettes, men ellers er det bedre å gjøre oppmerksom på skrivefeilen, f.eks. ved bruk av ordet sic med parentes rundt.[215] Endringer av grammatikalske og rettskrivningsformer på grunn av egne preferanser bør man være tilbakeholden med, idet det er den siterte forfatterens tekst som gjengis. Om slike endringer ikke alltid kan sies å endre verkets karakter, tilsier respekten for originalteksten at man viser tilbakeholdenhet på dette punkt.

Ved vurderingen av hvor lovens grenser går, bør det imidlertid tas hensyn til prinsippet om at rettsapparatet ikke skal belastes med «småting» – de minimi non curat lex. Et enkeltstående avvik i gjengivelsen som ikke endrer meningsinnholdet, f.eks. ved at man utelater et ord eller endrer grammatikalsk form eller rettskrivning, bør ikke anses å være i strid med åndsverkloven. Annerledes bør det imidlertid være om samme feil eller samme type feil gjentas flere ganger.

Det kan ellers stilles spørsmål om sitater kan ha form av indirekte tale, og om man i så fall kan tillate større avvik fra originalteksten enn ved direkte sitater (i anførselstegn e.l.). Man sier f.eks. at forfatter X har hevdet at …, og så gjengis essensen i det hun har hevdet, uten særskilt markering, med bruk av forfatter X' ord, men eventuelt også med visse tilpasninger til egen fortellerstil. Her er man nok i så fall over i tilfeller som man etter vanlig språkbruk vil kalle «parafraser», om enn svært nærgående slike, men som i juridisk forstand bør falle inn under sitatbegrepet i fall det skal tillates, fordi loven bare taler om sitater, og ikke om nærgående parafraser. Forutsetningen for at «parafraser» utgjør et opphavsrettslig problem er imidlertid at de er så nærgående originalteksten at de innebærer en gjengivelse av andres åndsverk (jf. ovenfor i 6.2.3). Det som kan tale for en slik adgang til å gjengi andres verk i indirekte tale, er at man ved å velge en slik form ikke pretenderer at det utelukkende er forfatterens egne ord som gjengis, i motsetning til hva som er tilfellet med sitater satt i anførselstegn. Forutsetningen for at en slik form for sitering kan godtas er, foruten at reglene om navn- og kildehenvisninger selvsagt må overholdes, under enhver omstendighet at gjengivelsen ikke endrer eller forringer verkets karakter. Dette innebærer i alle fall at meningsinnholdet må beholdes uforandret. Videre bør det kunne hevdes at også en slik form forutsetter at det ikke gjøres for store stilistiske inngrep i originalteksten. Faren med å velge en

[214] Jf. Lassen 1998: 25.
[215] Jf. f.eks. Lassen 1993: 14.

slik form kan nettopp være at det blir vanskeligere å være tro mot originalteksten enn der det siteres direkte fra denne.

(iv) Kravene om navn- og kildeangivelse

Det framgår uttrykkelig av åndsverkloven at opphavsmannen har krav på å bli navngitt slik som god skikk tilsier, og at kilden alltid må angis slik som god skikk tilsier når verk gjengis i medhold av åvl. kap. 2 – herunder ved sitater, jf. åvl. §§ 3 og 11 annet ledd annet pkt. (se nærmere ovenfor i pkt. 6.1). Disse reglene henger tett sammen og er også delvis overlappende, idet uttrykket «kilde», som i denne sammenheng betyr kilden til det åndsverk som benyttes (ikke det samme som historisk kildemateriale), også omfatter opphavsmannens navn. Men det ligger også noe mer i dette uttrykket. Som det heter i lovforarbeidene: «I dette kan bl.a. ligge at verkets tittel må anføres, at den avis eller det tidsskrift hvor det i tilfeller er offentliggjort, skal angis o.l. I visse tilfelle kan det også være spørsmål om å angi tidspunktet for offentliggjørelsen».[216] Hva som nærmere kreves av kildeangivelse må avgjøres ut fra hva som anses som «god skikk» i det enkelte tilfellet, jf. også det tilsvarende kravet i selve sitatregelen i åvl. § 22.

Det kan her – som ellers – være vanskelig å trekke opp klare og konkrete retningslinjer for hva som vil være god skikk i det enkelte tilfellet. Som det heter i de svenske lovforarbeidene: «Huruvida god sed kan anses kräva att källan angives, får, liksom frågan på vad sätt dette bör ske, avgöras med hänsyn til omständigheterna».[217] Men en viss veiledning til den konkrete vurdering som skal foretas, kan formålet bak plikten til navn- og kildeangivelse gi. For det første må plikten begrunnes i hensynet til kreditering. Det er den som har skapt det åndsverk det siteres fra som skal høste æren for det. For det andre må plikten til kildeangivelse ses som utslag av krav til etterrettelighet og etterprøvbarhet.[218] Spørsmålet om hva det vil være lojalt å foreta seg i det enkelte tilfellet, må vurderes på denne bakgrunn.

Ved denne drøftelsen kan det være hensiktsmessig å foreta en sjangerinndeling av historiske framstillinger. Utvalget har, slik det er redegjort for ovenfor (5.5) i den forbindelse valgt å foreta en grov, og ikke uttømmende inndeling av historiske framstillinger i følgende typer av publikasjoner (jf. også anbefalingene i kap.13.5):

---

[216] Ot. prp. nr. 26 (1959–60) s. 65
[217] SOU 1956: 25 s. 267.
[218] Jf. Möhring og Nicolini: 2000 s. 643: «Der Quellenangabe kommt eine dobbelte Funktion zu: Einmal soll sie demjenigen, der die Entlehnung zur Kenntnis nimmt (z.B. Leser, Hörer uzw.) eine Kontrolle darüber ermöglichen, ob richtich zitiert wurde. Außerdem har sie eine Propagandafunktion, weil der Entlehnende den Urheber des benutzten Werkes Dritten namentlich bekanntgibt.»

(1) Vitenskapelige framstillinger.
(2) Historiske framstillinger på et solid faglig nivå, skrevet for et bredt publikum.
(3) Lærebøker på forskjellige nivåer.
(4) "Lettere" historieformidling.

Spørsmålet *om* navn og kilde skal oppgis ved sitater i allmenne historiske framstillinger bør som det klare utgangspunkt ikke by på problemer. Som det framgår av de fragmentariske reglene om sitater i EU-direktivet om opphavsrett i informasjonssamfunnet, skal kilden med opphavsmannens navn angis med mindre det viser seg umulig. Dette er kategorisk uttrykt, men stemmer likevel godt med oppfatningen i nordisk rett om at det i første rekke er i de tilfeller der det av praktiske hensyn vil være urimelig å kreve navn- eller kildeangivelse, at en unnlatelse kan være i samsvar med god skikk.[219] For allmenne historiske framstillinger, i betydningen skriftlige publikasjoner, herunder også elektroniske publikasjoner, vil det i første rekke være tilfeller der det ikke lar seg gjøre å oppspore kilden til sitatet at kildeangivelse vil være umulig. Det er lite ved måten slike verk presenteres på som vanskeliggjør kildeangivelse, enten det er tale om utgivelse i trykt form eller i elektroniske medier. For formidling i medier som teater, film og TV kan det stille seg annerledes, men det ligger utenfor rammen av denne utredningen å gå nærmere inn på dette. Om vi konsentrerer oss om skriftlige publikasjoner, er spørsmålet likevel *hvilke* opplysninger som bør med og hvordan de skal angis.

Som nevnt angis det i lovforarbeidene at kildeangivelse i lovens forstand, i tillegg til opphavsmannens navn, kan innbefatte ting som tittel, publikasjon og («i visse tilfelle») årstall. Men det framheves samtidig at «[h]vor detaljerte opplysningene må være for at kilden skal kunne sies å være angitt i overensstemmelse med god skikk, må avgjøres konkret, etter forholdene i det enkelte tilfellet».[220]

I de etiske retningslinjene fra NESH, punkt 29 (se også ovenfor i 5.5.), sies det følgende:

> Normene for sitatpraksis og henvisninger til kilder og litteratur varierer fagene imellom. Men alle er forpliktet til å gi mest mulig nøyaktige henvisninger til den litteratur som brukes. Det bør vanligvis refereres til bestemte sider, avsnitt og kapitler. Det forenkler etterprøving av påstander og argumentasjon, inklusive bruken av kilder.

På dette punkt kan det stilles spørsmål ved om det er fullt samsvar mellom de etiske retningslinjene og kravet om god skikk etter åndsverkloven. Utgangspunktet om at man bør gi mest mulig nøyaktige opplysninger er det ikke vanskelig å slutte seg til. Men ved spørsmålet om hvor grensen for inngrep i opphavsretten går, må man ta i betraktning at det er tale om rettslige normer som kan håndheves i rettsapparatet og utløse sanksjoner. Det viktige fra et

[219] Se f.eks. Schønning 2003: 182.
[220] Ot.prp. nr. 26 (1959–60) s. 64.

rettslig synspunkt er at kildeanvisningen gis på en måte som gjør at leserne enkelt kan finne fram til sitatet – i så fall må anvisningen anses som redelig og lojal. Det er vanskelig å se for seg at en unnlatelse av å nevne hvilket avsnitt i den aktuelle publikasjon sitatet er hentet fra skal utløse rettslige sanksjoner, selv om man kan oppstille dette som et forskningsetisk idealkrav. Det er vel også tvilsomt om det ut fra «god skikk»-normen i åndsverkloven kan utledes et ubetinget krav om sidetallshenvisning. Sitater fra korte og oversiktlige framstillinger kan vel la seg finne uten særlige anstrengelser, samtidig som sitater med manglende sidetallshenvisninger i andre tilfeller vil være som nåla i høystakken. Det er dessuten tvilsomt om man på dette punkt bør skille for sterkt mellom de forskjellige "sjangere". Ett forhold er at de fagetiske retningslinjene ikke gjør det. Et annet er at de argumenter som taler mot å sette likhetstegn mellom de fagetiske krav og lovens krav trolig gjør seg gjeldende med like stor styrke uansett hvilken "sjanger" det er tale om.

Hensynet til etterprøvbarhet tilsier at det i tillegg til forfatternavnet alltid bør gjøres rede for bokens eller artikkelens tittel, og selve "funnstedet", dvs. for tidsskrifter angivelse av tittel og nummer/årstall, eller ved aviser, identifikasjon av avisutgaven (f.eks. Dagbladet 14. desember 2005). Henvises det til en framstilling på Internett, må det i det minste angis en nettadresse, samt leserdato, og for øvrig de opplysninger som gjør at brukeren kan finne fram til det aktuelle dokumentet. Angivelse av utgivelsessted og årstall bør normalt være med (mens angivelse av forlag må være valgfritt), men ved spørsmålet om åndsverklovens krav om god skikk er overtrådt i det enkelte tilfellet, bør man ta hensyn til om en utelatelse av en eller flere av slike opplysninger påvirker etterprøvbarheten i nevneverdig grad.

For de framstillinger som ovenfor er kategorisert som gruppe 4 samt lærebøker for grunnskole og videregående skole i gruppe 3, må hensynet til etterprøvbarheten antas å gjøre seg noe svakere gjeldende enn for de øvrige grupper publikasjoner. Men det bør like fullt oppstilles minstekrav til redelighet når det gjelder å oppgi bruk av andres arbeider også for slike framstillinger. Normalt bør det i alle publikasjoner på en eller annen måte framgå *hvem* som har sagt det som sies, og ved hvilken anledning. For grunnskole og videregående skole kan det anføres at skikkelige kildeangivelser kan ha en oppdragende virkning overfor målgruppen, og at slike framstillinger også i en viss grad blir lest av voksne (lærere, foreldre).

Et annet spørsmål er *hvor* i boken eller framstillingen kildeanvisningen skal plasseres. Et minstekrav for *alle framstillinger* må være at det finnes en eller annen form for koblingspunkt mellom sitat og kildeanvisning. Som vi var inne på i avsnitt 6.3.5 (ii), vil en kildehenvisning i en generell litteraturliste ikke være tilstrekkelig til å gi leseren beskjed om at spesifikke tekstavsnitt er hentet fra andre forfattere. For at det skal gå klart fram, må det markeres for

sitat, f.eks. ved bruk av anførselstegn. Men kombinasjonen markering for sitat og navn- og kildehenvisning i en generell litteraturliste e.l. vil normalt ikke gi beskjed om hvor det enkelte sitat stammer fra. Dels vil generelle litteraturlister også inneholde henvisninger til litteratur som er brukt på annen måte enn ved sitat. Og dels vil framstillingene gjerne inneholde mer enn ett sitat. En kildehenvisning som ikke gir beskjed om hvor sitatet stammer fra er lite verdt, og kan neppe i noe tilfelle anses å være i samsvar med god skikk.

Framstillingen må derfor utstyres med midler for å koble sitat og kilde. Dette kan gjøres på mange måter: Henvisning i brødtekst i tilknytning til sitater, fotnoter (noter med tekst på samme side som sitatet), sluttnoter (noter med tekst lenger bak i framstillingen, f.eks. bak hvert kapittel eller «helt bakerst»), eller forklarende tekst bak hvert kapittel eller bak i framstillingen som angir kilden for hvilke sitater [Eks.: Sitatet midt på s. 26 er hentet fra …] (også kalt den «Seipske metode» etter historikeren Jens Arup Seip).

Hvilke metoder som skal eller bør benyttes kan dels tenkes å avhenge av hvilke opplysninger det er tale om å gi, og dels hvilken type framstilling det er tale om. Til det første kan hensynet til kreditering tenkes å legge visse føringer på hvor opphavsmannens navn bør framgå ved sitering. I vitenskapelige framstillinger (gruppe 1) er det naturlige at navngivelsen skjer i tilknytning til sitatet, enten i brødteksten eller i en fotnote. For framstillinger som retter seg til en større allmennhet kan det hevdes at hensynet til leservennlighet etc. kan tale mot en slik løsning. På den annen side kan det innvendes at en bredere leserkrets i sin alminnelighet verken vil være så vant til eller så opptatt av å sjekke kildehenvisninger bak i boken. Av den grunn vil virkningen av at opphavsmannen ikke navngis i tilknytning til den løpende tekst lett være at hun heller ikke blir kreditert. Det bør derfor kunne hevdes at en *navngivelse* i overensstemmelse med god skikk forutsetter at navngivelsen skjer i de deler av framstillingen som leserkretsen normalt må forventes å orientere seg i, dvs. i brødtekst, fotnote eller bak hvert kapittel. I så henseende kan det hevdes å gå et skille mellom navngivelsen, som tjener hensynet til kreditering, og øvrige kildeopplysninger som i første rekke tjener hensynet til etterrettelighet og etterprøvbarhet.

Når det gjelder plasseringen av de øvrige kildeopplysninger for sitatet (publikasjon, årstall, sted, sidetall etc.), kan den ovennevnte sjangerinndeling spille en viss rolle ved vurderingen av hva som er god skikk. I en ren vitenskapelig framstilling rettet mot fagmiljøet (gruppe 1), samt læremidler på universitets- og høgskolenivå (gruppe 3), er det i hvert fall ønskelig at også disse opplysningene gis i tilknytning til teksten, dvs. enten i brødtekst eller i fotnote. For fagpersonen har slike opplysninger umiddelbar interesse, og det oppleves gjerne

som tungt å måtte bla seg fram til et annet sted i framstillingen (enten det er tale om en bok eller en nettpublikasjon) for å få dem.

I framstillinger som retter seg mot en større allmennhet (gruppe 2–4) kan det stille seg annerledes. Det må tas hensyn til at i hvert fall deler av leserkretsen ikke vil være vant til å lese fagbøker, og at framstillingen må gis en form som gir, og ikke motvirker, lysten til å lese. Omfattende opplysninger i brødteksten vil fort oppleves som tungt å lese og forstyrrende for tanken. De intervjuer utvalget har gjort av forlagsfolk (jf. nedenfor kap. 7) understøtter at dette fortsatt er en utbredt oppfatning i bransjen, selv om noen også ga uttrykk for at det er mulig å bake kilder inn i teksten på en ledig måte, uten å belaste framstillingen for mye. Tidligere har det nok også vært stor skepsis til noter (dvs. både sluttnoter og fotnoter) i framstillinger rettet mot et større publikum, men undersøkelsene viser at oppfatningen nok, i hvert fall delvis, har endret seg. Enkelte intervjuobjekter ga uttrykk for at noter ikke virker forstyrrende, idet leseren står fritt til å velge dem bort. Andre uttrykte større skepsis, blant annet med henvisning til at fotnoter kan forstyrre nærheten til teksten, og at notetegnet i seg selv gir teksten et vitenskapelig preg som kan virke avskrekkende for noen. Men de som uttrykte skepsis overfor noter i allmenne historiske framstillinger understreket samtidig at det finnes andre måter å gi kildeinformasjon på som ikke virker forstyrrende på leseropplevelsen, som f.eks. presentasjon av og kommentarer til kildemateriale bak i framstillingen.

Det kan nok være grunnlag for å slå hull på myten om at noter per definisjon er lite leservennlige og ikke hører hjemme i framstillinger som rettes mot den store allmennhet. Men i hvert fall fra et rettslig ståsted synes det å være liten grunn til å *kreve* at kildeopplysninger i slike framstillinger, ut over navngivelse, skal framgå på en bestemt måte. Det viktige er at det skjer en tydelig kobling mellom sitat og den siterte framstilling, og at de opplysninger som gis gjør at sitatstedet lett kan gjenfinnes. Valget mellom brødtekst, fotnoter, sluttnoter eller forklarende sluttkommentarer e.l. bør den enkelte utgiver selv foreta ut fra egen oppfatning om hva som tjener framstillingen og leserkretsen best. MEN: Argumenter om leservennlighet synes bare relevante for spørsmålet om *hvor* i boken eller framstillingen kildeopplysninger best kan plasseres, ikke *om* slike opplysninger skal gis (se ovenfor).

Det skal understrekes at det som her er sagt gjelder krav om kildehenvisning i forbindelse med *sitater fra åndsverk* i åndsverklovens forstand. For kildehenvisning ved annen bruk som ikke er dekket av åndsverkloven vises til pkt. 5.5 ovenfor, samt anbefalingene nedenfor i kap. 13.

6.4 Annen gjengivelse enn sitater

Slik åndsverkloven er utformet, er den bruk av åndsverket som faller inn under eneretten i åvl. § 2 tillatt i den utstrekning den dekkes av en «låneregel» i åvl. kap. 2. Om det ikke finnes noen slik «låneregel» som dekker den aktuelle bruk, vil bruken være forbudt, med mindre det enten følger av lovregler utenfor åndsverkloven eller av ulovfestede regler at den kan tillates.

Som vi har sett, er det tillatt å *sitere* fra åndsverk, om lovens vilkår for dette er oppfylt. Sitatregelen har imidlertid sine begrensninger. Som det har framgått, kan også annet enn selve *teksten* i et faglitterært verk være vernet – f.eks. disposisjonen/opplegget og eksempel- og stoff*utvalget*. Sitatregelen dekker ikke gjenbruk av slike elementer, og det finnes ingen øvrige regler i åndsverkloven som kan gjøre det tillatt å benytte slike elementer i samsvar med god skikk. Årsaken er nok at disse problemene har vært lite påaktet, så vel nasjonalt som internasjonalt, og at det ikke har meldt seg noe praktisk behov for slike regler. Når faglitterære plagiater nå settes på dagsorden, både i Norge og Danmark, er det grunn til å diskutere om det bør finnes en regel som gjør det lovlig å benytte andre elementer enn språklige formuleringer i et faglitterært verk, eller om det finnes andre måter man kan løse problemer knyttet til bruk av slike elementer.

Den praktiske situasjon – som utvalget har støtt på ved arbeidet med Karsten Alnæs: *Historien om Norge*, bind II og bind V – er som følger: Ett bestemt faglitterært verk benyttes som underlag for behandlingen av et avgrenset tema. Ved en slik behandling følges samme disposisjon og opplegg som i forelegget, og de samme eksemplene. Det følger av det ovenstående at et slikt opplegg kan være problematisk under åndsverkloven, selv om forfatteren velger å benytte egne ord, og det i så fall ikke er tale om tekstplagiat. Om hun kopierer eller etterligner vernede trekk ved en annens verk – som f.eks. disposisjon eller eksempelsamling – vil det som utgangspunkt foreligge et opphavsrettsbrudd. Spørsmålet er imidlertid: Gjelder det samme dersom forfatteren *synliggjør* måten det andre verket benyttes på? Det sies f.eks. innledningsvis: Forfatteren X har i sin bok Y fortalt historien om Z, eller foretatt en undersøkelse av fenomenet Ø. Og så gjenfortelles historien om Z, eller undersøkelsen av Ø refereres, samtidig som det gis tilstrekkelige kildeanvisninger, jf. ovenfor i 6.3.5 (iv). Rent fagetisk må en slik bruk – iallfall i den utstrekning den er begrenset – anses som akseptabel, idet synliggjøringen av at materialet er hentet fra andre vil innebære at man ikke utgir stoffet som sitt eget. Som nevnt ovenfor i 5.1 er det fagetisk helt legitimt å stå på andres skuldre. Spørsmålet er om en slik bruk også bør aksepteres under åndsverkloven, selv om den innebærer en gjengivelse av vernede trekk ved åndsverket. Synspunktet må i så fall

være at vernet for ikke tekstlige elementer i et faglitterært verk, ikke kan være til hinder for at andre omtaler eller refererer verkets innhold.

En nærliggende løsning kan være å argumentere for at en slik bruk følger av en ulovfestet avgrensningsregel. Helt uproblematisk er ikke dette. EUs opphavsrettsdirektiv inneholder en uttømmende liste over hvilke unntak eller begrensninger som kan gjøres fra opphavsmannens enerett, og det er vanskelig å se at det problem vi her tar opp fullt ut dekkes av denne listen.

En alternativ synsmåte er å la forskjellen mellom å bygge egen framstilling på andres vernede disposisjon/opplegg, eksempelutvalg etc. *uten* å tilkjennegi at man gjør det, og å benytte disse elementene i en omtale av andres verk være avgjørende for om det foreligger en krenkelse etter åvl. § 2. I det førstnevnte tilfellet har man kopiert eller etterlignet vernede trekk ved åndsverket, og må anses for å ha rådet over åndsverket i endret eller bearbeidet skikkelse. I den andre situasjonen, der det tilkjennegis at framstillingen bygger på andres verk, vil ikke gjengivelsen av disposisjonen eller eksempelutvalget framstå som kopiering eller etterligning av verket (gjengivelse av verket i opprinnelig eller endret skikkelse), men som en omtale av det. Dermed, kan det hevdes, endrer bruken karakter i forhold til originalverket, slik at man ikke kan sies å råde over verket i endret eller bearbeidet skikkelse, men over et nytt og selvstendig verk (jf. åvl. § 4 første ledd). Løsningen er ikke «sikker» i den forstand at det finnes tungt rettskildemessig belegg for den. Etter utvalgets oppfatning har imidlertid disse betraktningene de beste grunner for seg, og den vil bli lagt til grunn ved de vurderingene som foretas nedenfor i kap. 8. Men på samme måte som for sitater bør det gå en grense for den. Om referatformen benyttes som skalkeskjul for gjengivelse av vernede trekk ved åndsverket, bør gjengivelsen falle inn under åvl. § 2, og anses som en opphavsrettskrenkelse.

6.5 Andre rettsgrunnlag

I tillegg til åndsverklovens regler om vern av åndsverk, skal det for sammenhengens skyld også kort nevnes et par andre tilstøtende regler som kan tenkes å oppstille rammer for bruk av andres arbeider i allmenne historiske framstillinger.

Mest nærliggende er nok den såkalte «generalklausulen» i markedsføringsloven (lov 16. juni 1972 nr. 47, heretter mfl.) § 1. Bestemmelsen forbyr (bl.a.) «handlinger som strider mot god forretningsskikk næringsdrivende i mellom».[221] Regelen gir et alminnelig vern mot illojal opptreden i konkurranseforhold, og den påberopes og anvendes hyppig som supplement til åndsverklovens regler, særlig i saker om produktkopiering eller -etterligning. Særlig praktisk

[221] Se nærmere om denne bestemmelsen i Lunde 2001 og Løchen/Grimstad 2003: 36–40.

kan regelen være for det tilfelle at det som påstås kopiert eller etterlignet ikke oppfyller verkshøydekravet eller det er tale om kopiering eller etterligning av ikke vernede elementer i et åndsverk.

Prinsipielt sett må bestemmelsen være anvendelig som supplement til åndsverkloven ved bruk av andres arbeider i allmenne historiske framstillinger. I hvert fall så lenge både den allmenne historiske framstillingen og forelegget er utgitt på (kommersielle) forlag, vil det være tale om handlinger *næringsdrivende* imellom. Og det er grunn til å merke seg at også denne bestemmelsen henviser til en «god skikk-standard», nærmere bestemt «god forretningsskikk». Det kan likevel være grunner til å utvise en viss forsiktighet ved å anvende regelen i slike tilfeller som er behandlet i denne utredningen. Allmenne historiske framstillinger vil i sin alminnelighet være vernet etter åndsverkloven – problemet vil i første rekke være om den bruken som er foretatt gjelder *vernede deler* av verket. At ikke enhver bruk av verket vil være en opphavsrettskrenkelse, har – som det har framgått – sin forklaring i at visse elementer bør være frie til avbenyttelse. Anvendelse av mfl. § 1 som supplement til åvl. innebærer derfor en fare for innføring av et «innholdsvern» ad bakveien. Noe grunnlag for å benytte markedsføringsloven for å sanksjonere fagetiske normer for de tilfeller der åndsverkloven ikke strekker til, er det neppe.

Et annet mulig relevant rettsgrunnlag er databasevernet i åvl. § 43. Selv om databaser – i betydningen systematiske sammenstillinger av opplysninger – kan beskyttes som åndsverk, finnes det i tillegg et såkalt sui-generis vern for databaser. Åndsverklovens § 43 gir vern for databaser som sammenstiller et større antall opplysninger eller som er resultat av en vesentlig investering, uten hensyn til om verkshøydekravet er oppfylt. For at det skal foreligge et inngrep i databasevernet må *hele eller vesentlige* deler av databasen være benyttet (§ 43 første ledd), eventuelt må det foretas en gjentatt og systematisk bruk av uvesentlige deler av den (annet ledd).[222] Det sistnevnte kravet er lite aktuelt i denne sammenhengen. Regelen er et rent investeringsvern, i motsetning til åndsverkbeskyttelsen, som verner kreativ virksomhet.

Bestemmelsen i åvl. § 43 synes særlig anvendelig i de tilfeller en forfatter av en allmenn historisk framstilling «overtar» data fra en eller flere større undersøkelser i en annen framstilling, som hver for seg må anses som en database. Dersom det mer er tale om å hente opplysninger «litt herfra og derfra», eller fra et mindre antall avsnitt i en annen bok – slik tilfellet nokså gjennomgående er i de eksemplene utvalget har sett på i *Historien om Norge* bind II og V – er det vanskeligere å si at det er framstilt eksemplar av eller tilgjengeliggjort

[222] For en nærmere redegjørelse for bestemmelsen, se Lorentzen 2002.

hele eller vesentlige deler av en database. Ofte vil nok situasjonen ligge slik an ved allmenne historiske framstillinger, at kravet etter åvl. § 1 om at det man har benyttet må være resultatet av en individuell skapende innsats (verkshøydekravet) lettere vil være oppfylt enn kravet etter § 43 om at hele eller vesentlige deler av databasen må være benyttet.

6.6 Ekskurs: Bruk av bilder i allmenne historiske framstillinger

Hittil har vi konsentrert oss om bruk av litterære verk i allmenne historiske framstillinger. De fleste allmenne historiske framstillinger er imidlertid utstyrt med bilder i tillegg til tekst, og det kan derfor være grunn til å vie et par ord til vernet av bilder i slike framstillinger. En inngående behandling av spørsmålet vil sprenge rammen for denne utredningen, men en kort oversikt kan gis. Utvalget har i tillegg foretatt en liten undersøkelse av bruken av bilder i bind II i *Historien om Norge*, som vil bli nevnt i avsnitt 8.7 nedenfor.

Bilder i allmenne historiske framstillinger kan være fotografier, illustrasjoner, avbildinger av tresnitt etc. Fotografier kan oppnå vern som fotografiske verk (jf. åvl. § 1 nr. 6) dersom verkshøydekravet er oppfylt. Men selv om fotografiet ikke er resultat av individuell, skapende virksomhet, vil det likevel ha vern etter regelen i åvl. § 43a om fotografiske bilder. I tillegg finnes en særregel i åvl. § 45c som gir *avbildede personer* vern mot gjengivelse av fotografier uten deres samtykke. Illustrasjoner o.l. vil ha vern som kunstverk (åvl. § 1 nr. 7), og fotografier av kunstverk vil ha vern både som fotografi og som kunstverk. På grunn av regelen om vern for fotografiske bilder i § 43a vil det sjelden oppstå tvil om bildene er av en slik art at de faller inn under åndsverkloven – problemet vil i første rekke være om vernetiden er utløpt. Fotografiske bilder har kortere vernetid enn verk – vernet varer i 15 år etter utløpet av fotografens dødsår, men i alle fall ikke kortere enn 50 år fra utløpet av det år bildet ble laget (§ 43a annet ledd).

Den alminnelige sitatregel i åvl. § 22 gjelder i prinsippet også for kunstverk og fotografiske verk, men noen sentral anvendelse for slike verk har den neppe. Bruk av hele bilder vil gjerne gå ut over det som er naturlig å betegne som sitat, og gjengivelse av deler av bilder kan lett komme i konflikt med regelen i § 11 annet ledd annet pkt. om at gjengivelse ikke må endre verkets karakter.[223] Det finnes imidlertid en særregel for gjengivelse av kunstverk i åvl. § 23. Kort fortalt innebærer den at gjengivelse av offentliggjorte fotografiske verk og bilder til illustrasjon i allmenne historiske framstillinger kan skje, *mot* at det betales vederlag for bruken (såkalt tvangslisens), jf. § 23 annet ledd. Fri bruk, uten vederlag, av kunstverk og

[223] Jf. Ot. prp. nr. 15 (1994–95): 127.

fotografiske verk og bilder kan bare foretas i kritisk eller vitenskapelig framstilling som *ikke* er av allmennopplysende karakter (første ledd). Allmenne historiske framstillinger vil i sin alminnelighet bli å anse som vitenskapelig framstilling av allmennopplysende karakter. For slike gjelder det altså en tvangslisens for fotografiske verk og bilder, mens gjengivelse av kunstverk for øvrig krever opphavsmannens samtykke. Forutsetningen for bruk av tvangslisensen i § 23 annet ledd er ellers at gjengivelsen skjer *i tilslutning til teksten* – i praksis betyr det at teksten skal være hovedsaken og bildet illustrasjon, ikke omvendt.[224]

Om et bilde etter dette kan benyttes i medhold av §§ 22, eller helst § 23, gjelder reglene om navn- og kildeangivelse i åvl. §§ 3 og 11 annet ledd – opphavspersonens navn samt kilden («funnstedet») skal angis i samsvar med god skikk. Også her gjelder det som er sagt ovenfor – at slike opplysninger som den klare hovedregel *skal* angis i allmenne historiske framstillinger, ettersom dette ikke vil by på praktiske vanskeligheter. Der gjengivelsen krever samtykke fra rettighetshaveren – hvilket i henhold til det ovenstående vil være normalregelen for avbilding av kunstverk i allmenne historiske framstillinger – gjelder bare regelen om navngivelse i åvl. § 3. En eventuell plikt til kildeangivelse må i slike tilfelle følge av avtalen med opphavspersonen.

[224] Se nærmere Lassen 2001. Se for øvrig Rognstad 2004: 125–132.

Del III

7. Gjennomgåelse av praksis i forlagene

7.1 Innledning

Utvalget har gjennomført 15 intervjuer med relevante personer i norsk forlagsvirksomhet og historikermiljø. Hensikten med intervjuene har vært å kartlegge praksis og holdninger i forlagene omkring kildebruk og kildehenvisninger i "allmenne historiske framstillinger beregnet for et bredt publikum". Et hovedsiktemål har vært å få fram praksis og holdninger som er relevante som grunnlag for kildebruksutvalgets anbefalinger. Hensikten har ikke vært å skifte sol og vind i Alnæs-saken som sådan. Derfor har tyngdepunktet oftest ligget på referanser til andre prosjekter. Men der det har vært naturlig, har også Alnæs: *Historien om Norge* vært referanse i intervjuene.

Intervjupersonene er valgt ut blant ansatte forlagsmedarbeidere med erfaring fra slike utgivelser og med redaktøransvar på flere nivåer. Flere av de som nå har stillingen forlagssjef, har tidligere erfaring som redaksjonssjefer eller redaktører. Etter vår oppfatning representerer disse et godt tverrsnitt av erfaring og kompetanse. Dernest er noen intervjuobjekter valgt fordi de har erfaring som eksterne fagredaktører, engasjert på prosjektbasis. Endelig er noen valgt fordi de har solid erfaring som konsulenter for nettopp denne typen utgivelser.

Alle intervjupersoner har godkjent de utskrevne intervjuene. De har dessuten vært sikret full anonymitet i forhold til sine synspunkter og oppfatninger. I den grad det overhodet siteres fra intervjuene, skjer dette med eksplisitt tillatelse fra vedkommende.

De fleste intervjuene har vært gjennomført av Sunnev Gran, som ble engasjert av kildebruksutvalget for dette formålet. Noen intervjuer er gjennomført av hhv Anne-Hilde Nagel, Johan L. Tønnesson og Hallstein Laupsa. For å sikre konsistens har intervjuerne i hovedsak fulgt en felles intervjuveiledning, men med den nødvendige frihet til improvisasjon etter hvordan intervjuene har utviklet seg.

Disse har vært intervjuet:

Jan Eivind Myhre, professor, UiO
Øystein Sørensen, professor, UiO
Knut Helle, professor, UiB

John Ragnar Myking, førsteamanuensis, UiB
Harald Engelstad, sjefredaktør, H. Aschehoug & Co
Sirikit Lockert, redaktør, H. Aschehoug & Co
Kari J. Speldnæs, forlagsdirektør, H. Aschehoug & Co
Ida Berntsen, forlagssjef, J.W. Cappelen
Kari Skodvin, seniorredaktør, J.W. Cappelen
Jan Swensson, redaksjonssjef, N.W. Damm & Søn
Edvard Thorup, redaktør, N.W. Damm & Søn
Hans Petter Bakketeig, seniorredaktør, Gyldendal Norsk Forlag
Bjarne Buset, informasjonssjef, Gyldendal Norsk forlag
Nina Refseth, forlagssjef, Det Norske Samlaget
Svein Skarheim, forlagssjef, Universitetsforlaget

I den følgende gjennomgang av intervjuene er det nettopp perspektivet "praksis og holdninger som kan lede til relevante anbefalinger", som er blitt vektlagt. Andre momenter er søkt holdt utenfor i denne sammenhengen.

7.2 Formelle og uformelle retningslinjer

Hovedinntrykket er at det ikke foreligger formelle retningslinjer for kildebruk, henvisninger osv. Bare én informant viser til at forlaget har slike generelle retningslinjer. Derimot påpeker flere at det finnes uformelle retningslinjer som er nedfelt i den redaksjonelle praksis. Det er likevel ikke uvanlig at det nedfelles og/eller avtales retningslinjer knyttet til et bestemt prosjekt. Ikke minst ser dette ut til å være tilfelle der en ekstern fagredaksjon arbeider på oppdrag fra et forlag. I disse tilfellene synes det som spørsmålet om retningslinjer vies nokså stor oppmerksomhet både i forholdet mellom eksternredaksjon og forfattere og mellom eksternredaksjon og forlag.

En gjennomgående kommentar er at Alnæs-saken har bidratt til en skjerpet bevissthet omkring kildespørsmål. Det uttrykkes ønske om at retningslinjer og veiledning mht til god skikk kan bli tydeligere etter dette. Flere viser til at spørsmålet om kildebruk og opphavsrett er gjenstand for kursvirksomhet enten i forlagsregi eller i bransjeregi. Noen påpeker at denne aktiviteten har øket og blitt mer systematisk i senere tid.

7.3 Sjanger og subsjangere

Det synes allment akseptert at det finnes sjangerforskjeller eller "subsjangere" innen hovedsjangeren "allmenne historiske framstillinger for et bredt publikum". I noen grad beskrives forskjellene mellom metodisk tilnærmingsmåte, f. eks. mellom mer og mindre narrativ historieframstilling, som en strid mellom skoleretninger. Men hovedsynspunktet er nok at sjangerforskjellene er en funksjon av hvilken primærmålgruppe forlaget har for øye med en utgivelse.

Det er stor enighet om at ulike subsjangere vil kreve ulike former for henvisninger. De fleste anerkjenner at hensynet til målgruppens behov og f.eks. "flyten i lesningen" påvirker hvordan man tilordner kildehenvisningene. Men ingen aksepterer slurv eller mangler av den grunn. Det stilles de samme krav til redelighet uansett hvem som anses for hovedmålgruppe for utgivelsen. F.eks. anses sitatfusk som uredelig uansett sjanger. Vi finner heller ikke belegg for at man oppfatter noen motsetning mellom faglig holdbarhet og leservennlighet. Men det er varierende syn på hvilke typer henvisninger som tjener subsjangerne best. Mange mener fotnoter eller sluttnoter godt kan fungere i allmenne framstillinger. Andre mener erfaring tilsier at henvisninger i løpende tekst fungerer bedre enn sluttnoter.

Intervjuformen innbyr kanskje heller ikke til høyt presisjonsnivå og systematikk i svarene. Det blir lett "på den ene side, og på den andre side" i forhold til hvilket referanseverk spørsmålet dreier seg om. Men til en viss grad lar det seg gjøre å systematisere sjangerforskjellene, om ikke i klare kategorier, så i det minste i fire "prototypiske" grupperinger:

Gruppe 1

En rent akademisk sjanger som praktiseres i vitenskapelige tidsskrifter og monografier. Her stilles strenge vitenskapelige krav til belegg, noteapparat og litteraturlister.

Gruppe 2

Historisk faglitteratur som fungerer godt som pensumlitterattur innen høyere utdanning, men ikke er beregnet som folkelesning. Her gjelder visse standarder som enten fotnoter eller sluttnoter. Notene skal ha presise sidetallshenvisninger og det skal foreligge etterrettelige litteraturlister.

Gruppe 3

Allmenne fagbøker og tidsskrifter med et populariserende preg.
Hensynet til lesbarhet og "flyt i framstillingen" teller mye, men det stilles de samme krav til redelighet i bruk av kilder, og det skal være relativt lett for leseren å finne fram til kildene.

Gruppe 4

Lærebøker og andre historiebøker for barn og ungdom. Framstillingen er så allmenn at det neppe kreves henvisninger, men det bør kanskje likevel være referanser (bak i boka) til hvilke hovedverk man bygger på, eventuelt også anbefalt videre lesning.

7.4 Tidspress, økonomi og konkurransehensyn

Et flertall av intervjuobjektene ble konfrontert med Ottar Grepstads påstander i artikkelen "Historien om Norge: den andre historia", [225] der han beskriver en konflikt mellom hensynet til økonomi og tidspress og hensynet til faglig og litterær kvalitet.

Grepstads diagnose avvises av de fleste som helt feil. Nesten uten unntak avvises at økonomiske og kommersielle hensyn er en pressfaktor som påvirker kvaliteten i det faglige arbeidet med et manuskript. Normen synes å være at faglig kvalitet har forkjørsrett. Nesten uten unntak innrømmes likevel at tidspress er en velkjent faktor som påvirker nøyaktighet og kvalitetskontroll, særlig i sluttfasen av et prosjekt. Det settes altså intet direkte likhetstegn mellom økonomi og tidsfaktoren i denne sammenheng. Dette kan muligens forklares med at økonomi- og fagansvar er plassert på ulike steder i forlagsorganisasjonen og at tidspress derfor ikke konkret oppleves som økonomipress. Men det gis også mer nyanserte forklaringer. Det erkjennes at utgivervirksomhet ofte foregår i skjæringspunktet mellom kommersialisme og idealisme, uten at dette spenningsforholdet nødvendigvis er negativt. Flere bidrar til å avdramatisere kommersialismen som en negativ faktor ved å hevde at kommersialisme og konkurranse i mange tilfeller vil virke faglig kvalitetsfremmende. Noen få gir likevel Grepstad rett i diagnosen og erkjenner at konflikten mellom økonomiske og konkurransemessige hensyn og faglige og kvalitetsmessige hensyn er reell, men at det er en konflikt forlagsbransjen må leve med.

[225] Grepstad 2004.

7.5 Rolle- og ansvarsfordeling mellom forfatter, redaktør og konsulenter

Forfatterrollen oppfattes forskjellig, fra betydelig ansvar for det faglige innholdet på den ene siden, til hovedvekten på den fortellende stil og det narrative grepet på den andre. Det er en gjennomgående oppfatning at variasjonsbredden i forfatterkompetanse skal og bør kompenseres med en komplementær kompetanse som forlaget har ansvaret for å skaffe til veie. De fleste synes å forutsette at faktasjekking er et forfatteransvar. Men det gis også eksempler på at forlagsredaktøren har feilvurdert forfatterens faktakompetanse og unnlatt å skaffe den nødvendige konsulentkompetansen som kunne oppveie svakheten og avverge grove feil i utgivelsen.

Ansvaret for korrekte sitater tillegges i hovedsak forfatteren. Det innrømmes også at dette er et meget sårbart punkt fordi det allment stilles store krav til nøyaktighet, fordi det angår tillitsforholdet mellom forfatter og forlag/redaktør, og fordi det anses altfor ressurskrevende å ettersjekke i detalj. Ikke minst nevner flere at sitatfusk ofte kan være særdeles vanskelig å oppdage.

Redaktørrollen har utviklet seg fra betydelig ansvar for faglighet og faktadetaljer til atskillig sterkere vekt på prosjektledelse og styring av prosesser. Noen få påpeker at faglig spisskompetanse fortsatt er et hovedkrav til redaktøren og redaktørrollen, men dette er unntakene. En mer vanlig oppfatning er at redaktøren innen dette sjangerområdet har generalistrollen og at hans/hennes evne til å delegere til eksterne konsulenter og interne forlagsmedarbeidere står sentralt. Tilsynelatende oppfattes delegeringsprinsippet tydeligere ovenfra og ned enn nedenfra og opp i forlagsorganisasjonen. Typisk nok kan forlagssjefen mene at alt nødvendig ansvar er delegert til redaksjonssjefen, og redaksjonssjefen at alt nødvendig ansvar er delegert til redaktøren. Det synes å være mindre oppmerksomhet på redaksjonssjefens/redaktørens kompetanse til selv å delegere.

På den annen side, når noe gikk galt, eller alvorlige feil oppsto, erkjenner redaktørene og forlaget i hovedsak at ansvaret ligger hos dem. I analysen av feilene erkjennes det som regel svakheter i redaktørens vurderingsevne, eller i evnen til å følge opp delegering. Det erkjennes ofte tidspress, særlig i prosjektets sluttfase. Men tidspresset opptrer nesten ikke som årsaksforklaring til svakheter og feil. Tidspresset oppfattes nærmest som en rammefaktor, mens redaktørens vurderings- og styringsevne hyppigere oppfattes som feilkilden.

Konsulentrollen erkjennes å være preget av en meget stor variasjonsbredde. Et konsulentoppdrag kan være så å si alt fra å avgi en kort uttalelse eller meningsytring om manuskriptet er verd utgivelse, dvs. om det har noen sjanse til å nå fram i markedet, til en

meget detaljert gjennomgang av manuskriptets faglige innhold hvor det også er snakk om å sjekke faglige detaljer og gi forfatteren råd om forbedringer. Uansett erkjennes ansvaret for konsulentens arbeid å være forankret hos oppdragsgiveren, som er forlaget. Dette gjenspeiles også i konsulentens selvforståelse. Kort oppsummert kan man si at man får det råd av konsulenten som man spør om. Konsulenten oppfatter seg gjennomgående som en lojal bidragsyter med den kompetanse det blir spurt om og betalt for.

Dette bildet gjenspeiler også forlagets oppfatning. Konsulentens bidrag er et råd, ingen beslutning. Beslutningsansvaret ligger hos redaktøren og forlaget som står fritt til å gjøre bruk av rådet helt eller delvis. Så langt vi kan se, gis det ingen årsaksforklaring av typen "konsulenten gjorde en dårlig jobb", men heller "vi valgte feil konsulent", eller "vi lyttet ikke til konsulenten".

Et interessant trekk er at mange framhever behovet for en bedre rolleavklaring mellom konsulent, redaktør og forfatter på et tidlig stadium i prosessen. Det nevnes flere eksempler på at prosjektet gikk bra nettopp fordi arbeidet med en slik tidlig rolleavklaring ble gjort grundig. Det nevnes også at rolleavklaringen i et tilfelle var en del av selve kontraktsforhandlingene. Mye tyder på at vi her ser speilbildet av en forbilledlig delegeringsprosess som omfatter alle viktige aktører i prosessen, og som er gjennomført helt ut. Dette bildet tydeliggjøres ytterligere i prosjekter hvor eksterne redaksjoner har hatt det faglige ansvaret. Tilsynelatende er det slik at den naturlige distansen mellom aktørene i slike prosjekter, stiller større krav til formelle og i mange tilfeller skriftlige rolleavklaringer og prosessbeskrivelser, og at disse avklaringene i sin tur bidrar til bedre kvalitetssikring.

7.6 Henvisninger, noter og kreditering av kilder

Flere påpeker at kravene til henvisninger er blitt skjerpet over tid, og at det har skjedd en påviselig utvikling i denne retningen de siste 10 – 15 åra. Dette gjelder både hvordan henvisningene tilordnes rent teknisk og graden av oppmerksomhet på kreditering av kilder. Det oppfattes ikke å være noen reell motsetning mellom akademiske krav til noter og henvisninger og det som anses hensiktsmessig i forhold til allmennhistoriske framstillinger. Vurdering av hovedmålgruppe og subsjanger for det enkelte verk framtrer igjen som et hovedkriterium ved valg av system eller metode for henvisninger.

Noen foretrekker sluttnoter, andre noter i løpende tekst. I stor grad er dette sjangeravhengig og et skjønnsspørsmål hvor redaktøren i siste instans tar det avgjørende ansvar. I noen tilfeller kan det blir for mye henvisninger, det ødelegger flyten i fortellingen og

stykker opp teksten. Andre ganger kan det påstås at henvisninger og noter kan presenteres slik at de er både tydelige og etterrettelige uten å forstyrre lesningen.

Det synes å være en gjengs oppfatning at dagens lesere i større grad vil akseptere noter og henvisninger enn tidligere. Og det er samstemmighet om at redelighet i forhold til kilden er en ufravikelig norm både for forfatteren og for redaktøren.

Hvem som velger system synes likevel å variere mye. Noen lar forfatteren selv velge blant alternative systemer. Eksterne fagredaksjoner legger i stor grad egne faglige vurderinger til grunn for valget, men involverer gjerne forfatterne i selve vurderingsprosessen. Det mest vanlige ved rent forlagsstyrte prosjekter er også å involvere forfatterne, men kanskje med en tydeligere markering av at forlaget har ansvaret og tar den endelige beslutningen. Det gis også eksempler på at forlaget instruerer forfatterne om bruk av henvisningssystem. Ved et slikt tilfelle innrømmes direkte at forlaget overkjørte forfatterens vurderinger, og at dette viste seg å være et feilgrep.

Sett fra redaktørens og konsulentens side oppleves det noen ganger som særs vanskelig å skjelne hva som er forfatterens og hva som er kildens stemme. Problemet oppstår når forfatteren legger seg tett opp til kildene, men likevel gir stoffet en form og en flyt som om det var hans egen stemme. Dette virker tilslørende, særlig om henvisningene ikke i tilstrekkelig grad klargjør om det er forfatteren eller kilden som er det bærende element i framstillingen. Noen varianter av denne framstillingsformen karakteriseres som kompilatorisk virksomhet til forskjell fra selvstendig forfatterskap. Man setter sammen en eller flere opphavsmenns åndsverk og gir det skinn av å være sitt eget. Det eneste selvstendige ved slik virksomhet er sammensetningen av andres åndsverk – kompileringen, og det kan neppe kalles et forfatterskap. I beste fall er dette uetterrettelig kreditering av kilder, i verste fall uredelig bruk av andres åndsverk.

Det problematiske ved denne formen for kompilatorisk virksomhet blir enda tydeligere om den kombineres med sitatfusk. Det skjer bl.a. ved at sitater omskrives eller gjengis på en måte som umulig kan ha vært kildens hensikt, men tjener det primære formål å gi forfatteren (kompilatoren) urettmessig kreditt for originalitet. Det er enighet om at dette er illojalt mot kilden og langt over grensen for både redelighet og etterrettelighet.

Del IV

8 Eksempler fra Karsten Alnæs: *Historien om Norge*, bind II og V

Innledende bemerkninger

I det følgende vil det bli foretatt en analyse og vurdering av seks utvalgte eksempler på bruk av andre forfatteres arbeider i Karsten Alnæs: *Historien om Norge*, bind II og V, i samsvar med utredningsmandatet. Utvalget vil presisere at mandatet ikke tilsier at det foretas en systematisk gjennomgåelse av fembindsverket, med sikte på å avdekke alle tilfeller av problematisk kildebruk i dette verket. Hovedpoenget med den følgende gjennomgåelsen er å benytte utvalgte eksempler fra to av de fem bindene til illustrasjon og konkretisering av de generelle betraktningene om kildebruk i utredningen. Utvalget vil i den forbindelse gi uttrykk for sin oppfatning om hvor og hvordan behandlingen av andres arbeider i *Historien om Norge* strider mot fagetiske og rettslige normer. Men i overensstemmelse med det som ble sagt i innledningskapitlet, er den følgende vurdering ikke ment som en "dom" over fembindsverket som sådant.

Utvalget har valgt ut seks tilfeller av bruk av andres forfattere arbeider i *Historien om Norge* bind II og bind V,[226] tre fra hvert bind. Tre av dem har vært framme i den offentlige debatt, Willy Pedersens *Bittersøtt*, Martin Eides *Blod, sverte og gledestårer* (fra bind 5), og Astor Furseths *Vargtid* (fra bind 2).[227] Ett av dem, et lite utdrag fra Øystein Rian: *Den nye begynnelsen. 1520–1660*, bind 5 i *Aschehougs Norgeshistorie*,[228] er omtalt i den interne korrespondansen om "Alnæs-saken" i HIFO, som utvalget har fått seg forelagt. De øvrige to eksemplene, Liv Emma Thorsens *Det fleksible kjønn* og Dyrvik m.fl.: *Norsk Økonomisk Historie*,[229] har så vidt utvalget er kjent med, ikke vært framme i debatten overhodet.

Eksempelutvalget anses tilstrekkelig til å belyse de viktigste prinsipielle spørsmålene som tas opp i denne utredningen. De enkelte vurderingene foretas i det følgende, mens sammenstillingen og sammenligningen av tekstene finnes som vedlegg (6–11) til utredningen. Etter utvalgets oppfatning er ett av problemene forbundet med sammenligning av tekster at tekstbiter vurderes isolert, og ikke som et større hele. I debatten om *Historien om Norge* har det forekommet tilfeller av bruk av en slik metode. Metoden innebærer dels en fare for at

[226] Alnæs 1997; Alnæs 2000.
[227] Pedersen 1998; Eide 1995; Furseth 1995.
[228] Rian 1995.
[229] Thorsen 1993; *Norsk økonomisk historie* 1979.

tekstbitene tas ut av sin sammenheng, dels kan den medføre at likhetsvurderingen ikke blir reell. Se for øvrig kap. 6.2.2. Meningen med å foreta vurderingene og tekstsammenstilling og -sammenligning hver for seg er å forebygge slike farer.

8.1 Eksempel 1: Forholdet til Willy Pedersen: Bittersøtt

Fem avsnitt i kapitlet «De unge opprørerne» er utvilsomt basert på Willy Pedersens bok. Som vi skal komme nærmere tilbake til henter underkapitlene «På kjøret» (Alnæs s. 263–265) og «Røykens frihet» (Alnæs s. 265–266) praktisk talt hele sitt innhold fra henholdsvis underkapitlene «Å føle frihet, liksom», «Den mørke skjønnhet», «Lav sosialklasse og økende marginalitet» (Pedersen s. 49–50 og 58–60) og «Foran Kongens slott», «En tjall i storefri» (Pedersen s. 102–106). I «Russtoff som signal» (s. 266) er det hentet opplysninger fra underkapitlet «Økonomisk og kulturell kapital» (Pedersen s. 106–107), «Motkulturens opposisjon og moderkulturens tapere» (s. 109–111) og «Hasj i ungdomsorganisasjonene» (112–113). «Fra medisinskap til sprøyte» (s. 267–268) inneholder stoff fra ««Alt blir en piece of cake»» (Pedersen s. 126–127) og «Hvor mange misbrukere?» (Pedersen s. 141–142). Og i «90-tallets psykedeliske renessanse» gjenkjennes materiale fra «Harde stoffer blant vanlig ungdom» og «Ecstasy-brukeren» (Pedersen s. 143–144 og 147–150) samt det innledende ««Plutselig hørte jeg alt det fine ….» (s. 9–13).

I det følgende vil vi ta opp forskjellige rettslige og fagetiske problemer knyttet til Alnæs' bruk av Pedersens bok. Som nevnt innledningsvis i kapittel 2 har Willy Pedersen mottatt en beklagelse fra Gyldendal Norsk Forlag for brudd på god sitatskikk. Dette forhold påvirker ikke hensiktsmessigheten av den følgende studien. Som det framgår av det innledende avsnittet ovenfor, er hensikten med gjennomgåelsen i dette kapitlet å belyse de prinsipielle spørsmålene som tas opp i utredningen, ikke å ta stilling til konkrete konflikter.

Problem 1: Utvalget av eksempler mv.

Alnæs' fem underkapitler «På kjøret», «Røykens frihet», «Russtoff som signal», «Fra medisinskap til sprøyte» og «90-tallets psykedeliske renessanse» er i stor grad basert på en samling eksempler som illustrerer utviklingen av unge menneskers forhold til nytelses- og rusmidler. Eksempelbruken er betegnende for Alnæs' fortellermessige «grep» ved at samfunnsmessige utviklingstrekk illustreres ved hjelp av enkeltstående eksempler eller «historier» som hektes på hverandre, med enkelte mellomliggende betraktninger og statistiske opplysninger.

Underkapitlet «På kjøret» starter med (i) «den unge sosialarbeideren Audun Edvardsen» som oppsøkte hasjmiljøet i slottsparken i Oslo, og som ga sine betraktninger om dette. Deretter nevnes det at (ii) hasjbruken ble et «opprør mot karrierejag og streberi» og kom til å «representere opprør, kjærlighet og kamp mot det etablerte samfunnet». Videre gis det (iii) opplysninger om hasjbruken i Oslo. Og endelig nevnes (iv) Willy Pedersens undersøkelse av «en gruppe hasjbrukere på en ungdomsskole i et av Oslos velstående strøk på slutten av 1980-tallet».

Underkapitlet «Røykens frihet» starter med (v) et utsagn om utbredelsen av røyking blant ungdom, særlig jenter, som illustreres med et sitat fra «en ung jente». Deretter legges det (vi) vekt på hvilken rolle røyking har spilt for jenter/kvinner, med et konkluderende sitat fra «fransk filologen» Richard Klein: «Cigarettes are sublime». I forlengelsen av dette (vii) hekter Alnæs på et sitat fra Jon Fosse. Underkapitlet avsluttes med (viii) en betraktning om forholdet mellom røyking og "sosialt sjikt og skoleflinkhet", som illustreres med en «undersøkelse fra ungdomsskolen i begynnelsen av 1990-tallet».

I «Russtoff som signal» poengteres det (ix) at de sosiale forholdene kunne være annerledes for andre «russtoffer», blant annet illustrert ved at «[h]asjbrukerne foretrakk Klassekampen, Morgenbladet og Natt & Dag, og mislikte Se og Hør». Videre inneholder dette underkapitlet (x) noen betraktninger knyttet til de misbrukerne som fortsatte med hasj og forholdet mellom stort forbruk av hasj og misbruk av andre stoffer, med et følgende sitat fra Ingvar Ambjørnsens «Hvite Niggere».

«Fra medisinskap til sprøyte» innledes med (xi) temaet ungdommers pillebruk, med en historie fortalt av «en jente». Deretter tas temaet sprøytebruk opp, med (xii) opplysninger om den historiske utviklingen av sprøytemisbruket, (xiii) betraktninger om misbrukernes klesstil, (xiv) opplysninger om den geografiske utbredelsen av heroinmisbruk, og (xv) sitat fra en «hasjbruker» om sitt syn på «heroinslavene på Oslo S».

«90-tallets psykedeliske renessanse» handler særlig om ecstasy-bruken bl.a. knyttet til house- og technokulturen. Alnæs beskriver (xvi) virkningene av ecstasy, og eksemplifiserer (xvii) gjennom sitat fra «[e]n jente [som] forteller om sitt møte med denne kulturen».

Med få unntak er disse temaene/eksemplene/historiene hentet fra «Bittersøtt». Sitatet fra sosialarbeider Audun Edwardsen (med w) (i) finnes i underkapitlet «Foran Kongens slott» (s. 102 første spalte). Betraktningene om hasjen som «opprør mot karrierejag og streberi» og «opprør, kjærlighet og kamp mot det etablerte samfunnet» (ii) er hentet fra samme underkapittel, der Pedersen bl.a. refererer til utsagn fra E.A. Suchman og Jock Young (1971) (s. 102 andre spalte). Opplysningene om utviklingen av hasjbruken blant ungdom i Oslo (iii)

refererer til det som står i det påfølgende avsnittet i Pedersens bok, der det vises til «tidsseriedata for bruken av hasj fra slutten av 1960-tallet» som illustreres med en figur. Willy Pedersens undersøkelse (iv) er som nevnt hentet fra underkapitlet «En tjall i storefri» (s. 104–106).

Sitatet fra «en ung jente» som illustrerer utbredelsen av røyking blant ungdom (v), har sin opprinnelse i et intervju som Pedersen foretok med to unge kvinner, Tone og Anniken, og Alnæs' sitat er fra intervjuet med Tone (fra underkapitlet «Å føle frihet, liksom», s. 50). Sitatet fra Richard Klein (vi) finnes i underkapitlet «Den mørke skjønnhet» i Pedersens bok (s. 58, første spalte), men i en noe annen sammenheng enn hos Alnæs. Rett nedenfor står sitatet fra Jon Fosse (vii) (som heller ikke i Pedersens bok er nærmere kildebelagt). Sammenhengen mellom røyking og sosial klasse (viii) er hos Pedersen betonet i underkapitlet «Lav sosialklasse og økende marginalitet», hvor den undersøkelsen som Alnæs nevner (men ikke identifiserer) står på s. 60.

Opplysningene om forholdet mellom hasj og sosial klasse med preferanser for aviser som Klassekampen, Morgenbladet og Natt & Dag (ix) stammer fra en undersøkelse nevnt av Pedersen på s. 106–107. Betraktningene om forholdet mellom hasjbruk og bruk av andre stoffer (x) kan gjenkjennes i funn nevnt av Pedersen på s. 110 og 113. Sitatet fra «Hvite niggere» finnes imidlertid ikke, så vidt vi kan se, i Pedersens bok.

Historien om pillebruk som fortelles av «en jente» (xi) er utdrag fra et sitat fra en person som deltok i en av Pedersens undersøkelser (Mette). Sitatet i sin helhet er gjengitt på s. 127 i Pedersens bok. Opplysningene om den historiske utviklingen av sprøytemisbruket i Norge (xii) finnes på s. 141 i Pedersens bok. I betraktningene om misbrukernes klesstil (xiii) gjenkjennes noen av antropologen Viggo Vetsels observasjoner, som av Pedersen er gjengitt i innledningsavsnittet ««Plutselig hørte jeg alt det fine»» på s. 13. Opplysningene om den geografiske utbredelsen (xiv) finnes nederst på s. 141 i «Bittersøtt». Sitatet fra «hasjbruker» (xv) er et lite utdrag fra et intervju med en av Pedersens andre intervjuobjekter, Gaute, gjengitt på s. 143.

Beskrivelsene av virkningene av ecstasy (xvi) er hentet fra rubrikken i Pedersens bok s. 149. Og sitatet fra «jenta» som fortalte om sitt møte med stoffet (xvii) er hentet fra det innledende intervjuet med Pia i Pedersens bok (s. 11).

Alle de sytten eksemplene i Alnæs' kapitler har med andre ord stoff hentet fra Pedersens bok. Pedersen nevnes ett sted i de fem kapitlene, i tredje avsnitt i «På kjøret», nederst på s. 263 i Alnæs (iv). Der heter det følgende: «Forskeren Willy Pedersen undersøkte en gruppe hasjbrukere på en ungdomsskole i et av Oslos velstående strøk på slutten av 1980-tallet».

Deretter kommer en «kortversjon» av den undersøkelsen Pedersen refererer til i avsnittet «En tjall i storefri» (s. 104–106). Det framgår dermed av sammenhengen i Alnæs' bok at det som sies fra tredje avsnitt og utover i «På kjøret» er hentet fra Pedersen. Derimot er det ikke markert at også innholdet i de to første avsnittene av «På kjøret» og de fire neste underkapitlene i all hovedsak er hentet fra Pedersens bok. Henvisningen til Pedersen er gjort i tilknytning til den undersøkelsen det refereres til, og det framgår derfor ikke av sammenhengen at de fire følgende kapitlene stammer fra Pedersen. I tillegg til at disse ikke omhandler den nevnte undersøkelsen, gjelder de også andre temaer. Det forhold at henvisningen til Pedersen er gjort inne i kapitlet «På Kjøret», og ikke helt innledningsvis understreker ytterligere henvisningens funksjon som henvisning til den aktuelle undersøkelsen, og ikke mer. Litteraturhenvisningen bakerst i boken hjelper ikke i så henseende. At Pedersens bok er nevnt i litteraturlisten,[230] betyr ikke annet enn at Alnæs har benyttet den eller bygget på den i sin framstilling. Men det framgår ikke der *hvilke sider eller avsnitt* hos Alnæs som bygger på Pedersen. Angivelsen i litteraturlisten behøver derfor ikke gi uttrykk for mer enn at Pedersens bok er benyttet i fra tredje avsnitt og utover i «På kjøret».

Den manglende identifikasjon av Pedersens eksempelbruk synes lite akseptabel fra et fagetisk synspunkt. Som det framgår ovenfor i 5.4 tilsier normer for akademisk redelighet at man redegjør for når og hvor man henter stoff fra i andre framstillinger, uavhengig av om det er tale om opphavsrettslig vernede elementer. At Alnæs kun ved ett av disse sytten tilfellene (iv), tilkjennegir at han har hentet stoffet fra Pedersens bok, og at han heller ikke identifiserer primærkildene på de stedene Pedersens eksempler er hentet fra andre, strider mot de forskningsetiske retningslinjene for samfunnsvitenskap, juss og humaniora.[231]

Opphavsrettslig sett er bildet mer komplisert. De enkeltstående opplysningene og eksemplene har ikke i seg selv *opphavsrettslig* vern. Framstillingens *disposisjon* og opplegg (jf. kap. 6.2.1 ovenfor) kan som foran nevnt ha det, men det er tvilsomt om Alnæs kan sies å ha benyttet Pedersens disposisjon i sin framstilling. Snarere synes han å ha «klippet» opplysninger og eksempler fra forskjellige steder i Pedersens framstilling, og han har også en annen tematisk ordning ved at kapitlet «På kjøret» kommer før «Røykens frihet». Riktignok kommer enkelte av eksemplene i samme rekkefølge som hos Pedersen, men det er neppe grunnlag for å hevde at likheten på dette punkt er så stor at det foreligger inngrep i Pedersens verk.

---

[230] Merk at boken feilaktig står under avsnittet «Et folk delt i to», idet avsnittet «De unge opprørerne» ikke er gitt noe eget avsnitt i litteraturlisten, men har blitt innføyet i det forutgående avsnittet «Et folk delt i to».
[231] NESH pkt. 28: «Plagiat av andres tekst, materiale, ideer og forskningsresultater er uakseptabelt og innebærer et alvorlig brudd på etiske standarder. Å plagiere er å stjele stoff fra andre forfatteres og forskeres arbeider og utgi det for sitt eget.» Se nærmere ovenfor i 5.4.

I dette tilfellet blir det heller spørsmål om Pedersens *utvalg* av eksempler og stoff har opphavsrettslig vern, og om Alnæs' bok krenker Pedersens opphavsrett i så henseende.[232] Selv om eksemplene og opplysningene ikke i seg selv har opphavsrettslig vern, kan det nærmere *utvalg* av dem hevdes å være resultat av opphavsmannens individuelle *skapende* virksomhet. Det er langt fra gitt hvilke elementer som skal med i en faglitterær framstilling, og utvalget av stoff kan slik sett være et vernet trekk ved framstillingen som åndsverk. Men det ligger i sakens natur at utvalget må være av et visst omfang for at man kan oppnå opphavsrettsbeskyttelse. Vern for utvalg av enkeltstående opplysninger og eksempler ville i praksis medføre at eksemplene og opplysningene fikk vern per se.[233] Det må derfor i første rekke være den systematiske bruk av andres stoff som vil innebære inngrep i opphavsrett.

Dette er en problemstilling som ikke tas opp i den juridiske vurderingen av forholdet mellom Alnæs' og Pedersens bøker som er foretatt av advokatene Kristne M. Madsen og Irina Eidsvold Tøien i advokatfirmaet Bull & Co for Gyldendal Norsk Forlag AS.[234] Derimot er de inne på spørsmålet om bruken av opplysningene kan anses som inngrep i Pedersens vern av «Bittersøtt» som database etter regelen i åvl. § 43, men kommer til – etter utvalgets skjønn med rette – at det utdrag Alnæs har gjort ikke kan sies å berøre en vesentlig del av en database.[235] Som framholdt i 6.5 er nok vernet for åndsverk lettere anvendelig for den type bruk det ofte er tale om ved allmenne historiske framstillinger enn det særlige vern for databaser («sui generis») i åvl. § 43.

Ett problematisk aspekt ved å anse bruk av eksempelutvalg mv. som opphavsrettsinngrep, er som nevnt i 6.4, at åndsverkloven ikke har særskilte «låneregler» som bestemmer at bruken kan aksepteres i den utstrekning den er i samsvar med god skikk. Om man angir opprinnelsen eller kilden i tilknytning til de eksempler man bruker, vil bruken få en helt annen karakter enn der kilden ikke angis. En innfallsvinkel for å løse problemet, er å anse bruk uten referanse som etterligning eller plagiat av det opprinnelige verk, mens bruk med referanse etter omstendighetene ikke vil være det. Alternativt kan problemet i alle tilfeller søkes løst under forbudet mot handlinger som strider mot god forretningsskikk i markedsføringslovens § 1. Som det har framgått ovenfor i 6.4, har vi mest sans for den førstnevnte innfallsvinkelen.

I det tilfellet vi har for oss her, er det bare ved ett av eksemplene (iv) at Alnæs identifiserer Pedersens verk. Spørsmålet er om det øvrige eksempelutvalget kan sies å ha verkshøyde, slik at Alnæs bruk av det samme utvalget – uten å identifisere utvalgets opprinnelse – må anses som et faglitterært plagiat i strid med åvl. § 2.

---

[232] Se ovenfor i 6.2.1
[233] *Ibid*,
[234] Madsen og Tøien 2005.
[235] Madsen og Tøien 2005: 14–15.

Det eksempelmaterialet Alnæs har benyttet fra Pedersens framstilling kan i hovedsak sies å bestå av tre forskjellige typer stoff. For det første benyttes sitater og synspunkter fra *andre forfattere* ((i), (ii), (vi), (vii) og (xiii)). For det andre bygges det på statistisk materiale som Pedersen har hentet «utenfra» ((xii), (xiv) og (xvi)). Og for det tredje benyttes data fra undersøkelser som Pedersen selv har foretatt ((iii), (v), (viii), (ix), (x), (xi), (xiv), (xv) og (xvii)).

Særlig når det gjelder utvalg av sitater og synspunkter fra andre forfattere, synes det å være relativt stort rom for kreativ virksomhet også i faglitterære framstillinger. Spesielt den typen sitater som Pedersen gjengir fra Richard Klein og Jon Fosse er mer som «krydder» i framstillingen å regne enn stoff som nødvendiggjøres av temavalget og som på den måten må sies å «gi seg selv». På tilsvarende måte må det også antas at det er et visst spillerom for vurdering av hvilket statistisk materiale man skal gjengi, herunder utvalget av data fra egne undersøkelser. Ettersom vi ikke har tilstrekkelige opplysninger om hvilke valg Pedersen har stått overfor ved sin framstilling, og av hensyn til utredningens art heller ikke har funnet det nødvendig å framskaffe slike, skal det ikke trekkes noen absolutt konklusjon med hensyn til om Alnæs bruk av Pedersens eksempelutvalg er en opphavsrettskrenkelse. Men det bør påpekes at en så omfattende og intensiv bruk av andres eksempelmateriale som det her er tale om alltid vil stå i fare for å komme i konflikt med åndsverkloven, så lenge man ikke tilkjennegir materialets opphav. Og under enhver omstendighet vil nok en bruk av denne karakter kunne rammes av generalklausulen i mfl. § 1.

I Madsen/Tøien 2005: 9 framheves det i tilknytning til Alnæs' sitat fra Audun Edwardsen (notatet s. 9), at Alnæs her gjengir «en kilde Pedersen har benyttet», og at han her ikke behøver å «referere til Pedersens verk, men kunne ha henvist til Edvardsens utgivelse i kilderegisteret». Utsagnet er nok i første rekke ment som et utsagn om hva som er påkrevet etter *åndsverkloven*. De fagetiske retningslinjene tilsier at man også henviser til sekundærkildene når det er dem man henter stoff fra, og i hvert fall når det siteres fra sekundærkilden.[236] Men det skulle framgå av det ovenstående at det også etter åndsverkloven *kan* være en plikt til å angi sekundærkilden, nemlig der man bygger på andres vernede eksempelutvalg.

[236] Jf. Möhring og Nicolini: 2000 s. 643: «Der Quellenangabe kommt eine dobbelte Funktion zu: Einmal soll sie demjenigen, der die Entlehnung zur Kenntnis nimmt (z.B. Leser, Hörer uzw.) eine Kontrolle darüber ermöglichen, ob richtich zitiert wurde. Außerdem har sie eine Propagandafunktion, weil der Entlehnende den Urheber des benutzten Werkes Dritten namentlich bekanntgibt.»

Problem 2 Den språklige utformingen av setningene

Et annet vernet trekk ved faglitterære framstillinger kan være den språklige formen framstillingen er gitt. Opphavsrettslig blir det spørsmål om, og eventuelt i hvilken utstrekning, Pedersen har vern for den språklige formulering av det stoff Alnæs har hentet fra hans framstilling, og om Alnæs kan sies å ha benyttet slike vernede deler av Pedersens framstilling. I bekreftende fall oppstår spørsmål om Alnæs' gjengivelse er tillatt etter sitatregelen i åvl. § 22. Som angitt under problem 1, vil det ikke være tilfellet for de delene der det ikke framgår at Alnæs gjengir fra Pedersens verk. Dette kommer vi litt tilbake til avslutningsvis i dette avsnittet.

Før det foretas en vurdering av om de aktuelle delene av Pedersens verk har opphavsrettslig vern, bør det klargjøres hvilke deler Pedersen kan ha rettigheter til. En del av det materialet Alnæs bygger på hos Pedersen er sitater fra andre. Utsagn som utelukkende er avgitt av andre personer vil ikke være omfattet av Pedersens opphavsrett, f.eks. Audun Edwardsens betraktninger som er sitert på s. 263 hos Alnæs og Richard Kleins utsagn «Cigarettes are sublime» (Alnæs s. 265). For sitater fra Pedersens *intervjuobjekter* vil saken kunne stille seg annerledes. Det er neppe grunn til å anta at disse sitatene ordrett gjengir det intervjuobjektene har sagt. Det må antas å ligge et betydelig redigeringsarbeid til grunn for intervjuundersøkelser av den art det her er tale om.[237] Dels gjelder det *utvalget* av hvilke av intervjuobjektets uttalelser som skal nedfelles i selve undersøkelsen. Og dels må det antas at det foretas til dels betydelige språklige bearbeidelser av de opprinnelige utsagn. Det er derfor all grunn til å anta at Pedersen iallfall har medopphavsrett (jf. åvl. § 6) til «intervjuobjektenes» uttalelser.[238] Uttalelsene bør av den grunn medtas ved verkshøydevurderingen.

Utvalget finner det lite tvilsomt at de av Pedersens uttalelser som mer eller mindre er ordrett gjengitt hos Alnæs *samlet sett* har verkshøyde. Det dreier seg i relativt liten grad om gjengivelse av «tørre fakta», men i langt større grad levende beskrivelser av personer og miljøer, der intervjuobjektenes utsagn forsterker dette preget. Dette gjelder f.eks. gjengivelsen av undersøkelsen av en gruppe hasjbrukere i et av Oslos velstående strøk i underkapitlet «En tjall i storefri» (jf. Alnæs s. 263–265 med angivelse av Pedersen),[239] men også visse andre deler: Sitatet fra intervjuobjektet Tone (Pedersen s. 50, Alnæs s. 265),[240] betraktningene om

[237] Jf. ovenfor i 6.2.1.
[238] Motsatt Madsen og Tøien 2005: 13–15, der det uten forbehold konstateres at det ikke er forfatteren, men intervjuobjektet, som har opphavsretten til «sine» uttalelser.
[239] Se vedlegg 6, skjema a).
[240] Se vedlegg 6, skjema b).

røykings innvirkning på kvinners selvbilde (Pedersen s. 52, Alnæs s. 265),[241] sitatet fra intervjuobjektet Mette (Pedersen s. 127, Alnæs s. 267), sitatet fra intervjuobjektet Gaute (Pedersen s. 143, Alnæs s. 268), omtalen av 1980-tallets klesstil (Pedersen s. 13, Alnæs s. 268), sitatet fra intervjuobjektet Pia (Pedersen s. 11, Alnæs s. 269). Ved den type utsagn og beskrivelser det her er tale om vil det være gode muligheter for variasjon med hensyn til uttrykksformen, og som sagt må det også antas at Pedersen har ytet kreative innsatser i forbindelse med gjengivelsen av intervjuene. Det må også legges vekt på at de deler det her er tale om ikke er ubetydelige i omfang. Når Alnæs legger seg så tett inntil de språklige formuleringene i Pedersens bok som han gjør i de nevnte delene, må gjengivelsen ha grunnlag i sitatregelen (åvl. § 22) for å være tillatt.

Problem 3 Er vilkårene for lovlig sitat oppfylt?

Som det framgikk av avsnitt 6.3.5 (ii) ovenfor, må det framgå *at* man siterer, for at det kan være tale om et lovlig sitat etter åvl. § 22. Gjengivelser av andres åndsverk som framstår som egen tekst bør enten ikke anses som et sitat i lovens forstand, eller kan i alle tilfeller ikke være i samsvar med god skikk. Kravet om at det må framgå av sammenhengen at man siterer er ikke det samme som kravet om kildeangivelse. Selv om kildehenvisningen mangler, kan det likevel framgå at det er tale om gjengivelse av andres tekst, f.eks. ved at det benyttes anførselstegn eller andre måter å markere sitater på.

I tilfellet Alnæs–Pedersen framgår det som sagt bare ett sted i Alnæs' bok – nederst på s. 263 i underkapitlet «På kjøret» – at den undersøkelsen som gjengis i det følgende er foretatt av Willy Pedersen. I verken de to første avsnittene av samme kapittel eller de fire følgende underkapitlene er det mulig å identifisere Pedersen som opphavsmann – litteraturhenvisningen bakerst gir som nevnt ingen indikasjoner i den retningen. På den annen side markeres det for sitat der utsagnene fra Pedersens intervjuobjekter gjengis. Men det markeres ikke at sitatene er hentet fra andres forfatteres *tekster*. Slik sitatene står er det mer nærliggende for leseren å anta at sitatene er fra intervjuer Alnæs selv har foretatt. Etter utvalgets oppfatning er heller ikke denne formen for sitatbruk i samsvar med god skikk. Og under enhver omstendighet er kilden for sitatene ikke angitt i overensstemmende med god skikk (jf. åvl. § 11 annet ledd annet punktum). Det er derfor bare gjengivelsen av Pedersens undersøkelse på s. 263–265 som kan være *lovlig* sitat.

[241] Se vedlegg 6, skjema b).

Madsen og Tøien har i sitt notat av 22. februar 2005 konkludert med at underkapitlet «På kjøret» har verkshøyde fordi gjenbruken "innehar … Pedersens særpreg", og at det på det punktet oppstår kildeangivelsesplikt (jf. åvl. § 11 annet ledd annet punktum).[242] Derimot synes konklusjonen for de øvrige underkapitlene å være at verkshøydekravet ikke er oppfylt for de enkelte deler, og at Pedersen under enhver omstendighet ikke har opphavsrett til intervjuobjektenes uttalelser. Likevel trekkes den slutning at "[a]v hensyn til at gjenbruken sett under ett er så vidt omfattende, er det like fullt etter vår vurdering grunnlag for ikke å vurdere de enkelte underkapitler isolert, men se all anvendelse av Pedersens tekster under ett, og angi kilden på en måte som tar tilbørlig hensyn både til kildeangivelsesplikten og leseropplevelsen". [243]

De hovedkonklusjoner som trekkes samsvarer i noen grad med utvalgets: Man er enig om at Alnæs skulle ha synliggjort at teksten i alle fem underkapitlene var hentet fra Pedersen. Som det framgår, mener imidlertid utvalget at bruken av Pedersens tekst er i strid med åndsverkloven fordi de tekstavsnitt Alnæs utvilsomt har hentet fra Pedersen må anses som vernet sett under ett, og fordi det ikke synliggjøres at teksten er tatt fra et annet sted og at gjengivelsen slik sett er *sitater* i åndsverklovens forstand. Gjengivelsen av Pedersens tekst er derfor, slik utvalget ser det, ikke i samsvar med god skikk. Selve *kildeangivelsesplikten* blir slik sett sekundær, i den forstand at den inntrer for det tilfellet at bruken for øvrig er lovlig (jf. uttrykket «gjengis offentlig *i medhold av* dette kapittel» i åvl. § 11 annet ledd). Videre er det utvalgets oppfatning at tilnærmingen i Madsen og Tøiens notat er problematisk når det først konkluderes med at tekstavsnittene i de fire underkapitlene etter "På kjøret" ikke har verkshøyde, mens det likevel fastslås brudd på kildeangivelsesplikten "fordi gjenbruken sett under ett er så vidt omfattende". Om tekstavsnittene i de fire underkapitlene mangler verkshøyde, vil det ikke foreligge noen plikt til kildeangivelse etter *åndsverkloven*, som synes å være det som vurderes i notatet. Etter utvalgets oppfatning er nettopp *omfanget* av de deler av Pedersens tekst som benyttes et sentralt moment i vurderingen av om tekstavsnittene har verkshøyde. Av den grunn er det problematisk å spalte de enkelte avsnitt opp, slik som det gjøres i Madsen og Tøiens notat.

Det er neppe noen tvil om at Alnæs' gjengivelse av Pedersens tekst i *Bittersøtt* s. 106–108 må anses som sitater i åndsverklovens forstand. Det er ikke tale om noen gjengivelse med egne ord (referat), men om en i stor grad ordrett gjengivelse, som dog er vesentlig forkortet, og der det er visse mindre språklige avvik. Spørsmålet er om denne form for sitatbruk kan anses for å være i samsvar med *god skikk*.

Som nevnt gir Alnæs til kjenne at den undersøkelsen som gjengis stammer fra Willy Pedersen. Ettersom han velger å gjengi mer eller mindre ordrett fra Pedersens tekst, kunne sitatene med fordel vært markert ytterligere, ved å bli satt i anførselstegn, kursiv e.l. Det anses i dette tilfellet ikke som nødvendig for å markere at det som sies om undersøkelsen fra siste avsnitt på s. 263 og ut underkapitlet stammer fra Willy Pedersens verk. Det framgår av henvisningen i brødteksten sammenholdt med litteraturhenvisningen bak i boken, samt den

[242] Madsen og Tøien 2005: 11.
[243] Madsen og Tøien 2005: 17.

kontekstuelle sammenhengen. Men bruk av markører for sitat ville tydeliggjort *at* det er tale om gjengivelse av Pedersens *tekst* (og ikke bare innholdet) og ikke minst der det er brudd med selve teksten.

Det siste er problematisk. Innimellom sløyfes partier fra Pedersens tekst som passer inn i hans sammenheng, uten at det markeres i teksten hos Alnæs. I det første avsnittet i Alnæs' tekst om undersøkelsen nederst på s. 263, fra andre setning («Gjengen hadde tilhold …») har han fjernet Pedersens opplysning: *Da jeg intervjuet dem* [hadde én barbert seg på hodet]. Alnæs sier bare: En hadde barbert seg på hodet, uten å markere at en tekstsnutt er fjernet. Videre mangler markering av at Pedersens siste setning i det avsnitt som gjengis (Pedersen s. 104–105) – *Andre elever, foreldre og lærere var også klar over at de brukte stoffet* – er utelatt. I Pedersens tekst er det deretter et avsnittsskifte. Det markeres ikke hos Alnæs, og de innledende ordene i nytt avsnitt er fjernet (Pedersen: *Hasjbruken økte på i løpet av åttende klasse, særlig for de to som utgjorde kjernen. Gaute og Niklas startet gjerne dagen sammen med en "mornings" – en hasjpipe i en park nær skolen*; Alnæs: *De to som utgjorde kjernen i klikken, startet gjerne dagen med en hasjpipe i en park nær skolen*). Når Alnæs så skifter avsnitt har han droppet ett og et halvt avsnitt hos Pedersen (bl.a. et avsnitt om guttenes familiebakgrunn), uten at det markeres i teksten. Han gjengir så fra et nytt avsnitt (om ungdommenes forhold til en gjeng med eldre ungdommer), men stanser midt i avsnittet og går videre til å sitere *utdrag* fra et intervju med ungdommene om deres hasjvaner, også her – på ett tilfelle nær (se nedenfor) – uten å markere at han kun siterer biter fra Pedersens tekst. Deretter kommer et kort avsnitt hentet litt lenger ute i Pedersens tekst om en tredje gutt som var med i undersøkelsen. Også her er det tale om en bit av et større avsnitt.

Når man siterer bitvis fra en annen forfatter uten å markere at det er tale om bruddstykker, framstår tekststedet i det andre verket som vesentlig kortere enn det er, samtidig som mellomliggende sammenhenger går tapt. Sett fra Alnæs' ståsted fungerer det godt, fordi han benytter de deler som synes hensiktsmessige ut fra det formål han har med sin historiefortelling. Men det er avgjørende for om man *kan* bruke andres tekst på denne måten, uten å be om tillatelse, om det *siterte verks* karakter forandres eller forringes, jf. åvl. § 11 annet ledd første punktum. Det kan det neppe være særlig tvil om at karakteren av de siterte avsnitt endres i Alnæs bok. Et kompliserende moment i sammenhengen er at det som nevnt ikke klart framgår at det er tale om sitater fra Pedersens undersøkelse i motsetning til referat med egne ord. Det kan nok synes som om Alnæs ikke egentlig har ønsket å sitere fra Pedersen, men heller bruke de deler han synes passer inn i egen tekst. Uansett om man ser det fra denne synsvinkelen eller vurderer om endringene som foretas forringer eller forandrer karakteren i

Pedersens tekst, synes det rimelig klart at bruken av Pedersens tekst ikke tilfredsstiller de krav som må stilles til god skikk. Det må kreves at det på en eller annen måte i teksten gis uttrykk for at det er deler eller bruddstykker av andres tekst som gjengis.

Ett sted i Alnæs' tekst i «På kjøret» markeres det at det finnes mellomliggende avsnitt som ikke er tatt med i sitatet. Det er øverst på s. 265 fra utdraget fra intervjuet med ungdommene i Pedersens undersøkelse. Her er det midt i sitatet satt tegnet … , som er det vanlige for å markere klipping i sitat. Problemet her er at klippingen medfører innholdsendring i forhold til det originale intervju. I originalteksten er de sitatene som inntas i Alnæs' bok svar på noen spørsmål intervjueren stiller (Pedersen s. 105–106). Først stiller intervjueren spørsmålet: «Hvorfor røyker du hasj?». Svaret er det som siteres i Alnæs nederst på s. 264 og øverst på s. 265: «*Det er jævla fint. Gøy. Du kommer inn i deg selv og blir ett med alt. Alt er kult. Fantasier, drømmer og alt mulig rart. Du får jævla lyst på mat. Etekikk. Så får du latterkikk.*» Så stilles det i originalteksten et tilleggsspørsmål: «Du virker også litt skeptisk til å røyke hasj?». Svaret innledes i originalteksten med følgende setning: «Problemet er at du får et jævla dårlig følelsesliv når du fyrer.» Så kommer resten av uttalelsen som siteres hos Alnæs, etter markøren … : «*Du gråter aldri. Du er nesten aldri lei deg. Hvis du er sammen med en jente og hun slår opp tenker du: 'Hva faen gjør det'?*» Ved at Alnæs kobler sammen svarene på to forskjellige spørsmål, gis det inntrykk av at også det andre svarsettet er forklaring på hvorfor intervjuobjektet bruker hasj. Dermed framstår dette svaret også som positive observasjoner hos Alnæs, mens det i originalteksten gir uttrykk for et problem. Dette endrer tekstavsnittets karakter, og er lite akseptabelt både fra et fagetisk og et opphavsrettslig synspunkt.

En annen sak er de *endringer* Alnæs har foretatt i selve teksten. Idealkravet ved direkte sitater er at teksten ikke skal endres. Når Alnæs skriver særpreg*e*de (s. 263, femte linje nedenfra) i stedet for Pedersens særpreg*e*te (s. 104 andre spalte, femte linje nedenfra),[244] er det sannsynligvis ut fra sine egne språklige preferanser. Men i sitater er det den sitertes preferanser som skal komme til uttrykk. En enkeltstående glipp i så henseende kan imidlertid ikke ha *rettslige* konsekvenser iallfall, enten man begrunner det med at den ikke endrer verkets karakter eller prinsippet om at rettsordenen ikke skal bry seg med småting (de minimi non curat lex). Annerledes kan det være med endringer som endrer meningsinnholdet i teksten. Når Alnæs skriver (s. 263) at «*ungdommene hadde god kontakt med en gjeng eldre ungdommer som holdt til på en <u>bar</u> i nærheten som leverte hasj til dem*» (vår uth.) gir det en annen mening enn det

[244] Se vedlegg 6.

originale «*[Disse to] hadde [igjen] god kontakt med en gjeng eldre ungdommer som [forsynte dem med hasj. Disse eldre ungdommene] holdt til på en hamburgerbar i nærheten, og ble kalt Mac-gjengen*.» I tillegg til at det endres på syntaks uten at det markeres, gir det annet meningsinnhold at tilholdsstedet er en bar i stedet for en hamburgerbar.

Igjen er nok problemet at Alnæs ikke mener å sitere, men å benytte Pedersens tekst i den utstrekning den passer inn i hans sammenheng. Problemet er at en slik type bruk verken kan forsvares etter åndsverkloven eller etter fagetiske normer. Endringen fra bar til hamburgerbar kunne nok tenkes å passere etter åndsverkloven dersom det var tale om en enkeltstående glipp/skrivefeil. Samlet sett kan imidlertid Alnæs gjengivelse av Pedersens tekst fra nederst s. 263 og ut avsnittet «På kjøret» ikke sies å være i samsvar med god sitatskikk.

Spørsmålet for øvrig er om selve *kildeangivelsen* på det angitte tekststed er i samsvar med åndsverkloven. Utvalget legger til grunn at kombinasjonen av å vise til forfatteren og hans undersøkelse i brødteksten og litteraturhenvisningen bakerst gir tilstrekkelig grunnlag til å identifisere de aktuelle tekststeder. Det legges i så henseende vekt på at Pedersens framstilling er relativt kort og oversiktlig. At det bør være relativt enkelt å finne fram til tekststedet uten sidehenvisning taler for at kildeanvisningen er i samsvar med *åndsverklovens* krav om god skikk.[245] Men henvisningen står like fullt i et anstrengt forhold til de fagetiske retningslinjene, jf. NESH pkt. 29 om at «alle er forpliktet til å gi mest mulig nøyaktige henvisninger til den litteratur som brukes».

Oppsummeringsvis anses vilkårene for lovlig sitat ikke oppfylt i de kapitlene av Alnæs' bok som bygger på Willy Pedersens tekst. Dels skyldes det at Alnæs i fire av underkapitlene, samt to avsnitt i det femte, unnlater å gi uttrykk for at han gjengir andres tekst. Dels skyldes det at gjengivelsen på det sted der det iallfall tilkjennegis at stoffet er hentet fra Willy Pedersen, endrer originaltekstens karakter, både ved at det unnlates å markere at det klippes i teksten og ved at det foretas endringer i selve teksten. Det ligger i dette at utvalget også anser at fagetiske normer for god sitatskikk er brutt. Mye taler imidlertid for at kildeangivelsen på det sistnevnte sted er i samsvar *åndsverklovens* krav om god skikk.

[245] Se ovenfor i 6.3.5 (iv).

8.2 Eksempel 2 Martin Eide: Blod, sverte og gledestårer

Alnæs' bruk av denne boken har klare likhetstrekk med eksempel 1 (Willy Pedersen: Bittersøtt). Underkapitlene «Aviskometen i Akersgata» (s. 512–516), «Titter og samaritan» (s. 516–520) og «Politisk uavhengig – en herold for fjernsynet» (s. 520–522) henter alle i stor utstrekning stoff fra Eides bok. Som påvist i vedlegg 7, analyseprotokoll B, henter praktisk talt hvert avsnitt i disse tre kapitlene innhold fra Eide, mens man her i noe større grad enn «tilfellet Pedersen» innimellom finner betraktninger som synes å være Alnæs' egne (se vedlegg 7). Bare ved ett tilfelle identifiseres Eides framstilling i teksten, på s. 515, der Alnæs direktesiterer noen setninger fra Eide om den "aktive kriminalreportasje" (Eide s. 271).

For øvrig gjenfinnes *statistiske opplysninger* (ett tilfelle på s. 513), *et rikt utvalg av omtaler av enkeltreportasjer fra og hendelser knyttet til VG* (gjennomgående i alle tre kapitler), *betraktninger om suksessfaktorer og avisens rolle og funksjon i samfunnet* (om den "salgsvennlige resept" s. 515, VG på offerets parti s. 515, VG som problemløser s. 516, profilen i avisens reiselivs- og matstoff, herunder VG som «natursti» s. 519, VG som ferieplanlegger s. 519/520, integrasjon av politisk og generell journalistikk s. 520, sammenheng mellom TV- og avisbilder s. 522, journalistisk skriveteknikk s. 522), samt *gjengivelser av andres oppfatninger av avisen* (uttalelsen fra redaktør Storsletten i Dagbladet samt samme avis' globoid-metafor s. 514, "Jon Michelets bikkje" s. 515, Nils E. Øys uttalelse om oppslaget fra 19.01.83 s. 516, personen «Vibekes» uttalelse om bruk av VG som advokat s. 519), i Eides bok, uten at det redegjøres for at stoffet er hentet herfra. Som i «tilfellet Pedersen» er litteraturhenvisningen bakerst i boken lite til hjelp, idet den i alle tilfeller måtte vært der som følge av direktesitatet. Slik Alnæs' framstilling framstår, må derfor bruken av det nevnte stoffet anses som ukreditert.

Utvalget finner, som i «tilfellet Pedersen», at denne måten å benytte andres verk på ikke er i samsvar med fagetiske normer.[246] Videre er bruken også problematisk fra et opphavsrettslig synspunkt. Riktignok er verken faktastoffet eller betraktningene/analysene hos Eide i seg selv opphavsrettslig vernet. Utvalget finner det også noe tvilsomt om Alnæs kan anses for å ha benyttet Eides *vernede* disposisjon og opplegg. Selv om enkelte avsnitt kommer i samme rekkefølge (s. 514–515 hos Alnæs ctra. s. 249–273 hos Eide og særlig Alnæs s. 516–520 ctra. Eide s. 375–382), bærer Alnæs' framstilling mer preg av at han tar litt herfra og derfra, idet han også i ikke ubetydelig grad «hopper fram og tilbake» i framstillingen. Til dette kommer at

[246] NESH pkt. 28.

rekkefølgen på de aktuelle steder følger et nokså logisk opplegg rent tematisk. Men det *stoff- og eksempelutvalg* som Alnæs benytter fra Eides framstilling har et såpass stort omfang at det samlet kan tenkes å være resultat av Eides skapende virksomhet og dermed underlagt opphavsrettslig vern. Jf. resonnementene i kap. 6.2.2 om omfang og mengde på stoff- og eksempelutvalg. Eksempel- og tematilfanget for en beskrivelse av VGs historiske og samfunnsmessige funksjon må anses for å være nær sagt utømmelig, og selv om man selvsagt ikke kan ha enerett til å gjengi eksemplene enkeltvis, eller for den saks skyld noen få av dem, er bruken av *hele* det nevnte utvalg av eksempler og betraktninger problematisk. Og om man velger å innta en restriktiv holdning til å medta eksempelutvalget under det opphavsrettslige vern, er det mye som taler for at den intense bruk av Eides bok i de tre underkapitlene, uten at det klargjøres at stoffet i kapitlene hovedsakelig er hentet fra denne ene framstillingen, er i strid med god forretningsskikk og rammes av generalklausulen i mfl. § 1.

Sitatet fra Eide om den aktive kriminalreportasje (Alnæs s. 515, Eide s. 271) er ut fra sitt formål akseptabelt. Men sitatet utelater en setning og endrer dermed meningsinnholdet i Eides tekst, uten at det markeres at setningen er utelatt. Hos Eide heter det: «En aktiv kriminalreportasje, til tider i tett samspill med politiet, var tidlig blitt et varemerke for Verdens Gang. Avisen var godt informert når blodet fløt, og informerte med mye sverte fra etterforskning og oppklaring. Drapsmenn ble avslørt og omtalt. Kyniske, kalde og hjerteå mordere stod igjen som drapsmysterienes løsning. *Fra rettssalen føyde reporterne nye trekk til forbryterportrettene*. Det gav nerve til formidlingen, det gav skrekk og spenning og det fikk publikum til å gripe til avisen.» Det er den kursiverte setning som utelates i Alnæs' framstilling. Mens det hos Eide er rettssalreportenes tilføying av nye trekk til forbryterportrettene som ga nerve til formidlingen, er det i Alnæs' sitat nærliggende å forstå det slik at det var den aktive kriminalreportasjen med alle dens ingredienser som gjorde det. Å utelate setninger som endrer meningsinnholdet i det tekstavsnitt det siteres fra, er etter utvalgets oppfatning ikke i samsvar med god skikk. Om dette enkeltstående "feilsitatet" i seg selv kan sies å utgjøre et inngrep i opphavsretten, er i den store sammenhengen et detaljspørsmål av mindre interesse.

Videre er det ikke i Alnæs' bok nærmere angitt hvor sitatet på s. 515 er hentet fra. Går man til litteraturlisten bak, finner man riktignok på s. 596 under tittelen på hovedkapitlet «En verden av medier», Eides publikasjon, med tittel, stedsnavn og årstall. For den leser som gjør seg bryet med å sjekke, vil det framstå som naturlig at sitatet er hentet fra denne boken. Men det er ingen opplysninger i Alnæs' bok om *hvilken side* sitatet er hentet fra. I en bok med 470 tekstsider er det vanskelig å finne fram til sitatet uten nærmere holdepunkter for hvor i

framstillingen sitatet er hentet fra. Og Eides framstilling er i det hele tatt ikke så lett å finne fram i. Dette svekker etterprøvbarheten av sitatet. Kildeangivelsen står i et anstrengt forhold til pkt. 29 i de forskningsetiske retningslinjene utarbeidet av NESH, der det heter at «alle er forpliktet til å gi mest mulig nøyaktige henvisninger til den litteratur som bruke», og at det «bør vanligvis refereres til bestemte sider, avsnitt og kapitler». Igjen kan det hevdes at det som *enkeltstående tilfelle* neppe bør utløse rettslige sanksjoner. Men en generell kildehenvisning som gjør det vanskelig å finne fram i det verk det henvises til, bør i sin alminnelighet ikke anses for å være i samsvar med god skikk i åndsverklovens forstand. I den utstrekning denne type kildehenvisninger er gjennomgående i en framstilling, vil de etter utvalgets oppfatning være i strid med åvl. § 11 annet ledd annet pkt., jf. § 22.

For øvrig gjør Alnæs bruk av enkeltstående setninger og formuleringer hos Eide selv om Alnæs i stor grad benytter omskrivinger i form av forandring av verbtider, nominaliseringer av verb og ombytting av ord i setninger (se vedlegg 7). Innimellom er det full identitet i uttrykksformen (se f.eks. vedlegg 7, Eide s. 270–271 «En salgsvennlig resept …» (Eide s. 270–271, sidetallene oppgis i 2. kolonne i tabellen, nummereringen i fortsettelsen viser til disse), og i store deler av siste eksempel s. 3, «Den 19. oktober 1983 …» (406), i nest siste eksempel, «Den løste vi!» (276), og i tredje eksempel «Men det vi kan vite …» (377–378)). At en slik bruk, uten særskilt kreditering, kommer i konflikt med fagetiske normer, er opplagt.[247] Men det er utvalgets oppfatning at bruken også kommer i konflikt med åndsverkloven. Riktignok er det i stor grad tale om omtale av hendelser etc. samt sitater fra overskrifter osv., men bruken av Eides individuelle uttrykksform er totalt sett såpass omfattende, at den må antas å berøre trekk som er preget av forfatterens skapende innsats.[248] Blant de relativt mange formuleringene som Alnæs helt eller delvis «låner» fra Eide, er fargerike observasjoner som: «En salgsvennlig resept som tidlig ble oppdaget, var kombinasjonen av slagkraftig anrettede harde nyheter og personlige og glade myke nyheter – av blod, sverte og gledestårer. Mord, drap, gledelige begivenheter og kjendiser» og «I «VG hjelper deg» møter vi journalisten som fører de svakes sak mot myndigheters og andre mektige aktørers uforstand og maktbrynde». I lys av at Høyesterett har ansett byggespesifikasjoner til en luftputekatamaran som åndsverk (Rt. 1997 s. 199, se ovenfor i 6.2.2), bør de deler av Eides framstilling der det i Alnæs' framstilling foreligger identitet eller så stor grad av likhet at det gir samme opplevelse (ovenfor i 6.2.3), anses for å oppfylle verkshøydekravet. Og så lenge det ikke gis uttrykk for at uttrykksformen er «lånt» fra en annen forfatter, kan det her ikke være tale om sitater i samsvar med god skikk.

[247] Se NESH 2006 pkt. 28 første avsnitt og ovenfor i avsnitt 5.4.
[248] Om normen, se ovenfor i 6.2.2.

I advokatene Madsen og Tøiens notat av 2. november 2004, er det reist tvil om åndsverklovens regler *overhodet* får anvendelse på Eides verk.[249] Årsaken er «at det refereres til faktum om VGs oppbygning og dens redaksjonelle linje. Denne informasjonen er ikke vernet og kan anvendes fritt i forhold til åndsverklovens bestemmelser.» Her trekkes det åpenbart for vidtgående slutninger av det faktum at *innholdet* i en faglitterær framstilling for en stor del er fritt. En framstilling på 470 tekstsider kan vanskelig, for ikke å si umulig, unngå i noen grad å ha opphavsrettslig vern, det være seg for den språklige utformingen av teksten eller opplegg, disposisjon, eksempelutvalg etc.

Videre heter det hos Madsen/Tøien: «Dersom vi igjen likevel skal anta at Eides fremstilling har verkshøyde, og sitatregelen i § 22 kommer til anvendelse, vil informasjonsperspektivet også få konsekvenser for vurderingen av om utdragene har verkshøyde. Dette er ytterst tvilsomt. Det refereres utelukkende til «sannheter» om VG; om målsettinger om å være den svake mann og kvinnes talerør, om at reisemål som omtales skal være mulig å nå med charterfly etc.»

Det skulle framgå av det ovenstående at utvalget mener at en slik betraktning er alt for enkel. Selv om det faktamaterialet Eide bygger på er fritt i den forstand at andre må kunne benytte det uten å komme i konflikt med åndsverkloven, er det gode muligheter for å framstille sentrale trekk ved VGs historie uten å kopiere tekstlinjer og hente praktisk talt hele eksempelmaterialet fra Eides framstilling. De argumentene som trekkes fram av Madsen/Tøien – «informasjonsperspektivet» og at det kun refereres til «sannheter» – kan ikke begrunne en slik bruk av Eides framstilling som Alnæs foretar. Et annet spørsmål er om Eides analyser bør karakteriseres som «sannheter», men det lar vi ligge i denne sammenheng.

Madsen/Tøien avslutter sin vurdering av Alnæs' bruk av Eides bok slik: «I lys av at det kan være tvil om verkshøydekravet er oppfylt (gjentatt) i Alnæs referat, og således om det overhodet foreligger noen kildehenvisningsplikt jf. åndsverkloven, har Alnæs likevel angitt kilden for informasjonen, både i brødteksten og bak i boken. Alnæs skriver i brødteksten: «VGs historieskriver Martin Eide skriver om kriminalreportasjen….», og bak under kapittelinformasjonen om kilder henvises det til Martin Eide og hans bok om VG. Det er riktig som Eide hevder, at referansen til han kommer «sent» i Alnæs' utdrag. Likevel er han omtalt som VGs historieskriver og det er lite tvilsomt at det refereres til VGs historie i det foregående. Indirekte framgår det således også at det foregående refererer seg fra han. I tillegg kommer altså henvisningen til Martin Eide under kildehenvisningen om kapittelet. Sett i lys av at det er tvil om det overhodet påligger Alnæs noen kildehenvisningsplikt, må kravet uansett anses klart oppfylt. Vår konklusjon er således at det er sitert og henvist i tråd med god skikk, også i utdraget hentet fra Eide.»

Madsen/Tøien mener øyensynlig at angivelsen av Martin Eide som «VGs historieskriver» er tilstrekkelig til å gi beskjed om at så vel de foregående som de etterfølgende avsnitt om VGs historie er hentet fra ham, og at en slik henvisning sammenholdt med den generelle henvisningen i litteraturlisten bakerst, kan bære alle sitater eller nærgående parafraser fra Eides tekst. En slik slutning er vanskelig å forstå. Den forutsetter for det første at det bare finnes *én* forfatter som har beskjeftiget seg med VGs historie, og at leseren er på det rene med dette. For det andre må slutningen bygge på en forutsetning om at hele teksten om VGs historie er hentet fra Eide, og at Alnæs ikke har ytet noe eget bidrag – i motsatt fall vil jo ikke leseren med en slik henvisningsteknikk få beskjed om når

[249] Madsen og Tøien 2004a: 15–16.

det siteres og når forfatteren bruker sine egne ord. Og for det tredje må det forutsettes at leseren forstår at teksten er Eides og ikke Alnæs' egen. Etter utvalgets oppfatning er forutsetningene helt urealistiske og dermed heller ikke riktige i dette tilfellet. Den naturlige forståelsen av henvisningen på s. 515 er at *sitatet der* er hentet fra Eides framstilling, og slik er den trolig ment også. Den generelle litteraturhenvisningen bak kan begrunnes ut fra sitatet. Rett nok kan den også bære bud om at Alnæs har hentet mer enn sitatet derfra, men verken den eller ordet «historieskriver» forteller noe om *hvilke andre tekstavsnitt* etc. som er hentet fra Eides framstilling. Som framhevet ovenfor, er det til og med vanskelig å finne fram til selv det avsnitt det uttrykkelig siteres hos Eide, ettersom sidetallshenvisningen mangler.

8.3 Eksempel 3: Liv Emma Thorsen: Det fleksible kjønn

De fire første underkapitlene i hovedkapitlet «Kvinnene kommer» (Alnæs V s. 289–298) er i all hovedsak basert på Liv Emma Thorsens bok «Det fleksible kjønn. Mentalitetsendringer i tre generasjoner bondekvinner 1920–1985» (Oslo 1993). Det dreier seg om det utitulerte innledningskapitlet (s. 289–290), «Et tidsskille» (s. 290–293), «Den vanskelige intimiteten» (s. 293–296) og «Kisten på låven» (s. 296–298). Innledningskapitlet innledes slik: «La oss se på livet til tre generasjoner bondekvinner i en bygd i Trøndelag», og alle de fire underkapitlene handler om disse. Kilden for beretningen om de tre generasjonene er ikke uttrykkelig angitt, men allerede underkapitlet på Thorsens bok bærer bud om at den er hentet derfra. En nærmere sammenholding av Alnæs' framstilling og Thorsens bok etterlater ingen tvil om at det er tilfellet. Thorsens bok finnes da også i litteraturlisten bakerst i Alnæs' bok (s. 591), under den feilaktige tittelen «Kvinnene gjør opprør» (som kan synes å være en "hybrid" av det forutgående «De unges opprør» og kapitlets egentlige tittel «Kvinnene kommer»).

Det er klare likheter mellom Alnæs' bruk av denne boken og bruken av Willy Pedersens og Martin Eides bøker, men også visse forskjeller. Den store likheten er at én enkelt framstilling benyttes som underlag for Alnæs' framstilling av et eller flere temaer som behandles i flere underkapitler etter hverandre. Videre er det også her, om enn i noen mindre grad enn i «tilfellet Eide», tale om bruk av enkeltstående setninger fra det andre verk, uten at det uttrykkelig angis at teksten er basert på en annen bok. Til forskjell fra «tilfellene Eide og Pedersen» er det imidlertid her tale om gjengivelse av én enkelt undersøkelse, og ikke et mangfold av forskjellige utvalgte eksempler. Opphavsrettslig har dette betydning på den måten at det her i første rekke blir spørsmål om det foreligger likheter i tekst og opplegg/disposisjon, og ikke om man har benyttet seg av andres eksempelutvalg.

Fra et *fagetisk* synspunkt er det problematisk at Alnæs henter praktisk talt hele sin beretning i de fire underkapitlene fra Thorsens omfattende undersøkelse, uten at dette angis nærmere. Riktignok kan det hevdes at undertittelen på Thorsens bok kombinert med den

innledende opplysningen hos Alnæs om at man skal se på livet til tre generasjoner bondekvinner i Trøndelag fra 1920 til 1985, gjør at man kan resonnere seg fram til at det er Thorsens, og ikke de øvrige bøkene på det aktuelle sted i litteraturlisten, som er underlaget her. Det må imidlertid antas at det i første rekke er de særdeles oppmerksomme leserne som vil komme på slike tanker.

Først fire sider ut i kapitlet – på s. 292 – framgår det uttrykkelig at beretningen er basert på en intervjuundersøkelse, når det sies at «Flere av kvinnene som ble intervjuet var bitre fordi de ble gående hjemme». Dette skjer etter at det allerede er gjengitt en rekke sitater fra kvinner – to av dem er blitt presentert med fornavn. Etter ni sider kan vi lese at «[de] kvinnene undersøkelsen omfattet, valgte alle partner uten at foreldrene hadde noen avgjørende innflytelse» (s. 297–298). Her henvises det til en undersøkelse. Trolig skal man være en konsentrert og trenet leser for å oppfatte at de første fire underkapitlene presenterer én og samme undersøkelse, selv om det en rekke steder henvises eksplisitt til de tre *generasjonene* kvinner. Under enhver omstendighet er faren for at en betydelig del av leserkretsen ikke oppfatter at den «historien» Alnæs forteller er hentet fra *Thorsens* undersøkelse, men legger til grunn at den er Alnæs' egen, overhengende med det opplegg som er valgt i boken. Selve formen «La oss se på …» (innledningsvis på s. 289) trekker i denne retningen. Opplegget gjør at framstillingen i de tre delkapitlene kommer i et anstrengt forhold til pkt. 28 i NESH' retningslinjer.[250] Og i alle tilfeller er ikke kravene om god henvisningsskikk i pkt. 29, om å gi mest mulig nøyaktige henvisninger til den litteratur som brukes, i form av henvisning til bestemte sider, avsnitt og kapitler, oppfylt. Det er tale om en relativt intens bruk av et forskningsarbeid, med bl.a. bruk av direkte sitater fra intervjuobjektene, og ikke kun innhenting av inspirasjon av tanker/ideer fra andre. Dermed kan man fra et forskningsetisk synspunkt ikke nøye seg med en generell henvisning til arbeidet i en litteraturliste, men må angi mer spesifikt hva man har benyttet i den aktuelle publikasjon og hvorfra. Som det har framgått ovenfor (se pkt. 6.3.5 (iv)) finnes det måter å gjøre dette på som kan vareta kravet til leservennlighet.

Et annet problem gjelder metodebruken knyttet til bruken av intervjuundersøkelser. I Alnæs' tekst finnes en rekke sitater fra Liv Emma Thorsens intervjuer. I hennes 22 sider lange kapittel 3 «Å skape sitt eget kildemateriale», drøftes blant annet intervjumetodikken selvkritisk, bl.a. med hensyn til hvordan denne typen intervjuer lett kommer til å realisere forskjellige fastlagte sjangere av typen "mødrene-slet-mest"-historier (s. 42). Thorsen reflekterer også over

[250] «Å plagiere er å stjele stoff fra andre forfatteres og forskeres arbeider og utgi det for sitt eget. Forskere som bruker eller siterer fra andres ideer, publikasjoner eller forskningsmateriale, skal oppgi sine kilder.» Se ovenfor i avsnitt 5.4.

sitatenes rolle: «De lange sitatene er også et stilistisk virkemiddel, idet jeg ønsker at leseren skal møte kvinnene gjennom deres egne ord og uttrykksmåter. Framstillingen har derfor to tekster, min og intervjupersonenes. Min oppgave har vært å forstå betydningen av det som er blitt sagt og å sette betydningene sammen i et mønster (Hastrup 1988). Sitatene er ankerfester til den virkeligheten jeg fortolker.» (s. 46). Men hun skriver også (under overskriften «Kultur har ingen fasit» (s. 39): «Intervjuet er en kilde som viser at motivene for hvorfor vi handler som vi gjør, ofte er preget av ambivalens og tvisyn. I løpet av en samtale vil motivene for handling sjelden komme i en logisk og redigert form. Fraværet av motsigelser vil snarere være *mer* mistenkelig enn mindre […] Spørsmålet blir hvordan slike motstridende utsagn skal forstås.» (s. 39–40).

I Alnæs' gjengivelse mangler all slik metodisk refleksjon. Det nevnes ikke at intervjupersonene er utstyrt med pseudonymer, og sitatene framstår som autentiske, direkte utsagn i en annen grad enn hos Thorsen. Som nevnt framgår det først fire sider ut i framstillingen at det er tale om intervjuer. På s. 295 nevnes kvinnene som «intervjupersonene». Denne bruken av andres forskningsdata er problematisk fra et fagetisk synspunkt, fordi den skjuler viktige premisser for det materialet som brukes. Dermed står den også i et anstrengt forhold til krav om vitenskapelig redelighet og sannhetsbestrebelse.[251] Det kan vanskelig hevdes at framstillinger som er rettet mot en større allmennhet unnslipper slike krav, fordi refleksjoner av denne art svekker leservennligheten. Om man bygger sin framstilling på vitenskapelig materiale, må man sørge for å klargjøre de premissene som ligger til grunn for dette materialet. Det ligger selvsagt en utfordring i å finne et grep for å gjøre dette, uten at det går på bekostning av den form man ønsker å tilstrebe, men det kan ikke være noe holdbart argument for å lempe på fagetiske krav.

Når det gjelder forholdet til *åndsverkloven*, er loven, som det har framgått foran **(**avsnitt 6.2.1) ikke til hinder for at man gjengir andres forskningsdata. I Alnæs' framstilling er det dels i første rekke tale om bruddstykker av tekstmessig likhet eller identitet i forhold til Thorsen, og dels direkte sitater fra intervjuundersøkelsene (i alt åtte i tallet). For å ta det førstnevnte først, dreier det seg i utstrakt grad om enkeltstående setninger av temmelig prosaisk karakter som «*Jentene vasket gulv, tok oppvasken, så etter småsøsken*» (Thorsen s. 56 tredje avsnitt, tredje setning) [«*De vasket gulv, tok oppvasken, passet på småsøsken*», Alnæs s. 289, siste avsnitt]. Men i noen grad er det også tale om litt lengre passasjer som i større grad synes å ha avpreg av forfatterens (Thorsen) individuelle fortellerstil «*På større garder lå alle ungdommene i*

[251] NESH 2006 pkt. 27.

skuvsenger på kjøkkenloftet, der det også sto vev, snekkerbenk og dreiebenk … Litjloftet eller kammersloftet var det etterlengtede sluttstedet hvor den unge jenta for første gang fikk et værelse for seg selv» (Thorsen s. 226 siste avsnitt) [praktisk talt ordrett gjengitt hos Alnæs s. 295 andre avsnitt, men uten den mellomliggende setning hos Thorsen, se vedlegg 8, analyseskjema C]. «*Også i den yngste generasjonen var det mange som hadde opplevd skikken med at den avdøde ble lagt på låven. Noen syntes det var en riktig skikk, som hjalp dem senere i livet når de møtte sykdom og død. Andre var blitt sjokkert da de så mennesker som hadde stått dem nær, ligge i kisten*» (Thorsen s. 239 fjerde avsnitt) [«*Også i den yngste generasjonen, altså blant de jentene som var født mellom 1941 og 1956, var det flere som hadde opplevd at de avdøde ble lagt på låven. Noen av kvinnene syntes dette var en fin skikk, som hjalp dem senere i livet når de møtte sykdom og død. Andre var blitt sjokkert da de hadde sett mennesker som hadde stått dem nær, ligge i kisten*», Alnæs s. 297 tredje avsnitt]. Når det totale antall setninger av denne karakter sammenholdes med de åtte direktesitatene fra intervjuene (se vedlegg 8), kan nok mye tale for at det samlet sett er gjengitt deler av Thorsens verk som er preget av opphavspersonens individuelle skapende innsats.[252]

Om *det* legges til grunn, vil det etter utvalgets oppfatning foreligge en opphavsrettskrenkelse. De setninger som er hentet fra Thorsens beskrivende tekst framstår ikke som sitater fra andre, og kan derfor ikke anses å være i samsvar med god skikk (åvl. § 22).[253] Sitatene fra intervjuobjektene kan ikke sies å tilfredsstille kravene til kildeangivelse i åvl. § 11 annet ledd. I samsvar med det som er anført ovenfor, gir den generelle kildeangivelsen til Thorsen bakerst ikke i tilstrekkelig grad leseren informasjon om at *sitatene* er hentet fra Thorsen bok. Kildeangivelsen kan derfor neppe sies å være i samsvar med god skikk i åndsverklovens forstand heller.

Det kan for øvrig stilles spørsmål ved om Alnæs må sies å ha tatt vernede deler av Thorsens *disposisjon*. Det er særlig kapittel 4 om «Bondens barn og arbeid» (s. 51–69) halve kapittel 5 «Den ugifte jenta og arbeid» (s. 71 og fram til s. 82 i underkapitlet «Den økonomiske arbeidskontrakten»), siste del av kapittel 9 «Omsorg er kvinners ansvar» (underkapitlet «I klemme mellom arbeid og omsorg i kapittel» s. 215–218), kapittel 10 «Avstand og nærhet» (s. 219–240), og kapittel 11 «Individ og kollektiv» (s. 241–272), Alnæs bygger sin framstilling på. Den tematiske rekkefølgen i disse avsnittene følges nær sagt uten unntak. Utvalget kan ikke se at stoffet nødvendiggjør et slikt opplegg. Det burde være andre måter å gjengi de opplysninger som framkommer i Thorsens bok. Hovedproblemet er imidlertid – også her – den manglende

[252] Jf. ovenfor i avsnitt 6.2.2.
[253] Jf. ovenfor i avsnitt 6.3.5 (ii).

tilkjennegivelsen av at det i realiteten refereres til en annen forfatters forskningsarbeid. Om *det* hadde vært tydeliggjort, kunne det vanskelig vært reist innvendinger mot at referatet følger samme kronologi som forelegget.[254] Når forelegget derimot ikke i tilstrekkelig grad synliggjøres, får framstillingen preg av å være en etterligning mer enn et referat. Opphavsrettslig kan det argumenteres for at gjengivelse av andres forskningsresultater *uten* tilkjennegivelse av opphavet, forutsetter at man velger et annet opplegg for framstillingen enn det som er valgt i forelegget. Utvalget holder derfor døren åpen for at det foreligger en opphavsrettskrenkelse også på dette punkt, uten at det synes hensiktsmessig å komme med en bombastisk konklusjon i så henseende.

8.4 Eksempel 4: Dyrvik, Fossen, Grønlie, Hovland, Nordvik, Tveite: Norsk Økonomisk Historie 1500–1970, band 1 (NØH)

Framstillingen på s. 195–212 i kapitlet «En vevnad av tre, malm og fisk» i bind II i *Historien om Norge* (heretter Alnæs II), er utvilsomt basert på deler av NØH. Underkapitlene «Merkantilismen vokser fram» og «Sølvets glans, jernets kraft» (Alnæs II s. 195–199) er basert på kapitlene 3 «Fisket 1500–1700» av Stein Tveite, 4 «Skogbruket 1500–1720» av Ståle Dyrvik og 5 «Bergverka 1500–1700» av Anders Bjarne Fossen. Kapittel 10 «Skipsfarten» av Anders Bjarne Fossen, NØH s. 101–107. Og underkapitlene «Nye byer kommer til», «Myndighetene regulerer handelen», «Hjelp i nøden, lenker i fred» og «En uslukkelig pengetørst» (Alnæs II s. 202–212) baseres på kapittel 6 «Byane og vareomsetnaden» av Anders Bjarne Fossen, NØH s. 54–72.

Utvalget har funnet i alt 75 tekststeder på sidene 195–212 som må sies å hente sitt innhold fra NØH (se vedlegg 9, analyseskjema D). Disse tekststedene kommer, med svært få unntak, i samme rekkefølge som i forelegget (NØH), med forbehold av at Alnæs, som påvist, plasserer kapitlet om handelsflåten mellom bergverk og byer.

Graden av tekstmessig likhet mellom Alnæs' framstilling og forelegget varierer (det tas naturligvis høyde for at forelegget er skrevet på nynorsk). Den tekstmessige likheten kan synes å ha en tiltakende tendens, i den forstand at Alnæs i begynnelsen av sitt kapittel i større grad velger omformuleringer enn senere i kapitlet. Men gjennomgående "tas det" én eller flere setninger, eller biter av setninger her og der. Som eksempel på bruken nevner vi her de fire første og de fem siste tekstavsnittene som synes å være "hentet" fra NØH (tekstmessig identitet kursivert i sitatet fra NØH), idet vi for øvrig viser til vedlegg 9.

[254] Jf. ovenfor i 6.4.

Alnæs (punkt 1–4)

(1) «Oppgavene for utførselen av fisk viser for eksempel at fangstene ble fordoblet mellom 1577 og 1600. I de neste femti årene ble det en ny dobling. Men etter 1670 falt snart eksporten ned til nivået fra 1600.» … (2) «Omkring 1500 brukte stort sett bøndene trevirket i skogen selv, til hus, båter og ved.» (3) «Hundre år senere var skogbruket blitt en av de viktigste eksportnæringene i landet og gav store inntekter.» (4) «Årsaken var den rivende økonomiske utviklingen i Europa på 1500-tallet … I [Nederlandene, Tyskland, og England] var skogen delvis uthogd og folk var blitt avhengig av innført trevirke. Prisen på trevirke er blant annet avhengig av fraktkostnadene … Skogen vokste ned til sjøen, det fantes havner overalt, og seiltiden fra norskekysten til Europa var kortere enn fra for eksempel østersjøhavnene.»

NØH (punkt 1–4):

(1) «Eksportoppgåvene tyder på ei dobling av fangsten frå 1577 til 1600, og *ei ny dobling* fram til 1650-åra. *Etter 1670 fall eksporten ned til nivået frå* kring *1600* att.» … (2) «*Kring* år *1500* var det i hovudsak *bøndene* som forvalta skogresursane i Norge.» … (3) «*Hundre år seinare,* kring 1600 hadde *skogbruket* blitt ei av hovud*næringane* i den norske økonomien.» … (4) «Forklaringa ligg i at dei fleste vesteuropeiske landa *på 1500-tallet* var blitt *avhengig av innført trevyrke*. Folkeauken førte til at oppdyrkinga skreid fram, og skogane, som mange stader alt var svært små, laut vike for åker og eng. Den vekslande folkemengda kravde større tilførsle av materialar, ikke minst til husbygging … Når Norge frå første stund blei hovudleverandør av trelast til det skogfattige Vest-Europa har det fleire årsaker. Den viktigste er av transportmessig art. Trevyrke er ei massevare med *låg pris* i høve til vekt og volum, og frakta kjem såleis til å innverke på prisen. I store deler av Sør-Norge stod veleigna skog like ned til sjøen, her var drivkraft til foredling av tømmeret, og her var gode *hamnar* uten nemndande isvanskar. Vegen til marknadene var kort, mindre enn halvparten av seglasen frå tilsvarende skogstrok i Østersjøen.»

Alnæs punkt 71–75:

(71) «Utviklingen i de ulike næringene i Norge mellom 1500 og 1700 artet seg som et stadig mer innfløkt vekselspill mellom økonomiske og politiske krefter. Særlig på 1600-tallet blandet myndighetene seg stadig mer inn i økonomiske forhold, samtidig som de økte sine inntekter.» (72) «Ja, mellom 1640 og 1700 tredoblet de inntektene sine i kongeriket under ett. Minst skattevekst var det i Norge. Her steg statsinntektene bare en halv gang, mens de ble firedoblet i

hertugdømmene Slesvig og Holstein.» … (73) «Den gjennomgående skatten i Norge var den såkalte leilendingsskatten. Den ble utlignet etter den gamle østnorske inndelingen i fullgarder, halvgarder og ødegarder. Dette systemet forsøkte oppkreverne å overføre til resten av landet. I praksis minte skatten mest om en fast skatt på hver enkelt gardbruker. Husmenn og andre folk utenfor gardbrukergruppen slapp stort sett å betale. Etter at Norge fikk sin første matrikkel i 1655 ble skattegrunnlaget revidert og skatten mer likelig fordelt etter størrelsen på brukene.» (74) «Utregninger har vist at danskene måtte ut med dobbelt så mye per hode i skatt som nordmennene. I begge landene betalte folk i byene like mye som folk på landsbygda, men byfolks skatteevne var trolig større, så bondebefolkningen ble i alt presset mer og bøndene i Danmark avgjort mer enn bøndene i Norge.» … (75) «Sagbruksprivilegiene av 1688 reduserte for eksempel tallet på sagbruk som skar for eksport fra 1200 til 644, og reduserte samtidig den årlige skurden fra 6,4 millioner til 3,4 millioner bord. Dette offentlige inngrepet er trolig et av de mer drastiske vi kjenner fra norsk historie, og det gjorde mye for å festne borgernes grep om varehandelen.»

NØH, punkt 71–75:

(71) «*Utviklinga i dei ulike næringane i Norge mellom 1500 og 1700 arta seg som eit stadig meir innfløkt vekselspel mellom økonomiske og politiske krefter. Særlig på 1600-tallet* blei styresmaktenes *innblanding i økonomiske forhold* ganske omfattende.» (72) «Tabell 16 syner dei årlege gjennomsnittlege statsinnkomene for dei tre viktigaste riksdelene i nokre kortare tidsrom *mellom 1640 og 1700*. Det går fram at dei *auka* kraftig i løpet av denne tida. Ser ein på dei samla årlege inntektene (Øresundstollen medrekna), vil ein finne ein auke frå noko over 1 million rd. kring 1640 til 3–4 millionar rd. i åra 1676–1700, altså ei *tredobl*ing. Men tabell 16 viser at auken fordeler seg svært ulikt på dei tre riksdelene. Inntektene i Norge auka *bare ein halv gong*, medan dei *blei* dobla i Danmark og *firedobla i hertugdøma*.» … (73) «*Den gjennomgåande skatten var den såkalla leiglendingsskatten. Han blei utligna etter den gamle aust-norske inndelinga i fullgardar, halvgardar og øydegarder, som opprekvjarne freista å overføre til resten av landet.* Men systemet inneheldt så få kategoriar at *skatten i praksis minte om* ei koppskatt, betalt med ein *fast* sum pr *gardbrukar* … I åra 1655–69 *fekk Norge sin første matrikkel*, og skylda på gardane slik ho sto oppført her danna frå no av utlikningsnøkkelen. Då skylda avspegla produksjonsverdet åt garden, innebar det at skattane vart tilmåta etter avkastinga i jordbruket.» … (74) «Rekna *pr. hovud* tok staten *dobbelt så mykje* av inntektane sine *av danskane som av nordmennene*. *I begge landa* utreidde *folk i byane forholdvis like mykje eller noko meir enn folk på landsbygda*. Men drar ein inn spørsmålet om *skatteevne*, vil

truleg reknestykket falla slik ut: *Bondebefolkninga* blei hardare *pressa* enn bybefolkninga, og *bøndene i Danmark* langt hardare *enn bøndene i Norge*.» … (75) «*Sagbruksprivilegia av 1688 reduserte talet på sagbruk som skar for eksport* i det sønnafjeldske Norge *frå 1200 til 644, og* sette *samstundes den årlege skurden* ned *frå 6,4 til 3, 4 millionar bord*. *Dette offentlege inngrepet,* som er kalle *eitt av dei* mest *drastiske i norsk* økonomisk *historie,* fekk betydelege sosiale verknader i tillegg til dei økonomiske … Sagbruksprivilegia bidrog såleis til å styrke *borgar*skapets *grep om trelast*produksjonen og ligg i forlenginga av påbodet frå 1662 om at «trelasthandelen skal hos borgerskapet aleene forblive».»

Eksemplene kan sies å være illustrerende, både for den tiltakende tendensen til tekstmessig likhet jo lenger ut i framstillingen hos Alnæs man kommer, og for den innholdsmessige likheten som preger samtlige 75 punkter. I litteraturlisten er NØH nevnt som en av de tre første framstillingene som framheves (i alfabetisk rekkefølge). Når hele oppføringen under kapitlet tas i betraktning, er NØH oppført som en av 26.

Forholdet mellom Alnæs og NØH er nok et eksempel på at Alnæs' framstilling kommer i konflikt med fagetiske normer. En så tett og intens bruk av én enkelt framstilling som det her er tale om forutsetter *i det minste* at det tydeliggjøres *hvilken* bruk som er gjort av boken, for at leseren ikke skal få inntrykk av at det som skrives er sugd av eget bryst, eventuelt at stoffet like gjerne kan være hentet fra andre forfattere. Det framstår som sterkt misvisende når NØH står oppført som én av 26 framstillinger Alnæs har bygget på i kapitlet, selv om den er nevnt blant de tre første. Uten at utvalget har undersøkt nærmere hvilken bruk som er foretatt av de øvrige forfatteres verk, kan det ikke herske tvil om at teksten på sidene 195–212, som utgjør den dominerende del av kapitlet, i all hovedsak er skrevet på grunnlag av NØH. Kartleggingen av *75 tekstavsnitt* der innholdet er hentet av NØH viser med all tydelighet dette. Til dette kommer de mange setninger som ordrett eller nesten ordrett er hentet fra NØH. Den beskjedne krediteringen av boken i litteraturlisten avspeiler ikke bruken, som med dette kommer i konflikt både med pkt. 28 og pkt. 29 i NESH' forskningsetiske retningslinjer.

Et par steder i framstillingen avviker faktaopplysninger og vurdering i Alnæs' tekst fra NØH, i tekstavsnitt som utvilsomt er bygget på NØH. På s. 200 i Alnæs sies det om andelen lønnsutgifter i kobberverkene i forhold til totale utgifter: «Ved kobberverkene i Kvikne gikk hele 67 prosent av utgiftene til disse tjenestene». I NØH s. 51 opplyses det om følgende: «I følgje Stein Tveite gjekk 32 prosent av utgiftene ved verket i Kvikne til løner i 1654, medan ved, trekol og køyring tok 61 prosent». Tallet 67 prosent har nok Alnæs tatt fra det som sies litt lengre ned på siden: «Annleis [i forhold til jernverkene] var det ved sølvverket. I 1626 gjekk 67 prosent av alle utgifter til løner der». Det er sannsynlig at Alnæs har byttet om på tallene i

NØH, og feilen må anses som et (mindre alvorlig) brudd på vitenskapens sannhetsbestrebelse, jf. NESH pkt. 27.

På s. 207 tredje avsnitt i Alnæs er det en meningsforskjell i forhold til behandlingen av det tilsvarende temaet i NØH. Hos Alnæs heter det: «1669 var et godt kornår i Danmark, og fordi regjeringen fryktet at det kunne bli vanskelig å få solgt alt kornet innenlands, satte den opp korntollen. Det betydde at importen av dansk korn steg i Norge, særlig sønnafjells, og her fikk faktisk dansk brødkorn monopol. Til Vestlandet og Nord-Norge fortsatte det å komme kornskuter fra England og Russland, men særlig på Vestlandet økte også den danske andelen». NØH: «1669 var eit svært godt kornår i Danmark. Regjeringa ottast avsetningsvanskar og heva tollen på utenlandsk korn frå 8–9 til 48 skilling tønna. Følgja blei at innførsla av framandt korn fall sterkt (tabell 15). Men det er vanskeleg å kontrollere om det i staden kom større mengder dansk korn til det sønnafjelske i åra etter. For Bergens vedkommende skjedde det i alle høve ikkje. Den samla importen i byen fall med 31 prosent i 1670 i høve til 1669». Likheten mellom Alnæs' første setning og de to første setningene i NØH tyder på at Alnæs, i hvert fall delvis, har bygget på NØH i dette avsnittet. Meningsforskjellen kan enten skyldes at Alnæs har feillest det som står i NØH eller at han har bygget på andre data/annen litteratur enn NØH. Den mangelfulle kildehenvisningen hos Alnæs vanskeliggjør etterprøvbarheten av hva som har vært tilfellet her.

Opphavsrettslig kan det for det første stilles spørsmål ved den *tekstmessige* likheten mellom framstillingene. Samlet sett er det mange steder tekstmessig identitet eller stor grad av likhet. Spørsmålet er om de aktuelle tekstutdragene i NØH kan sies å ha verkshøyde, slik at bruken forutsetter samtykke eller grunnlag i åndsverkloven. På den ene siden er framstillingen svært faktaorientert, hvilket kan tilsi begrensede variasjonsmuligheter for den språklige gjengivelsen. Som eksempel kan nevnes setningen som er gjengitt ovenfor: «1669 var eit svært godt kornår i Danmark». På den annen side kan nettopp det forhold at Alnæs i visse deler av framstillingen, og særlig i begynnelsen av kapitlet, velger *omskrivinger*, tale for at det er godt med variasjonsmuligheter også for framstilling av dette stoffet, hvilket er et argument *for* verkshøyde. Det relativt store omfanget av tekstlinjer i NØH som er kopiert eller sterkt etterlignet i Alnæs, trekker, etter utvalgets oppfatning, i retning av at bruken er i strid med åndsverkloven.

I tillegg til den tekstmessige likhet er for det andre likheten i opplegg og disposisjon påfallende. Innholdet i Alnæs s. 195–212 kommer nær sagt punkt for punkt i samme rekkefølge som det tilsvarende innhold i NØH. Det eneste unntak av betydning er som nevnt at Alnæs plasserer sitt kapittel om den norske handelsflåten i midten av sin framstilling, mens den i

forelegget kommer til slutt av de kapitler Alnæs' framstilling bygger på. Men også innen dette kapitlet følges opplegget i NØH tett. Naturligvis er Alnæs' framstilling mer komprimert, slik at mye stoff utelates – den har med andre ord preg av å være en «kortversjon». Men opplegget er like fullt lett gjenkjennelig. I en viss utstrekning kan opplegget sies å være bestemt av tidskronologien, men utvalget har vanskelig for å se at en gjengivelse av innholdet i NØH forutsetter så stor grad av slavisk etterligning av den temamessige rekkefølgen. I hvert fall etterlater *kombinasjonen* av bruken av tekst og disposisjon/opplegg et klart inntrykk av at det foreligger en etterligning av NØH qua åndsverk. Samtidig kan bruken ikke hjemles i sitatretten, idet det ikke noe sted framgår at passasjene med tekstmessig identitet eller likhet er sitater.[255]

8.5 Eksempel 5: Astor Furseth: Vargtid – og andre historier frå fortida

I kapitlene «Skjebner og mennesker i ny tid» og «Demonenes rike» i *Historien om Norge*, bind II, forteller Alnæs to historier om kvinneskjebner fra 1600-tallet, der «hovedkilden» ifølge opplysningene i litteraturlisten bak, er Astor Furseths bok Vargtid.

I underkapitlene «En soldat vender hjem» (s. 283–288), «En jente å danse med» (s. 288–290), «Barnedrapet» (s. 290–292), og «Dommen» (s. 292–300), i «Skjebner og mennesker i ny tid», forteller Alnæs historien om soldaten Nils Lauritsen Rem og tjenestejenta Anne Olufsdatter Omenås fra Valldalen i Sunnmøre. De to har et kjæresteforhold, Anne blir gravid, hun skjuler graviditeten, også for Nils, føder et barn – sannsynligvis dødfødt – i hemmelighet. Hun kaster det (altså sannsynligvis) døde spedbarnet i elva, liket blir funnet, Anne blir forhørt, hun tilstår, blir dømt og henrettet mens barnefaren Nils slipper billig fra det hele. Den samme historien, om enn mer utførlig fortalt, gjenfinnes hos Furseth s. 63–83 (i kapitlet «Tenestekvinner over heile vår jord roper gjennom din munn»).[256]

Underkapitlet «Marit Bjørdals mangeårige mareritt» (Alnæs II s. 316–321), i «Demonenes rike», omhandler historien om bondekona Marit Bjørdal fra Hellesylt på Sunnmøre, som i 1664 ble brent som heks. Historien fortelles av Furseth på s. 21–51 (i kapitlet «Vargtid»).

I disse historiene benytter Alnæs i relativt liten grad samme språklige formuleringer som i forelegget – historiene gjenfortelles i hovedsak med egne ord, se nærmere vedlegg 10, analyseskjemasett E, om graden av språklig likhet og identitet. Stort sett følger Alnæs den samme gangen i historiene som hos Furseth har et kronologisk tidsforløp. Han gjør seg også

[255] Jf. ovenfor.
[256] Jf. Hustad 2003.

mange av de samme betraktningene, og Furseth har åpenbart forsynt Alnæs både med realopplysninger og særlige poenger. I historien om Nils og Anne har Alnæs imidlertid med stoff som ikke er dekket av Furseth. Han skriver blant annet om krigen i Bohuslän som Nils deltar i (s. 284–285), og har noen generelle betraktninger om rettslivet og forskjellige embetsmannsroller i Norge (s. 295). Lite av dette stoffet er hentet fra Furseth. Det er derfor grunnlag for å hevde at historien om Nils og Anne i noen grad er mer enn en gjenfortelling av Furseths historie. Historien om Marit Bjørdal inneholder tilsynelatende mindre grad av «eget stoff», og har mer preg av ren gjenfortelling. Gjenfortellingene av begge historiene bærer imidlertid preg av Alnæs' solide evner som romanforfatter, f.eks. ved stadig perspektivskifte, ved formuleringer som «Vanære, skam. Er det ikke bedre å dø!» (s. 290) og ved å la hele historien om Nils og Anne avsluttes med «Der hever han øksa» (s. 300).

I motsetning til hva som er tilfellet i de øvrige eksemplene utvalget har tatt for seg, angir Alnæs her i noen grad *hvilken bruk* han har gjort av forelegget, gjennom opplysningen i litteraturlisten bak i boken om at Furseths bok er «hovedkilden til historiene om Anne Omenås og Marit Bjørdal» (s. 529). Dette sikrer etterprøvbarheten av framstillingens forhold til forelegget i langt større grad enn det som er tilfellet i de øvrige eksemplene, og medfører at det ikke er samme grunnlag for å hevde at det foreligger plagiat i fagetisk forstand.[257] Det angis imidlertid ikke *hvor* i Furseths framstilling man finner disse historiene.[258] Videre kan det hevdes at den sentrale betydningen Furseths bok har for Alnæs' fortellinger burde tilsi at *forfatteren* ble kreditert på en mer framtredende plass i framstillingen.[259] Det kan også innvendes at uttrykket «hovedkilde» er noe vagt som angivelse av *hvilken bruk* som er foretatt, f.eks. i forhold til egne funn. Det er imidlertid nokså åpenbart at Alnæs ikke bygger på primærkilder i den utstrekning han gjenforteller historiene hos Furseth, og ett sted (s. 297) siterer han åpenbart Furseths språklige bearbeiding av primærkilden (stiftsamtmann Laurits Linedovs godkjenning av dommen mot Anne) uten at dette nærmere framgår. Sitatet framstår derfor i sin sammenheng som Alnæs' eget kildefunn, hvilket er kritikkverdig. Henvisningen til historien om Marit Bjørdal finnes for øvrig strengt tatt på galt sted i litteraturlisten, under kapitteloverskriften «Skjebner og mennesker i ny tid» i stedet for «Demonenes rike».

Det kan også reises visse andre fagetiske innvendinger mot Alnæs' bruk av Furseths bok. Det er blant annet betenkelig at Alnæs i to tilfeller i historien om Nils og Anne uttrykker seg mindre nyansert enn Furseth om etisk følsomme spørsmål: Hos Alnæs framstår det som

[257] NESH 2006 pkt. 28.
[258] Jf. NESH 2006 pkt. 30.
[259] Jf. ovenfor i 6.3.5 (iv).

mer sannsynlig at Anne har tatt livet av et levende spedbarn enn hva som er tilfellet hos Furseth. Blant annet velger Alnæs å la hele det aktuelle underkapitlet hete «BARNEDRAPET» (s. 290). Dessuten framstiller Alnæs det som «skjebnesvangert» at Anne svarer «ja» når hun blir spurt om hun ville ha drept barnet hvis det var levende født. Furseth gjør et betydelig poeng av at dette svaret rettslig sett var uten betydning for dom og straffeutmåling. Alnæs nevner riktignok dette juridiske poenget i forbifarten senere i framstillingen, men det rokker neppe ved den forestilling hos leseren om det «skjebnesvangre» ved svaret som alt er etablert. Av Furseths framstilling framgår det (s. 86) at historien om Anne Omenås fremdeles lever videre i den kollektive erindring i Valldalen. Også i lys av dette, er det betenkelig at Alnæs justerer Furseths historie i en retning hvor Anne faktisk *er* barnemorderske og hvor hennes svar på et hypotetisk spørsmål fra fogden trolig tillegges sterkere betydning enn kildene gir grunnlag for.

Også noen andre manglende nyanseringer kan kritiseres: På s. 290 fortelles om en mann «fra Andersgården» i 1682 mens Furseth presiserer at Andersgården er *dagens* navn på denne gården. Furseth tar et visst kildekritisk forbehold med hensyn til Nils' sykdom. Det gjør ikke Alnæs (s. 288). Alnæs slår på s. 295 fast at Nils ble dømt til en bot på to og en halv daler på tinget, mens Furseth formulerer seg annerledes og mindre sikkert («Det ser ikkje ut som om Nils fekk noko staff, anna enn at futen (på saketinget) sikra seg den løna Nils hadde til gode på Omenås: årsfortenesta på to og ein halv riksdalar», s. 82). I historien om Marit Bjørdal fastslår Alnæs at Marit beskyldte grannen Johannes for å ha tatt Eufemias sykdom fra en annen kvinne nede i dalen og kastet den på Eufemia (s. 318). Hos Furseth er det intet belegg for å *fastslå* dette – tvert imot sier han «At ho verkelig samstundes hadde prøvd å leggje skulda på grannen Johannes, har vi berre Laurits Maråks slarkande vitnemål om».[260]

Endelig har Alnæs etter all sannsynlighet diktet opp ordlyden i Annes tilståelse på s. 291. Noen slik gjengivelse (på nynorsk med dialektmarkøren «ungjen») finnes ikke hos Furseth, og neppe heller i tingboka.

Hvorvidt Alnæs' bruk av Furseths bok er en *opphavsrettskrenkelse*, er etter utvalgets oppfatning nokså tvilsomt. Det er grunn til å understreke at Furseths historie verken er eller framstår som fiction, idet han pretenderer å beskrive et faktisk hendelsesforløp med belegg i primærkilder. Dette innebærer at han ikke har opphavsrett til historiens «plot» slik han kunne ha hatt dersom dette hadde vært, og hadde framstått som, en oppdiktet historie.[261] Det betyr at Alnæs i hvert fall står fritt til å fortelle den samme historien basert på egne primærkilder. Når Alnæs neppe kan sies å gjøre dette, men i hovedsak har basert seg på Furseths framstilling, blir

[260] NESH 2006 pkt. 28; mindre brudd.
[261] Se ovenfor i 6.2.1.

det spørsmål om han på en ulovlig måte kan sies å ha benyttet vernede trekk i denne framstillingen.

Som nevnt ovenfor må nok Alnæs sies å følge den samme «gangen» i de to historiene som fortelles som Furseth. I så henseende er det nok likevel noe større avvik i historien om Nils og Anne, der Alnæs som nevnt fletter inn stoff som ikke er dekket hos Furseth, enn i historien om Marit Bjørdal. Utvalget er likevel i tvil om det disposisjonsmessige opplegg i Furseths framstilling kan ha opphavsrettslig vern, idet Furseth i all hovedsak følger en logisk tidskronologi. Til dette kommer at Alnæs tross alt uttrykkelig sier at Furseths bok er hovedkilden for disse to historiene. Selv om angivelsen av hvilken bruk som er gjort av boken kunne vært tydeligere, bør det kunne hevdes at angivelsen er tilstrekkelig til at Alnæs' framstilling framstår som en *gjenfortelling* av Furseth, og ikke som en *etterligning*.[262]

Spørsmålet er i så fall om det her er tale om en gjenfortelling med egne ord som går klar av opphavsretten, eller om det må sies å foreligge en krenkelse av Furseths opphavsrett til egen *tekst*. Utvalget ser det som opplagt at de små setningsbitene i Furseths historie om Nils og Anne der det er tekstmessig likhet eller identitet med Alnæs (se vedlegg 10) ikke har verkshøyde, når det bortses fra sitatet fra stiftsamtmann Laurits Linedovs godkjenning av dommen mot Anne. Noe mer tvil kan det være om de formuleringer som er brukt i historien om Marit Bjørdal, men også her kan det hevdes at angivelsen av Furseths bok som *hovedkilde* for Alnæs' framstilling, medfører at denne framstillingen mer framstår som en (lovlig) gjenfortelling enn som en etterligning av Furseths tekst.

I sitatet fra stiftsamtmann Linedov må Furseth antas å ha foretatt en betydelig bearbeiding av originalteksten. Om Furseths bidrag kan sies å være resultat av selvstendig skapende innsats, slik at terskelen for verkshøyde er overskredet, er ikke opplagt, men skal heller ikke helt utelukkes. I fall den er det, er det – i overensstemmelse med hva som ble sagt ovenfor – tvilsomt om kildeangivelsen hos Alnæs kan sies å oppfylle kravet om god skikk, jf. åvl. § 3 og § 11 annet ledd. På dette punkt kommer angivelsen av Furseths bok som «hovedkilde» til kort, idet den ikke er presis nok til å angi at det er Furseth – og ikke Alnæs selv – som har gitt sitatet den moderne språkdrakt det framstår i.

Konklusjonen etter dette er at det kan reises enkelte innvendinger mot Alnæs' bruk av Furseths bok fra et fagetisk synspunkt, men at det er mer tvilsomt om bruken innebærer et brudd på opphavsretten, og at det i så henseende i første rekke er Alnæs' bruk av sitatet fra stiftsamtmann Linedov, i Furseths språkdrakt, som står «i faresonen».

---

[262] Se ovenfor i 6.4.

8.6 Eksempel 6: Øystein Rian: Den nye begynnelsen, Aschehougs Norgeshistorie 1520–1660

I underkapitlet «Kongens styrende hånd» i kapitlet «Kristians tid» i Alnæs II, har Alnæs på s. 243 et sitat fra enker av menn som var falt under Kalmarkrigen, og som kom til Oslo domkapittel og ville gifte seg igjen (se vedlegg 11, analyseskjema F). Sitatet er svært likt det som er satt i ramme i Rians framstilling i AN s. 148. Dette framgår ikke hos Alnæs på annen måte enn at han i litteraturlisten under overskriften «Andre samleverk» på s. 520 oppgir at han har «hatt glede av tre bind av den nye Aschehougs Norgeshistorie», deriblant Øystein Rians Den nye begynnelsen 1520–1660 fra 1995.

Som Rian selv har oppgitt, har han til grunn for det «sitat» som er satt i rammen på s. 148 gått gjennom primærkilden og trukket ut de kvinnene som vitnet om sine drepte menn, i alt sju menn, og i noen grad modernisert ord og grammatiske former.

Etter utvalgets oppfatning blir de fagetiske og de juridiske (opphavsrettslige) vurderingene i dette tilfellet langt på vei sammenfallende, om man kommer til det resultat at Rians sammenstilling og språklige bearbeiding av primærkilden har verkshøyde. Utvalget har ikke hatt tilgang til primærkilden, men vil ut fra de opplysninger Rian har gitt, sammenholdt med teksten slik den framgår i forelegget, bemerke at det framstår som sannsynlig at Rians sammenstilling og bearbeiding av primærkildematerialet er resultat av individuell, skapende virksomhet.

Angivelsen av Rian i litteraturlisten, med opplysningen om at Alnæs har hatt «glede» av denne boken, er etter utvalgets oppfatning utilstrekkelig som angivelse av at sitatet på s. 243 er hentet fra Rian. At man har hatt glede av en bok er langt fra ensbetydende med at man gjengir funn fra primærkilder i den språkdrakt bokens forfatter har gitt dem. Slik bruk forutsetter en mer spesifikk angivelse – hvis ikke framstår sitatet lett som ens egen bearbeiding av primærkilden. En slik bruk er ikke i overensstemmelse med fagetiske normer, og kan heller ikke anses for å være i samsvar med god skikk i åndsverklovens forstand (åvl. § 22).[263]

Et tilleggsproblem er at sitatet på s. 243 ikke er *helt* identisk med Rians tekst. Om Alnæs hadde angitt at sitatet var hentet fra Rian, ville et helt ordrett sitat være i samsvar både med fagetiske normer og kravet om god skikk i åvl. § 22. Men her har Alnæs foretatt visse endringer, se nærmere i vedlegg 11. Det er ikke tale om svært omfattende endringer, men de som finnes er likevel av en slik art at de i noen grad endrer karakteren av Rians «sitat», både

[263] Det fagetiske problemet ligger både i manglende kreditering, det feilaktige inntrykk som skapes av at man selv har drevet kildegransking, og at den manglende litteraturhenvisningen gjør det vanskelig å etterspore det *historiske* kildematerialet. Det juridiske problemet ligger i den manglende kreditering.

ved at det foretas språklige moderniseringer og at Alnæs utelater en setning (den om Halvor Skier). Dersom Alnæs hadde angitt at sitatet var hentet fra Rian, slik han burde ha gjort, ville sitatet derfor likevel vært problematisk, både fagetisk og opphavsrettslig.

8.7 Ekskurs: Billedbruken i Under fremmed styre. Historien om Norge, bind II

Som nevnt ovenfor i 6.6 har utvalget foretatt en liten undersøkelse av opplysningene til billedbruken i Alnæs II, se listen i vedlegg 12, analyseskjema G. Undersøkelsen gir intet grunnlag for å trekke slutninger om lovligheten av billedbruken, idet vi verken har undersøkt om den er klarert med eventuelle rettighetshavere – og hvilke betingelser som måtte være knyttet til dette – eller om vernetiden for de enkelte bildene (dvs. både qua fotografi og qua kunstverk) er utløpt. Den generelle observasjon er imidlertid at det gis sparsomt med relevante opplysninger. Listen i vedlegg 12 taler i så henseende for seg selv.

8.8 Oppsummerende betraktninger

De ovenstående vurderinger gir grunnlag for noen oppsummerende betraktninger om hvilke problemer de utvalgte eksemplene fra *Historien om Norge* reiser, og hvordan de kan og bør løses. Hovedhensikten med den gjennomgangen som her har vært foretatt er å bruke eksemplene fra *Historien om Norge* til å løse framtidige problemer knyttet til bruk av andres arbeider i allmenne historiske framstillinger. Utvalget vil i den forbindelse særlig peke på følgende problemer som har blitt avdekket i det foregående:

(1) Bruk av ett (hoved-)forelegg ved behandlingen av et tema

Et gjennomgående trekk i eksemplene 1–5 ovenfor (eksempel 6 gjelder bare et enkeltstående sitat) er at Alnæs benytter én hovedkilde for behandlingen av et tema, eller noen nærstående temaer. Fra denne hovedkilden henter han brorparten av stoffet/opplysningene/eksemplene i sin framstilling. Dette i seg selv er ikke nødvendigvis i strid med fagetiske eller rettslige normer. Men framgangsmåten byr på flere utfordringer som må overveies før man velger å bruke den.

Om den brukes *konsekvent* kan framstillingen lett få et preg av å være en kompilasjon av andres arbeider. Dette bør i sin alminnelighet unngås. Det skal presiseres at den foregående undersøkelse ikke gir grunnlag for å trekke en slik slutning når det gjelder *Historien om Norge* som sådan. Men den avdekker en viss tendens i denne retningen som i hvert fall gir grunn til påpasselighet fra forfatters og forlags side.

At framgangsmåten *kan* skape problemer for den *faglige etterrettelighet*,[264] og at den står i et anstrengt forhold til alminnelige vitenskapelige krav til *faglighet*,[265] burde være selvsagt.

Videre stiller framgangsmåten strenge krav til *synliggjøring* av den bruk som gjøres av det andre arbeidet, jf. nedenfor i pkt. 2. En helt generell angivelse av arbeidet i litteraturlisten bakerst, sammen med en rekke andre arbeider, vil sjelden oppfylle fagetiske og juridiske krav til synliggjøring i et slikt tilfelle.[266]

Og i det hele tatt bør det vises tilbakeholdenhet med å benytte *teksten* i forelegget (se nærmere nedenfor i pkt. 3). Om det siteres fra én forfatter over flere sider, står man i fare for å overtre grensene for det lovlige sitat, idet sitatbruken lett vil framstå som snylting på andres arbeider.[267] Og bruk av andres tekst uten at det markeres for sitat, er uakseptabelt både fagetisk og etter åndsverkloven. Om forfatteren fristiller seg helt fra teksten i forelegget, øker på den annen side faren for feil ved gjengivelsen av stoffet.[268] Det oppstår med andre ord flere dilemmaer ved bruk av ett forelegg ved behandlingen av et tema, som det er viktig at så vel forfatter som forlag er klar over.

(2) Manglende synliggjøring av kildebruken

Flere av så vel de fagetiske som de opphavsrettslige problemene som er påpekt i gjennomgåelsen ovenfor kunne vært løst ved en betydelig større grad av synliggjøring av måten andres arbeider er brukt på i Alnæs' framstilling. Problemene med bruk av Pedersens og Eides "eksempelsamlinger", Thorsens undersøkelse og disposisjonen i NØH, og sitatene fra "bearbeidede primærkilder" hos Furseth og Rian, kunne i stor grad vært avhjulpet med en klar og spesifikk angivelse av hvor stoffet var hentet fra. Det samme gjelder de steder der det er tekstmessig likhet med forelegget, selv om det på dette punkt oppstår en del andre vanskeligheter (se ovenfor i pkt. 1 og nedenfor i pkt. 3).

(3) Tekstmessig likhet med forelegget

Som det har vært påpekt i gjennomgåelsen ligger Alnæs' framstilling flere steder svært tett på originalteksten, uten at dette framgår på annen måte enn ved en helt generell litteraturangivelse bak i litteraturlisten. Spesielt gjelder dette eksempel 2 (Eide) og eksempel 4 (NØH), samt intervjuuttalelsene i eksempel 1 (Pedersen) og eksempel 3 (Thorsen). Her finnes det flere

[264] Jf. NESH 2006 pkt. 27.
[265] Jf. Myhre 2004a.
[266] Se nærmere i kap. 5 og 6.3.5 (iv).
[267] Se ovenfor i 6.3.5 (i).
[268] Se ovenfor i 6.3.5 (i).

tilfeller av det som etter utvalgets oppfatning må betegnes som tekstplagiat, både i fagetisk og opphavsrettslig forstand. Særlig i de to sistnevnte tilfellene kunne problemet vært avhjulpet av en synliggjøring av kilden, idet intervjuuttalelsene allerede framstår som sitater. Problemene i de tilfellene der gjengivelsen mer framstår som avskrift eller tett parafrasering av de andre forfatternes egne uttalelser, kunne i noen grad vært løst ved at gjengivelsen framsto som sitat med kildeangivelse. Alternativet er å benytte omskrivinger, slik som det i stor grad er gjort ved gjenfortellingen av de to historiene fra Furseths Vargtid (eksempel 5).

(4) Forholdet primærkilde/sekundærkilde

Det er verken fagetisk eller juridisk noe i veien for at man finner fram til primærkilder – enten i betydningen historisk kildemateriale eller annen litteratur – ved hjelp av sekundærlitteratur. Rent fagetisk bør man imidlertid henvise til sekundærlitteraturen i den utstrekning denne benyttes som underlag for primærkilden.[269] Juridisk sett oppstår det en plikt til angivelse av sekundærlitteraturen i den utstrekning man benytter vernede trekk ved sekundærlitteraturen qua åndsverk. I gjennomgåelsen er det avdekket særlig to problemer i så henseende – manglende henvisning til bruk av andre forfatteres eksempelutvalg (eksempel 1 og 2), og manglende identifisering av sekundærkildens vitnesbyrd fra tredjepersoner (intervjuobjektene i eksempel 1 og 3, stiftsamtmannens godkjenning i eksempel 5 og "enkesitatet" i eksempel 6). Det ligger i problemenes natur at de kan løses ved spesifikke henvisninger til sekundærkilden.

(5) Feilaktig gjengivelse av forelegget

I noen grad er det i gjennomgåelsen ovenfor avdekket avvik i Alnæs' framstilling i forhold til forelegget, selv om det utvilsomt bygges på dette. Dels er det språklige avvik ved sitater (se særlig eksempel 1, 2 og 6) som i noen grad endrer meningsinnholdet. Dels er det innholdsmessige avvik (særlig eksempel 3, 4 og 5). Slike avvik er problematiske både fra et fagetisk og et juridisk synspunkt, i sistnevnte forstand i den utstrekning verkets karakter endres eller forringes, eller gjengivelsen er krenkende for opphavsmannens eller verkets anseelse. Problemene kan bare løses ved grundigere og mer møysommelig arbeid.

(6) Manglende metodisk refleksjon

Nokså gjennomgående i eksemplene ovenfor "overtar" Alnæs kildene fra forelegget uten å problematisere kildebruken nærmere. Dette kan forklares med ambisjoner og målgruppe, men

[269] Jf. NESH 2006 pkt. 29, se særlig første avsnitt siste setning om at den enkelte forfatter og forsker må omgås både primært og sekundært kildemateriale med redelighet.

kan like fullt være problematisk. Særlig gjelder dette når en større undersøkelse eller studium systematisk benyttes som grunnlag for egen "historiefortelling", slik det er tale om i eksempel 3, se nærmere ved behandlingen av dette eksemplet. Unnlatelse av å ta opp de metodeproblemene som ligger til grunn for det kildemateriale man benytter kan komme konflikt med fagetiske krav til redelighet, og vil kunne komme i konflikt med åndsverkloven i den utstrekning vernede trekk ved åndsverket gjengis, og gjengivelsen kan sies å krenke verkets eller opphavsmannens anseelse.

9. Hvordan belegges sitater?

Utvalget har gjennomført en undersøkelse av kilde- og litteraturhenvisning knyttet til sitater i siste bind av *Historien om Norge* (Alnæs 2000) og gjennomført noen mindre, sammenliknende undersøkelser av et utdrag fra siste bind av *Aschehougs Norgeshistorie,*[270] samt til utdrag av to biografier.[271] "Protokoller" fra undersøkelsene er gjengitt som vedlegg 13–16.

9.1 Innledning: Kildebruk og hensynene til forfattere og lesere

Hovedoppmerksomheten i de offentlige debattene rundt kildebruk i *Historien om Norge* har, som nevnt innledningsvis i utredningen, vært rettet mot parafrasering og avskrift fra ulike forfatteres verk uten at disse forfatterne er blitt kreditert på en akseptabel måte. Også kildebrukutvalget har, i samsvar med sitt mandat lagt betydelig vekt på dette temaet, hvor en kan si at hovedhensynet gjelder den benyttede *forfatteren* og respekten for dennes åndsverk.

Med Ottar Grepstads artikkel «Historien om Norge: den andre historia»[272] ble oppmerksomheten forflyttet mot generelt slurv i kildehenvisnings-/angivelsessystemet, og dermed blir også hensynet til *leseren* sentralt: Enhver utgiver av en seriøs, faglitterær publikasjon har, slik utvalget har vært inne på ovenfor, et ansvar for å legge til rette for at leserne på egenhånd kan finne fram til bokas kilder. Dette gjelder altså ikke bare vitenskapelige publikasjoner, men også slike som gjerne betegnes som "allmenne" eller "populærvitenskapelige". I en nyere, retorisk studie av både allmenne og vitenskapelige historietekster er således "Jeg er elskverdig overfor mine lesere" betraktet som en viktig og svært alminnelg indirekte ytring som hører inn under det retoriske "bevismidlet" etos.[273] Den tillitvekkende elskverdigheten utøves for en stor del ved å gi ordentlige kildehenvisninger.

Ved bruk av *sitater* bør hensynet *både* til leseren og til opphavsmannen veie tungt: Det må gjøres klart hvem som har ytret det siterte – ev. framskaffet sitatet – og det bør opplyses hvor sitatet er hentet fra, slik at den nysgjerrige leser kan finne den aktuelle litteraturen, men også slik at *den kildekritiske leseren* skal kunne sjekke om sitatet er korrekt gjengitt. I vitenskapelig litteratur er reglene for sitatbruk enkle, selv om den tekniske henvisningspraksis

[270] «Tvil og tro» og «Marked mot stat – individ mot samfunn» i Benum 1998: 1–138.
[271] «Karl Evang som biografisk emne» og «Del I. Karl Evangs læreår» i Nordby 1989 13–49; og utdrag av 1. bind av Dahls Quisling-biografi, Dahl 1991: 9–50.
[272] Grepstad 2004.
[273] Tønnesson 2004.

varierer: Ethvert sitat skal belegges med kilde (primærkilde eller litteratur), og kilden skal enten oppgis på internasjonalt akseptabelt vis i en litteraturliste, i en fotnote eller begge deler.

I faglitteratur skrevet for andre enn fagfeller, altså allmennrettede framstillinger, vil særlig to hensyn gjelde som står i motsetning til dem som er nevnt: For det første kan mange tenkes å oppleve en bok eller en artikkel som tyngre å lese dersom brødteksten brytes opp med fotnotetegn eller – særlig – med henvisningsparenteser av typen "(NN 2005: 43)". Dette kan tale for at utgiveren enten utelater slike henvisninger eller finner andre måter å henvise på – det mest aktuelle vil ofte være metoden med å gi samlede henvisningslister bakerst, hvor det vises til en gruppe av ord i brødteksten. Det må imidlertid understrekes at utvalget ikke har lykkes i å finne forskning som dokumenterer at fotnotetegn i tekst går ut over lesbarhet. For det andre vil både forfattere og lesere ønske en viss *stilistisk variasjon* i løpende tekst, og dette hensynet kan tale mot en uniform henvisningsmåte. Dette gjelder både generelt og særskilt for sitatbruk, som altså er det vi skal ta opp i det følgende.

9.1.2 Hvorfor sitere?

Også sitater er selvsagt virkemidler for *stilistisk variasjon*. Det "stilistiske" behøver imidlertid ikke være noe overflatefenomen: Etter at teoriene om "intertekstualitet" ble lansert for noen generasjoner siden, har det vært vanlig å se på enhver tekst som en vev av ulike andre tekster. Særlig i skjønnlitteraturforskning, men også i utforskning av sakprosa, taler man nå ofte om "flerstemmighet" i framstillingen.[274] Ved å sitere andre, samtidige forfattere – herunder forskere – kan vi *gjøre flerstemmigheten tydelig*. Når det siteres, er det ikke forfatteren selv (eller institusjonen), men stemmene til andre personer eller institusjoner som "høres". Sitater kan både brukes for å gi tyngde og autoritet til egne synspunkter og til å gjengi synspunkter man tar større eller mindre avstand fra. De kan *styrke en tendens i framstillingen*, enten det er medspillere eller motspillere som siteres, og de kan på en subtil måte *egge leseren til å stille spørsmål*, særlig dersom de har en uttrykksmåte som virker fremmed, slik det ofte er tilfelle med historiske sitater. Et kapittel i annet bind av Karsten Alnæs' norgeshistorie åpner for eksempel slik:

> «Dem, min allerkjæreste herre, hilser jeg, Margareta inderlig med Gud. Sier jeg til Dem, at jeg har det bare bra. Gud la meg høre det samme fra Dem.»

[274] En god oversikt over intertekstualitetens forskningshistorie finnes i Allen 2000. Om begrepet "flerstemmighet" i vitenskapsformidling, se Tønnesson 2001: 56–62.

> Den unge dronningen titter gjennom gluggene fra steinrommet på Akershus og ut i den regntunge oktobermorgenen mens hun dikterer brevet.»[275]

Sitatet fra den kommende skandinaviske dronning Margrete bidrar dels til å styrke en underliggende norm eller tendens i framstillingen: Enkeltpersoner er viktige for historiens gang, og deres følelser er viktige for å forklare handlingene deres . Dels reiser sitatet spørsmål hos den våkne leseren: Hvem skrev Margrete dette til? Var dette med «min allerkjæreste herre» bare en tom frase, eller dekket den mer intime følelser? Og så videre. [276] Sitatet fra Margrethe bidrar også til å gi framstillingen *tidskoloritt.* I eksemplet er det valgt en sterkt modernisert språkdrakt, men forskjellen i setningsbygning og uttrykksmåte ellers bidrar likevel til å gi et fortidig og litt fremmed inntrykk. Sitater i historiske framstillinger for allmennheten kan dessuten tilby leseren «en *smakebit på arkivets gulnede papir* som kan gi litt av den "kildekribling" mange historikere trolig har som en viktig drivkraft for sine arkivstudier».[277] Når Margrete-sitatet også gjentas i en fotografisk gjengivelse av håndskriftet – samt i billedteksten til denne – er det nettopp denne funksjonen som styrkes.[278]

Mange av de funksjonene vi har pekt på ovenfor vil tale for en hyppig bruk av sitater, ikke minst i allmennhistoriske framstillinger. Men selvsagt kan også en tekst ha for mange sitater: Mengden kan gå ut over flyten, og forfatterens egen stemme kommer ikke i tilstrekkelig grad til orde. Men sitater med sitattegn gir anledning til å kreditere de siterte på en tydelig måte – forfatteren betaler tilbake sin gjeld, slik vi refererte Eco i kapittel 5.6, og leseren kan få hjelp til å finne fram til de omgivelsene som sitatene er hentet fra. I hvilken grad utnyttes denne anledningen i de framstillingene vi har undersøkt?

9.2 Sitatene i Femti rike år

I *Femti rike år, Historien om Norge,* bind V, presenteres leseren for et høyt antall sitater – og vi har undersøkt hvordan de belegges.[279] Variasjonen er så vidt stor at de ulike variantene kan tenkes systematisert på flere ulike måter. I det følgende legger vi for det første vekt på hvorvidt publikasjonen det er sitert fra[280] finnes i litteraturlisten. I visse tilfeller oppfatter vi det som

---

[275] Alnæs 1997: 58.
[276] Sitatenes spørsmåls-eggende og tendensbærende egenskaper er undersøkt i Tønnesson 2004: 439–449.
[277] Tønnesson 2004: 439. Vår kursivering.
[278] Alnæs 1997: 62. Det er for øvrig sterke avvik mellom ordlyden i bildetekstens og brødtekstens sitering (s. 58 vs s. 62), noe som svekker sitatets autentisitet og dermed kanskje også framstillingens troverdighet hos den grundige leser.
[279] En del nærgående parafraser er tatt med i det vedlagte analyseskjemaet, men de er ikke tatt hensyn til i undersøkelsen. I undersøkelsen av Benums bind i *Aschehougs Norgeshistorie* nedenfor er det tatt med to sitater uten sitattegn fordi disse likevel framstår som direkte sitater.
[280] Det er i *Femti rike år* sjelden tale om primærkilder.

sannsynlig at sitatet finnes i en av publikasjonene i litteraturlisten, hvor altså publikasjonen er en sekundærkilde. Vi lar slike tilfeller utgjøre en egen hovedgruppe. I mange tilfeller kan vi som lesere ikke vite hvorvidt sitatet finnes blant sekundærlitteraturen i litteraturlisten. Da tillater vi oss å slå fast at «Publikasjonen finnes ikke i litteraturlisten».

For det andre legger vi vekt på presisjonsgraden av de opplysninger som gis om sitatet i den løpende teksten. Vi er kommet fram til en inndeling i sju hovedgrupper (I-VII) med i alt 11 varianter, slik det går fram av oversikten nedenfor. For hver hovedgruppe oppgir vi det samlede antall sitater. For hver variant presenterer vi ett representativt eksempel i tillegg til antall sitater av den aktuelle typen. Som vedlegg 13 til utredningen finnes en tabell over tallene samt den analyseprotokoll som ligger til grunn for inndelingen i og opptellingen av de ulike variantene.

Allment skal bemerkes at man i *Femti rike år* har valgt å utelate henvisninger til *sidetall,* noe som vanligvis kreves i vitenskapelige publikasjoner. I tråd med resonnementene ovenfor vil vi stille spørsmålet om ikke også den alminnelige leser kan ha behov for sidetall for å finne fram. (Se for øvrig kommentaren nedenfor til variant I. A.)

9.2.1 Oversikt over henvisningsmåter i *Femti rike år*

I. Publikasjonen finnes i litteraturlisten. Sitatet presenteres slik at leseren uten vanskelighet kan finne ut hvilken publikasjon det er hentet fra (60 sitater)

Variant I. A: Publikasjonen oppgis i løpende tekst (og kan samtidig finnes i litteraturlisten) (14 sitater)

Eksempel: På side 353 kan vi lese: «En av medforfattere av *Råtekst,* Anna B. Jenssen, har skrevet […]». På de neste sidene følger så fem sitater fra Jenssen, og i litteraturlisten til kapitlet (s. 576) finner vi referansen «Solheim, Hilde Charlotte og Vaagland, Helle (red.): *Råtekst,* Oslo 1999.».

Kommentar: Her krediteres forfatterne behørig og leseren får god hjelp. Dersom utgiveren ikke ønsker å oppgi sidetall i løpende tekst, kunne det i dette tilfelle vært løst ved å føre opp de aktuelle sidetall i litteraturlisten, for eksempel slik: “Solheim, Hilde […]. Sitatene på s. 353–356 er hentet fra sidene x, y og n”.

Variant I. B: Publikasjonen oppgis ikke i løpende tekst, men kan på en entydig måte finnes i litteraturlisten (45 sitater).

Eksempel: På sidene 359 til 361 bringes en rekke sitater fra en viss Arne Finborud. I kapitlets litteraturliste er Finborud oppgitt med én publikasjon, og leseren kan ta det for gitt at sitatene er hentet derfra.

Kommentar: Her er det, med det generelle forbehold om sidetall, lagt forholdsvis vel til rette for den leser som vil oppsøke eller sjekke kilden.

II. Publikasjonen finnes i litteraturlisten. Sitatet presenteres slik at leseren med visse anstrengelser kan finne ut hvilken publikasjon det er hentet fra (19 sitater)

Variant II. A: Opphavet til sitatet oppgis i løpende tekst, og den aktuelle publikasjonen/kilden kan med visse anstrengelser finnes i litteraturlisten (19 sitater).

Eksempel: På s. 405 fortelles det om: «Den svenske forskeren Gösta Kjellberg» ved Norsk institutt for vannforskning, og han siteres direkte og indirekte senere på samme og neste side i forbindelse med at han som ekspert ble invitert som foredragsholder av aksjonslystne husmødre fra Mjøsaområdet. I litteraturlisten heter det «Stoffet om forurensing av Mjøsa er blant annet hentet fra: artikler i *Aftenposten* 26.6.1999: Gunnar Tore Larsen: «'Reddet' Mjøsa på 70-tallet: Husmødrene som fikk vekk fosfatene».

Kommentar: Ved å gå gjennom litteraturlisten kan man resonnere seg fram til kilden, selv om kun opphavsmannen til sitatet oppgis i brødteksten, mens kun formidleren (Aftenposten-journalisten) nevnes i litteraturlisten.

III. Publikasjonen finnes sannsynligvis i litteraturlisten. Sitatet presenteres slik at leseren vanskelig kan finne ut hvilken publikasjon det er hentet fra (22 sitater)

Variant III. A: Publikasjonen oppgis ikke i løpende tekst, men kan sannsynligvis finnes i litteraturlisten (22 sitater).

Eksempel: På s. 403 leser vi om kvinner i Nordsjøen «I begynnelsen av 80-årene», og vi får lese et sitat fra «en mannlig oljearbeider den gang.» I litteraturlisten finnes flere publikasjoner som kan tenkes å bringe dette sitatet fra den anonyme oljearbeideren.

Kommentar: Her vises det liten elskverdighet overfor den leser som måtte ønske å lese sitatet i den konteksten det er hentet fra.

IV. Publikasjonen finnes ikke i litteraturlisten. Sitatet presenteres slik at leseren kan identifisere publikasjonen (48 sitater)

Variant IV. A: Publikasjonen oppgis i løpende tekst med dato, (men uten å finnes i litteraturlisten) (10 sitater).

Eksempel: På s. 932: «I Rogalands avis 15. juni 1971 kunne man lese følgende overskrift: [sitat].»

Kommentar: Dette er et stykke på vei en tilfredsstillende henvisningsmåte, men ivaretar ikke hensynet til at en publikasjonsliste bør være komplett, et hensyn som bør veie tungt a) ved en faglig vurdering av verket, b) for den leser som er ute etter å undersøke om en bestemt forfatter/publikasjon er benyttet i verket.

Variant IV. B: Den lett gjenfinnbare publikasjonen er direkte eller indirekte oppgitt i løpende tekst, (uten å finnes i litteraturlisten) (38 sitater).

Eksempel: På s. 320 leser vi: «I 1978 hadde kvinnebladet Sirene et eget temanummer om orgasme.» Deretter siteres det bl.a. fra IdaLou Larsens lederartikkel i dette nummeret.

Kommentar: En slik henvisning er ikke optimal, men vil være tilstrekkelig for den leser som med bibliotekarhjelp skal finne sitatet i sin sammenheng.

V. Publikasjonen finnes ikke i litteraturlisten. Sitatet presenteres slik at leseren med visse anstrengelser kan identifisere publikasjonen (7 sitater)

Variant V. A: Sitatet er hentet fra en tale eller annonse som er nøyaktig datert. Publikasjonen er relativt lett gjenfinnbar (men finnes altså ikke i litteraturlisten) (7 sitater).

Eksempel: s. 115: ««Det som kan true det norske folks frihet og demokrati, det er den fare som Det norske kommunistparti til enhver tid representerer […].» Slik talte statsminister Gerhardsen under et møte om den utenrikspolitiske situasjonen på Kråkerøy utenfor Fredrikstad 29. februar 1948.»

Kommentar: Her vil leseren kunne skaffe seg publikasjonen – et nettsøk viser at Kråkerøytalen er gjengitt i offentlig tilgjengelig litteratur. (Andre sitater i denne gruppen stammer imidlertid fra kilder som er vanskeligere å oppspore enn denne.)

VI. Publikasjonen finnes ikke i litteraturlisten. Sitatet presenteres slik at leseren vanskelig kan identifisere publikasjonen (133 sitater).

Variant VI. A: Sitatet er presentert med årstall og navn, rolle og/eller publikasjonskanal. (Publikasjonen finnes ikke i litteraturlisten.) (128 sitater).

Eksempel: s. 329: «Sosialminister Egil Aarvik fra Kristelig Folkeparti sa det slik på en pressekonferanse i 1969, rett etter at Arbeiderpartiet hadde vedtatt programposten om fri abort: [sitat].»

Kommentar: Her står leseren overfor en ganske vanskelig oppgave dersom hun/han ønsker å finne publikasjonen. De fleste sitatene som hører til denne varianten knytter kun sammen en persons uttalelse med et årstall, og da blir oppgaven enda vanskeligere. På den annen side finnes det en del sitater fra Stortinget, og den informerte leser vil vite at han/hun her kan lete i *Stortingstidende*.

Variant VI. B: Sitatet presenteres i løpende tekst med publikasjon(skanal), uten årstall, uten at publikasjonen finnes i litteraturlisten (5 sitater).

Eksempel: «Arne Skouen skriver i Dagbladet: «Alt omkring Alta er usedvanlig. […]»» (s. 415).

Kommentar: Inntil de aktuelle Dagblad-årganger er tilgjengelige elektronisk, vil det være en ytterst tidkrevende oppgave å identifisere publikasjonen.

VII. Publikasjonen finnes ikke i litteraturlisten. Sitatet presenteres slik at leseren umulig kan identifisere publikasjonen (128 sitater).

Variant VII. A: Sitatet presenteres i løpende tekst uten publikasjon eller datering (og uten at publikasjonen finnes i litteraturlisten) (89 sitater).

Eksempel: s. 479: «Da biskop Eivind Berggrav forsvarte idretten, og mente at «sporten virkeliggjør noe av den legemets og åndens spenstighet som Paulus så ivrig tilskyndet», slo folkehøyskolemannen Olaus Høydal fast at: «Det han serverte var ei røre av Hjallis og Jesus, så ein nærmast kunne tru at ein fjerde person var komen til i guddomen».

Kommentar: Her gis ikke leseren muligheter til å finne den eller de skriftlige kildene til sitatet.

Variant VII. B: Kun sitat uten publikasjon eller navn på opphavsperson i løpende tekst (39 sitater).

Eksempel: s. 287–288: «Ml-ere sluttet studier og skole og begynte som syersker, sveisearbeidere, trikkekonduktører, renholdsarbeidere, søppeltømmere. «Hvis du ikke slutter skolen, er du en småborger,» ble det sagt».

Kommentar: Her finnes ingen mulighet til å sjekke sitatet eller undersøke hvor det er hentet fra.

9.2.2 Hvilke kategorier er best representert?

De tallene vi har presentert ovenfor er beheftet med en viss usikkerhet. En pålitelig opptelling av sitatene vanskeliggjøres ved at samme person eller publikasjon ofte siteres flere ganger etter hverandre i teksten. Skal hvert sitat i så fall telles opp? Vi har her forsøkt å følge skjønn: Dersom et sitat kun brytes opp med en kort forfatterkommentar, regnes det som ett sitat.

En mer fullstendig oversikt over sitattyper og antall finnes som vedlegg 13.

9.2.3 Fra fullt navn til full anonymitet

Variasjonen har også en annen dimensjon som i liten grad er fanget opp ovenfor: Hvordan er kildene/publikasjonene referert i teksten? Vi har delt opp på denne måten – og her bør kategoriene være selvforklarende. Antall forekomster er ført opp i parentes.

- Kun sitert person er oppgitt i løpende tekst (med fullt navn) (205)
- Kun sitert publikasjon/institusjon er oppgitt i løpende tekst (66)
- Sitert person og publikasjon er oppgitt i løpende tekst (56)
- Kun anonym person/anonymt medium er oppgitt i løpende tekst (40)[281]
- Kun fornavn er oppgitt i løpende tekst (11)
- Ingen identifisering av sitat (39)

Denne siste listen kunne vært gjort mer nyansert ved for eksempel å skille ut kategorien "tittel og fullt navn", men den synes å gi et godt bilde av den betydelige variasjonen i *Femti rike år*.

9.2.4 Sammenfattende observasjoner

På tross av de metodiske forbehold som er tatt ovenfor, mener vi å kunne slå fast:

- Antall direkte sitater er i *Femti rike år* ca 0,75 per side.[282]
- Det er i boka en meget stor variasjon i antall måter å kildebelegge sitater på.
- Kun et mindretall av sitatene har kildehenvisninger som viser til publikasjoner i litteraturlisten.
- Et klart flertall av sitatene (kategori VII omfatter alene 62.5 prosent) presenteres uten at leseren får noen hjelp til å identifisere kilden.

[281] Dette omfatter både typen "en mannlig oljearbeider" og "redaktøren i Moss Avis". Vi erkjenner at informasjonsverdien varierer sterkt mellom disse typene. For detaljer: Se de vedlagte analyseskjemaene.
[282] 550 sider brødtekst, 416 sitater.

- Snaue ti prosent av sitatene presenteres uten noen identifisering av opphavsperson og uten kildehenvisning.

9.3 Sitatene i et utdrag av Overflod og fremtidsfrykt

Vi har gjennomført en sammenliknende undersøkelse av de to første hoveddelene av bind 12 i *Aschehougs Norgeshistorie* [283]– de omfatter 137 av bokas 237 sider. Som vedlegg 14 til utredningen finnes en tabell over tallene samt den analyseprotokoll som ligger til grunn for inndelingen i og opptellingen av de ulike variantene.Under kategoriseringen av de direkte sitatene her – 67 til sammen – [284] oppsto det ikke behov for noen nye kategorier, bortsett fra denne:

- *Sitater hvor det tas forbehold om autentisiteten*

Det finnes to slike sitater:
«... skifte ham ut. «Jeg tror det blir lettere å finne en ny statsråd enn en ny styreformann i Statoil,» skal Hauge ha svart.» (s. 59); og: «sakskart. «Hvor i helvete er Spitsbergen?» skal utenriksminister Henry Kissinger ha spurt så sent som i 1974» (s. 81)
Kommentar: Selv om det ikke er mulig å identifisere noen opphavsperson til slike muligens oppdiktede sitater, er det fra et lesersynspunkt interessant å få vite hvor forfatteren har sitatene fra.

I listen nedenfor, som er utstyrt med eksempler og antall som under analysen av *Historien om Norge,* tas bare med de gruppene og variantene som er representert. En tabellarisk oversikt finnes som vedlegg 14.

9.3.1 Eksempler og antall

I. Publikasjonen finnes i litteraturlisten. Sitatet presenteres slik at leseren uten vanskelighet kan finne ut hvilken publikasjon det er hentet fra (2 sitater)

I. A Publikasjonen oppgis i løpende tekst og kan samtidig finnes i litteraturlisten

Eksempel (det eneste):
««Forhandlingsstaten» eller «toppfolkenes partnerskap», som historikeren Edvard Bull d.y. skrev om i sin Norgeshistorie fra 1979» (s. 124). Bulls bok finnes imidlertid i litteraturoversiktens innledende liste over «oversiktsverker» s. 226.

[283] Benum 1998.
[284] Inkludert to uten sitattegn, jf. Note 279.

I. B Publikasjonen oppgis ikke i løpende tekst, men kan på en entydig måte finnes i litteraturlisten

Eksempel (det eneste): «Ifølge partiets historiker, Francis Sejersted, gav radikaliseringen i Arbeiderpartiet Høyre «en gudesendt mulighet til å overta som den etablerte ordens forvalter».» (s. 53). Det aktuelle bind fra Sejersteds bok *Opposisjon og posisjon: Høyres historie 1945–1981* (1984) finnes i kapittel-litteraturlisten, men kun med den første del av tittelen.

IV. Publikasjonen finnes ikke i litteraturlisten. Sitatet presenteres slik at leseren kan identifisere publikasjonen (14 sitater)

IV. A Publikasjonen oppgis i løpende tekst med dato, men uten å finnes i litteraturlisten (3 sitater)

Eksempel: ««Da Nei-stemmene kl. 0.20 hadde innhentet Ja-ledelsen og viste 50,2 pct., runget 'Seier'n er vår' gjennom salen i Folkets Hus, og det ble ikke siste gang den natten.» Slik skrev *Bergens Tidende* etter folkeavstemningen om norsk EF-medlemskap 24. og 25. september 1972.» (s. 12).

IV. B Den lett gjenfinnbare publikasjonen oppgis i løpende tekst uten å finnes i litteraturlisten (11 sitater)

Eksempel: «det ble Bratteli-regjeringen som fremmet Stortingsmelding nr. 25 1973/74 – «Petroleumsvirksomhetens plass i det norske samfunn», som skulle legge rammene for politikken videre.» (s. 59). Det siteres fire ganger i samme spalte fra meldingen.

VI. Publikasjonen finnes ikke i litteraturlisten. Sitatet presenteres slik at leseren vanskelig kan identifisere publikasjonen (31 sitater)

VI. A Sitatet er presentert med årstall og navn, rolle og/eller publikasjonskanal. Publikasjonen finnes ikke i litteraturlisten (31 sitater)

Eksempel: «TVNorge skulle først og fremst tilby «den sporten 'alle' ville ha», sa stasjonens talsmann, Hallvard Flatland, i 1988.» (s. 91).

VII. Publikasjonen finnes ikke i litteraturlisten. Sitatet presenteres slik at leseren umulig kan identifisere publikasjonen (13 sitater)

VII. A Sitatet presenteres i løpende tekst uten publikasjon eller datering og uten at publikasjonen finnes i litteraturlisten (8 sitater)

Eksempel: ««Vi hadde EF-sympatien i ryggen, vi hadde den grønne bølge i ryggen, vi hadde Hitra-aksjonen», mintes formannen i Norges Bondelag, Hans Haga, i ettertid.» (s. 66).

VII. B Kun sitat uten publikasjon eller navn på opphavsperson i løpende tekst (3 sitater)

Eksempel: «for en stor del utformet av ekspedisjonssjef Johs. Aanderaa – «den minst byråkratiske av alle byråkrater», som han er blitt kalt.» (s. 47).
Kommentar: Her er det vanskelig å skille ut stemmen til den siterte, men det er tydelig at forfatteren stiller seg bak innholdet i sitatet. Desto viktigere er det for den kritiske leser å bringe på det rene hvem som har gitt denne – påstått autoritative – karakteristikken.

VII. C (ny:) Sitater hvor det tas forbehold om autentisiteten (2 sitater)

Eksemplene finnes ovenfor.

9.3.2 Ikke sidehenvisninger

Heller ikke i *Aschehougs Norgeshistorie* har man valgt å gi sidehenvisninger. I den grad dette er kritikkverdig med hensyn til *Historien om Norge,* kan det ikke være mindre kritikkverdig i den store og utvilsomt mer autoritative norgeshistorien.

Som det går fram av oversikten, legges det i minimal grad til rette for at leseren kan gå til litteraturlisten og finne publikasjonen hvor sitatet er hentet fra. Det presiseres da også innledningsvis i litteraturlisten til dette bindet av *Aschehougs Norgeshistorie* at den ikke skal være uttømmende. Dette valget later til å være truffet fordi utgiveren først og fremst ser på listen som en litteraturveiledning:

> Litteraturlisten inneholder bare et utvalg av den litteraturen som ligger til grunn for fremstillingen. Spesielt for den nyeste tiden finnes mye av grunnlaget i mindre arbeider, artikler eller notater, hvor det er vanskelig å fremheve noe som det er spesielt egnet for leseren å gå videre med. (s. 226)

9.3.3 Sammenfattende observasjoner og sammenlikning

Med de metodiske forbehold som er tatt ovenfor, mener vi å kunne slå fast:

- Antall direkte sitater er i *Overflod og fremtidsfrykt* er ca 0,4 per side, tettheten er altså om lag halvparten så stor som i *Femti rike år*.
- Det er i boka en mindre variasjon i antall måter å kildebelegge sitater på – dog er variasjonen langt større enn i det som forventes i en vitenskapelig publikasjon.
- Også her har et mindretall av sitatene kildehenvisninger som viser til publikasjoner i litteraturlisten. Både hos Alnæs og Benum må vi imidlertid regne med at vi kan finne de fleste sitatene ved å finkjemme den oppgitte sekundærlitteraturen.
- De to mest kritikkverdige hovedkategoriene i vår liste (kategori VI og VII) som hos Alnæs omfattet ca to tredeler, omfatter hos Benum ca tre firedeler av sitatene. Men

kategori VII, hvor det legges aller dårligst til rette for at leseren kan identifisere publikasjonen, omfatter på den annen side "bare" en femdel hos Benum mot en snau tredel hos Alnæs.

- Den aller mest kritikkverdige varianten – VII. B, der hvor sitatene presenteres uten noen identifisering av opphavsperson og uten kildehenvisning – er representert med tre sitater hos Benum (5 prosent) mot 39 (9,4 prosent) hos Alnæs.

9.4 Sitatene i et utdrag av Karl Evang. En biografi

Mens de to bøkene vi har undersøkt ovenfor er oversiktsverk som nesten utelukkende bygger på sekundærlitteratur, er Trond Nordbys biografi om Karl Evang (Nordby 1989) et eksempel på en bok som er basert på egne kildestudier, men som samtidig er skrevet for et bredt publikum. I denne boka finnes fotnoter i løpende tekst, og det legges dermed til rette for at blant annet sitater kan kildebelegges underveis. Her vil det imidlertid ofte vises til brevsamlinger og lignende som ikke er offentlig tilgjengelige. Dessuten er flere sitater hentet fra båndopptak av og notater fra samtaler som er i forfatterens eie. Undersøkelsen av det utdraget vi har valgt ut (s. 13–59) resulterte i at vi har føyd én ny kategori til:

I. C Kilden, som ikke er offentlig tilgjengelig, oppgis ikke i løpende tekst, men kan på en entydig måte finnes i litteraturlisten

9.4.1. Oversikt

En tabellversjon av følgende liste finnes som vedlegg 15. Der finnes også analyseprotokollen som ligger til grunn.

I. Publikasjonen finnes i litteraturlisten. Sitatet presenteres slik at leseren uten vanskelighet kan finne ut hvilken publikasjon det er hentet fra (59 sitater).

I. A Publikasjonen oppgis i løpende tekst og kan samtidig finnes i litteraturlisten.

I. B Publikasjonen oppgis ikke i løpende tekst, men kan på en entydig måte finnes i litteraturlisten.

I. C Kilden, som ikke er offentlig tilgjengelig, oppgis ikke i løpende tekst, men kan på en entydig måte finnes i litteraturlisten.

II. Publikasjonen finnes i litteraturlisten. Sitatet presenteres slik at leseren med visse anstrengelser kan finne ut hvilken publikasjon det er hentet fra (3 sitater).

II. A Opphavet til sitatet (person med/uten navn eller publikasjonskanal) oppgis i løpende tekst, og den aktuelle publikasjonen/kilden (som bl.a. inneholder de sitater som er gjengitt) kan med visse anstrengelser finnes i litteraturlisten.

III. Publikasjonen finnes sannsynligvis i litteraturlisten. Sitatet presenteres slik at leseren vanskelig kan finne ut hvilken publikasjon det er hentet fra (1 sitat).

III. A Publikasjonen oppgis ikke i løpende tekst, men kan sannsynligvis finnes i litteraturlisten (1 sitat).

Det skal nevnes at når det henvises til trykte publikasjoner, oppgis oftest sidetall.

9.4.2 Sammenfattende observasjoner og sammenlikning

Med stadig henvisning til de metodiske forbehold som er tatt ovenfor, slår vi fast:

- Antall direkte sitater er i utdraget fra *Karl Evang. En biografi* ca 2 per side, tettheten er altså om lag fem ganger større enn i utdraget av *Overflod og fremtidsfrykt*, og mer enn dobbelt så stor som i *Femti rike år*.
- Det er i boka liten variasjon i antall måter å kildebelegge sitater på – en viktig variasjon som kun er synlig i det vedlagte analyseskjemaet gjelder imidlertid om publikasjonen nevnes (omtrentlig) i teksten eller ikke, det gjør den i relativt mange tilfeller, men nesten aldri nøyaktig – det skjer i fotnotene.
- Samtlige sitater har kildehenvisninger som viser til publikasjoner i litteraturlisten, muligens med forbehold for ett sitats vedkommende.

- De kritikkverdige kategoriene i vår liste er dermed ikke representert.

9.4.2 Vurdering

Utvalget kan ikke se at den sterkt etterrettelige sitatpraksis som her følges skulle være mindre ønskelig i et allmennrettet verk basert på sekundærkilder.

9.5 Sitatene i utdrag av Vidkun Quisling. En fører blir til

Hans Fredrik Dahls to-binds Quisling-biografi kan karakteriseres omtrent på samme måten som Trond Nordbys biografi: Den allmennrettede boka er resultat av en kyndig historikers forskning. Når vi likevel har tatt med et utdrag også fra første bind av dette verket,[285] er det fordi det er valgt en annen løsning for kildehenvisningene – den som er blitt kalt den "seipske metode": Her er det ikke fotnotetegn i løpende tekst, men noter bakerst i boka satt opp slik:[286]

> *Noter til* Uskyldig?
>
> ***Norsk Aktion:*** Viktigste kilde notisbok III i UBO ms.fol. 3920 VII s. 28–43,[287] samt udatert ms-side om stortingsreformer m.m. (fra før h.1026: fortsatt «aa» for «å»), p.e.; *Sovjetforfatningen av 1923:* Carr: The Bolshevik Revolution (1966) I s.412; *Q og korporatismen:* «Min personlige befatning med saken går for øvrig helt tilbake til verdenskrigen, da jeg helt uavhengig av andre … utformet mitt eget syn på saken», Q i NS 1934/4; *Lehmkuhl, Falk:* Norland, Hårde tider (1973) s. 20ff; Bull, Mot Dag og Erling Falk (1955) s.27ff.» (Dahl 1991: 491)

Det siterte eksemplet skulle både vise at forfatteren tilstreber en høy grad av nøyaktighet i noteapparatet og at denne formen for noteapparat stiller høyere krav til leseren enn alminnelige fotnoter. Å identifisere kilden for sitatene er ikke alltid enkelt, derav den relativt store forekomsten av kategori II.A i listen nedenfor.

Også her er kategorien *I. C Kilden, som ikke er offentlig tilgjengelig, oppgis ikke i løpende tekst, men kan på en entydig måte finnes i litteraturlisten* representert, dog kun med to sitater i dette utdraget. Dessuten den nye kategorien *I. D Kilden, som ikke er offentlig tilgjengelig, oppgis i løpende tekst, og kan på en entydig måte finnes i litteraturlisten,* med ett enkelt sitat.

---

[285] Dahl 1991: 9–50.
[286] Det er redegjort for denne ovenfor, se 6.3.5 (iv).
[287] Forkortelsene er forklart på sidene før notene (s. 489–490).

9.5.1 Oversikt

En tabellversjon av følgende liste finnes som vedlegg 16. Der finnes også analyseprotokollen som ligger til grunn.

I. Publikasjonen finnes i litteraturlisten. Sitatet presenteres slik at leseren uten vanskelighet kan finne ut hvilken publikasjon det er hentet fra (47 sitater)

I. A Publikasjonen oppgis i løpende tekst og kan samtidig finnes i litteraturlisten (20 sitater).

I. B Publikasjonen oppgis ikke i løpende tekst, men kan på en entydig måte finnes i litteraturlisten (24 sitater).

I. C Kilden, som ikke er offentlig tilgjengelig, oppgis ikke i løpende tekst, men kan på en entydig måte finnes i litteraturlisten (2 sitater).

I. D Kilden, som ikke er offentlig tilgjengelig, oppgis i løpende tekst, og kan på en entydig måte finnes i litteraturlisten (1 sitat).

II. Publikasjonen finnes i litteraturlisten. Sitatet presenteres slik at leseren med visse anstrengelser kan finne ut hvilken publikasjon det er hentet fra (15 sitater)

II. A Opphavet til sitatet (person med/uten navn eller publikasjonskanal) oppgis i løpende tekst, og den aktuelle publikasjonen/kilden (som bl.a. inneholder de sitater som er gjengitt) kan med visse anstrengelser finnes i litteraturlisten (15 sitater).

IV. Publikasjonen finnes ikke i litteraturlisten. Sitatet presenteres slik at leseren kan identifisere publikasjonen (4 sitater)

IV. B Den lett gjenfinnbare publikasjonen oppgis i løpende tekst uten å finnes i litteraturlisten (4 sitater).

V. Publikasjonen finnes ikke i litteraturlisten. Sitatet presenteres slik at leseren med visse anstrengelser kan identifisere publikasjonen (0 sitater).

9.5.1 Sammenfattende observasjoner og sammenlikning

Vi må igjen henvise til de metodiske forbehold vedr. antall sitater – når samme kilde er sitert flere ganger med korte innskudd underveis: Hvor mange sitater skal vi telle? Dessuten var mange sitater vanskeligere å kategorisere her enn i de foregående bøkene på grunn av det "seipske" noteapparatet: Også de sitater som entydig kan knyttes til én publikasjon/kilde kunne ved første forsøk by på visse vanskeligheter. Vi slår imidlertid fast:

- Antall sitater er ca 1,3 per side i det aktuelle utdraget, tettheten er altså ca 1/3 av Nordbys.
- Som hos Nordby nevnes ofte publikasjonen/kilden i løpende tekst, men heller ikke her nøyaktig – naturlig nok.
- De fire sitatene med tilhørende publikasjoner som nevnes i brødteksten uten å nevnes i noteapparatet representerer ikke noe problem fra et lesersynspunkt: De tilhører alle kategorien *IV. B Den lett gjenfinnbare publikasjonen oppgis i løpende tekst uten å finnes i litteraturlisten.*
- Kategori II.A *II. A Opphavet til sitatet (person med/uten navn eller publikasjonskanal) oppgis i løpende tekst, og den aktuelle publikasjonen/kilden (som bl.a. inneholder de sitater som er gjengitt) kan med visse anstrengelser finnes i litteraturlisten* er langt sterkere representert hos Dahl enn hos Nordby. Dette skyldes valget av den "seipske metode". For å slippe å (eventuelt) bli forstyrret av notetegn i løpende tekst må leseren, ser det ut til, betale med et vanskeligere tilgjengelig noteapparat.

Som det vil framgå av utvalgets anbefalinger (kapittel 13), ønsker vi ikke å gi bestemte råd om hvordan notehenvisninger skal organiseres, men det ovenstående tyder på at fot- eller sluttnoter med fotnotetegn har noen fordeler med hensyn til identifikasjon av kilder og litteratur.

10. Litteraturlisten i *Femti rike år. Historien om Norge* (bind V)

– med korte, sammenliknende undersøkelser av to bind av Historien om Europa

Som Ottar Grepstad har påpekt i sin artikkel,[288] finnes det mange skjemmende feil i litteraturlisten til siste bind i *Historien om Norge*. Vi henviser til denne, men foretar her en selvstendig gjennomgang, fordi listen er viktig både med hensyn til krediteringen av opphavsrettshavere og av hensyn til leserne.

Listen – eller listene – finnes under overskriften «Kilder», og er gjengitt på sidene 565–581 i 1. utg. (2000) og på sidene 581–597 i 3. utg. (2003). Vi har ikke funnet noen forskjeller mellom litteraturlisten i 1. og 3. utgave.

10.1 Litteraturlisten i Femti rike år

10.1.1 Hvilken status gis litteraturlisten?

Ved å benevne listen «Kilder», signaliserer forfatteren etter vår oppfatning at den skal være en uttømmende fortegnelse over de kildene (primære kilder og litteratur) som ligger til grunn. Dette i delvis motsetning til listen i siste bind av *Aschehougs Norgeshistorie, Overflod og fremtidsfrykt:* Denne presenteres (slik vi har poengtert i kapittel 9.3.2) like mye som en liste over anbefalt litteratur som en liste over kilder.

10.1.2 Hvilken status tillegges "kildene"?

«Kilder»[289] består av en oversikt over «samleverk» samt litteraturlister til hvert enkelt kapittel. Seks av de 15 kapittel-listene er konvensjonelle fortegnelser over bøker og artikler i alfabetisk rekkefølge. I de øvrige finnes det ulike formuleringer som kan gi leseren informasjon om hvilken status de ulike kildene har og ev. hvilke temaer i kapitlet kildene gjelder. Det er disse formuleringene vi skal se på i det følgende.

[288] Grepstad 2004.
[289] Alnæs 2000: 565–581. I det følgende refereres det kun til Alnæs 2000, og vi nøyer oss med å oppgi sidetall i parenteser etter sitater fra verket. Sidetallene viser altså til 1. utgave.

«For oversiktens skyld»

Oversikten over «Samleverk» innledes slik: «For oversiktens skyld har jeg selvsagt hatt glede av de to siste bindene i *Aschehougs Norgeshistorie»*.[290] Dette kan strengt talt tolkes slik at forfatteren ikke har benyttet realopplysninger eller resonnementer fra disse verkene, men altså bare lest dem for å holde oversikt over den historiske perioden.

«Støttestav», «øst inspirasjon», «benyttet», «hentet impulser»

Forfatteren fortsetter på følgende måte etter å ha benevnt de to norgeshistorie-bindene: «Også Berge Furres: *Vårt hundreår* [...] har vært en støttestav [...] Likeledes har jeg gjort nytte av siste bind i *Cappelens Norgeshistorie* [...] Som i bind 4 har jeg øst inspirasjon av *Arbeiderbevegelsens historie i Norge* [...] Også bind 7 og 9 av *Norges kulturhistorie* [...] har vært til nytte, og jeg har videre benyttet meg av *Nordnorsk* kulturhistorie [sic] [...] Som i tidligere verk har jeg hentet impulser fra verket *A history of Private Life* [...] Rune Slagstads *De nasjonale strateger* [...] har også gitt mange impulser og ideer, og ikke minst egget til motsigelse og egen tankevirksomhet. Når det gjelder tallmaterialet i boken, har *Historisk statistikk* [...] vært til stor hjelp.»

Kanskje er det en prinsipiell forskjell mellom «samleverk» som er «benyttet» og slike som bare har gitt «impulser», mens en «støttestav» ventelig vil havne i en mellomstilling. Alt i alt framstår det imidlertid som uklart hvilken status de ulike "samleverkene» har i *Femti rike år*.

Glede, inspirasjon og bruk

Litteraturlisten til det første kapitlet åpnes slik: «I dette kapitlet har særlig Per Østbys doktoravhandling (se nedenunder) vært til stor glede og inspirasjon. Jeg har dessuten brukt: […]» (s. 566.) Her omtales altså en publikasjon som kilde til «glede og inspirasjon», men det underforstås at dette samtidig innebærer at publikasjonen er «brukt».

Anbefalt lesning

Samme sted kan vi lese: «Hva gjelder jernbanehistorien, er standardverket om jernbanehistorien fram til 1950 Einar Østvedt: *De norske jernbaners historie* bind 1–3, Oslo

[290] Alnæs 2000:565. I det følgende refereres det kun til Alnæs 2000, og vi nøyer oss med å oppgi sidetall i parenteser etter sitater fra verket. Sidetallene viser altså til 1. utgave.

1954. Mer anvendelig er den korte og velskrevne: *Ta plass – NSB 1920–1980* av Thomas Chr. Wyller (1982)» (ibid). Dette har mer karakter av litteraturanbefaling enn av redegjørelse for anvendt litteratur. Andre eksempler på slik litteraturanbefaling er «En morsom og interessant artikkelsamling om mentalitet er også» (s. 572).

«Mye [...] hentet fra»

I litteraturlisten til annet kapittel (s. 567) leser vi at «Historien om Bispøyan, Hitra- og Frøya-samfunnet er hentet fra ...», at «Mange av historiene om utflytterne fra det sentrale Østlandet er hentet fra», og at «En del av de ferske opplysningene om fraflyttingen fra Nord-Norge på 90-tallet er hentet fra:». Her gjøres det altså – med varierende presisjonsnivå – klart hvilke publikasjoner enkelte opplysninger og historier er hentet fra. Uttrykket «hentet fra» benyttes også i flere av de andre kapittellistene, og nettopp det varierende presisjonsnivået er verd å merke seg (våre understrekinger i det følgende): «*Mye av* det som er skrevet om jazzen, er hentet fra» (s. 572), «*Noen inspirasjoner* er videre hentet fra» (ibid), «*Intervjuet med den kirkelige menighetsarbeideren* er hentet fra» (s. 573), «Enkelthistoriene i dette kapitlet er *stort sett* hentet fra» (s. 575, her følger 11 titler), «Ellers er *en del av stoffet* om forbrukersamfunnet i 60- og 70-årene hentet fra» (s. 576, her følger én tittel), «Stoffet om forurensning av Mjøsa er *blant annet* hentet fra ...» (s. 577), «*Historien om Bibi og Pasha og familiene rundt dette paret* er hentet fra [linjeskift] Lien, Inger-Lise: *Ordet som stempler djevlene,* Oslo 1997» (s. 579). Det siste sitatet gjelder et spesialtilfelle: Det er langt mer enn «historien om» noen enkeltpersoner som er hentet fra Liens bok, men en hel redegjørelse for blant annet kastesystemet i Punjab. Endelig heter det at «Noe av stoffet er hentet fra egen barndom, *men også fra* [fire publikasjoner nevnes]» (s. 581).

«til stor hjelp»

Forfatteren innleder det neste kapitlets litteraturliste slik: «Om velferdsstatens fremvekst vil jeg gjerne vise til følgende bøker som har vært til hjelp» (s. 568). To lite velvillige, men legitime tolkninger kan her være at leseren ikke skal forvente en uttømmende liste over anvendt litteratur, men: a) den litteraturen som forfatteren mener har vært «til hjelp» (altså uavhengig av bruken) eller b) kun et utvalg av de bøker som har vært til hjelp, nemlig dem han velger å vise til.

«farget av lesning av blant annet»

Etter listen over bøkene som har vært «til hjelp» heter det: «Ellers er fremstillingen i dette kapitlet farget av lesning av blant annet følgende litteratur:» (s. 569). Skillet mellom den første kategorien og denne synes å være at den første har vært mer direkte benyttet enn den andre, som bare har «farget» framstillingen. Minst to publikasjoner fra den siste kategorien blir imidlertid sitert direkte i boka (Ottar Brox s. 80, Jens Arup Seip s. 86). Vi merker oss gjennom uttrykket «blant annet» at i alle fall ikke denne delen av listen er ment å være uttømmende.

10.1.3 Kommentarer

Trolig har forlag og forfatter ønsket å gjøre litteraturlisten mer personlig og levende ved å skyte inn de formuleringene som er nevnt og drøftet ovenfor. Flere av formuleringene gir som nevnt også beskjed om hvilken litteratur som knyttes til ulike temaer. Dersom formuleringene var blitt utelatt – slik at leseren kun møtte konvensjonelle litteraturlister – ville dette kunne skjule den sterkt varierende og tildels uklare status de ulike titlene har i listen. På den annen side er det vanskelig å se at informasjonsverdien styrkes av de mange omtrentlige formuleringene vi har nevnt. En bedre løsning kunne her vært å dele listene i to: a) Anvendt litteratur – med ev. underinndelinger etter temaer i kapitlet – og b) Anbefalt litteratur (ev. kunne man her på en enkel måte inkludere titler fra oversikten over anvendt litteratur, for eksempel slik: «Dessuten anbefales Aas 1983, Fjell 1993, Berg 1990 og Haug 1967 fra listen ovenfor.»).

10.1.4 Formalia

Særlig i betraktning av at forlaget som nevnt har valgt å trykke litteraturlisten uendret i to nye utgaver og flere opplag siden 2000, finner vi det på sin plass å påpeke noen formelle feil og svakheter i litteraturlisten. Vår påpeking gjelder både bagateller og slike som er egnet til å villede den leser som ønsker å oppsøke den aktuelle litteraturen eller undersøke hvilke kilder som er benyttet. Med hensyn til bagatellene skal det bemerkes at det trolig er sjelden å finne en fullt ut perfekt litteraturliste, men ikke minst i påkostede verk i store opplag bør korrekturlesning av referanser og litteraturopplysninger gis høy prioritet.

(i) Kapitteloverskrifter

Kapitteloverskriften «De unge opprørerne» finnes i innholdsfortegnelsen og i teksten, men ikke som hovedoverskrift i «Kilder». Dette kapitlet framstår her som et undertema i kapitlet «Et folk delt i to».

I innholdsfortegnelsen og i teksten finnes kapitteloverskriften «Kvinnene kommer». I «Kilder» heter dette «Kvinnene gjør opprør» (s. 575).

Kapitteloverskriften «Norges nye ansikt» finnes i innholdsfortegnelsen og i teksten, men finnes ikke i «Kilder», heller ikke som underoverskrift. Trolig utgjør de fire titlene som innledes med «Noe av stoffet fra barneskildringen er hentet fra ...» (s. 581) den samlede litteraturlisten for dette (avsluttende) hovedkapitlet.

(ii) Henvisningssystemet og dets anvendelse

Stort sett følges systemet som illustreres gjennom dette eksemplet:

- «Arlov, Per: *Bli kjent med internett,* Oslo 1999» (s. 567).

Man har altså som hovedregel valgt å utelate forlag/utgiver. Særlig i forbindelse med rapportserier fra institusjoner o.l., gis imidlertid utfyllende opplysninger, slik (alle fullstendige eksempler er i det følgende i tillegg til sitattegn for oversiktens skyld også merket med ringformede kulepunkter):

- «Lamvik, Gunnar: *Et eventyr på hjul. Et antropologisk blikk på amcarkulturen,* rapport nr. 1 fra Senter for teknologi og forskning, Trondheim 1994» (s. 566).

Dette anser utvalget som tilfredsstillende i en slik utgivelse. I de følgende tilfeller finnes imidlertid fornavn før etternavn der hvor det skulle være motsatt:

- «Arne Bru (red): *Bilen 100 år,* Oslo 1985» (s. 566)

Den vanlige regelen at kun det første navnet inverteres følges ikke, jf.:

- «Hanisch, Tore Jørgen og Lange, Even: *Veien til velstand,* Oslo 1986» (s. 568).

Her finner vi imidlertid ett unntak helt avslutningsvis:

- «Videre fra følgende artikler:
  Ådel Gjøstein Blom: «Sangtradisjon»
  Ronald Grambo: «Barnekultur», begge hentet fra
  Bjarne Hodne og Sølvi Sogner (red.): *Barn av sin tid. Fra norske barns historie,* Oslo 1984.» (s.581).

Her er imidlertid også inverteringsprinsippet forlatt mht artikkelforfatterne, og løsningen med å plassere de to forfatterne samt Hodne på hver sin linje er ukonvensjonell.

Det utvises ikke konsekvens mht. å gjengi en publikasjonstittel i sin helhet. For eksempel refereres den sist nevnte publikasjonen slik på s. 570:

- «Hanisch, Tore Jørgen og Lange, Even: *Veien til velstand, Industriens utvikling i Norge gjennom 50 år*. Oslo 1986»

Gjennomgående gjengis titler på artikler, kapitler og liknende uten sitat-/anførselstegn, noe som etter vår oppfatning gjør listen mindre oversiktlig, jf.:

- «Sørlie, Kjetil: Norsk bosettingsutvikling ved et generasjonsskille, *Samfunnsspeilet* nr. 4/95» (s. 567).

Årstallsangivelser varierer mellom «1994» og «98». Her er det vanlig å anbefale fullt årstall. Både årstall og utgivelsessted mangler i en del tilfeller:

- «Seip, Jens Arup: *Fra embetsmannsstat til ettpartistat og andre essays*» (s. 571)
- «Bull, Tove og Vorren, Tore O.: *Universitetet i Tromsø. Glimt fra de første 30 år*» (s. 573)
- «Hjellum, Torstein: «Opprøret mot de etablerte partiene og ml-bevegelsens framvekst» (s. 575)

Likeledes for to titler av Terje Tvedt (s. 575), Dahl m.fl. (s. 575), Bjørnson (s. 577), Høyer (s. 580, her mangler også utgivelsessted).

Et tidsskrift kan presenteres med årgang, men uten nummer:

- «Slettan, Dagfinn: «Barn i bondesamfunn» i tidsskriftet *Heimen* i 1982» (s. 576).

Det er valgt en original måte å presentere en journalists navn på i dette tilfellet:

- «Aftenposten (sic), 5. november 1999: «De fant den første olje i Nordsjøen», Trond Bø» (s. 577).

Opplistingen av fire artikler fra *Aftenposten* ser slik ut (s. 577):

- «26.6.1999: Gunnar Tore Larsen: [...]
  03.01.1990: Arve M. Bakken: [...]
  20.10.1988: Cato Guhnfeldt: [...]
  27.08.1987: Leslie Goldsack: [...]
  26.08.1987: Leslie Goldsack: [...]»

Her er prisverdig nok datoer oppgitt med fullt årstall, men denne måten å ordne avisartikler på i en liste er ukonvensjonell. Dersom man først velger å ordne etter dato, burde de i det minste vært oppgitt i kronologisk rekkefølge.

Når henvisninger introduseres underveis, blir titlene av og til gjengitt på hver sin linje, slik:

- «Historiene om særklassene og de psykisk utviklingshemmede er hentet fra:

Fjermeros, Halvor: *Om hundre år er allting glemt. Emma Hjorts hjems historie 1898–1998*, Bærum 1998

Simonsen, Eva: *Vitenskap og profesjonskamp/(sic) Opplæring av døve og åndssvake i Norge* 1881–1963 (sic), Institutt for spesialpedagogikk, Det utdanningsvitenskapelige fakultet, Oslo (sic)1998» (s. 569).

Dette systemet er hensiktsmessig. At det aktuelle eksemplet rommer tre andre feil (en skråstrek midt i tittelen, manglende kursiv i deler av tittelen, angivelse av fakultet uten universitet) berører ikke dette.

Likeledes heter det på s. 567:

- «Mange av historiene om utflytterne fra det sentrale Østlandet er hentet fra
  Fossen, Asbjørn: *Flukten fra landsbygda ... 50 år etter ...., Oslo 1996*
  Høydal, Even: Tappingen av Nord-Norge, *Samfunnsspeilet* nr 1/98, Oslo
  En del av de ferske opplysningene om fraflyttingen fra Nord-Norge på 90-tallet er hentet fra:
  Benum, Edgeir, *Oslo bys historie*, bind 5, Oslo 1994
  Jonson, Tor: *Nesler*, Oslo 1951
  Nilsen, Bjørn: *Hamningberg – fraflytting og umyndiggjørelse*, Oslo 1970, som først og fremst er en dokumentsamling.» (s. 567).

Her ser vi for det første at titlene som gjelder Oslo og Nord-Norge er blandet sammen. For det andre burde man funnet andre måter å gi ev. leserveiledende kommentarer på enn den som er benyttet i de to sist siterte linjene.

Det siste poenget gjelder også den følgende referansen:

- «Dahl, Hans Fredrik og Klausen, Arne Martin (red.): *Det moderne Norge*, Bind 3: *Vareflom og massemedia*, der kapitlene skrevet av Peter Sjøholt og Dag Bjørnland har størst interesse.» (s. 576).

Introduserende tekster er typografisk plassert på nøyaktig samme måte som publikasjonstitler. Dette gjør listen mindre oversiktlig, blant annet fordi den alfabetiske orden forstyrres, jf.:

- «Sørlie, Kjetil: Norsk bosettingsutvikling ved et generasjonsskille, *Samfunnsspeilet* nr. 4/95
  Intervjuet med bedriftsøkonomen Marita Langholm er hentet fra *Aftenposten* 13.7.98
  Skildringen fra Klaksfjord er delvis bygd på en reportasje i *Aftenposten* 14.7.98
  Henriksen, Edgar: *Flukten fra landsbygda*, Aschehoug, 1947
  Dessuten har jeg i fremstillingen fra Nord-Norge hentet stoff fra:» (s. 567).

Midt i en kapittel-litteraturliste kan vi lese:

- «I *Sosiologisk Årbok 1986* har Mjøset, Lars skrevet om: «Rockens linjer» (s. 572).

Listen over litteratur til kapitlet «Det religiøse Norge i støpeskjeen» innledes med introduksjon til to intervjuer. Her virker plasseringen særlig umotivert, ettersom de to aktuelle intervjuene benyttes helt sist i kapitlet.

En egen sjanger, en slags fotnote med ny informasjon, opptrer innledningsvis i litteraturlisten for kapitlet «En ny norsk verden»:

- «Barbereren Teheer Khan som kom fra Pakistan da han var åtte år, og fikk morsmålsundervisning i urdu til og med 9. klasse, fortalte til Aftenposten (30.5.95) at han måtte snakke sitt morsmål, pashto, hjemme, mens han på skolen både måtte lære å snakke, lese og skrive det pakistanske språk. Inge Eidsvåg og Lena Larsen (red): *Religion, livssyn og menneskerettigheter i Norge,* Nansenskolens årsbok (sic) 1997, Oslo 1997» (s. 578).

I den samme kapittel-litteraturlisten følger hva vi kan kalle to "underlister". Den første innledes med «Ellers:» og så følger seks titler alfabetisk. Så får vi lese at «Historien om Bibi [...] er hentet fra [Liens bok]». Dernest et nytt «Ellers:» som følges av en ny alfabetisk liste – dog brytes den slik etter "V":

- «Khalid Salimi er sitert fra et intervju i *Dagbladet,* 27.6.95
  Guha, Amalendu: *Innvandrere* i (sic) *Norge,* Oslo 1998.

Her brytes den vanlige regelen med ev. å spesifisere sjanger og angi utgivelsesår (sted mangler her) etter tittelen:

- «Andersen, Ragnar, hovedoppgave i historie, 1981: *Høyrepressen* [...]

På s. 580 opplyses det at en norskspråklig publikasjon er utgitt på «Department of Media and Communication, Oslo 1997».

(iii) Litt mer om ortografi, typografi, tegnsetting

Som vi ser av et av de siste eksemplene, følges ikke systemet med å utelate sitat/anførselstegn konsekvent, jf. også:

- «Bjørklund [...]: «På vei mot det moderne. Om jordbruk, fiske reindrift og industri 1890–1990, i *Nordnorsk kulturhistorie,* Oslo 1994»

Her finnes sittattegn kun innledningsvis. Dessuten er et komma trolig uteglemt i tittelen.

Tegnbruken er ikke konsekvent: Vi finner vekselvis komma og punktum før utgivelsessted og bare av og til kolon etter setninger som skal introdusere nye titler eller annet. Oftest mangler kolon, som her:

- «Mens en del av stoffet omkring lånordenes betydning er hentet fra Norsk språkråd [...]» (s. 572).

Oversikten over litteratur til kapitlet «Amerikanske drømmer» avsluttes slik (altså også i 3. utgave):

- «Hjeltnes: Guri: *Universitetet og studentene, Opprør og identitet,* Forum for universitetshistorie, Oslo 1998, og » (s. 573), vi forblir altså uvitende om hva som skulle følge etter «og».

Her benyttes semikolon i stedet for «og» ved parforfatterskap:

- «Leira, Arnlaug; Bergh, Steinar: «*Hå har et kvinnfolk å sia, da!*», Oslo 1974.» (s. 575).

Et eksempel på manglende kursiv i deler av titler er nevnt. Her er flere:

- «Repstad, Pål: *Mannen som ville åpne kirken. Kristian Schjelderups* liv, Oslo 1989» (s. 573)
- «Olstad, Finn: [...] i [...] *Valg og vitenskap,* Festskrift til Sivert Langholm [...]» (s. 579).

Her mangler kursiv i hele tittelen:

- «Bjørklund, Tor og Hagtvedt (sic), Bernt (red.): Høyrebølgen – epokeskifte i norsk politikk?, Oslo 1981» (s. 578).

Likeledes for Bjørnsen og Hanisch på samme side.

Et ikke ubetydelig antall navn er skrevet inkonsekvent eller feil (jf. «Hagtvedt» ovenfor som skulle være "Hagtvet". I sin artikkel nevner Grepstad 56 slike feil fra verket som helhet. Vi finner det dermed unødvendig å gå nærmere i detalj her.

10.1.5 Vurderende konklusjon

Ottar Grepstad hevder følgende i den nevnte artikkelen om litteraturlistene i *Historien om Norge* som helhet:

> «Dette kjeldeoversynet er i kvart band forma som ei eg-forteljing der forfattaren losar lesaren gjennom kjeldene han har brukt mykje, litt, mellom anna eller er blitt inspirert av. Slike kjeldelister er ikkje noko særsyn og er ofte ei grei løysing. Men å kalle det som her er gjort for eit system, er å ta sterkt i.
>
> Det er uråd å vite kva slags prinsipp kjeldene er ordna etter under kvart kapittel. Der er ein god del interessant informasjon om forfattarens vurdering av mange kjelder. Formuleringane hans tyder på at vi ikkje får vite om alle kjeldene han har brukt. Referansane kjem ramlande hulter i bulter, stundom som annoterte tilvisingar, andre gonger som nakne innførslar, stort sett med utgivingsår. Ei og same kjelda er oppført på ulike måtar. Etternamn kjem som oftast først, også når dei ut frå tilrådd norsk norm ikkje skal gjere det.» (Grepstad 2004)

Utvalget mener gjennom den tildels detaljerte gjennomgangen å ha godtgjort og ytterligere underbygget Grepstads påstand på dette sentrale punkt. Både mangelen på system og de mange feilene er selvsagt forleggers og forfatters ansvar. At dette kunne passere i to nye utgaver av et

så vidt kraftig lansert verk, tyder også på mangler i norsk kritisk offentlighet. Uten å oppfordre til pedanteri hos kritikere i fagtidsskrifter og massemedier, vil utvalget hevde at en viss vurdering av litteraturlistens kvalitet hører med i en grundig anmeldelse av faglitteratur.

Vi har funnet det naturlig – i lys av den offentlige oppmerksomhet som har vært om bl.a. litteraturlistene i *Historien om Norge* – å foreta en kortfattet gjennomgang av 1. bind av Alnæs' *Historien om Europa,* som ble produsert før "Alnæs-debatten", og 3. bind, som ble utgitt senere.

10.2 Kort om litteraturlisten i Oppvåkning. Historien om Europa *(bind 1)* [291]

Litteraturopplysningene finnes også i dette verket under overskriften «Kilder», og er gjengitt på sidene 621–634. Det henvises til kommentarene ovenfor.

10.2.1 Hvilken status tillegges "kildene"?

«Kilder» består av en oversikt over «oversiktsverker» samt litteraturopplysninger tilknyttet hver av bokas fire deler (inkl. «Innledning»). Disse siste opplysningene er igjen organisert tematisk (ikke kapittelvis, som siste bind av *Historien om Norge).*

For øvrig er opplegget omtrent det samme i denne boka, med den forskjell at litteraturopplysningene for det meste er gitt i løpende tekst, kun av og til er den brutt opp av lister. Også her framstår opplysningene som en blanding av a) henvisning til anvendt litteratur og b) anbefaling av litteratur.

a) Blant litteraturhenvisningene finnes det mange generelle, jf. «Men jeg har også hatt bruk for den interessante og sindige innføringen …», «Mitt verk har også dratt nytte av …» (begge s. 621), «Et verk jeg har øst mye av …» (s. 624) og «har jeg vegetert på …» (s. 633). Andre henvisninger er mer presise «Historien om Urban og kanonen har jeg blant annet hentet fra …» (s. 626). Uttrykket «blant annet» gjør imidlertid henvisningen mindre presis, og tilsvarende modifiseringer benyttes en rekke steder, jf. (modifikasjonene er understreket av utvalget i det følgende): «er *dels* hentet fra [div. titler]», «*En del av* de kulinariske presentasjonene» (begge s. 627)», «I historien om Martin Guerre bruker jeg *særlig* boka …» (s. 630).

b) Anbefalingene formuleres dels som allmenne orienteringer, jf. «Man kan også lese om jødene i Barcelona i …» (s. 628), dels som varme anbefalinger, jf. «En morsom vitenskapshistorie er […] Det er en bred kulturhistorie av den typen du skulle ønske at dine

[291] Alnæs 2003.

barn fikk undervisning i» (s. 623, også i Alnæs 2005:671). Mange av anbefalingene framstår eksplisitt som kombinerte henvisninger og anbefalinger, jf. «En uunnværlig hjelp har vært det tyske [tittel] som inneholder et vell av eksakte opplysninger» (s. 622), men det presiseres ingen steder klart hvorvidt den litteraturen som kun anbefales også er benyttet i verket.

10.2.2 Formalia

a) Tematiske overskrifter

Overskriftene er informative, jf. «Sulten, maten osv.» (s. 627), men en tematisk organisering er utvilsomt bedre egnet når formålet er å anbefale litteratur enn når hensikten er å gi kilde-/litteraturhenvisninger til egen tekst.

b) Henvisningssystemet og dets anvendelse

Det er langt færre formelle feil og inkonsekvenser i denne litteraturlisten enn i *Femti rike år*. Nesten uten unntak opplyses det om utgivelsessted og årstall. I *listene* følges oftest den uortodokse praksis at fornavnet anbringes først også i verk med én forfatter. Én av listene er sortert alfabetisk etter fornavn (s. 625), mens rekkefølgen i de øvrige synes tilfeldig. Endelig oppgis etternavn først i én av listene (s. 626), og disse navnene er sortert alfabetisk.

10.2.3 Forbehold fra forfatteren

I bokas «Etterord» er det grunn til å merke seg forfatterens redegjørelse:

> «Det er dessverre umulig å følge den beundringsverdige praksis at man gjør oppmerksom på sine kilder slik at ingen andre enn opphavsmennene kan gjøre krav på funn som fritt er stilt til disposisjon for alle. Jeg vil for det første ikke kunne spore opp alle de ideer og synspunkter jeg har lånt i diskusjoner, artikler, samtaler eller bøker. For det andre har jeg i samarbeid med forlaget funnet det uriktig å overbelaste boka med noter og detaljbibliografi. Jeg har likevel ført opp en så utførlig kildeliste som jeg syns jeg kan, slik at leseren både kan lese videre selv, og i alle fall se hvor jeg har stjålet de mest sentrale historiene, synspunktene og ideene.» (s. 619–620).

10.2.4 *Vurderende konklusjon*

Utvalget slår fast at den formelle kvaliteten på litteraturoversikten er klart høyere i denne boka enn i det bindet av *Historien om Norge* som er gjennomgått ovenfor, selv om heller ikke *Oppvåkning* tilfredsstiller alminnelige fagetiske krav. Utvalget finner det kritikkverdig at oversikten ikke klarere presiserer hvor og hvordan den oppgitte litteraturen er benyttet. Selv om uttrykket «stjålet» nok er humoristisk ment, uttrykker ikke det siterte forbeholdet et

tilfredsstillende ambisjonsnivå fra forlagets og forfatterens side. Ambisjonsnivået synes imidlertid å ha vært høyere under produksjonen av 3. bind, som behandles kort i det følgende.

10.3 Til sammenlikning II: Kort om litteraturlisten i Oppbrudd. Historien om Europa *(bind 3)* [292]

Litteraturopplysningene finnes også i dette verket under overskriften «Kilder», og er gjengitt på sidene 669–710. De fyller altså til sammen 31 sider, mot 13 sider i verkets første bind.

10.3.1 Hvilken status tillegges "kildene"?

«Kilder» består også her av en oversikt over «oversiktsverker» samt litteraturopplysninger tilknyttet hver av bokas fem deler (inkl. «Innledning»). Disse siste opplysningene er her organisert kapittelvis, ikke tematisk som i bind 1.

Teksten i «Oversiktsverker» framstår her som den samme blanding av litteraturhenvisning og litteraturanbefaling som er nevnt ovenfor. Noe er identisk med tilsvarende opplysninger i bind 1. Men litteraturopplysningene knyttet til det enkelte kapittel er her presentert på en måte som gir inntrykk av å være uttømmende. Også her gis litteraturopplysningene vekselvis i løpende tekst og i lister.

Litteraturhenvisningene er her dessuten – som en hovedtendens – mer spesifikke, i den forstand at leseren får klarere beskjed om hvilket stoff som er brukt hvor og hvordan. Ofte gir forfatteren avkall på fullstendige helsetninger, også utenom listene, noe som gjør at litteraturoversikten nærmer seg en mer konvensjonell litteraturliste. Under en rekke av kapitteloverskriftene kan vi lese «De samme kildene som under forrige underkapittel». Selv om det også her benyttes modifiserende uttrykk, som i «Stoffet er *for det meste* hentet fra», følges dette oftest opp med formuleringer som «Dessuten har jeg hentet stoff fra» (begge s. 687). Leseren må dermed tro at listen er uttømmende på det aktuelle punkt. Om ett kapittel heter det: «Kapitlet bygger fullt og helt på: [tittel]» (s. 688).

Denne gang presiseres det dessuten hvor *sitater* om ulike emner er hentet fra.[293] F.eks. heter det (med henvisning til en tittel i litteraturlisten ovenfor): «Sitatene i dette kapittelet er hentet fra Harsins bok» (s. 676).

[292] Alnæs 2005.
[293] Utvalget har ikke undersøkt annet enn litteraturopplysningene («Kilder») i denne boka.

10.3.2 Formalia

a) Kapitteloverskriftene

Uten unntak er kapitteloverskriftene korrekt gjengitt, og som en hovedregel listes alle enkeltkapitler opp med tilhørende litteraturopplysninger. Ved noen anledninger har man imidlertid valgt å presentere litteratur samlet for en større gruppe av enkeltkapitler. Her er det ikke valgt noen konsekvent løsning:

- Under hovedkapittel-tittelen «Århundrets skandale» oppgis kun første underkapittel-tittel. Under denne leser vi: «Dette og de etterfølgende underkapitlene handler om Dreyfus. Stoffet her er hentet fra …» (s. 679.
- Under hovedkapittel-tittelen «Det motsetningsfylte riket rundt Donau» finnes ingen underkapittel-tittel, men følgende samleoverskrift: «Fremstillingen har hentet stoff fra følgende kilder:» (s. 682).
- Hovedkapittel-tittelen «Tre pionerer» presenteres med underkapittel-tittel-typografi (s. 690).
- Under hovedkapittel-tittelen «Et nytt tidsbegrep» (s. 700) presenteres «Sulten i Irland» som 7. og siste underkapittel. I innholdsfortegnelsen følger imidlertid åtte underkapitler etter dette. Forklaringen er etter alt å dømme at «Sulten i Irland» både i innholdsfortegnelsen og inne i boka feilaktig presenteres som underkapittel mens det faktisk er et hovedkapittel. Litteraturhenvisningene herunder gjelder samtlige ni underkapitler om Irland. (s. 701).
- Under hovedkapittel-tittelen «Deutschland über alles» presenteres ingen underkapittel-titler, men presentasjonen innledes med: «Tysklands historie fra 1870 er vesentlig skrevet ut fra følgende kilder».

b) Henvisningssystemet og dets anvendelse

Også her opplyses det nesten uten unntak om utgivelsessted og årstall. Det veksles imidlertid mellom å sette parentes rundt disse opplysningene og å utelate parentesen. I *listene* følges konsekvent den praksis at *fornavnet* på samtlige forfattere anbringes først. Én av de til dels lange listene er sortert alfabetisk etter fornavn (s. 625), mens rekkefølgen i de øvrige synes tilfeldig.

Ettersom listene oftest er lengre enn i bind 1, virker det påfallende at man typografisk har valgt innrykk før forfatter, mens resten av titteloplysningene gis uten innrykk. Dette gjør

det trolig vanskeligere å finne fram til litteraturopplysningene. Den samme løsning er valgt i bind 1, men ikke i *Femti rike år*.

c) Bagateller

Det forekommer en del mindre feil, som et årstall/utgivelsessted mangler eller når en bok heter hhv. *Det kultiverte mennesket* og *Det kultiverte menneske* (691, 692, 693, 694), eller det skrives om «dette kapitlet» i oversiktsdelen, som ikke presenterer enkeltkapitler (s. 670).

10.3.3 *Vurderende konklusjon*

Utvalget slår fast at den formelle kvaliteten på litteraturoversikten er enda klart høyere i denne boka enn i de som er omtalt ovenfor. Som det går fram av utvalgets anbefalinger, bør det likevel velges et mer presist henvisningssystem i utgivelser av denne typen.

Del V

11. Fortellergrep og faglighet i allmenne, historiske framstillinger

I mandatet for utredningen (se 1.4) blir utvalget blant annet bedt om å forholde seg til «det overordnede forteller- og formidlingsgrep» i allmenne, historiske framstillinger.

I tidligere kapitler har vi vært inne på avveiningen mellom å skrive en analytisk vs. en mer «kompilatorisk» framstilling, der forfatteren i det siste tilfelle lager en mosaikk av biter fra annen litteratur.[294] Utvalget har pekt på at de sistnevnte formidlingsgrepet reiser særskilte utfordringer.

Det følgende kapitlet skal munne ut i noen kort formulerte anbefalinger med hensyn til hvilke krav som allment bør kunne stilles til historieformidlende faglitteratur. Men vi vil først, som bakgrunn, gi en kort omtale av den sterke interessen for historisk litteratur i Norge, og i denne forbindelse argumentere for et pluralistisk sjangersyn. Dernest skal vi drøfte spørsmålet om "fortellergrep" i lys av nyere diskusjoner om forholdet språk og virkelighet, om samspill mellom tekster, og om flerstemmighet i sakprosa.

11.1 Den brede interessen for historisk litteratur i Norge

I kapittel 5 er det kort redegjort for en sterk norsk tradisjon for nasjonalhistorier skrevet av faghistorikere. Tradisjonen har utvilsomt sammenheng med Norges særegne situasjon etter 1814, hvor mange lærde viet seg til studier av landets fortid for å bygge nasjonen, og hvor det nasjonale strevet – i motsetning til for eksempel i Sverige – ikke var noe rent overklasseprosjekt: I Norge fikk ikke minst *bonden* en viktig rolle, både som historisk aktør og som mål for folkeopplysning, herunder historieskrivning.[295] Historikere med tilknytning til *arbeiderbevegelsen* kombinerte i mange tilfeller nasjonal og sosial historie, jf. for eksempel historieskrivningen til Edvard Bull d.e. og Halvdan Koht.

Også lokalhistorieskrivning står sterkt i Norge, og tidlig på 1900-tallet ble det knyttet nære bånd mellom akademisk utdannede og mer selvlærte lokalhistorikere tilknyttet til en hel bevegelse av medlemsbaserte historielag.[296] Lokalhistoriene – igjen ofte med bønder som

[294] Jf. 2.2.3; 3.2; 6.3.5 (ii); 7.6 og 8.8(1).
[295] Jf. f.eks. Sørensen 1998: 11–26.
[296] Tønnesson 2004: 346–50.

sentrale aktører – appellerte både til slektshistorisk interesse og til en lokalpatriotisme som ofte løp sammen med nasjonalt engasjement.

Alt dette har trolig bidratt til en betydelig og utbredt interesse i Norge for historisk litteratur. En rekke andre sjangere – slike som bedriftshistorier, foreningshistorier og biografier – har ofte vært lagt opp allment historisk, idet institusjonene og hovedpersonene settes inn i en samfunnsmessig sammenheng. Samtidig har det vært lagt vekt på at disse bøkene skulle kunne leses av ikke-eksperter.

Særskilte historiske perioder og begivenheter – okkupasjonen av Norge 1940–1945 er nok det mest typiske eksempel – har styrket den litterære historieinteressen ytterligere. Trygve Brattelis erindringsbok fra sitt tyske fangenskap, *Gjennom natt og tåke*,[297] er blant de største norske faglitterære bestselgere gjennom tidene. De siste årene har det vist seg økonomisk mulig å gi ut et eget kulørt magasin – *Levende historie* – basert på folkelig historieinteresse. En sterk tradisjon for historiske romaner av høy kvalitet, med Sigrid Undset, Johan Falkberget og Kåre Holt som sentrale navn, har virket i samme retning. Endelig har historisk innrettede "kiosk-romaner" av blant andre Margit Sandemo vunnet stor popularitet og trolig bidratt til en allmenn interesse for blant annet norsk og europeisk middelalder.

11.2 Sjangermangfoldet

Den folkelige tradisjonen i norsk historieskrivning skiller seg noe fra den i våre naboland. Særlig i Sverige har historikere i høyere grad skrevet for kolleger, mens en liten gruppe av dem har siktet og nådd langt bredere. Det gjelder for eksempel to ellers ganske ulike forfattere som Carl Grimberg og Peter Englund. I delvis opposisjon til faghistorisk skrivning har journalisten Herman Lindqvist hatt betydelig suksess med en rekke historiebøker de siste tiårene, herunder *Historien om Sverige*.[298]

At det er en sterk tradisjon for at akademisk utdannede historikere skriver utadrettet i Norge, er imidlertid ikke noe argument for at de skal være alene om slik skrivning, eller at noen sjangere skal være enerådende. I det foregående kapitlet har utvalget som ledd i bestrebelsen med å gi et grunnlag for ulike praktiske løsninger på plikten til å gi kilde- og litteraturhenvisninger – foreslått en inndeling i noen hovedgrupper av historisk litteratur. Enhver slik inndeling vil selvsagt kunne kritiseres, og allerede i sjangrene som er nevnt ovenfor – nasjonalhistorier, lokalhistorier, institusjonshistorier og biografier m.v. – er det et stort

[297] Bratteli 1980.
[298] Lindqvist 1992–2002.

mangfold med hensyn til faglige og formidlingsmessige ambisjoner. Spennet er stort, både mht. hvem som skriver, hvordan det skrives og hva det skrives om.

Det er utvalgets oppfatning at det ikke kan eller bør settes opp én felles faglig norm eller at det skal kreves en bestemt akademisk sertifisering for å kunne skrive verken allmenne eller mer tematisk konsentrerte framstillinger. Forfattere med høyere grads utdanning i historie har rett nok i utgangspunktet bedre forutsetninger enn andre for å drive historisk kildekritikk, en prosess som vil ligge til grunn for enhver framstilling basert på studier av primærkilder. Ofte, men ikke alltid, vil det dermed være et godt råd å sette en faghistoriker på oppgaven med å skrive for eksempel en bedrifts historie. Men evne til og ferdighet i å stille gode spørsmål til historien, til å sammenfatte et større emne til et større hele, og til simpelt hen å skrive godt og fengende, er ikke forbeholdt de faghistorisk utdannede. Men det må – slik utvalget har framholdt i kapittel 4 – stilles noen fagetiske krav som gjelder samtlige sjangere og forfattergrupper.

11.3 Historien om Norge

At Gyldendal Norsk Forlag engasjerte den erfarne forfatteren og journalisten med mellomfag i historie, Karsten Alnæs, til å formidle norsk og europeisk historie i to verk, er således ikke i seg selv kritikkverdig. Verken det historiefaglige eller allmenne publikum vil med rimelighet forvente omfattende, selvstendige primærkildestudier eller et suverent, totalt og originalt historisk overblikk av forfatteren i et slikt prosjekt. Framstillingen må med andre ord baseres på sekundære kilder, altså på historievitenskapelige og andre historieformidlende tekster skrevet av andre forfattere.

Historien om Norge – det verket utvalget gjennom sitt mandat har fått i oppgave å hente eksempler fra – ble lenge av mange anmeldere oppfattet som et vellykket verk, selv om det også fra starten var kritiske merknader som peker framover mot den sterkere kritikken senere. Forfatteren mottok Sverre Steen-prisen for verket fra Den norske historiske forening i 2000, samme året som det siste bindet kom ut. Som det har framgått av debatten og av utvalgets eksempelstudier ovenfor knytter det seg en del kritikkverdige forhold til verket. For det første er det, etter at debatten ble reist, blitt hevdet at rammevilkårene, dvs. forholdet mellom tidsplanen og emnets omfang med fem bind på til sammen over 3000 sider publisert i løpet av fire år, var slik at resultatet vanskelig kunne bli tilfredsstillende med hensyn til en samvittighetsfull og faglig velbegrunnet bruk av andres arbeider. Etter utvalgets oppfatning er påstanden ikke urimelig. Eksemplene i utredningens kapitler 8, 9 og 10 tyder i alle fall på at

resultatet ikke er tilfredsstillende i så måte, uten at utvalget har kunnet eller villet dokumentere den postulerte sammenhengen mellom rammevilkår og resultat.

For det andre kommer det forhold at forlaget i formidlingens navn synes å ha utstyrt verket med færre litteraturhenvisninger enn dem forfatteren hadde foreslått. (jf. 2.2.2.1).

Våre eksempelstudier ovenfor tyder for det tredje på at det er en sterk tendens i *Historien om Norge* til at forfatteren ikke bare ligger for nær opp til sine kilder, slik det het i Jan Eivind Myhres anmeldelse i 2000,[299] men at han benytter få kilder til hvert av emnene. I den grad det er slik, gjøres dette i liten grad klart for leseren.

For det fjerde framgår det ikke klart at verket er forfattet av en person som ikke er faghistoriker. *Historien om Norge* presenteres som et historisk verk og Alnæs presenteres som historiker i lanseringen av verket. Presentasjonen av Alnæs qua historiker er ikke berørt tidligere i utredningen, og skal derfor redegjøres noe nærmere for her:

> På innsiden av smussomslaget til de første bindene heter det avslutningsvis:
> «Han har dessuten utgitt *Norges- og verdenshistorie før 1850* (1984) og vært bidragsyter til *Aschehougs kulturhistorie* fra 1979.»

Her understrekes Alnæs' faghistoriske forfatterskap på en slik måte at leseren lett kan komme til å tro at han er faghistoriker i akademisk forstand.

Fra bind II gjengis noen sitater som viser at forfatteren stiller seg i en posisjon hvor han kan diskutere med kjente faghistorikere som likemenn:

- «Historikeren Jørn Sandnes mener at frykten er noe av et nøkkelbegrep til å forstå datidas uro, og da trolig over hele landet. Vi vil tilføye: trolig over hele Europa. Den franske historikeren Jean Delumeau kaller 1500- og 1600-tallet for skrekkens århundrer og hevder at Europa var behersket av en beleiringsmentalitet.» (Bd. 2:189)
- «Historikeren Stein Tveite har i en interessant studie vist hvordan grunnleggingen av byen Kristiansand i 1641 skapte en helt ny situasjon for bøndene i Agder. Tveite tar utgangspunkt i forholdene slik de var på 1400-tallet. Som vi tidligere har vist, rådde bøndene selv i bygdene. Skatter og avgifter var på et lavmål.» (s. 213). «Her er Tveite inne på et viktig poeng. Bøndene i Norge var på 1500-tallet i ferd med å utvikle et flersidig næringsgrunnlag.» (s. 214)
- «og som vi har hørt, ble siste delen av 1600-tallet og de første tiår av 1700-tallet en vanskelig tid for Norge. Historikerne har gjerne sett det i sammenheng med lavkonjunkturene ute i Europa, men årsakene kan like gjerne være at den økonomiske politikken tok strupetak på en naturlig utvikling av økonomien.» (s. 216)
- «Historikerne er i dag ikke enige om hvilke fordeler det [selveie] gav, men når man vurderer den norske bondens vilkår på 1600- og 1700-tallet, er overgangen til selveie åpenbart en faktor som både endret selvfølelsen og etter hvert også den innsats bonden la i driften.» (s. 217)

[299] Myhre 2000.

- «Den hensynsløse rettvinkletheten, som er ganske likeglad med terrenget, minner på mange måter om Kristians personlighet, sier Edvard Bull, som skrev Oslos historie i 1920-årene. [linjeskift] Det er ingen dårlig iakttakelse.» (s. 233)
- «Myndighetene omgjerdet ekteskapet med strenge lover og forbød samliv utenfor ekteskapet. De etterreformatoriske lovene i Norden var strengere på dette punktet enn noen andre steder i Europa, skriver den svenske historikeren Eva Österberg. / Nå ville nok Jon og Ingeborg sluppet billigere fra det om de hadde vært trolovet.» (s. 261)
- «Historikerne har hatt en tendens til å overbetone bøndenes uvilje mot nye metoder og planter – kanskje fordi de har bygd på rapportene fra embetsmenn som gjerne vil fremstille bøndene som mer bakstreverske enn de var.» (s. 401–402)

I de tre siste setningene i siste bind – før etterordet – levner imidlertid forfatteren liten tvil om at han anser seg som historiker:

> «Er vi blitt lykkeligere og tryggere? Et slikt spørsmål skal en historiker aldri besvare. Det vi kan si, er at både vi og verden er blitt annerledes.» (Bd. 5:559).

Det er etter utvalgets oppfatning viktig at leseren får klar beskjed om hva som er forfatterens faglige kompetanse. Ytringer som de siterte – sammen med den uklarhet vi har påvist om hvorvidt forfatteren siterer direkte fra primærkilder eller ei – bidrar til å gjøre det litteratur- og tekstforskere kaller "tekstens leserkontrakt" uklar.

11.4 Å skrive godt, sannferdig og etterrettelig – krav til fortellergrep og faglighet

Enhver forlegger vil selvsagt ønske å utgi sakprosa som er *godt skrevet*, og dette motivet vil ofte være viktigere jo større utbredelse publikasjonen siktes mot. Ingen vil ønske å utgi en faglig bunnsolid, allmenn, historisk framstilling rettet mot et bredt publikum dersom teksten er riktig dårlig skrevet.

Selv om det aldri vil finnes noen ferdig fasit som forteller hva det er å skrive godt, og selv om smaken varierer, vil man lett bli enig om at det delvis dreier seg om *stilistiske* kvaliteter: Valg av og sammensetning av ord gir rytmiske, lydlige og assosiasjonsskapende nyanser som gjør språket mer og mindre *estetisk* tilfredsstillende for leseren. For eksempel vil opphopninger av slitte metaforer som "byene blomstret" eller mange lange setninger av lik lengde – og med mange innskutte leddsetninger – lett virke trettende. Slike språklige valg forbindes kanskje lettest med retorikkens krav om at teksten skal *behage*, men også til kravet om å *bevege* leseren.

Men sakprosaforfatteren skal samtidig utføre retorikerens tredje oppgave – *dosere* – ettersom teksten skal formidle et saklig innhold. Kravet om estetisk tilfredsstillelse kan lett komme i konflikt med dette faglige kravet. Et eksempel gjelder *modalitet* eller utsagnsstyrke.

Det blir ofte bedre og bokstavelig talt mer slående formuleringer av å unngå forbehold av typen "kanskje", "muligens". Men ved å svekke et forbehold, slik vi har sett at Alnæs gjorde blant annet i forbindelse med en ung kvinnes påståtte fosterdrap (se kap. 8.5), forandrer man også *saken.* Også med hensyn til mulige årsaksforklaringer er det ofte fristende – av "stilistiske" hensyn – å erstatte formuleringen "årsaken kan ha vært" med "årsaken var". Dette kan være et fatalt valg med hensyn til forfatterens *sannferdighet:* Selv om det er uenighet blant fagfolk om hvorvidt historikeren kan "avdekke" sannheten – i bestemt form, entall – om et emne, gjelder kravet om sannferdighet uavkortet.

Mange av de heftigste diskusjonene om historieskrivning de siste årene har nettopp dreid seg om hvordan skrivemåten virker inn på leserens bilde av den fortiden som beskrives, og her er det ikke minst historiefortellerens kompositoriske og dramaturgiske virksomhet som er blitt diskutert. Selv om historien har et kronologisk forløp, kan man utlede mange alternative fortellinger av det samme komplekset av begivenheter, og slike valg er langt fra bare nøytralt "fortellertekniske". Fagfortellerens språk er altså ikke uskyldig – alle valg fra ordnivået via kapitlene til en hel bok eller et flerbindsverk er på samme tid estetiske og faglige. Det er med styrke blitt hevdet at også historikeren gjennom sine språklige valg langt på vei "dikter" historien. Slik kritisk innsikt må imidlertid ikke føre til at man ignorerer skillet mellom en faglitterær, historisk framstilling og en historisk roman. Kravet om sannferdighet arter seg grunnleggende forskjellig i disse to sjangrene.

Et annet tema som har vært gjenstand for mye faglig debatt de siste tiårene er *intertekstualitet* – det at enhver tekst er sammensatt av mange tekster. Denne erkjennelsen er lite oppsiktsvekkende når det gjelder faglige tekster som benytter seg av mange sitater (med sitattegn): Her er det lett å akseptere at teksten er en vev (jf. latin: textus=vev) med hovedteksten som renning og de siterte tekstene som innslag. Men også uten sitater vil enhver tekst, blir det hevdet, bære spor av andre tekster og tenkemåter. Å skulle referere til et avsnitt i Bibelen hver gang en i Europa benytter et uttrykk eller et bilde som på en eller annen måte konnoterer til noe bibelsk – for eksempel hvis det er tale om "synd", "frelse" eller "sonoffer" – vil være en både umulig og unødvendig oppgave. Men dette gjelder nettopp slike felleskulturelle, allmenne tekstbrokker, ikke de mange særegne og identifiserbare tekster som den faglitterære forfatteren med nødvendighet trekker inn i sin framstilling. Innsikten om teksten som en intertekstuell vev må ikke få tjene som unnskyldning for å unnlate å redegjøre for hvilke spesifikke tekster eller tekstutdrag man bygger sin framstilling på, altså fra kravet om *etterrettelighet.*

Nært beslektet med innsikten om teksten som en vev av andre tekster er den faglige interessen for tekstens *stemmer,* ikke bare i studiet av skjønnlitteratur hvor "polyfoni" og "flerstemmighet" lenge har vært viktige begreper, men også i blant annet historieformidlende sakprosa.[300] Her er synspunktet at den kyndige forfatteren som vil ha kontakt med sine lesere ofte kan gjøre klokt i å slippe mange stemmer til i sin framstilling. Disse behøver ikke være identifiserbare stemmer fra andre forfatterskap, men kan representere ulike konkurrerende eller supplerende holdninger og innsikter hos forfatteren selv. Et ideal om å framstå med en tydelig, klar og konsis forfatterstemme kan komme i konflikt med dette synspunktet. Å skrive godt faglitterært kan nettopp innebære å slippe flere stemmer til i teksten. Heller ikke dette synspunktet må på noe vis frita forfatteren for det etiske og juridiske ansvar det innebærer å trekke andres stemmer inn i mer bokstavelig forstand.

11.5 Oppsummering

Utvalget vil vike tilbake for å fremme bestemte, normative synspunkter på "forteller- og formidlingsgrepet" i allmenne, historiske framstillinger, men vil allment oppfordre til pluralisme og sjangermangfold: To forfattere i et større historieverk vil ikke fortelle på samme måten, like lite som en faglig biografi kaller på det samme fortellergrep som en historielærebok for ungdomsskolen. Men som en oppsummering vil utvalget anbefale at:

Forfatter og forlag gjør premissene klare:

- Hvilken faglig bakgrunn har forfatteren eller forfatterne?
- Hva slags framstilling er det tale om? Her er selvsagt skillet mellom fiksjon og sakprosa grunnleggende. Men også hvis det dreier seg om en redigert og eventuelt stilistisk forbedret organisering og sammenfatning må dette gjøres klart – både innledningsvis og underveis i framstillingen. Hensynet til sannferdighet må overordnes et ev. ønske om å illudere en allvitende forteller.

Nyere innsikt i språkets manglende uskyld og i sakprosateksters intertekstualitet og flerstemmighet ikke får tjene som unnskyldning for en uetterrettelig omgang med kilder og litteratur

- Forfatteren kan ikke tillate seg å framstille andres tekster og særlige synspunkter som sine egne, originale.

For øvrig vises det her til utvalgets fagetiske og juridiske vurderinger ovenfor, hvor problemet med uetterrettelighet står sentralt.

---

[300] Tønnesson 2004.

12. Sammenfattende avslutning

Denne utredningen består av fem deler. I *del I* (kap.1) går utvalget gjennom mandatet som ble gitt av våre oppdragsgivere – Den norske Forleggerforening, Den norske historiske forening og Norsk faglitterær forfatter- og oversetterforening – 13. januar 2005. Utvalget har i utredningen tatt sikte på å oppfylle samtlige punkter i mandatet, og har lagt særlig vekt på å foreta en *opphavsrettslig* gjennomgang av temaet «kildebruk i allmenne historiske framstillinger». Men også en *fagetisk* gjennomgang vies betydelig plass, og som helhet har utvalget ønsket å anlegge et både juridisk og fagetisk perspektiv på temaet. I samsvar med mandatet har utvalget benyttet deler av bind II og IV i Karsten Alnæs' *Historien om Norge*[301] som eksempler for å utrede ulike sider ved temaet.

Videre foretar utvalget (kap. 2) en kommentert gjennomgang av den norske såkalte "Alnæs-debatten" som foregikk i perioden november 2003 fram til utvalgets opprettelse. Her presiserer utvalget ytterligere sin fortolkning av mandatet gjennom å redegjøre for hvilke spørsmål fra debatten utredningen forholder seg til. Dernest følger (kap. 3) en kort presentasjon av en beslektet debatt som oppsto i Danmark i forbindelse med utgivelsen av en bok om Henry Kissinger forfattet av en dansk journalist. Også denne debatten har ledet fram til et utredningsarbeid, og det danske Kulturministeriet har i sakens kjølvann utarbeidet et sett retningslinjer som vedlegges herværende utredning.

I *Del II* drøftes først forholdet mellom opphavsrett og fagetikk (kap. 4). Det er godt samsvar mellom juridisk og fagetisk forståelse av temaet, og begrepet "god skikk" står sentralt i begge. Men fagetikken går lenger enn opphavsrettslovgivningen i å beskytte tanker, ideer og funn. Det som kan *lovbeskyttes*, og hvor krenkelser følgelig kan resultere i straffeforfølgelse, er den konkrete form og det uttrykk disse har fått.

Dernest presenteres gjeldende fagetisk tenkning og praksis på området, med særlig vekt på historieforskning og -formidling (kap. 5). Relevante deler av de nylig reviderte *Forskningsetiske retninglinjer for samfunnsvitenskap, humaniora, juss og teologi* presenteres og drøftes, og det redegjøres for noe av det intensiverte arbeidet som finner sted med hensyn til opplæring av god henvisningspraksis ved høyere læresteder. [302]

Utredningens mest omfattende kapittel er det som omhandler de rettlige normene for «bruk av andres åndsverk i allmenne vitenskapelige framstillinger» (kap. 6). Dette har hittil

[301] Alnæs 1997; Alnæs 2000.
[302] NESH 2006. En rekke utdrag finnes som vedlegg 2 til herværende utredning.

ikke vært gjenstand for noen tilsvarende detaljert gjennomgang i Norge. Her gis først en oversikt over den rettslige reguleringen, og det foretas i denne forbindelse en kommentert gjennomgang av noen rettssaker. Så følger en drøfting av hvilke elementer som har opphavsrettslig vern og av hva krenkelse av opphavsrett innebærer. Endelig redegjør utvalget for *sitatretten* og drøfter hvilken praktisk tillempning som synes rimelig i ulike typer allmenne historiske framstillinger.

I *del III* oppsummeres utvalgets iakttakelser fra en serie intervjuer som vi har gjennomført med medarbeidere i norske forlag og blant et mindre utvalg historikere (kap. 7). Det synes for det første klart at "Alnæs-debatten" allerede har hatt en skjerpende effekt på praksis i norske forlag med hensyn til henvisninger og kilde- og litteraturopplysninger. For det andre er det lite systematikk i denne praksis, og for det tredje er det et utbredt syn at ulike typer publikasjoner fordrer ulike typer løsninger. For utvalget har intervjurunden hatt en særlig verdi med henblikk på utformingen av våre anbefalinger – vi mener å vite mer om "hvor skoen trykker" enn da vi startet utredningsarbeidet.

I *del IV* gjennomfører utvalget for det første en kritisk sammenlikning av tekst og tekstlig forelegg i i alt seks eksempler fra bind II og V i *Historien om Norge* (kap. 8). Noen av disse har vært framme i offentlig debatt tidligere, andre ikke. Etter utvalgets syn er dette eksempelmaterialet tilstrekkelig til å anskueliggjøre de vesentligste problemer som knytter seg til utredningens tema. Her finnes det bl.a. flere tilfeller av det som etter utvalgets oppfatning må betegnes som tekstplagiat, både i fagetisk og opphavsrettslig forstand. Kapitlet avsluttes med noen oppsummerende betraktninger som peker på i alt seks hovedproblemer som eksempelmaterialet reiser.

Del IV fortsetter (kap. 9) med en undersøkelse av hvordan sitater (med sitattegn) belegges i *bind V* av *Historien om Norge.* En stor andel av sitatene viser seg å være uten tilfredsstillende belegg, og en relativt stor andel av disse er helt uten belegg. Utvalget gjennomfører så en mindre, tilsvarende undersøkelse av et annet omfattende historieverk, og denne "stikkprøven" tyder ikke på at praksis i *Historien om Norge* er enestående på dette punkt. Ytterligere to små undersøkelser av sitatbelegg i historiske verk med noteapparat viser meget høy grad av tilfredsstillende belegg.

Selve utformingen av og kvaliteten på en *litteraturliste* er også en del av utredningens tema. Dette er vi inne på underveis i både fagetisk og juridisk sammenheng. I kapittel 10 foretar utvalget en kritisk gjennomgang av litteraturlisten i bind V av *Historien om Norge* og sammenlikner med noen andre verk.

Utvalget har imidlertid verken hatt kapasitet til eller sett det som sin oppgave å gjennomføre noen systematisk undersøkelse av liknende verk med henblikk på den kritikk som reises mot eksemplene *Historien om Norge.*

Del V utgjør utredningens avslutning. Her drøftes for det første noen spørsmål rundt fortellergrep og faglighet, og igjen trekkes *Historien om Norge* inn som illustrerende eksempel (kap. 11). Utvalget ønsker ikke å gi noen normative føringer med hensyn til hvordan historie skal framstilles, men legger for det første vekt på verdien av at forfatter og forlag gjør premissene klare: Hva slags framstilling det er tale om – og hvor forfatterens kompetanse ligger. For det andre henviser utvalget her til tidligere kapitler i utredningen hvor det oppfordres til særskilt påpasselighet med hensyn til henvisninger og henvisningsmåter i publikasjoner som har karakter av å være redigerte og kommenterte sammenstillinger av andres arbeider.

I det følgende og avsluttende kapittel (kap. 13) gir utvalget sine anbefalinger til oppdragsgiverne og til offentligheten.

Utredningen er dessuten forsynt med en rekke vedlegg, med blant annet liste over forkortelser, utdrag fra aktuelle lovtekster m.v. og "protokoller" fra tekstanalysene.

13. God skikk i bruk av kilder og litteratur – anbefalinger

De følgende anbefalingene retter seg mot alle våre oppdragsgivere: Forleggerne og de faglitterære forfatterne, deriblant historikere. Historikerne vil være involvert i de aller fleste allmenne historiske framstillinger, direkte som forfattere og konsulenter, eller indirekte som forfattere av de tekster som blir benyttet. De fleste av anbefalingene vil trolig ha interesse også for andre utgivelser enn de "allmennhistoriske". Flere av de konkrete forslagene nedenfor gjelder således publisering i sin alminnelighet.

13.1 Avklaring av forholdet mellom juss og etikk

- I diskusjoner og avveininger om bruk av andres arbeider bør både juridiske og fagetiske kriterier tillegges vekt. Den viktigste forskjellen mellom de to er at "innholdet", her forstått som tankegods, ideer, faktiske opplysninger og faglige synspunkter, ikke har opphavsrettslig vern, mens den relevante fagetikk har som et klart krav at forfatteren oppgir kilde (primærkilder og litteratur) når han eller hun gjengir "innhold" som er framskaffet av andre forfattere.

Konsekvenser av avklaringen

- I enhver forbindelse må selvsagt lovverket etterleves. Etter loven må det trekkes et skille mellom "innhold" og "form", eller "uttrykk", der kun "formen" eller "utrykket" har opphavsrettslig vern. I denne sammenhengen vil det i hovedsak si tekst, disposisjon, opplegg og faktautvalg. Eventuelle vanskeligheter forbundet med å trekke grensen mellom vernet og ikke vernet materiale i en allmenn historisk framstilling bør verken utnyttes til å rettferdiggjøre kildebruk som er i strid med gjeldende etiske normer om redelig bruk av andres arbeider, eller – på den annen side – til i debatten å "kriminalisere" bruk av kilder og litteratur som ikke er å regne som bruk av åndsverk i lovens forstand.
- Under utarbeidelsen av allmenne historiske framstillinger er det god skikk å følge de fagetiske kravene. *Det anbefales at man i vurderinger som gjelder allmenne historiske framstillinger tar utgangspunkt i* Forskningsetiske retningslinjer for samfunnsvitenskap, humaniora, juss og teologi, *som også angår spørsmål om faglig formidling.*
- Når det gjelder spørsmålet om *hvordan* det siteres fra og henvises til *åndsverk*, går de rettslige normene langt på vei hånd i hånd med de fagetiske. Utvalget anbefaler i tråd

med dette at de forskningsetiske retningslinjene danner utgangspunkt for vurderingen av hva som er "god skikk" *både* i bruken av kilder/litteratur som ikke nødvendigvis er å regne som bruk av åndsverk i lovens forstand *og* i bruken av slike åndsverk. Utvalget har i kapittel 6.3.5 foretatt en nærmere avveining av spørsmålet om *hvordan* det bør refereres til kilder/litteratur, gjengitt i kortform nedenfor.

13.2 Fortolkning av lovverket

I vurderingen av hvorvidt det foreligger opphavsrettslig krenkelse, anbefales det at man legger vekt på utvalgets vurderinger, slik de mer nyansert er foretatt i kapittel X. Vi vil her trekke fram følgende hovedpunkter:

- a) Til den allmenne forståelsen av *lovens begrep "god skikk":* Utvalget vil framheve at det her er tale om en redelighetsnorm, og henviser gjerne til professor emeritus Birger Stuevold Lassens formulering: *«Det som skikkelige, innsiktsfulle folk anser som redelig og all right bruk av andres åndsverk, må anses som en bruk i samsvar med god skikk»* (henvisningen finnes i kapittel 6.3.4, fotnote 195).
- b) *Verkshøyde:* For at noe skal regnes som et åndsverk i åndsverklovens forstand, må det såkalte originalitets- eller verkshøydekravet være oppfylt. Det vil si at det må være skapt noe som må sies å være resultat av en individuell, skapende innsats. *Normalt* vil historiske framstillinger som helhet ha verkshøyde. Problemet vil som regel bestå i å avgjøre om de deler av framstillingen som er brukt i en annen framstilling, har verkshøyde. Det vises til utredningen, kap. 6.2, om dette.
- c) *Elementer i en allmenn historisk framstilling med opphavsrettslig vern*: Isolerte *faktaopplysninger* har ikke lovvern i seg selv, men formuleringen og sammenstillingen av fakta *kan* ha lovvern. Andres *faglige synspunkter*, som selvsagt skal krediteres etter vitenskapsetiske normer, har ikke lovvern, Men også her gjelder at formuleringen av synspunktene kan ha vern. Originale *disposisjoner* har vern. I den grad *formuleringer* og *disposisjoner* etter en faglig vurdering kan sies å gi seg selv, for eksempel ved at man gir en sterkt konvensjonalisert framstilling av et hendelsesforløp (jf. "Norge ble okkupert av Tyskland 9. april 1940 og okkupasjonen varte fram til 8. mai 1945") er disse ikke vernet. *Intervjuer* kan ha vern, både med hensyn til formuleringer og disposisjon, og som opphavsperson til intervjuene kan regnes både den intervjuede og intervjueren, eller begge.

- d) *Vedrørende spørsmålet om hvor store deler av et åndsverk som kan siteres uten at det bryter med lovverket:* På den ene siden vil ikke ethvert tekstutdrag som det siteres fra ha opphavsrettslig vern, jf. pkt. b) ovenfor. For de deler som ikke har opphavsrettslig vern foreligger det ingen sitatplikt etter loven. På den annen side har *mengden* av det siterte stor betydning for vurderingen av hva som er "god skikk": Sitatet må ikke være lengre enn det som er nødvendig for å oppnå sitatets formål. Utvalget anbefaler at denne utredningens vurderinger av lovligheten av kildebruken i noen utvalgte eksempler fra *Historien om Norge* tillegges allmenn vekt under utarbeidelse og evaluering av allmenne historiske framstillinger med hensyn til dette spørsmålet.
- e) *Vedrørende spørsmålet om når et verk er å anse som offentliggjort:* Retten til å sitere (med henvisning) omfatter kun offentliggjorte verk. Utvalget vil understreke lovens krav om at opphavsmannen til litterære verk må ha gitt *samtykke* til at verket gjøres tilgjengelig for allmennheten for at det kan anses som offentliggjort.
- f) *Hva er et "sitat" i lovens forstand?* Utvalget vil understreke at det rettslige sitatbegrep ikke er begrenset til å omfatte *nøyaktige* gjengivelser av andres verk. På den annen side må et litterært sitat normalt være ordrett for å være i samsvar med god skikk. Det kan dog trekkes et skille mellom direkte og indirekte tale. Ved gjengivelse av andres utsagn i indirekte tale, må det være rom for formuleringsmessige avvik. Men både ved direkte sitater og gjengivelse i indirekte tale, må det klargjøres *at* man gjengir andres åndsverk. En innholdsmessig *uriktig* gjengivelse av andres tekst vil normalt anses som en opphavsrettskrenkelse.

13.3 Hvordan bør begrepet "plagiat" forstås?

- Det anbefales at uttrykket "plagiat" benyttes om bevisste etterligninger samt «innkopieringer» av andres åndsverk i egen framstilling. Utvalget vil på den måten understreke at uttrykket "plagiat" i *rettslig* forstand ikke betegner grensen mellom rett og urett, men om kvalifiserte tilfeller av rettsbrudd. I fagetisk sammenheng benyttes uttrykket "plagiat" ikke bare om bruk av åndsverk i *åndsverklovens* forstand, men også om situasjoner der man utgir andres ideer, synspunkter etc. som sine egne. Det fagetiske plagiatbegrepet betegner grensen mellom redelig og uredelig bruk av andres arbeider, og omfatter bl.a. skjulte sitater og falske parafraser.

13.4 Fortolkning og håndtering av fagetiske prinsipper og retningslinjer

God skikk i bruk av andres arbeider er knyttet til *redelighetskravet*, blant annet slik at sitater skal være klart markerte og ikke skjulte, parafraser skal være ekte og ikke falske. Begrepet omfatter også *god henvisningsskikk*, med generøs kreditering av andres arbeider som er brukt, i et tjenlig henvisningssystem og i lister over anvendt litteratur, bilder m.v.

13.5 Hvordan bør det henvises til kilder og litteratur?

Romslighet

- Det må gis godt rom for henvisninger slik at anvendt kildemateriale og litteratur blir kreditert på redelig vis.

Konsekvens

- Et overordnet prinsipp i all henvisning bør være *konsekvens*: Det er etablert en rekke ulike henvisningssystemer og måter å referere litteratur på, og mange av disse er forankret i ulike faglige og formidlingsmessige tradisjoner. Utvalget vil ikke anbefale noe bestemt system, men i en allmenn historisk framstilling, så vel som andre verk, bør samme system følges mest mulig konsekvent.

Variasjon mellom typer av publikasjoner og grupper av publikum

- Utvalget vil understreke at det må vurderes for hver enkelt publikasjon hvordan det er nødvendig og ønskelig å henvise til kilder og litteratur. Oppstillingen av typer av publikasjoner nedenfor gjør ikke krav på å være uttømmende. Det kan også være at en publikasjon kan tilhøre flere typer samtidig. De fleste typene vil dessuten hver for seg dekke en skala av behov for og ønske om henvisninger, alt etter hvilken gruppe av publikum det tas sikte på.

Utvalget foreslår en grov inndeling av historiske framstillinger i følgende typer av publikasjoner: (1) Vitenskapelige publikasjoner; (2) Historiske framstillinger på et solid faglig nivå, skrevet for et bredt publikum; (3) Lærebøker; (4) «Lettere» historieformidling. (Se nærmere redegjørelse i kap. 5.5.)

(1) *Vitenskapelige avhandlinger, artikler i fagtidsskrifter og antologier, fagmeriterende monografier m.v.* Disse publikasjonene er skrevet for fagfeller, selv om en del av dem også kan leses av et bredere publikum.

- Her stilles strenge vitenskapelige krav til belegg, noteapparat, kilde- og litteraturlister, utformet etter formelle konvensjoner i vitenskapsfaget.

(2) *Historiske framstillinger på et solid faglig nivå, skrevet for et bredt publikum.* Denne typen publikasjoner rommer et bredt spekter av undergrupper. Vi vil nevne:
a) Allmenne framstillinger på mange nivå, alt fra verdenshistorie til den allmenne bygde- eller byhistorie.

- Kravene til henvisninger øker jo nærmere framstillingen er forskningen og hovedlesergruppen. Verdenshistorien vil ofte kunne nøye seg med lister over brukt og anbefalt litteratur. Den allmenne by- og bygdesoga vil derimot trenge et stort henvisningsapparat, både for dokumentasjonens skyld og av hensyn til leseren. En sjanger som Norgeshistorien vil gjerne komme i mellom de to. I alle tilfeller dreier det seg for denne typen framstillinger om å gjøre nødvendig rede for hva framstillingen bygger på og samtidig gi den interesserte leser veiledning videre til kilder og litteratur.

b) Den forskningsbaserte biografien er typisk rettet mot et bredt publikum, samtidig som den kan fungere som en vitenskapelig avhandling.

- I alle tilfeller vil behovet for henvisninger være stort. Når biografien er en vitenskapelig avhandling, er kravene til henvisninger som for annen forskning.

c) I ulike emneavgrensede historiefaglige framstillinger

- må henvisningssystemet tilpasses publikasjonen og leserne, alt fra et omfattende vitenskapelig henvisningsapparat og ned til et minstekrav om å gjøre rede for anvendt litteratur, helst også anbefalt litteratur.

d) Faglig vektige populærvitenskapelige tidsskrift, av typen *Historie*,

- bør ha et formelt henvisningsapparat.

(3) *Lærebøker.* Utvalget mener at man i utformingen av lærebøker jevnt over har vært for beskjedne med å gi henvisninger.

- For lærebøker på universitets- og høgskolenivå anbefales henvisningssystem, gjerne noter, ved siden av lister over anvendt og anbefalt litteratur. Litteraturlista bør helst være kommentert slik at studentene får litteraturveiledning som del av læreboka. I

lærebøker for grunnskole og videregående skole vil nytten av henvisninger minke, men i moderne lærebøker refereres gjerne flere historikeres syn, slik at det i det minste er behov for litteraturliste, og den bør helst være kommentert.

(4) *"Lettere" historieformidling.* Denne gruppen omfatter ulike typer av historieformidling gjennom teater, film og TV. Men også skriftlige publikasjoner kan regnes hit, som for eksempel faktabøker for barn, og publikasjoner som det lettere historiemagasinet *Levende historie.*

- Her bør i alle fall stilles minstekrav til redelighet når det gjelder å oppgi bruk av andres arbeider.

Generelt om henvisning ved sitering og parafrase

- For alle typer framstillinger mener utvalget at det ved *sitering* bør være et *minstekrav* at det på en eller annen måte framgår hvem som har sagt det som sies, og ved hvilken anledning (dette kalles "navngivelse" i anbefalingene nedenfor). Både ut fra allmenne hensyn og med tanke på oppdragelse i god henvisningsskikk, bør spørsmålet tillegges betydelig vekt under frambringelsen av allmenne historiske framstillinger for både barn og ungdom. I framstillinger av type (1), (2), samt lærebøker for universiteter og høgskoler, type (3), bør i det minste forfatternavn, publikasjon, årstall og sidetall i det siterte verk være med.
- For samtlige typer av publikasjoner gjelder at en kildehenvisning i en generell litteraturliste ikke er tilstrekkelig til å gi leseren beskjed om at spesifikke tekstavsnitt er hentet fra andre forfattere. For at det skal gå klart fram, må det markeres for sitat, f.eks. ved bruk av anførselstegn.
- For samtlige grupper publikasjoner bør framstillingen utstyres med *midler for å koble sitat og parafrase med kilde*. Dette kan gjøres på mange måter: Henvisning i brødtekst i tilknytning til sitater og parafraser, gjennom fotnoter eller sluttnoter, eller i forklarende tekst bak hvert kapittel eller bak i framstillingen.
- Når det gjelder plasseringen av de *øvrige kildeopplysninger* for sitat eller parafrase (publikasjon, årstall, sted, forlag, sidetall etc.), vil utvalget anbefale følgende holdepunkter: I *type (1)* – i rent vitenskapelige framstillinger rettet mot fagmiljøet – gis slike opplysninger i tilknytning til teksten, dvs. enten i brødtekst eller i fotnote. I framstillinger som retter seg mot en større allmennhet (*type 2–4*) må det tas hensyn til at

omfattende opplysninger i *brødteksten* vil kunne oppleves som tungt å lese og forstyrrende for tanken, i hvert fall i deler av leserkretsen. Utvalget vil ikke gi bestemte råd med hensyn til bruk av *fotnoter,* men har støtte i intervjuene i forlagsbransjen når det hevder at det er liten grunn til å hevde at fotnoter *per definisjon* er lite leservennlige og derfor ikke hører hjemme i framstillinger som rettes mot allmennheten. Tvert om kan det hevdes at fotnoter gir leseren informasjon på en måte som er skånsom for den løpende teksten.

- Utvalget anbefaler generelt at det legges større innsats i bruk av henvisningsapparat i lærebøker.
- Ved mange allmenne historiske utgivelser kan det være en konflikt mellom hensynet til omfang (antall sider) og ønsket om å gi mest mulig kilde- og litteraturopplysninger. Her vil utvalget peke på den mulighet som nå foreligger for å gjøre *supplerende* opplysninger – dvs. opplysninger som ikke er påkrevde for å sikre hensynene til kreditering, etterrettelighet og etterprøvbarhet – tilgjengelige på *nettet*. For tilgjengelighetens skyld anbefales det at dette skjer på forlagets nettsider.

13.6 Forlagenes rutiner

- Utvalget foreslår at samtlige forlag, i den grad det ikke allerede er gjennomført, utarbeider og sørger for vedlikehold av skriftlige retningslinjer for kildebruk som er lett tilgjengelige for alle forlagsansatte som er engasjert i redaksjonelt arbeid.

Forslag vedrørende forlagenes skriftlige retningslinjer

Utvalget anbefaler at de ovenstående anbefalinger blir lagt til grunn, og vil her gi en sammenfatning av noen hovedprinsipper:

- Forlagene følger de anbefalinger som er gitt ovenfor i pkt. 13.1–13.5.
- Hensynet til leseren og opphavspersonene går hånd i hånd.
- Det presiseres prinsipper for kreditering, litteratur- og kildehenvisninger i ulike sjangere/publikasjonsgrupper.

Rutiner i forbindelse med den enkelte produksjon

- Det anbefales at en rollefordeling mellom forfatter, forlag og konsulent drøftes og avklares på et tidlig stadium i prosessen, og det sørges for at kildebrukkompetansen er klart plassert i prosjektet. Rollefordelingen beskrives i et skriftlig dokument.

- Det avklares hvilken spisskompetanse som kreves i den aktuelle produksjonen, herunder behovet for eksterne konsulenter, og/eller en redaksjonskomité.
- Det gjennomføres en innledende drøfting av forfatterens bruk av kilder og hvordan kilder best skal krediteres under hele prosessen.
- Ved valg av henvisningssystem legges det vekt på om verket har en hovedmålgruppe, og hvordan henvisningene bør fungere overfor denne. Samtidig avklares hvilke andre målgrupper som er relevante i denne forbindelse.

13.7 Forslag om et permanent utvalg i regi av Den norske Forleggerforening og Norsk faglitterær forfatter- og oversetterforening

- Det anbefales at det opprettes et permanent utvalg for *rådslagning* både av konkrete saker og allmenne spørsmål. Utvalget består av a) én fagansvarlig ansatt fra hver organisasjon, b) én forlagsmedarbeider, c) én faglitterær forfatter, d) én forsker (ev. i kombinasjon med c).
- Utvalgets arbeidsområde gjelder prinsipielt alle faglitterære utgivelser, ikke bare allmenne historiske framstillinger.
- Utvalget legger fram eventuelle kontroversielle spørsmål for avklaring i ledelsen i de to respektive organisasjoner.

13.8 Forfatternes, herunder historikernes, rutiner

- I tråd med forslaget om skriftlige forlagsrutiner anbefales forfatterne, i den grad forlaget ikke tar initiativ til dette, å sørge for at det utarbeides et notat om rollefordeling tidlig i planleggingen av et verk.
- Forfatteren sørger, dersom dette ansvaret ikke er plassert i forlaget, for å hente inn skriftlig samtykke fra opphavspersonen til å bringe omfattende sitater der dette synes rimelig.
- Konsulenten(e) sørger, dersom dette ikke er tydelig fastslått fra forlagets side, for at hennes/hans oppgaver med hensyn til å vurdere om kildebruken er tydelig avklart.

13.9 Forslag om at spørsmål om kildebruk føres inn i normalkontrakten mellom forlag og forfattere

- Det foreslås at det føres inn en ny paragraf i normalkontrakten som slår fast forlagets og forfatterens ansvar for å følge et avtalt henvisningssystem.

13.10 Kunngjøring av herværende anbefalinger

- Utvalget ser det som ønskelig at forlag og profesjonsorganisasjoner oppretter lenke til herværende anbefalinger fra sine hjemmesider og i annet relevant informasjonsmateriell.

14. Litteratur

Allen, Graham (2000): *Intertextuality.* London og New York: Routledge.

Alnæs, Karsten (1997): *Under fremmed styre. Historien om Norge.* Bind II. Oslo: Gyldendal.

Alnæs, Karsten (2000): *Femti rike år. Historien om Norge.* Bind IV. Oslo: Gyldendal.

Alnæs, Karsten (2003a): «Morgenbladets revekløer» i *Morgenbladet* 14.–20.11.2003.

Alnæs, Karsten (2003b): *Oppvåkning. Historien om Europa.* Bind 1. Oslo: Gyldendal.

Alnæs, Karsten (2005): *Oppbrudd. Historien om Europa.* Bind 3. Oslo: Gyldendal.

Alver, Bente Gullveig og Ørjar Øyen (1997): *Forskningsetikk i forskerhverdag. Vurderinger og praksis*. Oslo: Tano Aschehoug.

American Historical Association (2005/1987): Statement on Standards of Professional Conduct. <http://www.historians.org/pubs/Free/ProfessionalStandards.cfm> [Lesedato 17.03.2004]

Aschehougs Norgeshistorie. Bind 1–12. Knut Helle (red.) Oslo: Aschehoug, 1994–1998.

At formidle historie – vilkår, kendetegn, formål. Claus Bryld m.fl. Frederiksberg: Roskilde Universitetsforlag, 1999.

Bakketeig, Hans Petter (2004): *Om revidering av Karsten Alnæs' norgeshistorie og om formidlingskrav til populærhistoriske verk, Innlegg under Gyldendal og HIFOs seminar og kilde- og sitatpraksis for generell litteratur 4. mars 2004.* [Upublisert manuskript som har vært stilt til utvalgets disposisjon.]

Benum, Edgeir (1998): *Overflod og fremtidsfrykt. 1970 – . Aschehougs Norgeshistorie*. Bind 12. Oslo: Aschehoug.

Berlingske Tidende (2004): «En genudgivelse af en særlig karakter». Lederartikkel 13.11.2004.

Beyer, Edvard (1967): *Om å skrive hovedoppgave. Nordisk litteratur.* Oslo: Universitetsforlaget.

Bikseth, Lillian (2004): «Ingen eier historien» i *Dagbladet* 12.11.2004: 40–41.

Birrell, Augustine (1899): *Seven Lectures on the Law and History of Copyright in Books*. New York: Augustus M. Kelley Publishers. (Opptrykk 1971)

Blomberg, Wenche (2000): *Vade me cum. Liten kokebok for kildehenvisnings- og litteraturlisteskrivere.* Universitetet i Oslo: Studie- og forskningsadministrativ avdeling.

Blomberg, Wenche (2004): «Akademias ansvar» i *Klassekampen* 20.12.2004.

Bratteli, Trygve (1980): *Fange i natt og tåke.* Oslo: Tiden.

Bruk av kilder i skriftlige arbeider ved Universitetet i Bergen. Studentportalen, Nyttig informasjon. (2004). <http://www.uib.no/ua/dokumenter/kildebruk.htm> [Lesedato: 10.04.2006]

Buset, Bjarne og Geir Mork (2004): « For hardt skyts mot Alnæs» i *Aftenposten*, morgen, 11.03.2004: 10.

Dahl, Hans Fredrik (1991): *Vidkun Quisling. En fører blir til.* Oslo: Aschehoug.

Dahl, Ottar (1967): *Grunntrekk i historieforskningens metodelære*. Oslo: Universitetsforlaget.

Dahl, Ottar (1992): *Norsk historieforskning i det 19. og 20.århundre*. Oslo: Universitetsforlaget. (1. utg.1959)

Dahlø, Arne (1994): *Slik skriver du hovedfagsavhandling.* Oslo: Universitetsforlaget.

Deichmann, Hanne (2002): *Programkoncepter. Ophavsret til TV-formater*. København: GadJura.

Det norske folks liv og historie. Edvard Bull (red.). I–XI. Oslo: Universitetsforlaget, 1929–1938.

Duckert, Hege (2004): «Djevelen i detaljene» i *Dagbladet* 11.11.2004: 3.

Dørum, Knut (u.å.): *Oppgaveskriving for bachelor i historie.* <http://www.uio.no/studier/program/historie/BA.oppgaveveiledning.doc> [Lesedato 13.12.2005]

Eco, Umberto (1997): *Kunsten at skrive speciale – hvordan man udarbejder skriftlige opgaver*. København: Akademisk Forlag. (Oversatt fra Eco 1977)

Egeland, John Olav (2004): «Kunnskapens pris» i *Dagbladet* 07.03.2004: 2.

Eggen, Kyrre (1999): «Norges internasjonale forpliktelser på ytringsfrihetens område» i Særskilt vedlegg nr. 1 til NOU 1999: 27. Ytringsfrihetskommisjonen. Del II: 167–340.

Eide, Martin (1995): *Blod, sverte og gledestårer. Verdens gang 1945–95.* Oslo: Schibsted.

Elgesem, Dag, Kjetil Kolsrud Jåsund og Matthias Kaiser (1997): *Fusk i forskning. En studie av uredelig og diskutabel forskning ved norske universiteter* Oslo: De nasjonale forskningsetiske komitéer, Skriftserie nr. 8.

Faldbakken, Knut (2003): «Mye bokbråk – STOR BOKHØST» i *VG* 29.11.2003: 51.

Fidjestøl, Bjarne (2004): «Sakprosa utan retningsliner» i *Klassekampen* 24.12.2004.

Forfatterhåndboken (2000). Bergen: Fagbokforlaget.

Forland, Astrid (1996): «Universitetet i Bergens historie 1946–1996» i Astrid Forland og Anders Haaland: *Universitetet i Bergens historie.* Bind I:190–547. Bergen: Universitetet i Bergen

Forland, Astrid og Edgar Hovland (2002): «Ei bru over fagskilja» i Astrid Forland m.fl.: *Forskningsformidling gjennom 75 år. Selskapet til Vitenskapenes Fremme 1927–2002*. Bergen: Bergen Museum, Universitetet i Bergen.

Forlik mellom Willy Pedersen og Gyldendal. Pressemelding, 24.11.2004. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.

Forskning og etisk ansvar. En rapport fra utvalget for «Forskning og etikk» nedsatt av Hovedkomiteen for norsk forskning. Hovedkomiteen for norsk forskning, Oslo 1981.

Forskrift om standarder og kriterier for akkreditering av studier og kriterier for akkreditering av institusjoner i norsk høyere utdanning. Fastsatt av NOKUT 25.01.2006 med hjemmel i Kunnskapsdepartementets forskrift av 08.09.2005 nr. 1040.

Forsman, Birgitta (1997): *Forskningsetik – en introduction*. Lund: Studentlitteratur.

Fosli, Halvor (2004): «Skrift og avskrift» i *Prosa* 3/2004: 2.

Furseth, Astor (1995): *Vargtid – og andre historier frå fortida.* Oslo: Universitetsforlaget.

Førland, Tor Egil (1996): *Drøft. Lærebok i oppgaveskriving.* Oslo: Ad Notam Gyldendal.

God citatskik og plagiat i tekster – vejledende retningslinjer. København: Kulturministeriet, 2006. [Under utgivelse, er vedlagt herværende utredning]

Gode råd for skriving av akademiske oppgaver. Anne Helness m.fl. Det humanistiske fakultet, Universitetet i Oslo, 2006. <http://www.hf.uio.no/sitat/kompendium.pdf> [Lesedato: 15.02.2006]

Grepstad, Ottar (1998): "Sakprosaens linjer" i Egil Børre Johnsen og Trond Berg Eriksen (red.): *1920–1995. Norsk litteraturhistorie. Sakprosa fra 1750 til 1995*. Bind II: 598–698. Oslo: Universitetsforlaget.

Grepstad, Ottar (2004): *Historien om Norge: den andre historia.* www.samtiden.no, 04.12.04. <http://www.samtiden.no/nettartikler/grepstad.html>

Hagen, Alf van der (2004): «Mork og Morgenbladet» i *Morgenbladet* 05.–11.11.2004: 2. [Lederartikkel]

Hagen, Alf van der (2005): «I en sky av mel og støv, tåke og røyk» i *Samtiden* 1/2005. Elektronisk versjon: <http://www.samtiden.no/05_1/art6.php> [Lesedato: 14.01.2006]

Hartviksen, Bente m.fl. (red.) (1987): *Formidling av historie. Historikeren – på scenen eller i kulissene?* Den norske historiske forening (HIFO). Trondheim: Tapir.

Hegge, Per Egil (2004): «Mork med mel i munnen» i *Aftenposten*, morgen, 11.11.2004: 8.

Historieformidling (1995): Den Jyske Historiker. Ekstranummer dec. 1995 Århus.

Hjeltnes, Guri (2004): «Kraften i en unnskyldning» i *Verdens Gang*, 17.11.2004: 2.

Howe, Barbara J. og Emory L. Kemp (1986): *Public history: An introduction.* Melbourne (Florida, USA): Krieger Publishing Company.

Hustad, Jon (2003): «Historisk kopi» i *Morgenbladet*. Johan

Håndtering av uredelighet i forskningen. NFR: Innstilling til Norges Forskningsråd. Oslo 2001.

Immaterialrätt och otillbörlig konkurrens. Ulf Bernitz m.fl. Åttonde omarbetade upplagen. Stocholm: Jure, 2004.

Immaterialrettsutvalget (2004): *Opphavsrettslige problemstillinger ved Universitetene og Høyskolene.* Innstilling frå immaterialrettsutvalget, oppnevnt av Universitets- og Høyskolerådet 31. januar 2000. Avgitt til Universitets og Høyskolerådet. Oslo: Complex 1/04, Institutt for Rettsinformatikk.

Isaacson, Walter (1992): *Kissinger. A Biography.* New York: Simon & Shuster.

Jølstad, Anders (2006): «Om hovedfagsoppgaven i historie. En praktisk veiledning» i *Håndbok for masterstudenter våren 2006*, s. 17–26. <www.uio.no/studier/program/historie-master/MasterkatalogV06.doc> [Lesedato: 15.02.2006]

Kaldal, Ingar (2003): *Historisk forsking, forståing og forteljing*. Oslo: Det Norske Samlaget.

Kalleberg, Ragnvald (2003): «Håndtering og forebygging av vitenskapelig uredelighet» i Knut W. Ruyter (red.): *Forskningsetikk. Beskyttelse av enkeltpersoner og samfunn* Oslo: Gyldendal Akademisk: 185–211.

Karnell, Gunnar (1995): «Igen! Kort kommentar till Högsta Domstolens dom den 20. april 1995» i *Nordiskt Immateriellt Rättsskydd (NIR)* 1995: 262.

Karnell, Gunnar (1997): «TV-spel och upphovsrätt – om skyddet i Sverige för en slags 'formats'» i Åke Frändberg m.fl., *Festskrift till Stig Strömholm*: 489–516.Uppsala: Iustus.

Kassebeer, Søren (2004): «Forlag opgiver plagiat-bog» i *Berlingske Tidende* 04.12.2004.

Kibar, Osman (2004): «Venter på brev fra Geir Mork» i *Dagens næringsliv* 13/14.11.2004: 82.

Kjeldstadli, Knut (2005): *Fortida er ikke hva den en gang var. En innføring i historiefaget.* Oslo: Universitetsforlaget. [Utgitt 1. gang 1992]

Knoph, Ragnar (1936): *Åndsretten*. Oslo: Nationaltrykkeriet.

Koktvedgaard, Mogens og Jens Schovsbo (2005): *Lærebog i immaterialret*, 7. udgave. København: Jurist- og Økonomforbundets forlag.

Krogh, Steffen (2005): *Responsum.* Århus, 15.07.05. Johan

Landes, William M. og Richard A. Posner (2003): *The Economic Structure of Intellectual Property Law*. Cambridge (Mass.)/London: Harvard University Press.

Larsen, Turid (2003): «Arbeidsulykke» i *Dagsavisen* 07.11.2003: 18.

Lassen, Birger Stuevold (1993): *Presentasjon av rettsvitenskapelige arbeider på norsk*. Oslo: Stiftelsen Tidsskrift for rettsvitenskap.

Lassen, Birger Stuevold (1998): *De opphavsrettslige lånereglenes avgrensning av eneretten ved utnyttelse/sammenstilling av deler av verk og prestasjoner i "multimedia"-sammenheng*. Skrevet på oppdrag fra NORWACO. Oslo.

Lassen, Birger Stuevold (2001): « … i tilslutning til teksten …» i *Festskrift til Ulf Bernitz*, Nordisk Immaterielt Rättsskydd. Stockholm: Jure.

Lassen, Birger Stuevold (2004): «Åndsretten» i Kåre Lilleholt (red.): *Knophs oversikt over Norges rett*. 12. utgave: 468–505 (§§ 70–75) Oslo: Universitetsforlaget.

Lid, Olav (1956): «Sitatretten» i *Syn og segn*, hefte nr. 10, 1956: 460–465.

Lindqvist, Herman (1992–2002): *Historien om Sverige.* Stockholm: Norstedt.

Ljungmann, Seve (1969): «Något om verkshöjd» i *Nordisk Gjenklang. Festskrift til Carl Jacob Arnholm 18.desember 1969*. Oslo: Tanum.

Lorentzen, Jørgen (1992): *Norge, Norge. Fra slit og strev til stress og mas.* Oslo: Aschehoug.

Lorentzen, Lisa Vogt (2002): «Databasevern: sui generis-vern av sammenstillinger etter gjennomføringen av databasedirektivet i åndsverksloven § 43». Oslo: Complex 12/02, Institutt for Rettsinformatikk.

Lov om universiteter og høyskoler. Universitetsloven av 1.april 2005. Kunnskapsdepartementet, hefte 4, 2005.

Lunde, Tore (2001): *God forretningsskikk næringsdrivande imellom*. Bergen: Fagbokforlaget.

Lunden, Kåre (1996): «Historien om Norge?» i *Prosa* 4/1996: 38–40.

Løchen, Torvald C. og Amund Grimstad (2003): *Markedsføringsloven. Kommentarutgave*. Oslo: Universitetsforlaget, 7. utgave.

Madsen, Kristine M. og Irina Eidsvold Tøien (2004a): *"Historien om Norge" – vurdering av Karsten Alnæs' kildebruk.* [Notat fra Bull & Co Advokatfirma ANS, Oslo, til Gyldendal Norsk Forlag AS, datert 02.11.2004]

Madsen, Kristine M. og Irina Eidsvold Tøien (2004b): «Historien er for alle» i *Dagbladet* 09.11.2004: 46.

Mageli, Eldrid og Vera Schwach (2004a): «Frekt forsvar fra bokklubbredaktør Sørheim» i *Aftenposten*, morgen, 05.03.2004: 12.

Mageli, Eldrid og Vera Schwach (2004b): «Geir Mork og Den norske historiske forening (HIFO)» i *HIFO-nytt* 5–6/2004: 5.

Mork, Geir (2004): «Morgenbladet og Karsten Alnæs» i *Samtiden* 4/2004: 22–35.

Myhre, Jan Eivind (2000): «Karsten Alnæs: Historien om Norge [The History of Norway], volumes 1–5.» i *Historisk tidsskrift* 2/2000, nr. 79: 266–271.

Myhre, Jan Eivind (2004a): «Popularisering, plagiering og historie. Diskusjonen om Alnæs' norgeshistorie i et edruelig lys» i *Prosa* 3/2004: 6–12.

Myhre, Jan Eivind (2004b): «Avledningsmanøver» i *Dagbladet* 08.11.2004: 38.

Myhre, Jan Eivind (2004c): «Ånd, jus og Gyldendal» i *Dagbladet* 16.11.2004: 45.

Möhring, Philip og Kate Nicolini (2000): *Urheberrechtsgesetz. Kommentar. Herausgegeben von Kate Nicolini und Hartwig Ahlberg.* München: Verlag Franz Vahlen

NESH (2006). *Forskningsetiske retningslinjer for samfunnsvitenskap, humaniora, juss og teologi.* Oslo: Den nasjonale forskningsetiske komite for samfunnsvitenskap, humaniora, juss og teologi. [Også Elektonisk publisert på: <www.etikkom.no /retningslinjer/NESHretingslinjer/06>]

Nora, Pierre (red.) (1996–1998): *Realms of Memory. Rethinking the French Past.* 3 bd. New York: Colombia University Press.

Nordby Trond (1989): *Karl Evang. En biografi*. Oslo: Aschehoug.

Nordell, Per Jonas (1995): «Dubbelskapande i teori och praxis» i *Nordisk Immaterielt Rättsskydd (NIR)* 1995: 630.

Norges historie. Bind 1–15. Knut Mykland (red.). Oslo: Cappelen, 1976–1980.

Norsk økonomisk historie. Band 1. 1500–1850. Ståle Dyrvik m.fl. Bergen-Oslo-Tromsø: Universitetsforlaget, 1979.

Oekonomidis, Demetrius (1970): *Die Zitierfreiheit im Recht Deutschlands, Frankreichs, Großbritanniens und der Vereinigten Staaten*. Berlin/Frankfurt: Verlag Franz Vahlen.

Oesch Rainer (1987): «Citaträtten i nordisk upphovsrätt. Några drag ur lagstiftning och rättspraxis». *Nordiskt Immateriellt Rättsskydd (NIR)* 1987: 131.

Omdal, Sven Egil (2004): «Fri oss fra juristene» i *Dagbladet* 10.11.2004: 33.

Pedersen, Willy (1998): *Bittersøtt. Ungdom/sosialisering, rusmidler*. Oslo: Universitetsforlaget.

Pedersen, Willy (2003): «Kjære Karsten Alnæs» i *Dagbladet* 14.11.2003: 37.

Ph.D.-programmet. Dokumentasjon på gjennomført opplæringsdel. 2006. <www.hf.uib.no/fakultet/forskerutdanning/Opplaeringsdel> [Lesedato: 15.02.2006]

Protokoll fra møte 8/2000. Forskningsetisk utvalg ved Universitetet i Oslo, 2006. <http://www.admin.uio.no/kollegiet/moter/kart_prot2005/8/protokoll.xml> [Lesedato: 15.02.2006] tenkes mot note 60 og 61. Er kanskje overflødig?

Redelighetsutvalget. ved Universitetet i Bergen – behandling av brudd på god vitenskapleig praksis. Oppdatert: Kollegiesekretariatet 01.10.2003. <http://www.uib.no/ust/sekretariat/Redelighetsutvalget.htm> [Lesedato: 10.04.2005]

Reglement for graden Ph.D. ved Universitetet i Bergen. <www.uib.no/Regelsamling> [Lesedato: 13.02.2006]

Regler for god advokatskikk. Vedtatt av Representantskapet i møte 29. november 1996. Fastsatt ved kongelig resolusjon av 20. desember 1996. Oslo: Den Norske Advokatforening, 1996.

Rian, Øystein (1995): *Den nye begynnelsen. 1520–1660. Aschehougs Norgeshistorie.* Bind 5. Oslo: Aschehoug.

Riis, Thomas (1996): *Ophavsret og retsøkonomi – Immaterielle goder i kulturøkonomisk belysning*. København: GadJura.

Ringdal, Nils Johan (1996): «Uforløst norgeshistorie» i *Dagbladet* 19.09.1996: 34.

Ringdal, Nils Johan (1997): «Spennende – men ujevnt» i *Dagbladet* 27.05.1997: 4.

Rognstad, Ole-Andreas (1999): *Spredning av verkseksemplar. Om konsumpsjon av rettigheter i eksemplar av vernede åndsverk*. Oslo: Cappelen Akademisk Forlag.

Rognstad, Ole-Andreas, i samarbeid med Birger Stuevold Lassen (2004): *Fragmenter til en lærebok i opphavsrett*. Oslo: Institutt for privatretts stensilserie.

Rolness, Kjetil (2005): «'Det hendte også her.' Plagiering – ikke bare en Alnæs-sak.» i *Prosa* 1/2005: 6–18.

Rosenmeier, Morten (2001): *Værkslæren i ophavsretten*. København: Jurist- og Økonomforbundets Forlag.

Rosenmeier, Morten: «Har intervieweren ophavsret til den interviewedes udtalelser?» i *Nordiskt Immateriellt Rättsskydd (NIR)* 2003: 57.

Raaum, Andreas (2004): «Den problematiske historien om Norge» i *Levende historie* 01/2004: 46–50.

Sars, Johan Ernst (1873–1891): *Udsigt over den norske Historie*, 4 bd. Chra.: Cammermeyer.

Schricker, Gerhard (1999), red.: *Urheberrecht*. München: Beck's, 2. neubearbeitete Auflage.

Schønning, Peter (2003): *Ophavsretsloven med kommentarer*, København: GadJura, 3. udgave

Seip, Jens Arup (1988/1967): *Om å skrive hovedoppgave*. *Historie*. Oslo: Universitetsforlaget.

Sejersted, Francis (1995): «Approaches to Modern Norwegian History» in William H Hubbard (red.): *Making a Historical Culture. Historiography in Norway.* Oslo-Copenhagen-Stockholm-Boston: Scandinavian University Press pp 156–178.

Skeie, Jon 2004: «Alnæs og griske historikere» i *Dagbladet* 10.03.2004: 43.

Skriverettleiing for historiestudentar. Ståle Dyrvik m.fl. Bergen: Historisk institutt, Universitetet i Bergen, 1997

Skre, Arnhild (2004): «Drittpakker en risikabel strategi» i *Aftenposten*, morgen, 04.11.2004: 12.

Steinkjer, Mode (2003): «En arbeidsulykke i fem bind» i *Dagsavisen* 09.11.2003: 2.

Stray, Anne Lise Sijthoff (1989): *Opphavsretten*. Oslo: Universitetsforlaget.

Strömholm, Stig (1975): «Upphovsmannens ideella rätt.» i *Tidsskrift for Rettsvitenskap (TfR)* 1975: 289.

Studieplan for HIS 115, Fordjupning i nyare historie. Studentportal UiB, Emne og studieprogram. <http://studentportal.uib.no> [Lesedato 15.01.2006]

Studieplan for masterprogram i historie. HIS 350, mastergradsoppgave i historie. <www.hist.uib.no>

Studieplaner for historie. HIS 250, bacheloroppgave i historie. <www.hist.uib.no>

Sørensen, Øystein (1998): *Jakten på det norske. Perspektiver på utviklingen av en norsk nasjonal identitet på 1800–tallet.* Oslo: Ad Notam Gyldendal.

Sørheim, Tuva Ørbeck (2004a): «Med jakka på skjeve og hodet fullt av gode fortellinger gikk Alnæs rett hjem». <www.bokklubbene.no/web/SilverStream/Pages/forside.html.?klubbid=NB&doci...> [Lesedato: 19.2.2004] Det er ikke det man treffer nå! Ingen treff på tittel. Stått i medlemsblad? Johan

Sørheim, Tuva Ørbeck (2004b): «Alnæs styrker historiefaget» i *Aftenposten*, morgen, 12.03.2004: 14.

Tennøe, Jan (2004): «Urimelig Alnæs-kritikk» i *Aftenposten*, morgen, 09.12.2004: 10.

Thorsen, Liv Emma (1993): *Det fleksible kjønn. Mentalitetsendringer i tre generasjoner bondekvinner 1920–1985.* Oslo: Universitetsforlaget.

Tønnesson, Johan L. (2004): *Tekst som partitur eller Historievitenskap som kommunikasjon: Nærlesning av fire historikertekster for ulike lesergrupper*. Oslo: Unipub.

Ulmer, Eugen (1980): *Urheber und Verlagsrecht*. Berlin-Heidelberg-New York: Springer-Verlag, Dritte, neu bearbeitete Auflage. Trykkfeil skal stå slik? Ole-Andreas

Vyrje, Magnus Stray (1987): *Opphavsrettens ABC*. Oslo: Tano.

Vyrje, Magnus Stray (1993): «Förlåt jag blott citerar. Noen tanker omkring den norske sitatretten» i Marianne Levin (red.): *Vennebog til Mogens Koktvedgaard*. Stockholm: Nerenius & Santerius Forlag.

Vyrje, Magnus Stray (2004): «Dårlig advokatarbeid» i *Aftenposten*, morgen, 13.11.2004: 10.

Wagle, Anders og Magnus Ødegaard jr. (1997): Opphavsretten i en digital verden. Oslo: Cappelen Akademisk Forlag.

Wandrup, Fredrik (2003): «Tung tabloid Alnæs-skandale i Morgenbladet» i *Dagbladet* 7.11.03: 44.

Welle-Strand, Erling (2003): «Alnæs beskyldes for plagiat» i *Dagsavisen* 27.11.2003: 52.

«Ytringsfrihed bør finde Sted». Forslag til ny Grunnlov § 100. Oslo: Justis- og politidepartementet, 1999. (NOU 1999:27)

Aakre, Håkon (2001): *Retten til å sitere fra åndsverk*. Oslo: Fagbokforlaget.

Aasen, Elisabeth (2005): *Barokke damer. Dronning Christinas europeiske reise*. Oslo: Pax Forlag.

Utvalget mangler dessverre utklipp med sidetall for noen av avisartiklenes vedkommende, i ett tilfelle også dato.

Vedlegg

1. Liste over et utvalg forkortelser benyttet i utredningen
2. Utdrag av *Forskningsetiske retningslinjer for samfunnsvitenskap, humaniora, juss og teologi* (NESH 2006)
3. Utdrag fra Lov om opphavsrett til åndsverk m.v. (åndsverkloven)
4. Utdrag fra Lov om kontroll med markedsføring og avtalevilkår (markedsføringsloven)
5. *God citatskik og plagiat i tekster – vejledende retningslinjer* (Kulturministeriet, DK 2006)
6. Analyseskjemasett A: *Bittersøtt* (Pedersen 1998) vs. *Femti rike år. Historien om Norge,* bind V (Alnæs 2000)
7. Analyseskjema B: *Blod, sverte og gledestårer* (Eide 1995) vs. *Femti rike år. Historien om Norge,* bind V (Alnæs 2000)
8. Analyseskjema C: *Det fleksible kjønn* (Thorsen 1993) vs. *Femti rike år. Historien om Norge,* bind V (Alnæs 2000)
9. Analyseskjema D: *Norsk økonomisk historie* (Dyrvik m.fl. 1979) vs. *Under fremmed styre. Historien om Norge,* bind II (Alnæs 1997)
10. Analyseskjemasett E: *Vargtid* (Furseth 1995) vs. *Under fremmed styre. Historien om Norge,* bind II (Alnæs 1997)
11. Analyseskjema F: *Den nye begynnelsen* (Rian 1995) vs. *Under fremmed styre. Historien om Norge,* bind II (Alnæs 1997)
12. Analyseskjema G: Opplysninger om illustrasjonene i *Under fremmed styre. Historien om Norge,* bind II (Alnæs 1997)
13. Analyseskjemasett H: Eksplisitte sitater i *Femti rike år. Historien om Norge,* bind V (Alnæs 2000)
14. Analyseskjemasett I: Eksplisitte sitater i *Overflod og fremtidsfrykt* (Benum 1998)
15. Analyseskjemasett J: Eksplisitte sitater i *Karl Evang* (Nordby 1989)
16. Analyseskjemasett K: Eksplisitte sitater i *Vidkun Quisling. En fører blir til* (Dahl 1991)

Vedlegg 1: Liste over et utvalg forkortelser benyttet i utredningen

Innst. O.	Innstilling til Odelstinget
NESH	Den nasjonale forskningsetiske komité for samfunnsvitenskap, humaniora, juss og teologi
NOU	Norges offentlige utredninger
NIR	Nordiskt Immateriellt Rättsskydd (tidsskrift, Stockholm)
NJA	Nytt Juridiskt Arkiv (domssamling, svenske Högsta Domstolen)
Ot. prp.	Odelstingsproposisjon
RG	Rettens Gang (domssamling, utvalgte norske underrettsdommer)
Rt.	Norsk Retstidende (domssamling, norsk Høyesterett)
TfR	Tidsskrift for Rettsvitenskap (tidsskrift, Oslo)
UfR	Ugeskrift for Retsvæsen (dansk domssamling)

Vedlegg 2: Utdrag av Forskningsetiske retningslinjer for samfunnsvitenskap, humaniora, juss og teologi *(NESH 2006)*

1. Forskningens verdi og forskningsetikk

Forskere skal følge forskningsetiske normer, som krav til redelighet, upartiskhet og åpenhet for egen feilbarlighet.

Forskning er systematisk, sosialt organisert søken etter ny og bedre innsikt. Vitenskapelig kunnskap er en verdi i seg selv. Mange resultater av forskning kan også være nyttige for å forbedre forhold i samfunnet. Forskningens sentrale forpliktelse er streben etter sannhet. Vitenskapelig redelighet står derfor sentralt i forskningsetikken.

Emner for kultur- og samfunnsfag er menneskelige valg, handlinger og relasjoner, normer og institusjoner, trosforestillinger og historiske forløp, verker og tradisjoner, språk, tanke og kommunikasjon. Innlevelse og fortolkning er nødvendige elementer i forskningsprosessen. Dette kan åpne for forskjellige, rimelige tolkinger av de samme forhold. Men forskningens feilbarlighet og uavsluttethet fritar ikke forskere fra kravet om å unngå ubegrunnede oppfatninger og strebe etter sammenheng og klarhet i sin argumentasjon.

I mange fag er det uenighet om vitenskapsteoretiske grunnlagsspørsmål. Men redelighet i dokumentasjon og konsistens i argumentasjon er ufravikelige krav, uavhengig av vitenskapsteoretisk posisjon. I kultur- og samfunnsfag preges forskning av forskerens samfunns- og menneskesyn, noe som vanligvis virker berikende. Men det stiller krav om redegjørelse for hvordan egne holdninger kan påvirke valg av tema, datakilder og avveining av tolkningsmuligheter.

På et overordnet, vitenskapsteoretisk nivå, er alle fag underlagt de samme forskningsetiske forpliktelser, som krav til interessante og relevante forskningsspørsmål, etterrettelig dokumentasjon, upartisk drøfting av motstridende synspunkter og innsikt i egen feilbarlighet. Felles er også krav til faglig uavhengighet og fagfellekontroll. De grunnleggende forskningsetiske normene er forankret i allmennmoralske normer i samfunnet.

2. Forskningens samfunnsmessige, kulturelle og språklige rolle

Forskningspolitiske institusjoner bør søke å prioritere forskningsinnsatser slik at de, direkte eller indirekte, på kort eller lang sikt, kan komme samfunn og kultur til gode.

Forskning har virkninger i samfunnet, om det var tilsiktet eller ikke. Forskning kan være nyttig ved at den leverer premisser for beslutninger i offentlig og privat sektor. Forskning kan avdekke kritikkverdige forhold, og kan bidra til å avklare alternative handlingsvalg og deres mulige konsekvenser. Den kan også bidra med korrektiver, for eksempel ved å belyse svakstilte gruppers situasjon.

Forskning i egen og andres kultur kan tjene til å problematisere verdier og normer som preger dagens tenkesett, og kan påvise underliggende maktforhold. Forskning hvor man gransker kulturarven, kan bidra til å styrke, avkrefte og revidere verdier, normer og institusjoner vi orienterer oss etter og formidler videre til ettertiden.

Forskningspolitiske organer har en forpliktelse til å fordele ressurser ut fra hensynet til samfunnets interesser. De som har myndighet til å fordele forskningsressurser, må være åpne for ulike forskningstradisjoner og legge til rette for forskjellige tilnærminger og klargjøring av deres sterke og svake sider.

Det er ofte uenighet om hva det er samfunnsnyttig og interessant å utforske. Behovet for vitenskapelig kvalitetskontroll må forenes med åpenhet for saklig uenighet om hva som utgjør viktige forskningsfelter. Styring av forskningstemaer må legge til rette for fri, nyskapende og kritisk forskning. (Se også punkt 1 og 3.)

Det må stilles høye krav til forskeres begrunnelse for valg av spørsmålsstillinger, metoder og analytiske perspektiver, slik at forskning i minst mulig grad preges av forutinntatte oppfatninger og ubevisste vurderinger. De metodekrav forskersamfunnet stiller til begrunnelse og villighet til å revidere synspunkter i lys av velfundert kritikk, kan tjene som en modell for hvordan vi kan hanskes med uenighet i andre deler av samfunnet (se også del F).

Forskere i kultur og samfunnsfagene får bare tilgang til dem som utforskes gjennom kommunikasjon, som ved intervju og dokumentanalyse. For å beskrive og analysere dem som utforskes, må dermed kultur- og samfunnsvitere ha tilgang til personenes språk og deres tradisjoner. Her går det et vesentlig vitenskapsteoretisk skille mellom disse fagområdene og naturfagene, hvor man ikke har anledning til å kommunisere med sine undersøkelsesobjekter. Som forskere i andre små språksamfunn, må også norske forskere publisere på engelsk, vår tids *lingua franca*. Men forskere innen disse fagområdene bør også publisere, undervise og formidle på eget morsmål og derved bidra til å opprettholde og utvikle eget språk som fullverdig og samfunnsbærende. Vitenskapen er en sentral institusjon i samfunnets felles kultur- og vitenskapsspråk på morsmål bør opprettholdes og utvikles som et viktig element i samfunnets kulturelle reproduksjon. Overordnede institusjoner bør legge forholdene til rette for en kulturelt bærekraftig språkstrategi og unngå tilrettelegging som kan marginalisere eller fordrive morsmålet fra faglig virksomhet.

3. Betydningen av fri forskning

Forskningsinstitusjoner og forskningspolitiske instanser skal legge forholdene til rette for frihet og uavhengighet i forskning. Institusjonene må sikre at forskning som tilfredsstiller vitenskapelige kvalitetskrav, ikke forhindres fordi temaet er kontroversielt.

Forskningens indre krav til originalitet, åpenhet og omprøving av utbredte oppfatninger, kan komme i konflikt med noen parters ønske om å hindre at temaer utforskes. Forskning må sikres mot ytre eller indre styring som hindrer

velbegrunnede problemstillinger som går på tvers av spesielle økonomiske, politiske, sosiale, kulturelle eller religiøse interesser og tradisjoner. Det må heller ikke legges forskningseksterne føringer på hvilke resultater forskningen skal føre til. Forskningen må sikres mot at dens resultater og konklusjoner blir holdt tilbake eller selektivt rapportert. Det er argumenters holdbarhet og relevans som skal styre kunnskapsproduksjonen i forskning, ikke etablerte interesser og tradisjoner. Dette krever ordninger for å sikre institusjoners uavhengighet og forskeres uavhengighet innenfor institusjonene. Forskning krever derfor en institusjonelt garantert frihet til å søke, produsere og formidle vitenskapelige innsikter, så vel til en bredere offentlighet som til den interne undervisningen på institusjonen.

Det er forskjeller mellom grunnforskning og oppdragsforskning. Men heller ikke i oppdragsforskning kan man bestille forskningsresultater. Forskning må generelt sikres mot press som truer kravene til vitenskapelig etterrettelighet, uavhengighet, metode og systematikk.

I et åpent, demokratisk samfunn bør politiske beslutninger tas – og vurderes – på informert grunnlag, med kjennskap til relevante alternativer, sannsynlige ringvirkninger og usikkerhet. Her bør uavhengige forskere spille en viktig rolle som premissleverandører (se også del F).

4. Formidling og håndheving av forskningsetiske normer

Det påligger institusjoner og enkeltforskere å utvikle og opprettholde god forskningsskikk. Institusjonene skal ha prosedyrer for å håndheve brudd på forskningsetiske normer.

Forskningsetikken setter krav både til individer og institusjoner. Institusjonene skal legge til rette for opprettholdelse og utvikling av god forskningsskikk. Institusjonene må formidle forskningsetiske retningslinjer til sine ansatte og studenter, og sørge for opplæring i forskningsetikk og relevante rettsregler som regulerer forskning. Dette vil fremme forskningsetisk refleksjon og mer presise diskusjoner i grunnmiljøene om forskningsetiske dilemmaer.

Institusjonene må ta ansvar for at forskningsetiske retningslinjer følges. De må ha synlige prosedyrer for å håndtere mistanker og beskyldninger om brudd på retningslinjer, som ved å opprette uredelighetsutvalg, i egen regi eller i samarbeid med andre forskningsinstitusjoner (se også del D).

27. Vitenskapelig redelighet

Forskere og forskningsinstitusjoner skal etterleve og fremme normer for vitenskapelig redelighet.

Uredelighet dreier seg om brudd på vitenskapens sannhetsbestrebelse. Det kan skjelnes mellom mer eller mindre alvorlige brudd, fra sjusk og snusk til fusk. Eksempler på alvorlige, forsettlige eller grovt uaktsomme normbrudd, er fabrikkering og forfalskning av datamateriale, og plagiat. Kravet om vitenskapelig redelighet gjelder uavkortet i alle typer av forskning. Institusjonene plikter å ha

rutiner som forebygger uredelighet og fremmer redelighet. Institusjonene skal også ha prosedyrer for å håndtere mistanker og beskyldninger om vitenskapelig uredelighet (se også punkt 4).

Universiteter og høyskoler har et særskilt ansvar for at studenter og andre får opplæring i redelighetsnormer. Det innebærer for eksempel at normer for god henvisningsskikk formidles i undervisning og veiledning gjennom hele studietiden, og at etablerte forskere er gode rollemodeller i sin undervisnings- og forskningspraksis. I og med at undervisningen her er forskningsbasert, formidles grunnleggende forskningsetiske normer kontinuerlig til studenter.

28. Plagiat

Plagiat av andres tekst, materiale, ideer og forskningsresultater er uakseptabelt og innebærer et alvorlig brudd på etiske standarder.

Å plagiere er, i forskningsetisk forstand, å stjele stoff fra andre forfatteres og forskeres arbeider og utgi det som sitt eget. Forskere som bruker andres ideer eller siterer fra publikasjoner eller forskningsmateriale, skal oppgi sine kilder. Den groveste formen for plagiat er ren avskrift. Plagiat kan imidlertid også ta andre og mer raffinerte former, og gjelde avgrensede resultater, ideer, hypoteser, begreper, teorier, tolkninger, design m.m. Det å henvise til et annet arbeid tidlig i ens egen tekst, og deretter gjøre omfattende bruk av det uten videre henvisninger, er også plagiat.

Forskning bygger i stor grad på andres materiale, data, og forskningsresultater. Noen enkle grunnleggende arbeidsregler kan bidra til å avverge plagiat. Det er viktig å skille mellom direkte gjengivelse av andres tekster og parafrasering både i noteapparatet og i teksten. Parafrasering må ikke ligge så tett opp til originalteksten at det i realiteten er tale om sitat. Hvis flere parafraser hektes rett på hverandre, kan det være fare for at hele argumentasjonen er andres. Den som plagierer undergraver ikke bare sin egen anseelse som forsker, men også forskningens troverdighet.

***29.* God henvisningsskikk**

Alle forfattere og forskere, uansett om de er amatører eller profesjonelle, studenter eller etablerte forskere, skal etterstrebe god henvisningsskikk.

Normene for sitatpraksis og henvisninger til kilder og litteratur varierer fagene imellom. Men alle er forpliktet til å gi mest mulig nøyaktige henvisninger til den litteratur som brukes. Det bør vanligvis refereres til bestemte sider, avsnitt og kapitler. Det forenkler etterprøving av påstander og argumentasjon, inklusive bruken av kilder. Disiplinene og de forskningsutførende enhetene har ansvaret for å etablere og formidle regler for god henvisningsskikk, skape forståelse for slike normer, sørge for at de følges og reagere på brudd. Den enkelte forfatter og

forsker må utøve sin virksomhet med intellektuell integritet og omgås både primært og sekundært kildemateriale med redelighet.

Faglige veiledere har et særlig ansvar for å følge opp studenters forskningsetiske kunnskaper og holdninger. Uteksaminerte kandidater bør ha utviklet tilstrekkelig faglig selvkritikk slik at de i framtidige arbeider praktiserer god henvisningsskikk.

30. Etterprøving og etterbruk av forskningsmateriale

Forskningsmateriale bør gjøres tilgjengelig for andre forskere for etterprøving og etterbruk.
For å kunne drøfte holdbarheten i forskeres analyser må andre forskere kunne få innsyn i data og annet relevant materiale, såfremt dette ikke bryter med personvernhensyn eller kravene til konfidensialitet (se også punkt 9 og 14).

De som har ansvar for innsamlingen av materialet har som hovedregel førsterett til bruken (se også punkt 33). Data som er samlet inn for offentlige midler skal etter en kortere periode gjøres allment tilgjengelig.

31. Faglige bedømmelser

Faglige bedømmelser skal preges av saklighet, objektivitet og åpenhet.
Alle fag er preget av konkurrerende skoleretninger, og kanskje uenighet om vitenskapsteoretiske grunnlagsspørsmål. De som er ansvarlige for bedømmelse av andres arbeid må derfor være villige til å ta opp til seriøs vurdering argumenter og tenkemåter som anerkjennes innen andre tilnærminger enn deres egne.

Forskere deltar ofte i vurderinger for vitenskapelige stillinger. De vurderer masteroppgaver, doktoravhandlinger, prosjektsøknader, tidsskriftartikler og lignende. I slike sammenhenger må bedømmeren vurdere egen habilitet og arbeide saklig og objektivt.

32. Forpliktelse i kollegiale forhold

Forskere skal arbeide i samsvar med forskningsetiske normer, for eksempel om åpenhet, saklighet og vilje til (selv)kritikk, og derved bidra til miljøer som fremmer god forskning.
Forskningsinstitusjonene skal tilrettelegge for et miljø som fremmer god forskning. Man må opprettholde en fruktbar diskusjonskultur og produktiv forvaltning av faglig uenighet. Det bør stimuleres til allsidig rekruttering. Kritikk må ikke knebles under henvisning til lojalitetsforpliktelser eller krav om lydighet. Saklighetsnormer skal holdes i hevd, som kravet om å unngå tendensiøse gjengivelser av forskere med andre synspunkter enn ens egne. Gjennom gjensidig orientering og konstruktiv kritikk må forskerne sørge for at forskningen i miljøet blir best mulig. Miljøene må opprettholde høye metodekrav og oppmuntre til

saklig debatt om forskjellige metoders og analysemåters anvendelsesområder og begrensninger.

Bare de som faktisk har bidratt til dokumentasjon, analyse og skriving av et vitenskapelig arbeid, skal være oppført som medforfattere eller takket for sitt bidrag (se også punkt 37). I tråd med Vancouver-reglene for medisinsk forfatterskap, kan det noen ganger være aktuelt å skille mellom forfattere og andre bidragsytere (som laboratorieteknikere).

Gode forskningsmiljøer er preget av forskere som faktisk leser hverandre, som gir hverandre positiv og negativ kritikk. Det er brudd på forskningsetiske normer hvis forskere holder vesentlig kritikk av foreliggende forskning for seg selv, og ikke går ut i relevante miljøer med denne for å få problemene allsidig belyst. Dette er i tråd med en vitenskapelig norm om organisert, systematisk skepsis. Relevante miljøer vil kunne omfatte bredere offentligheter utenfor spesialistmiljøet (se også punkt 44).

41. Rett til offentliggjøring

Kunnskap er et kollektivt gode, alle forskningsresultater bør derfor som hovedregel publiseres. Det er også viktig for at resultatene kan etterprøves. For forskere er publisering viktig for meritering.

Dersom oppdragsgiver ønsker å gjøre bruk av forskningsresultatene i en bredere offentlighet, har forskeren rett til å offentliggjøre fullstendige beskrivelser og resultater av forskningsprosjektet. Dette kan være viktig både for å hindre at forskningsresultatene fremstilles selektivt eller på en skjev måte, og for å gi andre mulighet til å etterprøve resultatene.

Bedrifter og etater kan ha et legitimt ønske om å beskytte seg og sine interesser. Likeledes kan nasjonale sikkerhetshensyn, eller forhandlingsstrategier tilsi at publisering utsettes, i spesielle tilfeller at resultatene ikke blir offentliggjort, eller at offentliggjøring utsettes en viss tid. Med unntak av slike hensyn, samt hensyn til personvern, skal både oppdragsgiver og forsker tilstrebe at offentligheten får tilgang til resultatene. Eventuelle begrensninger i retten til offentliggjøring skal kontraktfestes ved oppstarten av prosjektet.

F. Forskningsformidling

42. Formidling som faglig oppgave

Spesialiserte forskningsmiljøer skal sørge for at vitenskapelig kunnskap formidles til et bredere publikum utenfor forskningsmiljøet.

Forskningsformidling er å kommunisere innsikter, arbeidsmåter og holdninger (vitenskapens ethos) fra spesialiserte forskningsfelt til personer utenfor feltet

("popularisering"), inklusive bidrag til samfunnsdebatter med vitenskapsbasert argumentasjon. Det kan både dreie seg om formidling av etablerte innsikter i faget og resultater fra nyere forskning. Formidling er rettet til utenforstående, om det nå er spesialister i andre fagområder eller personer uten vitenskapelig bakgrunn. Forbindelsene mellom forskning og formidling er særlig tette i kultur- og samfunnsfagene, hvor det ikke er uvanlig at det vitenskapelige bidrag samtidig er et formidlingsbidrag. PR-virksomhet er en del av forskningens institusjonsforvaltning (se innledningen) og dermed noe annet enn forskningsformidling. Formidling er forankret i tradisjoner med opprinnelse i opplysningstiden.

Mange mennesker ønsker å få vite hva forskere har funnet ut. Et sentralt motiv for forskningsformidling, er å tilfredsstille slik intellektuell nysgjerrighet. Formidling er også uttrykk for et demokratisk krav: Formidling skal bidra til opprettholdelse og utvikling av kulturelle tradisjoner, informert offentlig meningsdannelse og til spredning av samfunnsrelevant kunnskap. Samfunnet har investert store summer i forskning og skal få del i resultatene (se også punkt 2).

43. Krav til individer og institusjoner

Det påligger forskningsinstitusjonene å legge forholdene til rette for en mangfoldig og omfattende forskningsformidling, preget av kvalitet og relevans.

Forskningsformidling setter etiske krav både til individer og institusjoner. Formidling kan fremmes med alminnelige tiltak som krav ved ansettelser, opplæring og insitamenter knyttet til ressurstildeling. Universiteter og høyskoler har et særskilt ansvar for at studenter utvikler ferdigheter og holdninger som gjør dem egnet som formidlere. Formidling bør også stimuleres ved at arenaer for læring og debatt brukes og videreutvikles, det kan gjelde arenaer som kronikker, forelesningsrekker, lekfolkskonferanser og høringer.

I Grunnlovens § 100, heter det: "Det paaligger Statens Myndigheder at lægge Forholdene til Rette for en aaben og oplyst offentlig Samtale".[303] Også vitenskapene skal bidra til slike offentlige samtaler. Demokratiske rettsstater med velfungerende offentlig forvaltning og markedsøkonomi, er avhengige av soner i det sivile samfunn som ikke først og fremst er preget av lønnsomhetsprinsipper og forvaltningslogikk, men av at det er argumenter som skal telle.

God formidling krever samspill og samarbeid mellom forskningsinstitusjoner og andre institusjoner, som massemedier, skoler, kunstinstitusjoner, livssynssamfunn og frivillige foreninger. Formidlingen kan skje med varierende deltakelse fra forskere og andre (som journalister eller lærere), være skriftlig, muntlig eller basert på andre tilnærminger (som utstillinger og elektroniske medier). Alle som deltar i slik formidling er underlagt

[303] For begrunnelse, se *"Ytringsfrihed bør finde Sted"* (NOU 1999:27)

formidlingsetiske normer. Forskningsinstitusjoner bør bidra til at formidlingsmåter, temavalg og faktiske virkninger kartlegges og vurderes.

44. Tverrfaglig diskusjon og demokratisk allmennhet.

En viktig del av forskningsformidlingen i et moderne samfunn bør bestå i gjensidig popularisering (oversettelse) mellom spesialister fra forskjellige forskningsområder.
Mange av de store utfordringer samfunnet står overfor, f.eks. knyttet til økologi, globalisering eller menneskerettigheter, krever integrasjon av forskjellige typer vitenskapelig kunnskap. Selv om utdanningsnivået stadig stiger, minsker ikke behovet for forskningsformidling. Fortidens allmue finnes ikke lenger. Vi er alle – også forskere – medlemmer i en demokratisk allmennhet, med et vedvarende behov for slike oversettelser. Utvikling av flerfaglige fora innenfor forskningsinstitusjonene gir godt grunnlag både for kommunikasjon mellom spesialister fra forskjellige fag og for kommunikasjon med en bredere offentlighet utenfor institusjonene.

Tverrfaglig diskusjon kan tydeliggjøre grunnleggende krav til vitenskapelig diskusjonskultur. Forskeren må formulere seg tilstrekkelig klart slik at forskere fra andre områder og andre deltakere i ordskiftet kan ta begrunnet stilling til det som hevdes. Som i internvitenskapelig diskusjon skal gjengivelser av andres bidrag ikke være tendensiøse og meningsmotstandere må ikke gjøres til stråmenn for urimelige synspunkter.

Normen om vitenskapelig ydmykhet i forståelsen av virkelighetens kompleksitet, - enkeltfagenes begrensninger og vitenskapelig usikkerhet - bør stå sentralt i formidling. Begrensninger i eget fagperspektiv og egen kompetanse i forhold til det aktuelle saksfelt bør klargjøres, noe som kan lette leserens vurdering av om andre faglige perspektiver kunne føre til andre oppfatninger. Slik tverrfaglig og tverrinstitusjonell diskusjon kan fungere som en form for utvidet fagfellevurdering.

46. Formidling og etterrettelighet

Kravet om etterrettelighet er like sterkt ved forskningsformidling som ved forskningspublisering.
Mottakeren av populærvitenskapelige fremstillinger har som regel verken tid eller kompetanse til å etterprøve påstandene som settes frem fra spesialiserte forskere. Dette bygger opp om at kravet til etterrettelighet her er like stort som ved vitenskapelig publisering.

Noteapparater og litteraturlister kan virke tyngende, men hjelper samtidig den interesserte leser med å finne frem i en stor litteratur. Det er også viktig å

huske at spesialister i andre fag hører til i det relevante publikum, og at en stor andel av befolkningen har utdannelse utover videregående skole.

Kultur- og samfunnsviteren kan dele hypoteser, teorier og foreløpige funn med offentligheten underveis i et prosjekt, men skal være varsom med å presentere foreløpige resultater - som ikke har vært tilstrekkelig drøftet i relevante forskningsmiljøer (fagfellevurdert) – som endelige.

Vedlegg 3: Utdrag fra Lov om opphavsrett til åndsverk m.v. (åndsverkloven)

Fra 1. kapittel. Opphavsrettens gjenstand og innhold.

§ 1. Den som skaper et åndsverk, har opphavsrett til verket.
Med åndsverk forståes i denne lov litterære, vitenskapelige eller kunstneriske verk av enhver art og uansett uttrykksmåte og uttrykksform, så som

1) skrifter av alle slag,

2) muntlige foredrag,

3) sceneverk, så vel dramatiske og musikkdramatiske som koreografiske verk og pantomimer, samt hørespill,

4) musikkverk, med eller uten tekst,

5) filmverk,

6) fotografiske verk,

7) malerier, tegninger, grafikk og lignende billedkunst,

8) skulptur av alle slag,

9) bygningskunst, så vel tegninger og modeller som selve byggverket,

10) billedvev og gjenstander av kunsthåndverk og kunstindustri, så vel forbildet som selve verket,

11) kart, samt tegninger og grafiske og plastiske avbildninger av vitenskapelig eller teknisk art,

12) datamaskinprogrammer,

13) oversettelser og bearbeidelser av verk som er nevnt foran.
For fotografiske bilder som ikke er åndsverk gjelder § 43a.

§ 2. Opphavsretten gir innen de grenser som er angitt i denne lov, enerett til å råde over åndsverket ved å fremstille varig eller midlertidig eksemplar av det og ved å gjøre det tilgjengelig for almenheten, i opprinnelig eller endret skikkelse, i oversettelse eller bearbeidelse, i annen litteratur- eller kunstart eller i annen teknikk.
Som fremstilling av eksemplar regnes også overføring til innretning som kan gjengi verket.
Verket gjøres tilgjengelig for allmennheten når
a) eksemplar av verket frembys til salg, utleie eller utlån eller på annen måte spres til allmennheten,

b) eksemplar av verket vises offentlig uten bruk av tekniske hjelpemidler, eller

c) verket fremføres offentlig.

Som offentlig fremføring regnes også kringkasting eller annen overføring i tråd eller trådløst til allmennheten, herunder når verket stilles til rådighet på en slik måte at den enkelte selv kan velge tid og sted for tilgang til verket.

§ 3. Opphavsmannen har krav på å bli navngitt slik som god skikk tilsier, så vel på eksemplar av åndsverket som når det gjøres tilgjengelig for almenheten.

Har en annen rett til å endre et åndsverk eller å gjøre det tilgjengelig for almenheten, må dette ikke skje på en måte eller i en sammenheng som er krenkende for opphavsmannens litterære, vitenskapelige eller kunstneriske anseelse eller egenart, eller for verkets anseelse eller egenart.

Sin rett efter første og annet ledd kan opphavsmannen ikke fraskrive seg, med mindre den bruk av verket som det gjelder, er avgrenset efter art og omfang.

Selv om opphavsmannen har gitt gyldig samtykke til bruken, har han, hvis verket gjøres tilgjengelig for almenheten i slik krenkende skikkelse som nevnt i annet ledd, rett til å kreve at det enten ikke skjer under hans navn eller at det angis på fyldestgjørende måte at de foretatte endringer ikke skriver seg fra ham. Denne rett kan opphavsmannen ikke gi avkall på.

§ 4. Opphavsmannen kan ikke sette seg imot at andre benytter hans åndsverk på en slik måte at nye og selvstendige verk oppstår. Opphavsretten til det nye og selvstendige verk er ikke avhengig av opphavsretten til det verk som er benyttet.

Den som oversetter eller bearbeider et åndsverk eller overfører det til en annen litterær eller kunstnerisk form, har opphavsrett til verket i denne skikkelse, men kan ikke råde over det på en måte som gjør inngrep i opphavsretten til originalverket.

§ 5. Den som ved å sammenstille flere åndsverk eller deler av åndsverk skaper et litterært, vitenskapelig eller kunstnerisk samleverk, har opphavsrett til samleverket, men denne rett gjør ingen innskrenkning i opphavsretten til de enkelte verk som samleverket består av.

Hvis ikke annet er avtalt, står det de enkelte medarbeidere fritt å offentliggjøre sine bidrag på annen måte.

§ 6. Er det to eller flere opphavsmenn til et åndsverk uten at de enkeltes ytelser kan skilles ut som særskilte verk, erverver de opphavsrett til verket i fellesskap.

Til verkets første offentliggjørelse kreves samtykke fra alle opphavsmenn, hvis de ikke uttrykkelig eller stilltiende har samtykket på forhånd. Det samme gjelder når det er spørsmål om å offentliggjøre verket på annen måte eller i en annen form enn tidligere. Ny offentliggjørelse på samme måte kan derimot hver av opphavsmennene forlange eller gi samtykke til.

Enhver av dem kan påtale krenkelser av opphavsretten.

§ 7. Som opphavsmann ansees, når ikke annet godtgjøres, den hvis navn eller alment kjente dekknavn eller merke på sedvanlig måte er påført eksemplar av verket eller blir oppgitt når det gjøres tilgjengelig for almenheten.

Er et verk utgitt uten at opphavsmann er navngitt i samsvar med første ledd, kan utgiveren eller, hvis heller ikke han er navngitt, forleggeren handle på opphavsmannens vegne inntil denne blir navngitt på en ny utgave eller ved melding til vedkommende departement.

§ 8. Et åndsverk er offentliggjort når det med samtykke av opphavsmannen er gjort tilgjengelig for allmennheten. Et kunstverk er offentliggjort også når opphavsmannen har overdratt

eksemplar av verket og dette er gjort tilgjengelig for allmennheten i medhold av §§ 19, 20, 23, 23a og 24.

Et åndsverk er utgitt når et rimelig antall eksemplar av verket med samtykke av opphavsmannen er brakt i handelen, eller på annen måte er spredt blant almenheten.

§ 9. Lover, forskrifter, rettsavgjørelser og andre vedtak av offentlig myndighet er uten vern etter denne lov. Det samme gjelder forslag, utredninger og andre uttalelser som gjelder offentlig myndighetsutøvelse, og er avgitt av offentlig myndighet, offentlig oppnevnt råd eller utvalg, eller utgitt av det offentlige. Likeledes er offisielle oversettelser av slike tekster uten vern etter denne lov.

Åndsverk som ikke er frembrakt særskilt til bruk i dokumenter som nevnt i første ledd, og som det siteres fra eller som gjengis i særskilt vedlegg, omfattes ikke av denne bestemmelse. Første ledd gjelder heller ikke lyrikk, musikkverk eller kunstverk.

Fra 2. kapittel. Avgrensning av opphavsretten og forvaltning av rettigheter ved avtalelisens

§ 11. Bestemmelsene i dette kapittel gjør ingen videre innskrenkning i opphavsmannens rett etter § 3 enn den som følger av § 29.

Når et verk gjengis offentlig i medhold av bestemmelsene i dette kapittel, kan det skje i den størrelse og skikkelse øyemedet krever, men verkets karakter må ikke derved forandres eller forringes. Ved gjengivelse som nevnt, må kilden alltid angis slik som god skikk tilsier.

§ 12. Når det ikke skjer i ervervsøyemed, kan enkelte eksemplar av et offentliggjort verk fremstilles til privat bruk. Slike eksemplar må ikke utnyttes i annet øyemed. Opphavsmennene gis en rimelig kompensasjon gjennom årlige bevilgninger over statsbudsjettet. Kongen kan fastsette nærmere regler om fordeling av kompensasjonen.

Bestemmelsen i første ledd gir ikke rett til å

a) ettergjøre bygningskunst gjennom oppføring av byggverk,

b) fremstille maskinlesbare eksemplar av datamaskinprogram,

c) fremstille maskinlesbare eksemplar av databaser i maskinlesbar form, eller

d) fremstille eksemplar av kunstverk ved fotokopiering, avstøpning, avtrykk eller tilsvarende fremgangsmåte når eksemplaret kan oppfattes som originaleksemplar.

Bestemmelsen i første ledd gir ikke rett til å la fremstillingen utføre ved fremmed hjelp når det gjelder:

a) musikkverk,

b) filmverk,

c) skulptur, billedvev og gjenstander av kunsthåndverk og kunstindustri, eller

d) kunstnerisk gjengivelse av andre kunstverk.

Funksjonshemmede kan uten hinder av denne bestemmelse la fremstilling av musikk- og filmverk utføre ved fremmed hjelp som ikke medvirker i ervervsøyemed, når dette er nødvendig på grunn av funksjonshemningen.

Det er ikke tillatt å fremstille eksemplar etter denne paragraf på grunnlag av en gjengivelse av verket i strid med § 2, eller på grunnlag av et eksemplar som har vært gjenstand

for eller er resultat av en omgåelse av vernede tekniske beskyttelsessystemer, med mindre slik eksemplarfremstilling er nødvendig etter § 53a tredje ledd andre punktum.

§ 19. Er et eksemplar av et verk solgt med opphavsmannens samtykke, kan eksemplaret spres videre blant allmennheten. Det samme gjelder eksemplar av offentliggjort verk, og ethvert eksemplar av kunstverk eller fotografisk verk, som opphavsmannen på annen måte har overdratt. Bestemmelsene gjelder bare der eksemplaret er solgt eller overdratt som nevnt innenfor Det europeiske økonomiske samarbeidsområde, med mindre eksemplaret er ervervet av en person til privat bruk eller spres videre ved utlån eller utleie.

Bestemmelsen i første ledd gir, med unntak for byggverk og bruksgjenstander, ikke adgang til utleie. Heller ikke gir bestemmelsen adgang til utlån av maskinlesbart eksemplar av datamaskinprogram. Likestilt med leie er bytte som drives som organisert virksomhet.

§ 20. Er et verk utgitt, eller har opphavsmannen overdratt eksemplar av et kunstverk eller et fotografisk verk, kan eksemplarene vises offentlig. Eksemplar av offentliggjort kunstverk og av offentliggjort fotografisk verk kan vises offentlig i forbindelse med undervisning.

§ 21. Et utgitt verk kan fremføres offentlig ved gudstjeneste og undervisning. Har opphavsmannen overdratt eksemplar av et kunstverk eller et fotografisk verk, eller er slike verk offentliggjort, kan verket fremføres offentlig i forbindelse med undervisning.

Også ellers kan utgitt verk fremføres offentlig:

a) ved tilstelninger der fremføring av åndsverk ikke er det vesentlige, såfremt tilhørerne eller tilskuerne har adgang uten betaling, og tilstelningen heller ikke indirekte finner sted i ervervsøyemed,

b) ved ungdomsstevner som ikke arrangeres i ervervsøyemed.

Denne paragraf gjelder ikke for filmverk, scenisk fremføring av sceneverk eller fremføring av databaser ved ervervsmessig undervisning. Paragrafen gir heller ikke rett til fremføring ved kringkasting. Innenfor ervervsmessig undervisning gir den heller ikke rett til annen trådbunden eller trådløs overføring til allmennheten. Adgangen til fremføring ved undervisning gjelder ikke fremføring innen rammen av organisert konsertvirksomhet.

§ 22. Det er tillatt å sitere fra et offentliggjort verk i samsvar med god skikk og i den utstrekning formålet betinger.

§ 23. Offentliggjort kunstverk og offentliggjort fotografisk verk kan gjengis i tilslutning til teksten i kritisk eller vitenskapelig fremstilling som ikke er av allmennopplysende karakter, når det skjer i samsvar med god skikk og i den utstrekning formålet betinger.

Med samme begrensning kan offentliggjort fotografisk verk mot vederlag gjengis også i kritisk eller vitenskapelig fremstilling av allmennopplysende karakter og i tilslutning til teksten i skrifter bestemt til bruk i opplæring.

Offentliggjort personbilde i form av fotografisk verk kan gjengis i skrift av biografisk innhold.

Bestemmelsene i denne paragraf gir ikke rett til gjengivelse i maskinlesbar form, med mindre det gjelder en ikke-ervervsmessig gjengivelse etter første ledd.

§ 23a. Offentliggjort kunstverk og offentliggjort fotografisk verk kan gjengis i aviser, tidsskrifter og kringkasting ved omtale av dagshending. Dette gjelder likevel ikke verk som er skapt med henblikk på gjengivelse i aviser, tidsskrifter eller kringkasting. Opphavsmannen har krav på vederlag med mindre det gjelder dagshending knyttet til det verket som gjengis.

Er et kunstverk eller et fotografisk verk utgitt, eller har opphavsmannen overdratt eksemplar av verk som nevnt, kan verket medtas i aviser, tidsskrifter, bøker, ved film og i kringkasting, såfremt verket utgjør en del av bakgrunnen eller på annen måte spiller en underordnet rolle i sammenhengen.

§ 24. Kunstverk og fotografisk verk som inngår i en samling eller som utstilles eller utbys til salg, kan avbildes i katalog over samlingen og i meddelelse om utstillingen eller salget. Katalog kan bare fremstilles ved trykking, fotokopiering eller lignende metode.

Kunstverk og fotografisk verk kan også avbildes når det varig er satt opp på eller ved offentlig plass eller ferdselsvei. Dette gjelder likevel ikke når verket klart er hovedmotivet og gjengivelsen utnyttes ervervsmessig.

Byggverk kan fritt avbildes.

§ 25. Når fremføring eller visning av et verk inngår som ledd i dagshending og denne kringkastes eller gjengis ved film, kan korte avsnitt av verket, eller hele verket hvis det er av lite omfang, tas med ved gjengivelsen. Når fremføringen eller visningen av verket bare utgjør en del av bakgrunnen eller på tilsvarende måte spiller en underordnet rolle i forhold til hovedemnet for reportasjen, kan hele verket gjengis.

Fra 3. kapittel. Opphavsrettens overgang

§ 39k. Ved opphavsmannens død får reglene om arv, ektefellers felleseie og gjenlevende ektefelles rett til å sitte i uskiftet bo anvendelse på opphavsretten.

Gjennom testament kan opphavsmannen, med bindende virkning også for ektefelle og livsarvinger, gi bestemmelser om utøvelse av opphavsretten eller overlate til en annen å gi slike bestemmelser.

Er opphavsretten ved arv fra opphavsmannen gått over til flere i forening, kreves samtykke fra alle arvingene til verkets første offentliggjørelse hvis de eller opphavsmannen ikke uttrykkelig eller stilltiende har samtykket på forhånd. Ved spørsmål om offentliggjørelse av verket på annen måte eller i en annen form enn tidligere er det likevel tilstrekkelig at det er gitt samtykke fra arvinger som regnet etter arvelodd utgjør et flertall. Ny offentliggjørelse på samme måte kan hver av arvingene forlange eller gi samtykke til. Enhver av arvingene kan påtale krenkelser av opphavsretten. Dette ledd gjelder bare der ikke annet følger av bestemmelse etter andre ledd.

Overtredelse av bestemmelse nevnt i andre ledd eller av bestemmelsene i §§ 3 og 11 andre ledd, kan påtales så vel av gjenlevende ektefelle som av enhver av opphavsmannens slektninger i rett opp- eller nedstigende linje, søsken, eller av den som er oppnevnt i medhold av andre ledd.

Fra 4. kapittel. Opphavsrettens vernetid.

§ 40. Opphavsretten varer i opphavsmannens levetid og 70 år etter utløpet av hans dødsår. For de verk som er nevnt i § 6, regnes de 70 år fra utløpet av den lengstlevende opphavsmanns dødsår. For filmverk løper vernetiden fra utløpet av dødsåret for den lengstlevende av hovedregissøren, forfatteren av filmmanuskript, dialogforfatteren og komponisten av musikk som er frembragt med henblikk på filminnspillingen.

§ 41. Når et verk er offentliggjort uten opphavsmannens navn, allment kjente dekknavn eller merke, varer opphavsretten i 70 år etter utløpet av det år da verket først ble offentliggjort. Består verket av flere deler, regnes vernetiden særskilt for hver enkelt del. Opphavsretten til

verk av ukjent opphavsmann varer i 70 år etter utløpet av det år verket ble skapt, dersom ikke verket offentliggjøres i løpet av dette tidsrom.

Hvis opphavsmannen i løpet av dette tidsrom blir navngitt i samsvar med § 7, eller hvis det blir opplyst at han er død før verket ble offentliggjort, bestemmes vernetiden efter § 40.

§ 41a. Den som første gang rettmessig gjør tilgjengelig for allmennheten et åndsverk som ikke er blitt offentliggjort innen utløpet av vernetiden etter §§ 40 og 41, tilkommer samme rett som en opphavsmann etter § 2. Denne rett varer i 25 år etter utløpet av det år verket første gang ble gjort tilgjengelig for allmennheten.

Fra 5. kapittel. Andre rettigheter.

§ 42. En utøvende kunstner har, innen de grenser som er angitt i denne lov, enerett til å råde over sin fremføring av et verk ved å

a) gjøre varig eller midlertidig opptak av fremføringen,

b) fremstille varig eller midlertidig eksemplar av et opptak av fremføringen, og

c) gjøre fremføringen eller opptak av den tilgjengelig for allmennheten. For offentlig fremføring av lydopptak gjelder likevel bestemmelsene i § 45b, med mindre fremføringen skjer på en slik måte at den enkelte selv kan velge tid og sted for tilgang til opptaket.

Vernet etter denne bestemmelse varer i 50 år etter utløpet av det år fremføringen fant sted. Dersom opptaket i løpet av dette tidsrom offentliggjøres varer vernet i 50 år etter utløpet av det år opptaket første gang ble offentliggjort.

Når eksemplar av et opptak som gjengir en utøvende kunstners fremføring av et verk med kunstnerens samtykke er solgt innenfor Det europeiske økonomiske samarbeidsområde, kan eksemplaret spres videre på annen måte enn ved utleie. Det samme gjelder når kunstneren innenfor dette område har overdratt eksemplar av offentliggjort lydopptak eller film som gjengir slik fremføring.

Når ikke annet er avtalt, omfatter en avtale om innspilling på film av en utøvende kunstners fremføring, også retten til å leie ut eksemplar av filmen.

Bestemmelsene i §§ 2, 3, 6 til 8, 11 til 17, 17b, 18, 21, 22, 25, 27, 28, 31, 32, 33 til 39c, 39k til 39m og 50 gjelder tilsvarende.

§ 43. Den som frembringer et formular, en katalog, en tabell, et program, en database eller lignende arbeid som sammenstiller et større antall opplysninger, eller som er resultatet av en vesentlig investering, har enerett til å råde over hele eller vesentlige deler av arbeidets innhold ved å fremstille eksemplar av det og ved å gjøre det tilgjengelig for allmennheten.

Eneretten etter første ledd gjelder tilsvarende ved gjentatt og systematisk eksemplarfremstilling eller tilgjengeliggjøring for allmennheten av uvesentlige deler av arbeid som nevnt, dersom dette utgjør handlinger som skader den normale utnyttelse av arbeidet eller urimelig tilsidesetter frembringerens legitime interesser.

Eneretten til et arbeid som nevnt i første ledd varer i 15 år etter utløpet av det år arbeidet ble fremstilt. Dersom arbeidet i løpet av dette tidsrom offentliggjøres varer vernet i 15 år etter utløpet av det år arbeidet første gang ble offentliggjort.

Er arbeid som nevnt foran, helt eller for en del gjenstand for opphavsrett, kan også denne gjøres gjeldende.

Bestemmelsene i §§ 2 andre og tredje ledd, 6 til 8, 11a til 22, 25, 27, 28, 30 til 38b og 39h fjerde og femte ledd gjelder tilsvarende.

Avtale som utvider frembringerens rett etter første ledd til et offentliggjort arbeid kan ikke gjøres gjeldende.

§ 43a. Den som lager et fotografisk bilde, har enerett til å fremstille eksemplar av det, enten det skjer ved fotografering, trykk, tegning eller på annen måte, og gjøre det tilgjengelig for allmennheten.

Eneretten til et fotografisk bilde varer i fotografens levetid og 15 år etter utløpet av hans dødsår, men likevel minst 50 år fra utløpet av det år bildet ble laget. Har to eller flere eneretten sammen, løper vernetiden fra utløpet av dødsåret for den lengstlevende.

Bestemmelsene i §§ 2 andre og tredje ledd, 3, 6 til 9, 11 til 21, 23 til 28, 30 til 39f og 39j til 39l, gjelder tilsvarende for fotografiske bilder i samme utstrekning som de gjelder for fotografiske verk.

Er et fotografi gjenstand for opphavsrett, kan også denne gjøres gjeldende.

§ 44. Pressemeldinger som efter avtale leveres av utenlandske nyhetsbyråer eller av korrespondenter i utlandet, må ikke uten mottakerens samtykke gjøres tilgjengelige for almenheten gjennom presse eller kringkasting før seksten timer efter at de ble offentliggjort her i riket.

I alle tilfelle hvor presse eller kringkasting gjengir pressemelding fra nyhetsbyrå, avis, tidsskrift eller kringkasting, skal kilden angis slik som god presseskikk krever.

Fra 6. kapittel. Forskjellige bestemmelser.

§ 45c. Fotografi som avbilder en person kan ikke gjengis eller vises offentlig uten samtykke av den avbildede, unntatt når

a) avbildningen har aktuell og allmenn interesse,

b) avbildningen av personen er mindre viktig enn hovedinnholdet i bildet,

c) bildet gjengir forsamlinger, folketog i friluft eller forhold eller hendelser som har allmenn interesse,

d) eksemplar av avbildningen på vanlig måte vises som reklame for fotografens virksomhet og den avbildede ikke nedlegger forbud, eller

e) bildet brukes som omhandlet i § 23 første ledd tredje punktum[1] eller § 27 andre ledd.

Vernet gjelder i den avbildedes levetid og 15 år etter utløpet av hans dødsår.

§ 46. Et åndsverk må ikke gjøres tilgjengelig for almenheten under en tittel, et dekknavn eller et merke som er egnet til å fremkalle forveksling med tidligere offentliggjort verk eller dets opphavsmann.

§ 47. Andre enn opphavsmannen selv må ikke uten hans samtykke sette hans navn eller merke på eksemplar av et kunstverk.
Opphavsmannens navn eller merke må ikke i noe tilfelle påføres et eftergjort eksemplar således at det kan forveksles med det originale.

§ 48. Selv om opphavsrettens vernetid er utløpet, kan et åndsverk ikke gjøres tilgjengelig for almenheten på en måte eller i en sammenheng som er krenkende for opphavsmannens litterære,

vitenskapelige eller kunstneriske anseelse eller egenart, eller for verkets anseelse eller egenart, eller på annen måte antas å kunne skade almene kulturinteresser.

Uten hensyn til om vernetiden er utløpet eller ikke kan vedkommende departement, når opphavsmannen er død, forby at et åndsverk gjøres tilgjengelig for almenheten på slik måte eller i slik sammenheng som nevnt i første ledd. Slikt forbud kan departementet også nedlegge på begjæring fra en opphavsmann som lever, dersom verket ikke er vernet her i riket.

Fra 7. kapittel. Straff, erstatning og inndragning.

§ 54. Med bøter eller fengsel inntil tre måneder straffes den som forsettlig eller uaktsomt bryter denne lov ved:

a) å overtre bestemmelser gitt til vern for opphavsretten i eller i medhold av 1. og 2. kapittel, bestemmelsene i § 39j eller § 41a, eller forbud nedlagt etter § 35 eller § 48, eller bestemmelser utferdiget av opphavsmannen etter § 39k andre ledd,

b) å overtre bestemmelser gitt i eller i medhold av 5. kapittel og kapittel 6a, §§ 45c, 46, 47 eller 48 siste ledd,

c) å innføre eksemplar av åndsverk eller av arbeider og opptak som nevnt i §§ 42, 43, 43a, 45 og 45a i hensikt å gjøre dem tilgjengelige for allmennheten, når eksemplarene er fremstilt utenfor riket under slike forhold at en tilsvarende fremstilling her i riket ville vært i strid med loven, eller

d) å fremby eller på annen måte gjøre tilgjengelig for allmennheten arbeider eller opptak som er nevnt i §§ 42, 43, 43a, 45 eller 45a, når eksemplarene er fremstilt i strid med disse bestemmelser eller innført i strid med bokstav c i paragrafen her,

e) å innføre eksemplar av opptak som nevnt i § 45 i den hensikt å gjøre dem tilgjengelig for allmennheten i ervervsøyemed, når tilvirkeren ikke har samtykket til innførselen og eksemplar av samme opptak med samtykke av tilvirkeren frembys her i riket. Departementet kan i forskrifter gjøre unntak fra denne bestemmelsen for innførsel av eksemplar fra nærmere bestemte land.

Ved overtredelse av bestemmelsen i § 12 fjerde ledd, gjelder første ledd i paragrafen her likevel bare dersom handlingen er forsettlig.

Medvirkning til overtredelse som nevnt i første og andre ledd straffes på samme måte.

Er overtredelse som nevnt i første og annet ledd forsettlig, og foreligger det særlig skjerpende forhold, er straffen bøter eller fengsel inntil tre år. Ved vurderingen av om særlig skjerpende forhold foreligger, skal det først og fremst legges vekt på den skade som er påført rettshavere og andre, den vinning som lovovertrederen har hatt og omfanget av overtredelsen for øvrig.

Forsøk på forsettlig overtredelse som nevnt i første til fjerde ledd kan straffes likt med den fullbyrdete overtredelse.

Den som forsettlig eller uaktsomt unnlater å påføre de i § 52 nevnte opplysninger på et verk som han forestår trykkingen av, straffes med bøter.

Overtredelse av fjerde ledd jf. femte ledd påtales av det offentlige. Overtredelse av de øvrige bestemmelser i paragrafen her påtales ikke av det offentlige med mindre det begjæres av fornærmede eller en organisasjon, jf. åttende ledd, eller finnes påkrevd av allmenne hensyn. Er denne lov overtrådt ved at et verk er brukt på en måte som er nevnt i §§ 13b, 14, 16a, 17b, 30, 32 og 34, kan påtale begjæres også av den organisasjon som kan inngå avtale etter § 36, så lenge fornærmede ikke motsetter seg det.

§ 55. Skade som voldes ved overtredelse som nevnt i § 54 eller ved overtredelse av § 49 første ledd, kan kreves erstattet etter alminnelige erstatningsregler. Er opphavsmanns eller en utøvende kunstners rett, eller den avbildedes rett etter § 45c, krenket forsettlig eller grovt uaktsomt, kan retten dessuten tilkjenne ham et pengebeløp som oppreisning for skade av ikke-økonomisk art.
Selv om gjerningsmannen har handlet i god tro, kan den fornærmede uansett skadens størrelse kreve utbetalt nettofortjenesten ved den ulovlige handling.

Bestemmelsene i denne paragraf kan ikke anvendes overfor den som fremstiller eller medvirker til fremstilling av eksemplar i strid med bestemmelsen i § 12 fjerde ledd, med mindre handlingen er forsettlig.

§ 56. Alle eksemplar av åndsverk eller annet arbeid som ulovlig er fremstilt, innført eller gjort tilgjengelig for almenheten her i riket, kan inndras ved dom til fordel for den fornærmede eller overdras til ham mot vederlag som ikke overstiger fremstillingsomkostningene. Det samme gjelder trykksatser, klisjéer, former og annet som utelukkende kan tjene til ulovlig fremstilling eller bruk av verket eller arbeidet.

I stedet for inndragning eller overdragelse kan den fornærmede kreve at gjenstanden helt eller delvis skal tilintetgjøres eller gjøres utjenlig til ulovlig fremstilling eller bruk. Hvis betydelige økonomiske eller kunstneriske verdier ville gå tapt, kan likevel retten efter omstendighetene tillate at fremstilte eksemplar gjøres tilgjengelig for almenheten mot erstatning eller oppreisning til fornærmede.

Bestemmelsene i denne paragraf kan ikke anvendes overfor den som i god tro har ervervet eksemplar av verket til privat bruk, med mindre det gjelder avstøpning av skulptur. De gjelder heller ikke byggverk, men den fornærmede kan efter omstendighetene kreve endring, erstatning eller oppreisning. Bestemmelsene gjelder dessuten ikke de i § 44 nevnte pressemeldinger.

Vedlegg 4: Utdrag fra Lov om kontroll med markedsføring og avtalevilkår (markedsføringsloven)

Fra Kapittel I. Kontroll med markedsføring.

§ 1. Alminnelig bestemmelse.
I næringsvirksomhet må det ikke foretas handling som strider mot god forretningsskikk næringsdrivende imellom, eller er urimelig i forhold til forbrukere eller som for øvrig strider mot god markedsføringsskikk.

Annonsør og den som utformer reklame skal sørge for at reklame ikke er i strid med likeverdet mellom kjønnene, og at den ikke utnytter det ene kjønns kropp eller gir inntrykk av en støtende eller nedsettende vurdering av kvinne eller mann.

Ved vurderingen av om første eller annet ledd er overtrådt, kan det blant annet legges vekt på om reklamen, på grunn av utforming, format, omfang eller andre virkemidler, fremstår som særlig påtrengende.

All markedsføring skal utformes og presenteres på en slik måte at den tydelig framstår som markedsføring. Ved muntlig markedsføringshenvendelse til en forbruker skal en næringsdrivende straks presentere seg og opplyse forbrukeren om at henvendelsen skjer i markedsføringshensikt.

Vedlegg 5 God citatskik og plagiat i tekster – vejledende retningslinjer (Kulturministeriet, DK 2006)

God citatskik og plagiat i tekster

– vejledende retningslinjer [304]

Indhold

1. Forord .....
2. God citatskik .....
2.1. Reglerne .....
2.2. Afgrænsningen af god citatskik.....
Hvad er et lovligt citat? .....
Hvor går grænsen for et lovligt citat mere konkret? .....
Bliver et citat lovligt, bare fordi man krediterer og angiver kilden?.....
Skal man angive et citat grafisk som citat ? .....
Hvilke forhold kan gøre et citat ulovligt? .....
3. Kreditering og kildeangivelse ved citater.....
3.1. Reglerne .....
Kreditering – ophavsretslovens § 3 .....
Kildeangivelse – ophavsretslovens § 11, stk. 2.....
3.2. Kildeangivelse og kreditering ved brug af citater i praksis.....
Hvor skal krediteringen og kildeangivelsen placeres?.....
Hvilke oplysninger skal en kildeangivelse indeholde? .....
Er der forskellige krav til kreditering og kildeangivelse afhængig af genre? .....
Må man overtage en forfatters citater, og hvem skal krediteres?.....

[304] De eneste endringer som er foretatt i dokumentet slik utvalget har mottatt fra Kulturministeriet med tillatelse til å publisere, er typografiske – samt at sidetallene i innholdsfortegnelsen er fjernet.

Er der forskel på kildeangivelse og kreditering, når man gengiver forskellige typer af indhold?.....
4. Plagiat.....
4.1. Reglerne .....
Plagiat og fri benyttelse af andres tekster – ophavsretslovens § 2 og § 4, stk. 2 .....
4.2. Afgrænsningen af plagiat 230
Bliver en ændret gengivelse af andres tekster lovlig, fordi man angiver kilden og krediterer?..... 230
Bliver en omskrivning eller afskrivning af andres tekster lovlig, fordi man angiver teksten i forordet til sin egen bog?..... 230
Er der en bagatelgrænse?..... 230
Hvor går grænsen mellem en lovlig fri benyttelse og et plagiat?.....
Hvornår er et referat lovligt?..... 232
5. Sanktioner.....232

1. Forord

Kulturministeriet har en målsætning om at bidrage til at sikre, at ophavsretten fungerer bedst muligt i praksis. Dette er grunden til, at ministeriet har udarbejdet disse vejledende retningslinjer for afgrænsningen af god citatskik og plagiater i tekster.

Retningslinjerne omfatter alle genrer af tekster, fx romaner, noveller, avisartikler og fagbøger. Disse tekster kaldes i ophavsretsloven for litterære værker. Retningslinjerne er tænkt som et praktisk værktøj til forfattere, journalister og forlag, et hjælpemiddel til at indkredse, hvad der er god citatskik, og hvornår der foreligger et plagiat.

Der er tale om ophavsretlige retningslinjer, dvs. at retningslinjerne beskriver grænserne for, hvad der er lovligt efter ophavsretsloven. De kan suppleres af etiske retningslinjer på forskellige områder.

Retningslinjerne er ikke juridisk bindende – kun vejledende. Det er domstolene, der har kompetencen til at afgøre disse spørgsmål i sidste ende. Det betyder, at hvis der opstår en tvist om, hvorvidt der er tale om en krænkelse eller ej, skal parterne i første omgang selv forsøge at løse sagen. Hvis parterne ikke kan blive enige, kan spørgsmålet indbringes for domstolene. Når domstolene skal afgøre sagerne, er de ikke bundet af ministeriets retningslinjer.

Ophavsretsloven er båret af et overordnet hensyn til kunstnernes og andre rettighedshaveres økonomiske og ideelle interesser. Andre må ikke uberettiget stjæle frugten af deres arbejde. Det er i samfundets interesse at have et sæt regler, der sikrer rettighedshaverne vederlag for deres indsats, fordi dette er rimeligt, og fordi det på afgørende vis giver de kreative kræfter tilskyndelse til ny produktion og ny udbredelse af værker.

Reglerne om god citatskik og plagiat findes i ophavsretsloven. Et citat er som udgangspunkt lovligt og et plagiat er ulovligt.

Forbuddet mod plagiat sikrer, at det alene er ophavsmanden, der må bestemme over brugen af sin tekst, og at andre ikke må bruge teksten på en sådan måde, at det fremstår, som om de selv har skrevet den.

Citatreglen i ophavsretsloven sikrer, at man kun må citere fra en beskyttet tekst, hvis det sker i overensstemmelse med god skik, og hvis citatet er illustrerende for den tekst, man sætter uddraget ind i. Citatreglen er en indskrænkning i ophavsmandens eneret og begrundet i en afbalancering af ophavsretten, der gør det muligt at citere fra andres værker i de tilfælde, hvor der er et anerkendelsesværdigt behov for det, uden at ophavsmanden skal give samtykke.

2. God citatskik

2.1. Reglerne

Et citat er kendetegnet ved en ordret gengivelse af et uddrag af en andens beskyttede tekst, som man sætter ind i sit eget. Ved et citat er der tale om, at man angiver, at man har taget uddraget et andet sted fra.

Faktaboks:
Ophavsretslovens § 22: ”Af et offentliggjort værk er det tilladt at citere i overensstemmelse med god skik og i det

omfang, som betinges af formålet."

Citatreglen i ophavsretslovens § 22 har kun betydning i de tilfælde, hvor den tekst, der citeres fra, er beskyttet efter ophavsretsloven. Er der derimod tale om en fri (ubeskyttet) tekst, må det gengives uanset citatreglerne. En tekst er typisk fri, når der er gået 70 år efter ophavsmandens død.

Et citat er lovligt efter ophavsretsloven. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Der må kun citeres fra lovligt offentliggjorte tekster
- Citatet skal være i overensstemmelse med "god skik"
- Der må kun citeres "i det omfang, som betinges af formålet"
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres (dvs. **hvem** har skrevet det citerede), og kilden skal angives (dvs. **hvor** har man hentet citatet fra).

Det er domstolene, der i sidste ende afgør, hvor grænserne går for god citatskik.

Det er grundtanken bag citatretten, at citatet skal indgå i en anden tekst. Uden for citatretten falder derfor tilfælde, hvor teksten udelukkende består af et eller flere citater. Dertil kommer, at et citat ikke kan stå alene, hvis det skal være lovligt. Citatretten kan ikke bruges til at gengive dele af tekster isoleret, heller ikke på internettet. Et citat må dog godt optræde som et motto eller i avisernes citatrubrikker. Citatsamlinger i stil med *Bevingede ord* falder også inden for citatretten – her indgår citaterne i forbindelse med en redegørelse for deres oprindelse og betydning.

2.2. Afgrænsningen af god citatskik

Der skal altid foretages en helhedsvurdering, når man i en konkret sag skal afgøre, om der er tale om god citatskik.

Hvad er et lovligt citat?

God citatskik afhænger til dels af sædvaner og praksis. Men enhver praksis eller sædvane på et område er dog ikke ensbetydende med, at der foreligger "god skik". Med andre ord bliver en urimelig sædvane ikke nødvendigvis lovlig, blot fordi den er udbredt.

Samlet set kræves det, at man bruger et citat på en rimelig og loyal måde i forbindelse med skabelse af nye tekster. Man må fx ikke citere så meget fra fx en avisartikel, at man forhindrer eller begrænser den økonomiske udnyttelse af avisen eller avisartiklen. Herudover ligger der også i citatreglen et krav om, at man ikke bruger et citat i en sammenhæng, der kan være krænkende for ophavsmanden, fx i reklame.

Formålet med citatet har stor betydning. Det er et krav, at citatet skal være illustrerende for indholdet af den tekst, citatet indgår i.

Der gælder også en vis begrænsning på længden af et citat. Citatet må ikke være længere end nødvendigt, for at formålet kan opnås. Der kan ikke opstilles en tommelfingerregel for, hvor langt et lovligt citat må være – det afhænger af en konkret vurdering fra sag til sag. Man kan se på, hvor meget citatet udgør af den tekst, som man citerer fra, og af den tekst, som citatet indgår i.

Citater, der alene bruges, fordi en anden forfatter har skrevet en karakteristisk formulering, som man ikke selv kunne gøre bedre, må kun være ganske få og korte. Det er fx ikke lovligt, hvis der i en bog optræder en række af sådanne citater, hvor en forfatter overtager en anden forfatters subjektive vurderinger og lignende. Derimod vil det inden for skønlitteraturen være lovligt at bruge skjulte/indirekte citater som led i det kunstneriske udtryk også uden kreditering og kildeangivelse; det afgørende er, om citeringen har et loyalt eller rimeligt formål.

Når der drejer sig om videnskabelige eller faglige fremstillinger, anmeldelser eller avisartikler som led i den offentlige debat om samfundsforhold, må man i videre omfang citere fra andres tekster. I disse tilfælde kan man, når formålet er loyalt, også citere en kort tekst i sin helhed, fx i en anmeldelse af en digtsamling.

Hvor går grænsen for et lovligt citat mere konkret?

I nogle tilfælde er citaterne så korte, at det vil være et lovligt citat.

Eksempel: Arrangøren af en byfest udsender en pressemeddelelse om arrangementet, som ud over en kort indledning udelukkende består af en ordret gengivelse af en artikel fra en avis. Arrangøren bruger 1/5 af avisartiklen. Det er et lovligt citat.

Citaterne kan også være så lange, at det vil være et ulovligt citat.

Eksempel: Et ugeblad bruger 3% af teksten fra en bog (ca. 2 sider) i en artikel. Citaterne fra bogen udgør 90% af artiklen. Den tekst, som ugebladet selv har forfattet, inklusive referater fra bogen, er alene benyttet til at introducere eller til at sammenkæde citaterne. Det er et ulovligt citat.

Eksempel: Et forlag udgiver en undervisningsbog på 32 sider, hvor et af kapitlerne overvejende består af citater fra A's værk. I et andet kapitel er ca. 1/3 af teksten citater fra B's værk. Det er ulovlige citater.

Eksempel: Et firma gengiver flere dagbladsartikler i deres fulde længde i en intern publikation. Det er ulovlige citater.

Bliver et citat lovligt, bare fordi man krediterer og angiver kilden?

At man har krediteret forfatteren og angivet kilden, er ikke ensbetydende med, at et citat er lovligt. Det er et krav, at alle betingelserne om god citatskik er opfyldt.

Skal man angive et citat grafisk som citat ?

Det anbefales, at et citat angives grafisk som et citat fx ved brug af

- citationstegn
- kursiv eller
- separat tekstblok.

Et citat kan fx angives således:
Eksempel 1:
Forfatter Frank Jørgensen skriver følgende om livet i

middelalderen: ”Hos almuen var sorgerne mange og glæderne få.” [efterfulgt af en fodnote med kildeoplysninger som titel, forlag, sidetal]

Eksempel 2:
Som forfatter Frank Jørgensen skriver i sin bog ”Tilbage til Middelalderen” (Middelalderforlaget), s. 10: ”Hos almuen var sorgerne mange og glæderne få.”

Hvilke forhold kan gøre et citat ulovligt?

En række forhold kan gøre et citat ulovligt. Det kan fx være

- hvis citatet er for langt
- hvis citatet ikke er angivet grafisk som et citat
- hvis citatet er forkert krediteret
- hvis citatet er forvansket, fx et citat der er omskrevet eller fejlciteret (*citatfusk).*

Den sammenhæng, et citat bruges i, kan også spille en rolle ved vurderingen af, om det er lovligt eller ulovligt. Et citat må ikke uden tilladelse bruges til reklameformål, som led i politisk agitation eller i religiøse eller pornografiske sammenhænge. Det anses dog for lovligt at bringe korrekte citater i reklamer for bøger.

3. Kreditering og kildeangivelse ved brug af citater

3.1. Reglerne

Det er hensynet til ophavsmanden og læsernes muligheder for at finde frem til kilden, der ligger bag ophavsretslovens krav om kreditering og kildeangivelse.

Kreditering – ophavsretslovens § 3

Når man bruger et citat, skal ophavsmanden krediteres (navngives) ”i overensstemmelse med god skik” efter ophavsretslovens § 3.

Faktaboks.
§ 3, stk. 1: ”Ophavsmanden har krav på at blive navngivet i overensstemmelse med, hvad god skik kræver, såvel på eksemplarer af værket som når dette gøres tilgængeligt for almenheden”.

Kravet om kreditering er ikke ubetinget: Der skal kun krediteres i overensstemmelse med god skik. Begrebet god skik afhænger dels af sædvaner, dels af hvad der er praktisk og teknisk muligt. Det, at der eksisterer en praksis eller sædvane på et område, er ikke ensbetydende med, at der foreligger god skik.

Kravet om kreditering gælder, både når man bruger citater, og i de tilfælde, hvor man har fået tilladelse fra ophavsmanden til at bruge hele eller dele af en tekst.

Kildeangivelse – ophavsretslovens § 11, stk. 2.

Faktaboks
§ 11, stk. 2, 2. pkt.: "Gengives værket offentligt, skal kilden angives i overensstemmelse med, hvad god skik kræver."

Kilden skal efter ophavsretslovens § 11, stk. 2, angives i overensstemmelse med god skik, når fx en bog, hvor citatet optræder, gengives offentligt. God skik-begrebet forstås på samme måde som ved ophavsretslovens regel om kreditering.

3.2. Kildeangivelse og kreditering ved brug af citater i praksis

Hvor skal krediteringen og kildeangivelsen placeres?

Ved citater skal forfatteren altid krediteres i tilknytning til citatet, enten i selve teksten fx "som NN skriver i …", i en fodnote eller slutnote i teksten, eller ved en samlet angivelse af forfattere bagerst i kapitlet eller bogen med henvisning til de sider, citaterne står på. Øvrige oplysninger om kilder m.v. kan placeres som fodnote eller slutnote eller sammen med noteapparat og litteraturliste bagest i teksten eller på internettet. Det afhænger af tekstens genre og målgruppe.

En placering af kildeoplysninger og litteraturliste m.v. på internettet er i overensstemmelse med god skik, hvis der gives en præcis henvisning til den pågældende hjemmeside på et tydeligt sted i teksten, fx på omslaget af en bog.

Hvilke oplysninger skal en kildeangivelse indeholde?

Forfatterens navn skal altid angives ved citater. Herudover bør som minimum titel og forlag/medie altid angives.

Hvis man er i tvivl om, hvilke oplysninger der skal med i en kildeangivelse for, at den er fyldestgørende, findes der en god tommelfingerregel. Den siger, at læserne skal kunne finde frem til kilden på baggrund af oplysningerne i kildeangivelsen.

Er der forskellige krav til kreditering og kildeangivelse afhængig af genre?

Der er forskellige krav til, hvordan kilder skal angives og forfattere krediteres. Det afhænger af, hvilken genre inden for det litterære område der er tale om.

Inden for videnskabelige fremstillinger, fx doktordisputatser og ph.d.-afhandlinger, stilles der større krav til bl.a. form og omfang af kildeangivelse og kreditering end inden for fx journalistik. I visse tilfælde indgår kravene til kildeangivelse og kreditering som en del af et sæt etiske retningslinjer på området.

På journalistikkens område er der en mangeårig kutyme for kun at kreditere mediet - ikke navnet på journalisten, når man bruger citater fra andre medier. Det er i overensstemmelse med god citatskik.

Må man overtage en forfatters citater, og hvem skal krediteres?

Ophavsretsligt må man gerne overtage andres citater, dvs. de tilfælde, hvor man overtager citater fra forfatter B, som har citeret fra forfatter A. Hvis man overtager andres citater, skal den oprindelige forfatter, dvs. A, altid krediteres.

Selv om ophavsretsloven normalt ikke vil kræve, at den forfatter, som man har overtaget citatet fra, dvs. B (som ikke er forfatter til citatet) bliver krediteret, er der dog tilfælde, hvor også denne forfatter alligevel bør krediteres, fx hvis forfatteren har lavet en omfattende research for at finde frem til citatet.

Hvis man overtager citater fra forfatter B, som har citeret fra forfatter A, fx et citat fra en kendt politiker, og samtidig også overtager den tekst, som forfatter B selv har skrevet i tilknytning til citatet, skal både forfatter A og forfatter B krediteres.

Er der forskel på kildeangivelse og kreditering, når man gengiver forskellige typer af indhold?

Når man gengiver forskellige typer af indhold fra en tekst, er der forskel på kildeangivelse og kreditering.

- Ved gengivelse af enkeltstående faktuelle oplysninger skal der ikke krediteres og kildeangives, eftersom disse oplysninger ikke er beskyttede og derfor kan bruges af enhver.
- Ved citat fra forfatterens ordvalg/formuleringer, skal der krediteres og kildeangives.

4. Plagiat

4.1. Reglerne

Plagiat og fri benyttelse af andres tekster – ophavsretslovens § 2 og § 4, stk.2

Man skal ifølge ophavsretslovens § 2 indhente samtykke fra forfatteren, hvis man vil bruge en hel tekst (en bog, artikel m.v.) eller væsentlige dele af den.

Faktaboks:

§ 2, stk. 1: "Ophavsretten medfører, med de i denne lov angivne indskrænkninger, eneret til at råde over værket ved at fremstille eksemplarer af det og ved at gøre det tilgængeligt for almenheden i oprindelig eller ændret skikkelse, i oversættelse, omarbejdelse i anden litteratur- eller kunstart eller i anden teknik."

Ophavsretsbeskyttelsen gælder, når man bruger teksten i oprindelig såvel som i ændret form. Det betyder, at beskyttelsen af en tekst også omfatter beskyttelse mod efterligninger (plagiater); et plagiat er med andre ord ulovligt.

Et plagiat forudsætter, at den person, der plagierer, har kendskab til den oprindelige tekst, dvs. at han eller hun er i ond tro. Der foreligger et plagiat, når der ikke sker tilstrækkelig kreditering og kildeangivelse af den oprindelige tekst, således at teksten fremstår som ens egen.

Et plagiat kan fx være en bog, der baserer sig på afskrift af hele afsnit eller flere sætninger fra samme tekst uden kreditering og kildeangivelse.

Om der er tale om et plagiat, beror på en konkret lighedsbedømmelse mellem de to teksters indhold. Hvis der er lighed mellem de to tekster, må man se på, hvilke elementer af teksten der er tale om, for at kunne vurdere, om der foreligger en fri benyttelse eller et plagiat. Hvor

grænsen går, er det i sidste ende op til domstolene at vurdere. Et eksempel på lighed mellem to tekster er, hvis handlingen i to romaner er den samme, selv om der er ændret på fx tid, sted og navne.

Ophavsretten er ikke til hinder for fri benyttelse af en andens tekst til at skabe sin egen nye og selvstændige tekst – det følger af ophavsretslovens § 4, stk. 2. Man må altså godt lade sig inspirere af andres tekster.

Faktaboks:
§ 4, stk. 2: "Ophavsretten til et nyt og selvstændigt værk, som er frembragt gennem fri benyttelse af et andet, er ikke afhængig af ophavsretten til det oprindelige værk."

Ophavsretsloven beskytter heller ikke ideer – kun den konkrete udformning af en idé, fx en bog eller en avisartikel. Det er fx lovligt at skrive en ny roman baseret på samme grundidé som en eksisterende roman, fx om en bestemt historisk persons liv, men man må ikke kopiere fx handlingsforløb, dialog og lignende.

4.2. Afgrænsningen af plagiater

Der skal altid foretages en helhedsvurdering, når man i en konkret sag skal afgøre, om der er tale om et plagiat.

Bliver en ændret gengivelse af andres tekster lovlig, fordi man angiver kilden og krediterer?
Hvis man bruger en forfatters tekst i ændret form, bliver dette ikke lovligt, blot fordi man angiver kilden og krediterer. Der er med andre ord grænser for, hvor meget man må omskrive eller afskrive fra andres tekster – også selvom der krediteres og kildeangives.

Bliver en omskrivning eller afskrivning af andres tekster lovlig, fordi man angiver teksten i forordet til sin egen bog?
Hvis man omskriver eller afskriver fra andres tekster, er det ikke tilstrækkeligt at skrive i forordet til bogen, at man har ladet sig inspirere af NN's bog. Plagiat er med andre ord forbudt, uanset om man selv gør opmærksom på det.

Er der en bagatelgrænse?

Bagatelgrænsen går i hvert fald ved brug af enkelte ord fra en tekst. Disse må altså frit gengives uden kreditering.

Eksempel: Indeholder en bog kun to eller tre tilfælde, hvor forfatteren har overtaget og bearbejdet nogle få linjer fra en anden bog, foreligger der ud fra en helhedsvurdering ikke et plagiat.

Hvor går grænsen mellem en lovlig fri benyttelse og et plagiat?

Når man skal vurdere, hvor grænsen går mellem en lovlig fri benyttelse af en andens tekst og et plagiat, må man skelne mellem, hvilke delelementer af en tekst der overtages. Det er bl.a. begrundet i, at ikke alle aspekter eller elementer fra andre tekster er ophavsretlig beskyttet.

Eksempelvis kan abstrakte konstruktioner eller dispositioner i forfatter B's tekst blot være baseret på den samme idé, som forfatter A opererer med i sin tekst. Det er en lovlig fri benyttelse. Men en disposition kan også være så original og omfangsrig, at den kan være selvstændigt beskyttet. Så vil en overtagelse være ulovlig.

Man kan fx frit overtage:

- enkelte ord fra en tekst
- faktuelle oplysninger, fx datoen for en bestemt historisk begivenhed
- stilelementer, ideer eller kunstneriske effekter
- emnet for en bog.

Man kan fx ikke frit overtage:

- forfatterens ordvalg/subjektive vurderinger,
- karakteristiske formuleringer.

Disse elementer kan kun overtages uden samtykke, hvis det ligger inden for rammerne af et lovligt citat, herunder mod behørig kreditering og kildeangivelse. Hvis det ikke er tilfældet, vil overtagelsen af disse elementer kunne betragtes som et plagiat.

Eksempel på en fri benyttelse:
To forfattere udgiver hver sin slankebog i en billigudgave. Bøgerne har forskellige titler. Der er tale om samme idé, opbygning og pædagogiske linje, og de to vigtigste ord i titlerne er identiske. Illustrationerne og kostplanerne (som er bøgernes vigtigste indhold) er forskellige. Det er ikke en ulovlig efterligning, fordi der ikke er en sådan lighed i indhold, opsætning m.v. imellem de to bøger, at der er tale om samme bog.

Eksempel på en fri benyttelse:
A overtager en leksikalt-alfabetisk opstilling af besvarelse af skattespørgsmål i en håndbog fra forfatter B. Opstillingen er ikke særskilt beskyttet, fordi en sådan ordning er nærliggende og udbredt i håndbøger. A's brug af den samme opstilling er ikke en ulovlig efterligning.

Eksempel på et plagiat:
A overtager en stor del af forfatter B's håndbog, nemlig 67% af navnene fra en fortegnelse over nye slægtsnavne til brug ved navneforandring. Det er en ulovlig efterligning.

Eksempel på et plagiat:
A overtager en mindre del af forfatter B's håndbog, nemlig 10% af indholdet fra en vejviser, som indeholder oplysninger, man ikke kan finde andre steder. Det er en ulovlig efterligning.

Eksempel på et plagiat:
En journalist skriver en bog om stress, hvor han afskriver hele afsnit fra en amerikansk stressbog – uden kreditering af den

amerikanske forfatter. Det er en ulovlig efterligning.

Eksempel på et plagiat:
En professor skriver en fagbog om biokemi. Lange passager m.v. er afskrift fra en amerikansk bog. Passagerne er angivet uden citationstegn og notereferencer. Den amerikanske bog er omtalt i forordet til professorens bog. Det er en ulovlig efterligning.

Faktaboks:
Titelbeskyttelsen i ophavsretslovens § 73:
En titel kan beskyttes efter den særlige titelbeskyttelsesregel i ophavsretslovens § 73. Det er dog et krav, at titlen har et vist særpræg - mere banale titler beskyttes ikke. Denne paragraf beskytter mod andres brug af den samme eller en lignende titel, hvis der er forvekslingsrisiko.
Normalt opfylder titler ikke kravene til værkshøjde og er derfor ikke beskyttet som et selvstændigt værk efter § 2.

Hvornår er et referat lovligt?

Der er fri adgang til at referere fra andres beskyttede tekster, fordi en teksts idé eller hovedindhold ikke beskyttes. Det ligger forudsætningsvist i begrebet referater eller resumeer, at man krediterer forfatteren.

Eksempel: A udgiver en elektronisk nyhedsoversigt, der i det væsentlige består af korte referater af faktiske omstændigheder og kun i begrænset omfang af egentlige citater fra dagblade – alt med kildeangivelser. Det er ikke en krænkelse af ophavsretten til avisartiklerne.

Hvis referatet af en bog bliver så omfattende, at der i realiteten foreligger en gengivelse af dele af teksten, bliver referatet imidlertid ulovligt.

Eksempel: Et forlag udgiver et filmhæfte, hvor forfatteren i en artikel på 24 sider refererer store dele af handlingen i romanen bag en film. Det er ulovligt.

5. Sanktioner

Hvis grænsen for et lovligt citat overskrides, eller hvis der foreligger et plagiat, krænkes ophavsmandens eneret efter ophavsretsloven. Krænkeren kan blive pålagt at betale godtgørelse og erstatning. Niveauet for erstatningen fastlægges i sidste ende af domstolene. I grove tilfælde kan straf komme på tale.

----------oo0oo----------

Udgivet af Kulturministeriet, xx 2006.

© Rettighederne til disse retningslinjer tilhører Kulturministeriet. Retningslinjerne må imidlertid frit gengives med behørig kildeangivelse. Dog må retningslinjerne ikke gøres til genstand for selvstændig kommerciel udnyttelse.

Vedlegg 6: Analyseskjemasett A: Bittersøtt *(Pedersen 1998) vs.* Femti rike år, Historien om Norge, *bind V (Alnæs 2000)*

Sammenliknende tabeller – forklaring:

- Identiske ord og deler av ord er (når dette synes relevant) merket med skrifttypen arial narrow. NB: I dette skjemaet benyttes denne skriften i kursiv når det er kursiv i originalteksten.
- # markerer at noe finnes i den ene teksten, ikke den andre. Hva dette "noe" er, framgår av motstående tekst.
- Hakeparentesene angir side/spalte/linje for hvor etterfølgende tekst begynner i boken. Innrykk er gjort i samsvar med avsnittene i boken. Linjeskift er satt inn for lette sammenligningen av tekstene.
- Alnæs' kapittel er gjengitt i sin helhet. Innrykk er gjort i samsvar med avsnittene i boken. Linjeskift er satt inn for lette sammenligningen av tekstene.
- I disse tabellene gir utvalget noen ganske få orienterende kommentarer i kursiv og hakeparentes *[kommentar]*.

a)

Willy Pedersen:	**Karsten Alnæs:** «På kjøret» (s. 263–265)
Foran kongens slott [s. 102–104] […] [102/1/21] I Slottsparken i Oslo, foran selveste Kongens slott, kunne en først oppleve brukerne. Den unge sosialarbeideren Audun Edwardsen drev oppsøkende virksomhet og beskrev miljøet på denne måten: *I solfylte ettermiddagstimer lå de unge spredt rundt på de kongelige plener og lyttet til gitarspill og diskuterte Maos tanker. Om aftenen tok de kanskje en tur på byen for å provosere byens borgere med sitt lange hår og sine ukonvensjonelle klesdrakter, for så å vende tilbake til parken i de sene kveldstimer for å dyrke nyfiken kjærlighet og kanskje stifte de første bekjentskap# med hallusinasjonsskapende stoffer.* (Edwardsen 1968)	**På kjøret** Men de unge langhårete i Slottsparken var også de som introduserte hasj i Norge. Den unge sosialarbeideren Audun Edvardsen oppsøkte miljøet og beskrev det slik: «I solfylte ettermiddager# lå de unge spredt rundt på de kongelige plener og lyttet til gitarspill og diskuterte Maos tanker. Om aftenen tok de kanskje en tur på byen for å provosere byens borgere med sitt lange hår og sine ukonvensjonelle klesdrakter, for så å vende tilbake til parken i de sene kveldstimer for å dyrke nyfiken kjærlighet og kanskje stifte de første bekjentskaper med hallusinasjonsskapende stoffer.»
[102/2/6] Hasj falt – antakelig litt tilfeldig – inn som et rusmiddel med en helt særegen *mening* i denne situasjonen.	Hasj fikk i dette miljøet en helt særegen mening.
[102/2/12] Bruken representerte motpolen til karrierisme og streberi. Sosiologen Jock Young (1971) mente at kampen mot cannabis ble en boomerang. Stoffet kom til å representere opprør, kjærlighet og kamp mot USAs engasjement i Vietnam.	Bruken ble et symbol på et opprør mot karrierejag og streberi, ja, langt på vei kom det til å representere opprør, kjærlighet og kamp mot det etablerte samfunnet. I Oslo spredte bruken seg raskt. Allerede på begynnelsen av 1980-tallet hadde hver femte ungdom prøvd dette stoffet. Senere tapte det seg noe i popularitet. I 90-årene var det imidlertid igjen på frammarsj, og i 1999 var det én av fire ungdommer i Oslo som hadde prøvd hasj.
[104/2/28] **«En tjall i storefri» [s. 104–106]**	Forskeren Willy Pedersen undersøkte en gruppe

En av gjengene som hadde høyt forbruk av hasj, var en beryktet del av et ungdomsskolemiljø i et av Oslos velstående strøk (for en beskrivelse, se Pedersen 1990a). Klikken omfattet tre-fire ungdommer, mens tre-fire andre tidvis droppet innom.	hasjbrukere på en ungdomsskole # i et av Oslos velstående strøk på slutten av 1980-tallet.
Gjengen hadde tilhold i et hjørne av skolegården i frikvarterene. De var svært synlige – med særpregete frisyrer og uvanlige klær. Da jeg intervjuet dem, hadde én barbert seg på hodet, mens en annen hadde farget håret lilla. Selvbevisst slo de om seg med kunnskaper om nye musikkformer og band som var ukjente for andre ungdommer. Dessuten hadde de et subtilt kodespråk, med stikkord, tegn og fakter, knyttet til leveranser av «tjall» og planlegging av «stevner». Men selv om det hele hadde et mystisk og hemmelighetsfullt skjær, var de synlig stolte av hasjbruken. Andre elever, foreldre og lærere var også klar over at de brukte stoffet.	Gjengen hadde tilhold i et hjørne av skolegården. De var svært synlige # med særpregede frisyrer og uvanlige klær. En hadde # barbert seg på hodet, # en annen hadde farget håret lilla. Selvbevisst slo de om seg med kunnskaper om nye musikkformer og band som var ukjente for andre ungdommer. Dessuten hadde de et subtilt kodespråk, med stikkord, tegn og fakter, knyttet til leveranser av «tjall» og planlegging av «stevner». Men selv om det hele hadde et mystisk og hemmelighetsfullt skjær, var de synlig stolte av hasjbruken.
Hasjbruken økte på i løpet av åttende klasse, særlig for de to som utgjorde kjernen. *Gaute* og *Niklas* startet gjerne dagen sammen, med «en mornings» – en hasjpipe i en park nær skolen. Dernest var det gjerne en «storefri-tjall», og etter skolen samlet de seg på en snackbar i nabolaget. Her lot de ettermiddagen gå med å røyk#e mer hasj – på toalettet eller utendørs.	De to som utgjorde kjernen i klikken, startet gjerne dagen # med # en hasjpipe i en park nær skolen. Senere tok de seg gjerne en «storefritjall», og om ettermiddagen samlet de seg med de andre og røykte mer hasj – på toalettet og utendørs.
[105/2/16] Disse to hadde igjen kontakt med en gjeng eldre ungdommer, som forsynte dem med hasj. Disse eldre ungdommene holdt til ved en hamburgerbar i nærheten, og ble kalt «Mac-gjengen».	Disse ungdommene hadde god kontakt med en gjeng eldre ungdommer, som holdt til på en #bar i nærheten og leverte hasj til dem.
De hadde droppet ut av skolen, ingen jobbet, og de var nokså kriminelt involvert. De brukte mye hasj og amfetamin. De to så på denne gjengen med ambivalens:	Hasjselgerne hadde droppet # skolen # og var nokså kriminaliserte:
«De er nokså voldelige og bruker mye dop, men mot oss er de greie. Vi kan krite hasj hvis vi mangler penger.»	«De er nokså voldelige #, men mot oss er de greie,» sa de to lederne av «tjall»-gjengen fra ungdomsskolen.
Av andre ungdommer på skolen ble Niklas og Gaute sett på som «tapere og sløvinger». Rektor og lærere var bekymret over hasjmiljøet som hadde utviklet seg rundt de to. Gaute sa selv dette om bruken av hasj, da han gikk i slutten av åttendeklasse: *– Hvor ofte røyker du?* *– Når vi virkelig holder på, så starter det med en mornings før vi går på skolen, så tar vi en tjall i store fri og en til etter skolen og et par-tre om kvelden.* *– Hvordan opplever du å røyke hasj?* *– Det er jævla fint. Gøy. Du kommer inn i deg selv og blir ett med alt. Alt er kult. Fantasier, drømmer og alt mulig rart. Du får jævla lyst på mat. Etekikk. Så får du latterkikk.* *– Du virker også litt skeptisk til å røyke hasj?* *– Problemet er at du får et jævla dårlig følelsesliv når du fyrer. Du gråter aldri. Du er nesten aldri lei deg. Hvis du er sammen med en jente og hun slår opp, tenker du: Hva faen gjør det?*	Hvorfor de røykte hasj? «Det er jævla fint. Gøy. Du kommer inn i deg selv og blir ett med alt. Alt er kult. Fantasier, drømmer og alt mulig rart. Du får jævla lyst på mat. Etekikk. Så får du latterkikk … Du gråter aldri. Du er nesten aldri lei deg. Hvis du er sammen med en jente og hun slår opp, tenker du: 'Hva faen gjør det?'»
Niklas og Gaute var altså både marginale i skolemiljøet og hadde hatt nokså problematiske oppvekstvilkår. *Stein* ble derimot vurdert på en annen måte av medelevene. […] Stein var ofte sammen med	

Gaute og Niklas, men han hadde også kontakter i andre miljøer. Han var en artikulert gutt, som var opptatt av hasj som et «kulturelt» rusmiddel. Han leste mye, og Ingvar Ambjørnsens *Den siste revejakta* var en av favorittene. Han var dessuten sentral i en lokal filmklubb. Hasj falt for Stein inn i et mønster av artikulert motkultur og opposisjon. Han var søkende, men hadde god forankring i familie og skole.	En av hasjbrukerne kom fra et ressurssterkt hjemmemiljø. Han så på hasjkulturen som en sunn motvekt mot voksensamfunnet og leste Ambjørnsens *Den siste revejakta* som et artikulert vitnesbyrd om en nødvendig opposisjon.

b)

Willy Pedersen:	**Karsten Alnæs:** «Røykens frihet» (s. 265–266)
«Å føle frihet, lissom» [s. 49–51] […] [50/2/29] Sigarettene symboliserte også en rolle som opposisjonell# og dristig#. [50/1/5] Slik foregikk det da hun debuterte, i niende klasse: Det var en klassevenninne som skulle lære meg å røyke. Det var flaut å ikke kunne det ordentlig på fester og sånn. Jeg var femten år. Vi sto# i hemmelighet i hagen utenfor rekkehuset vårt. Jeg likte det ikke #egentlig, men det var spennende. Jeg følte det var tøft, at vi gjorde opprør. På en måte tok vi kontroll selv. Følte frihet, liksom. Mor var veldig mot. Men det var faktisk deilig å gjøre noe annet enn foreldrene våre ville. Du kan tenke deg – på fester, alene hjemme, alt foregår i smug. Gutter kom også inn i bildet. Men det er klart, denne spenningen forsvinner jo etter hvert. **«Bruksmønstre i endring» [s. 51–52]** […] [52/1/30] Nye normer nedfelte seg. Røyking kan være slankende, sexy,#frigjørende, ble synspunktet. Reklamen fikk ofte en erotisk tone, og kvinner ble ofte avbildet røykende – i diva-positur, med sigaretter med lange munnstykker. **«Årsaker til røyking» [s. 52–56]** […] [54/2/19] Men nyere forskningsfunn tyder også på at kvinner mer enn menn bruker sigaretter for å mestre tristhet, ensomhet og depresjon. Dessuten brukes sigaretter av kvinner for å holde vekten under kontroll (for en oversikt, se Salomon & Flynn 1993) [56/1/17] Mange ungdommer har god kunnskap om helseskadene ved røyking (Goddard 1990). Sammenhengen til røykeatferden er likevel beskjeden. Det påfallende ved røykevanene er tvert imot at	**Røykens frihet** I likhet med hasj signaliserte også sigarettene at de unge var opposisjonelle og dristige. Og røykevaner hos ungdom, særlig blant jenter, ble mer og mer utbredt i løpet av det tidsrommet vi nå beskriver. Ei ung jente forteller: «Jeg var femten år. Vi stod i hemmelighet i hagen utenfor rekkehuset vårt. Jeg likte det egentlig # ikke, men det var spennende. Jeg følte det var tøft# at vi gjorde opprør. På en måte tok vi kontroll.# Følte frihet# liksom.» Blant jentene ble det vanlig å mene at røyking kunne være slankende, sexy og frigjørende. Røyking hadde en erotisk tone. Kvinner brukte også røyk mer enn menn # for å mestre tristhet, ensomhet og depresjon, og for å holde vekten under kontroll.

omfanget av røyking har holdt seg på et høyt nivå, på tross av kunnskap om skadene. Hvorfor? Viktigst er nok at sykdommer og død #ligger så langt fram i tid.	Sykdommer og død som følge av røyken lå langt fram i tiden.
«Den mørke skjønnhet» [s. 56–58]] […]	«Cigarettes are sublime,» sier fransk-filologen Richard Klein.
[58/1/23] «Cigarettes are sublime,» sier fransk-filologen Richard Klein (1993).	Og forfatteren Jon Fosse er i nærheten av dette når han skildrer sin første røyk:
[58/1/34] Den norske forfatteren Jon Fosse har derimot fanget noe av hva det handler om, når han beskriver hvordan det oppleves første gang han prøver å røyke: «Kjøpe seg ein pakke tobakk, rulle seg ein klumpete sigarett. Logen frå fyrstikka. Ein kjenner korleis det kriblar i kroppen og korleis noko godt òg skjer med sjela.»	«Kjøpe seg ei # pakke tobakk, rulle seg ein klumpete sigarett. Logen frå fyrstikka. Ein kjenner korleis det kriblar i kroppen og korleis noko godt òg skjer med sjela.»
«Lav sosialklasse og økende marginalitet» [s. 58–61] […]	
[60/1/36] Karakterene i norsk og matematikk fra ungdomsskolen ble delt i tre grupper: lave, middels og høye. Det var 61, 32 og 13 % som var røykere i de tre gruppene – hele seks år etter utgangen av ungdomsskolen. De med svake karakterer hadde altså nesten fem ganger så høy sannsynlighet for å være røykere som de med gode karakterer!	Røyking hadde også noe med sosialt sjikt og skoleflinkhet å gjøre. En undersøkelse fra ungdomsskolen i begynnelsen av 1990-tallet viste at elevene med svake karakterer hadde # nesten tre ganger så høy sannsynlighet for å være røykere som de med gode karakterer. Skoletaperne, de unge arbeidsløse og de som ikke greier å skaffe seg yrkesutdanning, røykte langt mer enn de som utdannet seg.
[60/2/9] Svake resultater på skolen, problemer med å holde seg i skolesystemet samt vansker med å etablere seg på arbeidsmarkedet har også oppsiktsvekkende sterk sammenheng med utvikling av røykemønstre.	

c)

Pedersen:	**Alnæs: «Russtoff som signal» (s. 266)**
Økonomisk og kulturell kapital (s. 106–107) […] [106/2/16] I «Ung i Oslo» viste det seg altså at de vestlige bydeler hadde høyest andel # ungdommer som bruker hasj. Rekrutteringsbasen til hasj er trukket noe mot de høyere sosialklasser. [106/2/40] Den innebærer at en foretrekker aviser som Klassekampen, Morgenbladet og Natt & Dag, mens en misliker ukeblader som *Se og Hør.* [110/1/1] Dårlig mental helse predikerte ikke debut, det gjorde derimot foreldres skilsmisse. [110/2/27] Figur 5.4 viser at når det gjaldt alkoholkonsum og alkoholproblemer, var begge gruppene mer involvert enn ikke-brukerne, mens det ikke var store forskjeller dem imellom. […] Nesten alle som er i befatning med hasj, har mye høyere forbruk av alkohol og andre rusmidler enn andre. [111/2/13] Konklusjonen ble at hasj er farlig for dem som henger løst i arbeidsmarkedet, og at kombinasjonen av arbeidsløshet og hasj lett kan bidra til at marginaliseringsprosesser skyter fart (Hammer 1992). [113/1/7] Figur 5.5 viser sammenhengen mellom hasjbruk og organisasjonsdeltakelse. To organisasjonstyper utmerket seg med mange hasjbrukere: politiske- og miljøorganisasjoner og fritidsklubbene. Også andre datasett reflekterer det samme mønsteret. **SAMMENDRAG [S. 118]** [118/2/1] Dess høyere forbruk av hasj, dess mer bruk av andre rusmidler. Over halvparten av # regelmessige bruker#e av hasj bruker stoffer som amfetamin, ecstasy og heroin.	RUSSTOFF SOM SIGNAL Med andre russtoffer kunne det være annerledes. Utviklingen siden 1970 har vist at det var ungdom fra høyere sosiale sjikt og fra mellomlagene som brukte mest hasj. I Oslo har de vestlige bydeler høyere andel av ungdom # som bruker hasj enn de østlige bydeler. Hasjbrukerne foretrakk Klassekampen, Morgenbladet og Natt & Dag og mislikte # Se og Hør. Ikke sjelden forsterket foreldrenes skilsmisse deres tilbøyelighet til å prøve ut stoffet. De av dem som fortsatte å bruke stoffet, nøt gjerne mer alkohol enn sine jevnaldrende, og hadde problemer både med kjærligheten og med samfunnet ellers. De hang løst i arbeidsmarkedet, og deres hasjbruk økte mulighetene for å droppe helt ut. De mistilpassede ble med andre ord enda mer mistilpasset. Ikke sjelden fungerte miljøorganisasjoner og fritidsklubber som kjernemiljøer for hasjbruken. Men forbruket av hasj økte mer blant dem som droppet ut av fritidsklubben, enn blant dem som ble igjen. Og dess mer de brukte hasj, dess mer brukte de også andre rusmidler. Over halvparten av de regelmessige brukerne av hasj begynte med stoffer som amfetamin, ecstasy og heroin. Dessuten drakk de mye alkohol og røykte langt mer enn andre. De hadde i tillegg gjerne dårlig mental helse og kom lett borti kriminelle miljøer. Ingvar Ambjørnsen gir i romanen *Hvite niggere* et bilde av en gjeng som kommer på kjøret og hiver i seg alt mulig: «Den våren gikk som et ras, og det var så tett mellom chillumene at det nesten ikke ble tid til å puste. Dessuten heiv vi i oss så mye annet rart på kort tid at virkelighetsoppfatninga vår spora dønn av. Amfetamin, kokain, syntetisk mescalin, LSD - og bøttevis med børst av alle mulige slag.»

d)

Pedersen	**Alnæs:** «Fra medisinskap til sprøyte» (s. 267–268)
«Alt blir en piece of cake» [s. 126–127] […] [126/1/1] *Mette*, som vi presenterer mer inngående i neste kapittel, gikk på heroin fra hun var 15, men sniffet første gang allerede da hun var 11. […]: *-[…] I virkeligheten brukte jeg piller hver dag allerede i sjuende klasse, var allerede hekta. Men jeg fortalte ingen at jeg brukte piller. Gjorde det aleine. Fikk kjøpt av alle gutta i den gjengen, seks av de ti gutta brukte piller. Men jeg måtte holde det hemmelig. De snakka heller ikke om det seg imellom. Hasj og alkohol var OK å snakke om, piller var liksom mer hemmelig, nesten litt flaut. Likevel syntes jeg det var tøft å bruke det. Etter hvert ble det nærmere ti piller hver dag.* *-Hva var spesielt med piller, til forskjell fra sniffing og hasj?* *- Piller gjør deg helt avslappa i kroppen, du føler deg bedre. Tenk deg at du har et problem, er anspent og sånn, har nerver, redd for å gjøre ett eller annet. Tenk på eksamen for eksempel. Du får hjernestopp, er redd. Noen piller, så tar du det på hælen, alt blir en piece of cake.* [141/2/21] En grunn til nedgangen i sprøytemisbruk på slutten av 1980-tallet # var nok AIDS-epidemien. Den rammet blant annet sprøytemisbrukere, og skremte atskillige ungdommer fra å prøve å ta stoff med sprøyte. […] **«Plutselig hørte jeg alt det fine …» [s. 9–14]** [13/1/12] For 1960-tallets hippie var langt hår, vide klær og antimaterialisme symbolske markører. For 1980-tallets black metal var nagler, svart lær og dødninghoder # viktig. […] Bruken av rusmidler vever seg inn i hele normfundamentet i befolkningen. Eendringene reflekterer økonomi og urbanisering, de knyttes til musikk, moter og stiluttrykk, og de er et ekko av internasjonale trender. [141/2/38] I byer som Tromsø, Trondheim, Bergen, Kristiansand, Stavanger, Haugesund, Tønsberg og Drammen [*rekkefølgen delvis byttet om hos Alnæs]* har vi lenge hatt miljøer med heroin#bruk. **Harde stoffer blant vanlig ungdom [s. 143–144]** […] [143/2/18] *– Aldri. E er noe dritt, men det verste, det er heroin. Det er megadritt. Det gir kålrus. Du blir helt ape. Du flyter rundt. Tenk på dem som går på det i hverdagen. Kålrus er noe jævli dritt. Det er forresten mange åndelig laverestående som driver med det.*	FRA MEDISINSKAP TIL SPRØYTE Noen få av ungdommene tok til å bruke beroligende midler og sovemedisiner. Den viktigste kilden var «mammas medisinskap». Mamma var ikke sjelden en nervøs, enslig mor som tok rohypnol og mogadon for å sove. Eller valium, vival, stesolid eller sobril for å roe ned nervene. En jente forteller: «I virkeligheten brukte jeg piller hver dag allerede i sjuende klasse, var allerede hekta. Men jeg fortalte ingen at jeg brukte piller. Gjorde det aleine. Fikk kjøpt av alle gutta i den gjengen, seks av de ti gutta brukte piller. Men jeg måtte holde det hemmelig. De snakka heller ikke om det seg imellom. Hasj og alkohol var OK å snakke om, piller var liksom mer hemmelig, nesten litt flaut. # Piller gjør deg helt avslappa i kroppen, du føler deg bedre. Tenk deg at du har et problem, er anspent og sånn, har nerver, redd for å gjøre ett eller annet ... Noen piller, så tar du det på hælen, alt blir en piece of cake.» I kjølvannet av hasjen og blomsterbarna kom sprøytene med heroin, opium og amfetamin og andre tunge stoffer. Tilveksten av sprøytemisbrukere økte tidlig på 1970-tallet. Den var stabil fram til midten `av av 1980-tallet, men gikk så dramatisk ned. En grunn til dette var nok AIDS-epidemien. Den rammet blant annet sprøytemisbrukere, og skremte atskillige ungdommer fra å prøve å ta stoff med sprøyte. Typisk for stoffbrukerkulturen i denne perioden var at stilen og tonen skiftet. På 70-tallet svermet blomsterbarna med langt hår, fargerike skjorter og eksotiske sjal. For 1980-tallets black metal var nagler, svart lær og dødninghoder langt mer viktig. På 90-tallet var det vanskeligere å skille ut brukergruppene på image fordi noen av de store klesprodusentene innførte en mote og satte en trend som var inspirert av og leflet med narkotikabrukernes koder. Det fantes blant annet spor i reklamen som knyttet modellene til misbruk. På denne tiden var det fra åtte til ti tusen mennesker i Norge som hadde tatt eller fortsatt tok stoff med sprøyte. I byer som Tromsø, Trondheim, Bergen, Haugesund, Stavanger, Kristiansand, Tønsberg og Drammen [*rekkefølgen delvis byttet om hos Alnæs]* var det miljøer med heroinmisbruk. Og de sprøytenarkomane spredte seg. Mange av dem hadde alvorlige psykiske problemer og kom fra sterkt belastede sosiale miljøer. Mange av hasjbrukerne fra høyere sosiale sjikt stilte seg skeptiske til heroinslavene på Oslo S: «Ecstasy er noe dritt, men det verste, det er heroin. Det er megadritt. #Du blir helt ape. Du flyter rundt. Tenk på dem som går på det i hverdagen. Kålrus er noe jævli dritt. Det er forresten mange åndelig laverestående som driver med det.»

e)

Pedersen	**Alnæs:** «90-tallets psykedeliske renessanse» (s. 268–269)
Ecstasybrukeren [s. 147–150] […] **ECSTASY [ramme s. 149]** **[...]** **Ecstasy** karakteriseres som en hybrid mellom det psykedeliske stoffet meskalin og det stimulerende stoffet amfetamin. **«Plutselig hørte jeg alt det fine …» [s. 9–14]** [...] [11/1/15] *Det var en kjempestor leilighet i Oscarsgate. Masse folk. Mange tok ecstasy. Jeg bestemte meg for å prøve - en grønn pille som de kalte PT. Jeg tok bare en halv. Det tok en halv time, så kom det. Du kjente et brus gjennom kroppen, ble varm i ansiktet. Det var helt fantastisk. Alle ble glade i meg, jeg kjente varme følelser for alle de andre. De tok på meg, strøk meg over håret. Jeg som bare pleide å sitte stille og høre på, pratet plutselig masse selv. Ble veldig åpen, lo og hygget meg. Satt på fanget til folk, både gutter og jenter. Det var veldig intimt. Vi var sammen på en ny måte. Når du hørte på musikken, så hørte du alt det fine. Sansene ble skarpere, lydene ble annerledes.*	90-TALLETS PSYKEDELISKE RENESSANSE I 90-årene økte bruken av illegale stoffer igjen. Bruken av ecstasy og amfetamin bredte seg. House- og technokulturen varslet en ny omgangsform. Den nye livsstilen ble igjen knyttet til klesmoter, musikk og dans. Ecstasy er beskrevet som en hybrid mellom det psykedeliske stoffet meskalin og det stimulerende stoffet amfetamin. De som tar det føler seg oppløftet, euforiske. Særlig opplever de sterkt at de flyter i ett med andre mennesker og blir positive i forholdet til dem. Bånd knyttes for evig tid. Ja, de føler intimitet og nærhet overfor venner, seksualpartnere, til og med overfor tilfeldige fremmede. Dette er årsaken til at bruken av stoffet er kalt en «psykedelisk renessanse». En jente forteller om sitt møte med denne kulturen: «*Det var en kjempestor leilighet i Oscarsgate. Masse folk. Mange tok ecstasy. Jeg bestemte meg for å prøve - en grønn pille som de kalte PT. Jeg tok bare en halv. Det tok en halv time, så kom det. Du kjente et brus gjennom kroppen, ble varm i ansiktet. Det var helt fantastisk. Alle ble glade i meg, jeg kjente varme følelser for alle de andre. De tok på meg, strøk meg over håret. Jeg som bare pleide å sitte stille og høre på, pratet plutselig masse selv. Ble veldig åpen, lo og hygget meg. Satt på fanget til folk, både gutter og jenter. Det var veldig intimt. Vi var sammen på en ny måte. Når du hørte på musikken, så hørte du alt det fine. Sansene ble skarpere, lydene ble annerledes.*»

Vedlegg 7: Analyseskjema B: Blod, sverte og gledestårer (Eide 1995) vs. Femti rike år. Historien om Norge, *bind V (Alnæs 2000)*

Sammenliknende tabell – forklaring:

- Rekkefølgen i høyre tekstkolonne, følger – som sidetallene i høyre sidetallkolonne viser – Alnæs' framstilling.
- Identiske ord og deler av ord er (når dette synes relevant) merket med skrifttypen arial narrow. # markerer at noe finnes i den ene teksten, ikke den andre. Hva dette "noe" er, framgår av motstående tekst.
- I dette skjemaet gir utvalget noen orienterende kommentarer underveis i *kursiv.*

Eide	**Side**	***Alnæs***	**Side**
«IV. EVENTYRET* I NORSK PRESSE» (kapitteltittel) «[…] vi blir mest utskjelt.» (kapittelvignettsitat fra VG-redaktør Hasselknippe)	230	«VG er Norges mest utskjelte eventyr*.» (Åpningssetning i delkapitlet etter tittelen «AVISKOMETEN I AKERSGATA»)	512
«Det virkelige eventyret* kan begynne […] fordi det norske samfunn er i forandring. […] Bilsalget ble frigitt […]» *Eide skriver nesten én side om fryseboksen.*	232 233 –234	«Og forutsetningene for fjernsyns- og avisrevolusjonen var den samme, nemlig en stor omveltning på mange områder i samfunnet. […] bilen blir allemannseie, folk skaffer seg kjøleskap, fryseboks […] et opplagseventyr* uten sidestykke i norsk pressehistorie»	513
«Men disse samfunnsmessige forhold skapte ikke eventyret*, det gjorde aktørene som visste å utnytte de mulighetene som forelå og som skapte nye.»	234		
«VG økte # sitt opplag fra 1967 til 1968 med over 11.000 [note], en økning som var dobbelt så stor som den samlede økning blant alle de øvrige Oslo-aviser. Og dette var bare starten./ Det var starten på et opplagseventyr uten sidestykke i norsk pressehistorie. På tre år – fra 1967 til 1970 – doblet VG sitt opplag – fra ca. 36.0000 til over 72.000. […] I 1972 passerer VG Dagbladets opplagstall» «Selv da VG i 1981, med et opplag på 227.000, gikk # forbi Aftenposten, skjedde det uten at Aftenposten tapte opplag.»	245 246	«Det begynte i 1967. Det året økte avisen sitt opplag med 11 000 eksemplarer, dobbelt så mye som den samlede økning til de andre Oslo-avisene. På tre år fra 1967 til 1970 doblet VG sitt opplag, og solgte det siste året 72000 aviser. To år senere solgte avisen i alt ca. 115 000 i gjennomsnitt hver dag og passerte Dagbladets opplagstall. Og den eventyrlige* veksten fortsatte gjennom hele 70-tallet. I 1981 gikk VG forbi Aftenposten og ble Norges største avis med et daglig salg på 227 000. Veksten fortsatte,	513

		om enn i noe slakkere tempo, gjennom 80- og 90-årene. VG passerte 300 000 i 1985 og 400 000 i 1995»	
Dette omtales på sidene	235 –236	«Hva var årsaken til denne suksessen?/ For det første fikk avisen sikret sin økonomi i begynnelsen av 60-årene ved at Schibsted-konsernet overtok avisen, og den Schibsted-eide avisen Aftenposten overtok trykkingen.»	513
Dette omtales på sidene	209 –213	«Fra januar 1963 kom avisen ut i tabloid-format»	513
«Sjelekvalene hadde VG i stor monn lagt bak seg gjennom populariseringslinjen utover 50-tallet. […] Som nevnt var tanken om tabloidformatet sterkt framme i Verdens Gang alt forut for overgangen til middagsavis i 1952. Blant forkjemperne for en popularisering og omlegging i salgsvennlig retning sto tabloidformatet som det riktige format alt den gang.»	211	«Overgangen gikk smertefritt og raskt, etter at forkjemperne for popularisering og omlegging i salgsvennlig retning hadde seiret allerede i 1950-årene.»	513
«En uttalelse fra redaktør Roald Storsletten i Dagbladet bet seg fast: «En liten avis er blitt mindre.» Dagbladet ironiserte med snert»	212	««En liten avis er blitt mindre,» sa redaktør Storsletten i Dagbladet.»	514
«Tabloid – Globoid» (tittel på s. 209) «skrev Dagbladet: «Tidens tale i tidens hendige format: i Globoid-format»	209 211	«Avisen i «Globoid-format», var en annen syrlig Dagblad-vits.»	514
«Første bud var å gjøre avisen tilgjengelig på stadig nye salgssteder. Filosofien var å være til stede der folk var. Ikke forvent at folk oppsøker deg, du må være der folk er, skal du selge aviser. VG var nok eneste avis for noen, men VG var for mange en tilleggsavis»	249	«Fra midten av 60-tallet gjorde VG avisen tilgjengelig på stadig nye steder. Filosofien var å være til stede der folk var. VG skulle være en tilleggsavis.»	514
«Når folk nå fikk råd til også å skaffe seg tilleggsavisen, var det avgjørende at den var tilgjengelig der folk ferdes.»	249	«Skulle de kjøpe en til den dagen, måtte det være enkelt å få tak i den.	514
«Utbyggingen av småflyplasser […] la grunnlaget for satsingen utover 70-tallet.»	250	«I 1970 ble veinettene utbedret, og det ble bygd småflyplasser over hele landet.»	514
«Nye bilruter ble satt opp […] Om sommeren skal avisen være tilgjengelig på campingplasser, badestrender og hytteområder.	251	«VG-bilene besøkte badestrender og sommerbyer, vintersportsteder og campingplasser»	514
«felles salgsstativer med Dagbladet. […] De to løssalgsavisenes felles salgsstativer var snart å finne ved kassaapparatene i supermarkedene. […] Den hvite VG-logoen på rød bakgrunn kom på plass i butikk etter butikk. I 1980-årene ble så den	253	«I et samarbeid med Dagbladet økte de salget i dagligvareforretningene. Begge avisene stod sammen i stativet rett ved kassa fra begynnelsen av 70-tallet, men VG økte mest, ikke minst	514

kombinerte avis- og butikkprofilering drevet til de store høyder»		fordi den hvite VG-logoen på rød bunn kom på plass i butikk etter butikk. De rød-hvite VG-markisene kledde Kiosk-Norge, forhandlerne ble knyttet nærmere til avisen.»	
VG-jollebilde s. 256, «fotball-lotteri» «Se det i VG»-slagordet omtales fyldig VG-drosjebilde	256 258 258 –260 264	*Om VG-reklamen.* «VG-logoene viste seg på drosjer og joller, på fotballbaner og ishockeyvant. Lotterier, konkurranser og avisannonser solgte avisen. Slagordet «Se det i VG» viste seg overalt.» *Her er det ingen identiske formuleringer.*	514
Om Lasse Åberg, Carsten Byhring og Kari Simonsen i VG-reklamefilm Om Wesenlund i VG-reklamefilm	261 260 –262	«Kinoreklame med Carsten Byhring, Kari Simonsen, Lasse Åberg eller tidens nye revykonge Rolf Wesenlund varslet kinopublikummet om at avisen fantes.	514
Om bikkja til Michelet	263	Om bikkja til Michelet	515
Om selvironi i reklamen	262 –263	Selvironi i reklamen	515
«opplagseventyret*»	265		
«En salgsvennlig resept som tidlig ble oppdaget, var kombinasjonen av slagkraftig anrettede harde nyheter og personlige og glade myke nyheter – av blod, sverte og gledestårer. Mord, drap, gledelige begivenheter og kjendiser.»	270 –271	«En salgsvennlig resept som tidlig ble oppdaget, var kombinasjonen av slagkraftig anrettede harde nyheter og personlige og glade myke nyheter – av blod, sverte og gledestårer. Mord, drap, gledelige begivenheter og kjendiser.»	515
«Blod og sverte» Tittel	271		
«En aktiv kriminalreportasje, til tider i tett samspill med politiet, var tidlig blitt et varemerke for Verdens Gang. Avisen var godt informert når blodet fløt, og informerte med mye sverte fra etterforsking og oppklaring. Drapsmenn ble avslørt og omtalt. Kyniske, kalde og hjerterå mordere stod igjen som drapsmysterienes løsning. Fra rettssalen føyde reporterne nye trekk til forbryterportrettene. Det gav nerve til formidlingen, det gav skrekk og spenning, og det fikk publikum til å gripe til avisen.»	271	«VGs historieskriver Martin Eide skriver om kriminalreportasjen: «En aktiv kriminalreportasje, til tider i tett samspill med politiet, var tidlig blitt et varemerke for Verdens Gang. Avisen var godt informert når blodet fløt, og informerte med mye sverte fra etterforsking og oppklaring. Drapsmenn ble avslørt og omtalt. Kyniske, kalde og hjerterå mordere stod igjen som drapsmysterienes løsning. Det gav nerve til formidlingen, det gav skrekk og spenning, og det fikk publikum til å gripe til avisen.»» *Alnæs' utelatelse av én setning i Eides avsnitt forskyver meningen noe, og er ikke markert. Dette er ikke påtalt i Morgenbladet.*	515
«Blod, svette og tårer kan lede til seier – og gledestårer»	273		
«Ingen leser kunne være i tvil om journalistens og avisens kriminalpolitiske holdning. Her var det ingen lefling med den liberale kriminalpolitikk som Foreningen for Kriminalreform (KROM) sto for.» *Her er kun rettskrivningen endret.*	369	«I tillegg til dette tok VG offerets parti, støttet politiet i forbryterjakten og inntok en kjølig holdning til den liberale kriminalpolitikk som Foreningen for Kriminalreform (KROM) stod for.»	515
		Et resonnement om «kriminalføljetong av saken	516

		etter triviallitterære forbilder» later til å være Alnæs' eget.	
«eventyret* i norsk presse» (3. siste setning i boka)	470		
		Tittelen TITTER OG SAMARITAN later til å være Alnæs' egen	516
«Den 19. januar 1983 bragte VG sin mest omdiskuterte og kritiserte forside som førte til demonstrasjoner i Akersgaten. Et drap i en rettssal, en mann drepte sin kone under skilsmisseforhandlinger, ble slått opp med tittelen «Til døden skiller oss ad … », og med brudebildet av de to som blikkfang. […] «Smakløst!,» var karakteristikken fra Presseforbundets formann, Nils E. Øy. Pressens faglige utvalg (PFU) mottok fem klager på oppslaget. I tillegg til bruken av brudebildet, vakte det sterk kritikk at VG ikke bare navnga ekteparet, men også deres barn. Med seks mot én stemme fastslo Pressens Faglige Utvalg at VG hadde brutt god presseskikk.»	406	«Den 19. januar 1983 brakte VG en forside som gikk lenger i nærgåenhet enn man til da hadde opplevd. Det skjedde et drap i en rettssal. En mann drepte sin kone under skilsmisseforhandlinger. VG slo opp saken over hele førstesiden med tittelen «Til døden skiller oss ad», og med brudebildet av de to. / «Smakløst,» uttalte Presseforbundets formann Nils E. Øy. Pressens faglige utvalg # mottok fem klager på oppslaget. VG oppgav ikke bare navnene på morderen og offeret, men også navnene til barna. Med seks mot én stemme fastslo Pressens Faglige Utvalg at VG hadde brutt god presseskikk.»	516
		Resonnementet som følger, «Personfokuseringen ble stadig mer nærgående og omfattende i løpet av 80- og 90-årene, ikke bare i VG, men også i andre aviser.», later til å være Alnæs' eget.	516
«Dus i trafikken» (Tittel s. 275) På VGs forside 2. april 1960 var trafikkdøden illustrert med […] «DU har ansvaret,» lød tittelen,»	275	«På mange felter var VG først ute i den journalistiske utviklingen etter krigen. Avisen ble for eksempel «dus», med leseren tidligere enn andre, første gang i april 1960 med tittelen «Du har ansvaret» i en reportasje om trafikkdøden. Det ble etter hvert stadig viktigere for avisen ikke bare å være dus med leserne, men også å framstå som en venn og hjelper.»	516
««VG hjelper deg»/ «VG hjelper deg» ble introdusert som egen vignett den 8. januar 1977. […] Leserne ble oppfordret til å skrive til VG: «Har du problemer? Problemer VG kan hjelpe deg med? Det kan dreie seg om fritiden din – om boligen, arbeidet, bilen eller båten»»	375	Alt i 1977 oppstod vignetten «VG hjelper deg». «Har du problemer?» spurte avisen. «Problemer VG kan hjelpe deg med?» / Og avisen utdypet hva den kunne hjelpe leseren med. «Det kan dreie seg om fritiden din – om boligen, arbeidet, bilen eller båten»	516 517
Div. om VGs hjelpevirksomhet	375 –376	*Eksemplene på saker VG kan hjelpe med er hentet fra samme delkapittel hos Eide.*	517
«Den løste vi!» er introduksjonstittelen til et to-siders oppslag der en fersk	376	«Den løste vi,» skrev avisen, for eksempel om den nyresyke Sue Tveit som slapp en lang reise til sykehuset for å få en	517

enkeltsak brukes som hovedoppslag. Denne saken – om nyresyke Sue Tveit som nå slipper en lang reise til sykehuset for å få livsviktig dialysebehandling – er supplert med notispresentasjoner av åtte andre løste saker og en generell egenmarkering. Her heter det: «Vi har satt nok et 'LØST'-stempel på en VG-artikkel, og saksmappen kan få strikk rundt magen og legges ned i arkivet. Men viktigere enn alt annet er at nyresyke Sue Tveit og andre VG-lesere har fått en lettere tilværelse.» […]»		livsviktig dialysebehandling. «Vi har satt nok et 'LØST'-stempel på en VG-artikkel,» skrev avisen. Men føyde til at «viktigere enn alt annet er at nyresyke Sue Tveit og andre VG-lesere har fått en lettere tilværelse».	
«Av avisoppslaget kan vi lese at VG kunne løse #saker fordi avisen hadde 1,2 millioner lesere hver dag og var Norges største avis. […] En pasient måtte reise lange veier – på skattebetalernes regning (400 000 kroner i året) fordi helsevesenet der hun bodde, manglet utstyr som var livsviktig for hennes kroniske behandlingsbehov. Nå er den nødvendige maskinen på plass, og det koster skattebetalerne det halve av hva reiseutgiftene # beløp# seg til. De to utgiftene sorterte under to forskjellige budsjett#sposter […]»	376–377	«I den samme artikkel der redaksjonen forteller om en lykkelig slutt i saken om Sue Tveit, forteller den at når VG kunne løse slike saker, var det fordi avisen hadde 1,3 millioner lesere hver dag og var Norges største avis. Enda en gang hadde den sunne fornuft seiret over den byråkratiske stivbeinthet og uforstand. Sue Tveit hadde måttet reise for 400 000 kroner i året # fordi helsevesenet der hun bodde, manglet utstyr som var livsviktig for hennes behandling. Nå var utstyret blitt innkjøpt, og det kostet halvparten av hva reiseutgiftene hadde beløpt seg til. Når det likevel hadde vært så vanskelig å få gehør for en så lønnsom investering, var det fordi innkjøp av utstyr og reiseutgifter var anført under to ulike budsjetteringsposter i fylkeskommunens budsjett.»	517–518
«Sosialministeren har grepet inn – etter at en stortingsrepresentant «tok VG-artikkelen om Sue til Stortingets talerstol». Den lykkelige slutt er total: Kvinnen har fått et bedre liv, («et mirakel i min tilværelse») og det offentlige sparte penger. To politikere – som begge leste VG – har fått vise handlekraft. […]»	377	«/ VG hadde fått gjenklang for sitt basunstøt. En stortingsrepresentant hadde lest artikkelen i avisen, tatt VG med seg til Stortingets talerstol og reist spørsmål om dette egentlig kunne gå an. Sosialministeren # grep# inn. Kvinnen fikk et bedre liv, #«et mirakel i min tilværelse»#, og det offentlige sparte penger fordi to politikere hadde lest# VG og vist politisk handlekraft.»	518
«Men det vi kan vite er at det her er levert et bidrag til avisens legitimitet som den lille kvinne og manns forsvarer. […] I «VG hjelper deg» møter vi journalisten# som fører de svakes sak mot myndigheters og andre mektige aktørers uforstand og maktbrynde. […] Vibeke «valgte VG i stedet for	377–378	«/ Som ofte i slike saker spilte VG helt i sin egen historie, og skaffet seg legitimitet som forsvarer av den lille mann og kvinne. / VG brakte mange slike saker i 70-, 80- og 90-årene, og journalistene førte gang på gang de	518–519

advokat», het det i en sak # der en kvinne risikerte å måtte vente i to år for å få fjernet en brukket skinne i låret. «Jeg kan takke VG for at skinnen nå er fjernet,» sa Vibeke etterpå.»		svakes sak mot myndigheters og andre mektige aktørers uforstand og maktbrynde. #Vibeke «valgte VG i stedet for advokat», het det i en sak fra 1991, der en kvinne risikerte å måtte vente i to år for å få fjernet en brukket skinne i låret. «Jeg kan takke VG for at skinnen nå er fjernet,» sa Vibeke etterpå.»	
«Sjølie fant at hovedvekten av sakene dreide seg om «myndighetenes neglisjering av eiendomsretten, konsesjonssaker, behandling av byggesaker – deriblant hyttesaker, trygdeytelser, eldreomsorg, husfirmaer, Televerket og forsikringer»	375	«VG satset altså på å nå leseren ikke bare i hans rolle# som samfunnsmenneske, men også som pasient, bilbruker, vindrikker, byggeløyvesøker, etterlatt» →	519
«service- og veiledningsjournalistikken […] vender seg til sitt publikum i våre roller som konsumenter, klienter og rettighetsbrukere, samt som privatpersoner.»	379	«– kort sagt både som forbruker, klient og rettighetsbruker – og som privatperson#.»	519
«Når det gjelder reiselivsstoffet har man som mål at det skal gå # charterfly til det reisemålet som # omtales. Likevel hender det at «VG Spesial» bringer reiselivsstoff fra mer eksotiske områder, der det ikke er mulig å komme med charterfly. For reisestoff har et element av drøm i seg, lyder den redaksjonelle vurdering»	380	«En veileder og hjelper skulle først og fremst gjøre livet lettere og mer behagelig å leve for så mange som mulig. Når det gjaldt reiselivsstoff, hadde man som mål at det skulle gå et charterfly til det reisemålet som ble omtalt. Likevel hendte det at journalistene presenterte eksotiske strender og steder. Avisen skulle jo også være et sted for drømmer!» →	519
«Matstoffet # presenteres gjerne på fredager – ikke søndag da butikkene er stengt eller lørdager (som i Dagbladet) da de fleste leser avisen etter at lørdagshandelen er unnagjort. I VGs vinspalte har man som bevisst politikk å holde seg til merker og årganger som er overkommelige på en gjennomsnittslønn. Det skal være nyttig for så mange som mulig. […] da velger veiledningsjournalistene heller klær fra butikk–kjedene, fra Hennes & Mauritz, Cubus, Adelsten og hele postordrefamilien»	380 –381	«/ Men ellers var siktemålet praktisk. Matstoffet ble presentert # på fredag, i vinspalten holdt man seg til merker og årganger som var overkommelige for en vanlig inntekt. Hensynet til den lille kvinne var også avgjørende når veiledningsjournalistene vurderte klær fra butikk#jedene, fra Hennes & Mauritz, Cubus, Adelsten og andre.» →	519
Også "natursti"-eksemplet finnes trolig i Eides bok.	381	«Ikke sjelden hvisket avisen sine lesere et godt råd i øret: Kjøp den vinen. Her finner du naturstien.» →	519
«Du skal unne deg livets gleder og nyte tilværelsen – for eksempel med god vin, gode venner	382	Her er oppskriften på en festmiddag på tre retter for seks venner til en pris av 600 kroner.» →	519

og gode vaner. «For 700 kroner kan du be seks venner på tre retters #middag.»»			
		«Idealet var å vise veien til det gode liv for så mange som mulig: God og billig vin, fornuftig bil, solide og moteriktige, men rimelige klær.» → *Jf. Eide-sitat fra s. 380-381 ovenfor*	519
«Det kan VG hjelpe deg med #. Og da vil du få mer ut av dine dyrebare fristunder. «Planlegg sykkelturen!» «Sjekk dine ferievaner.» «Slik tar du knekken på flyskrekken.» «Slik får du flat mage på fjorten dager.»»	381	«VG kan # hjelpe deg med alt. «Planlegg sykkelturen!» «Sjekk dine ferievaner.» «Slik tar du knekken på flyskrekken.» «Slik får du flat mage på fjorten dager.»» →	519 –520
«Og det manes til nøkternhet. […] Det er en moderne idealistisk grunntone i dette stoffet – preget av tidens miljøbevissthet. Midt på 80-tallet registrerte markedsanalytikerne at VG tydeligvis ikke var helt stuerent blant idealistisk orienterte mennesker.[note] Anbefalingen som da ble gitt, […] var å «vurdere om den ikke bør gi det 'idealistiske' stoffet en noe bredere plass under forutsetning at det kan presenteres som 'leseverdig' også for den 'materialistiske' stammen av VG-lesere».»	381–382	«Midt på 80-tallet kom det en sterkere idealistisk #tone inn i veiledningsstoffet. Det gode liv ble også det sunne liv. VG ble en forkjemper for mosjon, sunt kosthold, renere luft og vann og en fornuftig livsstil. Også på dette området ble avisen et forbilde for andre.»	520
		«POLITISK UAVHENGIG – EN HEROLD FOR FJERNSYNET»	520
«Men av avisens lederskribenter like fra Chr. A. Christensen, Vegard Sletten, Tim Greve og til Olav Versto – er en annen viktig linje drevet fram. Det er linjen for analyse uten de entydige konklusjoner og meninger. «Mine lederartikler er kanskje preget av en viss usikkerhet når det gjelder hva som er hundre prosent riktig,» sa Per Norvik i et intervju med tidsskriftet f.eks. høsten 1993.»	397	«Avisens lederskribenter # fra Chr. A. Christensen, Vegard Sletten, Tim Greve og til Olav Versto utviklet også en kommentar som ofte utmerket seg med analyse og ikke sjelden lot være å trekke de entydige konklusjoner. # «Mine lederartikler er kanskje preget av en viss usikkerhet når det gjelder hva som er hundre prosent riktig,» sa Per Norvik i et intervju # høsten 1993.»	520
«Et hovedtrekk i utviklingen har altså vært at den politiske journalistikken er blitt mer integrert i den generelle journalistiske utvikling.»	401	*Det etterfølgende tema – utvikling mot «personfokusert og melodramatisk journalistikk» dekkes godt av Eide s. 398-401. Merk særlig:* «Det betydde også at den politiske journalistikken ble mer integrert i den generelle journalistikken.»	520
«14. september 1990 kunne VG slå opp på sin førsteside at landets statsminister # hadde brutt aksjeloven. Dette ga støtet til en medieføljetong – 40 VG-	401	«14. september 1990 slo VG til på førsteiden mot landets statsminister og fortalte avisens lesere at han hadde brutt aksjeloven. I de	521

sider på # ti dager – som sterkt svekket statsministerens posisjon. VG var nyhetsledende i hovedfasene av denne saken – noen ganger sammen med NTB. […] Andre redaksjoner slo seg til ro med at alle fakta allerede var på bordet, og konsentrerte seg om å jakte på meninger om det som alt var kjent, konkluderer en analyse av de journalistiske metoder i Syse-saken. [note med henvisning til Øvrebø og Østlyngen, finnes ikke i Alnæs' kilde-/litteraturliste].»		følgende ti dager laget VG en føljetong av saken på i alt 40 #sider, som sterkt svekket statsministerens posisjon. VG var nyhetsledende i hovedfasene av denne saken – noen ganger sammen med NTB, mens de andre avisene nøyde seg med å analysere og kommentere.» →	
«Senere landslagssjef Egil Drillo Olsen organiserte i 1970 en kampanje mot VGs spillerbørs. Det var usolidarisk å måle og veie enkeltspilleres innsats på fotballbanen. 17 landslagsspillere signerte et protestbrev til VGs sportsredaksjon. [note]. «Vi mener denne børsen er en form for fotballreportasje som er uforsvarlig av presseetiske årsaker. Vi har erfaring for at flere spillere tar seg nær av til stadighet å komme nederst på børsen. Dette er en helt unødvendig psykisk belastning å påføre de spillere dette gjelder.»»	277–278	*Et avsnitt om bilstoff og spillerbørs er godt dekket i Eide s. 275–276.* «Den senere landslagssjef Egil Drillo Olsen arrangerte forresten en kampanje mot # spillerbørsen, og 17 landslagsspillere undertegnet et brev til avisen der de fortalte at stadig flere spillere tok seg nær av til stadighet å komme nederst på børsen. På denne måten ble de utsatt for en unød#ig psykisk belastning.» →	521
«Med fjernsynet kom kjendisene – ikke minst på grunn av avisenes oppfølging. […] VG hilset altså det nye mediet mer enn velkommen fra første stund. […] Et eget TV-magasin – «VG-Extra med 8 sider radio- og tv-stoff» ble senere lansert.»	283	«Da fjernsynet kom, hilste også VG det nye mediet velkommen og satset alt fra 1969 på eget magasin, «VG-Extra med 8 sider radio- og tv-stoff», samtidig som avisen presenterte de nye fjernsynskjendisene.» →	521
«En dansk forsker som i en måned finleste Expressen, Aftonbladet, Ekstra Bladet, B.T. og Verdens gang, ble slått av hvordan VG skilte seg # fra de øvrige avisene. [Note med henvisning til Tom Høyem, 1976] «At læse VG samtidigt med svenske og danske tabloider er en forunderlig oplevelse». Den danske leseren fant VG preget av mye utenriksstoff, inkludert stoff fra de nordiske landene. […] En annen forskjell som ble registrert, var VGs konservative seksualmoral, sammenlignet med de øvrige avisene. […] Kriminalstoffet og kriminalitetsbekjempelse ut fra en konservativ kriminalpolitikk, registreres som et sentralt innslag i avisens redaksjonelle	339–340	«Den danske forskeren Tom Høyem ble i 1976 slått av i hvilken grad VG skilte seg ut fra de andre løssalgsavisene i Skandinavia. Han fant ut at avisen var mer preget av # utenriksstoff enn de andre nordiske popularitetsavisene, seksualmoralen var mer konservativ, standpunktene i den kriminalpolitiske debatten likeens, lederne var mer forsiktige og kulturdekningen mer seriøs. Avisen utstyrte seg med to ulike sjeler, der den ene sørge for underholdning, fart, spenning, popularitet og virkelighetsflukt, mens den andre sørget for analyse, seriøsitet og troverdig	521

profil. Hertil hører også en bredere kulturdekning».		engasjement.»	
		Det etterfølgende korte avsnittets tema – Tematisk utvikling i VG gjennom årtiene – har vi ikke funnet forelegg for hos Eide.	521
«Den vanlige førstesideoppbyggingen på slutten av 60-tallet besto av etasjer. Siden kunne f.eks. være delt med tre horisontale streker – med hovedsaken i toppetasjen. På 70-tallet overtok blokkbebyggelsen på VGs førstesider – sakene presenteres i blokker eller bokser. Men ennå var det bare rent unntaksvis at en sak fikk hele førstesiden alene. […] Utpå 80-tallet opptrer det dominerende førstesideoppslaget hyppigere enn før. /Tidlig på 90-tallet er førstesidehenvisningene igjen mange, f.eks. med rammer med smilende kjendiser vi er på fornavn med. Sidene er mer fargerike enn før»	353 –354	«Mens 70-talls-VG ofte presenterte to eller tre nyhetssaker i blokker på førstesiden, fylte 90-årenes avisedesignere mesteparten av siden med én sak og danderte kjendisene, småskandalene, sportsnyhetene og andre meldinger fargerikt rundt hovedoppslaget.»	522
«Mye tekst og få bilder hørte med til VGs profil, konstaterte altså dansken som i 1975 sammenlignet VG med andre skandinaviske tabloidaviser.»	358	Mye tekst og få bilder hørte med til VGs profil. *Alnæs resonnement om sammenhengen TV-/avisbilder finnes hos Eide s. 361.*	522
«Noen råd fra en kursserie i 1982 gir en pekepinn om de enkle ledetråder som er dyrket fram av populæravisens talsmenn i avisen: Skriv# direkte, presist og kjapt. Kutt ut alle overflødige ord. Kutt – om mulig – den passive formen og erstatt den med en aktiv. Daglig-taleformer frisker opp. Kortere ord er bedre enn lange. Færrest mulig fremmedord. […] Kortest mulige avsnitt. »	363	«Journalistene skulle lære seg å skrive direkte, presist og kjapt. Bruk aktiv form av verbet i stedet for passiv. Frisk opp med dagligdagse ord, husk at kortere ord er bedre enn lange, unngå fremmedord, bruk korte# avsnitt. Avisen fremelsket med andre ord en enkel hovedsetningsstil, som ofte både var nyanseløs og flat.»	322
		Det avsluttende, ganske allmenne, avsnittet til Alnæs synes å formidle hans eget resonnement.	522

Vedlegg 8: Analyseskjema C: Det fleksible kjønn *(Thorsen 1993) vs.* Femti rike år. Historien om Norge, *bind V (Alnæs 2000)*

Sammenliknende tabell – forklaring:

- Identiske ord og deler av ord er (når dette synes relevant) merket med skrifttypen arial narrow. # markerer at noe finnes i den ene teksten, ikke den andre. Hva dette "noe" er, framgår av motstående tekst.
- Hakeparentesene i Thorsen-kolonnen angir side/avsnitt/linje (i avsnittet) for hvor etterfølgende tekst begynner i boken. Innrykk er gjort i samsvar med avsnittene i boken. Linjeskift er satt inn for lette sammenligningen av tekstene i de to kolonnene.
- Tre underkapitlers tekst (s. 289 – 298) hos Alnæs er gjengitt i sin helhet. Ekstra linjeskift er satt inn for lette sammenligningen av tekstene i de to kolonnene.
- Nytt avsnitt hos Alnæs markeres ved ny rad i tabellen. Sideskift er markert ved sidetall i hakeparentes.

Thorsen:	***Alnæs:***
	KVINNENE KOMMER
[Tittelsiden:] Mentalitetsendringer i tre generasjoner bondekvinner 1920–1985 [11/4/1] Denne undersøkelsen handler om bondekvinner i en kommune i Trøndelag og deres daglige liv gjennom de siste 65 årene. [27/2/3] Den eldste generasjonen kvinner er født mellom 1910 og 1925, mellomgenerasjonen mellom 1926 og 1940, og den yngste generasjonen mellom 1941 og 1956. [Fra baksideteksten til boka:] Forfatteren viser hvordan holdninger til gårdsarbeid har gitt betingelsene for sentrale livsområder som omsorg og kjærlighet. # 1960-årene innledet et nytt "hamskifte" i det norske bondesamfunnet. Mens 1800-tallets moderniseringsprosess først og fremst berørte bondekulturens materielle fundament, er endringene i etterkrigstida av både materiell og mental art.	La oss se på livet til tre generasjoner bondekvinner i en bygd i Trøndelag fra 1920 til 1985. Den eldste gruppen var født mellom 1910 og 1925, den neste mellom 1926 og 1940, og den yngste i årene 1946 til 1956. For alle tre generasjonene var det holdningene til arbeidet på garden som ble bestemmende for deres opplevelser av så sentrale ting som omsorg og kjærlighet. Men «hamskiftet» # i 1960-årene, da familiebruket så å si opphørte å eksistere, innebar en gjennomgripende endring # av # mental art.
[52/2/1] Jentene # bodde vanligvis hjemme til de ble konfirmert. Bare tre av kvinnene kom i tjeneste hos andre mens de ennå var skolebarn. [52/2/5] Langvarige arbeidsopphold utenfor hjemmet ble etter hvert mindre vanlig, og i løpet	Jentene fra alle de tre gruppene bodde # hjemme til de ble konfirmert. Tre av jentene i eldste generasjon tok tjeneste hos andre mens de ennå var skolebarn, men å sende småbarna i tjeneste til andre var en skikk som

av mellomkrigstiden ble stadig færre barn festet som tjenere (Slettan 1982 og 1984a).	begynte å forsvinne i mellomkrigstiden. De andre jentene, både fra den eldste og den yngste generasjon, arbeidet hjemme på garden. De tok ivrig del i gardsarbeidet, og lærte mange slags ferdigheter av mødrene sine.
[56/3/1] Jentenes arbeid besto i første rekke i å avlaste moren. […] Jentene vasket gulv, tok oppvasken, så etter småsøsken og assisterte ved matlagingen. De var med moren i fjøset og hjalp henne med melkingen og med å fôre og fli. […] Gjetingen var det stort sett slutt med allerede tidlig i dette hundreåret. De som har vært gjetere som barn, har vokst opp i andre bygder hvor setring og gjeting først tok slutt etter siste krig./ Ved å delta i kvinnearbeidet inne og ute fra de var små, lærte jentene det arbeidet som tradisjonelt var knyttet til kvinnenes arbeidsområde.	Først og fremst ble jentene lært opp til å avlaste moren og ta på seg de oppgaver som tradisjonelt lå til henne. De vasket gulv, tok oppvasken, passet på småsøsken, hjalp til med å lage mat, lærte seg fjøsstell og melking. I gamle dager var også tungarbeid kvinnfolkarbeid. De eldste jentene kunne fortelle om utmattende steinplukking som verket i hendene, og om lange, slitsomme dager i gjeterskogen.
[63/2/1] Alle kvinnene som vokste opp på gårdsbruk, lærte # å melke som barn. [61/5/2] «[…] Me ha kyrn ut og satt og handmjølka. Vi måtte vel vårrå en øllev-tolv år. Så vi måtte pent ha ansvar tidleg.» (Berte gr. 2)	[290] Alle lærte seg å melke, så det hørte med til opplæringa. «Me ha kyrn ut og satt og handmjølka. Vi måtte vel vårrå en øllev-tolv år. Så vi måtte pent ha ansvar tidleg,» sier en kvinne i mellomgenerasjonen.
[62/4/5] Mye tyder på at i dette hundreåret har arbeidskraftbehovet vært den viktigste årsaken til barnearbeidet i jordbruket […] [22/2/1] Et vesentlig mål for mentalitetshistorisk forskning er å skrive totalhistorie hvor forskeren streber mot å integrere alle sider ved menneskers liv og virksomhet. For mitt eget vedkommende har dette inspirert meg til å problematisere bondekulturens holdninger til arbeid. Dette har jeg formuleret [sic!) som «arbeidets mentalitet». Det har også hjulpet meg til å se betydningen av å trekke inn tid og intimitet som analytiske kategorier for å forstå utformingen av bondekulturens kvinnelighetsideal. [Dette etterfølges av et neste tre sider langt delkapittel med tittelen «Arbeidets mentalitet».]	Når barn arbeidet på landsbygda i Norge helt opp til 1960-årene, har det selvfølgelig først og fremst sammenheng med at det var behov for arbeidskraften deres. Men like viktig var det at de på den måten tilegnet seg «arbeidets mentalitet». Jentene ble innpodet en pliktfølelse overfor det å arbeide. En slik holdning var viktig å få inn. Arbeid var nemlig et gode i seg selv, selv når det ikke var så nødvendig for barna å ta del i det.

[63/5/1] Guri trakk nettopp det kollektive fram når hun skulle forklare forskjellen mellom den oppdragelsen hun og den hennes barn fikk: «Når æ tenke lite grann tilbake, va vi jo itj så flenk som vi kanskje vil ha det te i dag. Æ tru nok at vi hadd en tendens te at ho mamma tok det. Av og te. Men vi hadd en forpliktelse med vanleg arbeid, vil æ si. […]»	En av de yngre kvinnene innser klart dette: «Når æ tenke lite tilbake, va vi jo itj så flenk som vi kanskje vil ha det te i dag. Æ tru nok at vi hadd en tendens te at ho mamma tok det. Av og te. Men vi hadd en forpliktelse med vanleg arbeid, vil æ si.»
	ET TIDSSKILLE [underkapitteltittel]
[65/2/1] Barnearbeidet holdt fram helt til 1960-årene, men med tiden fikk barna bedre muligheter til å passe skolen. Det ga seg blant annet utslag i at foreldrene etter hvert tok hensyn til at barna måtte ha fysisk overskudd til skolen og skolearbeidet. Barnas gårdsarbeid ble regulert etter skolegangen, og ikke omvendt som det hadde vært før.	I 60-årene begynte foreldrene i stadig større grad å passe på at jentene fikk fysisk overskudd til #skolearbeidet. Det arbeidet de skulle gjøre på garden, ble redusert og tilpasset den tid de måtte vie skoler og lekser. Med ett var skolen viktigere enn garden.
[65/5/2] I den eldste generasjonen kvinner gikk jentene i fjøset om morgenen også de dagene de skulle på skolen. […] Fra den yngste generasjonene var det slutt med at jentene skulle i fjøset før skoledagen begynte [65/5/9] Fram til 1964 gikk ungene på skole annenhver dag og jobbet for foreldrene den dagen de ikke var på skolen.	Mens jentene som vokste opp rett etter krigen, måtte gå i fjøset før de skulle på skolen, var det slutt med dette for 1960-jentenes vedkommende. Fra 1964 gikk de yngste på skolen hver dag, det var første gang det var daglig skole i disse grendene. De opplevde da at de ble spart for utearbeid som potetopptaking, hesjing, onning og fjøsarbeid. Innendørs hjalp de fortsatt til med oppvask, vask av tøy, barnestell og matlaging. Men gardsarbeidet ble litt etter litt borte som opplevd erfaringsbakgrunn.
[68/2/1] Et helt nytt trekk ved barnearbeidet er at barna i etterkrigstiden begynte å få betaling for det arbeidet de gjorde for foreldrene. [68/4/8]Det hendte at de kunne få større ting som de ønsket seg, for eksempel sykkel eller platespiller, som belønning for at de arbeidet hjemme i onna om sommeren. De daglige pliktene fikk de derimot ikke noen godtgjørelse for i form av ukepenger, slik jevnaldrende i byhusholdninger kunne få.	Samtidig begynte jentene å få en eller annen belønning – [291] en sykkel, platespiller, ny kjole etc. – for at de tok del i arbeidet på garden. Den hjelpen de gav, var ikke lenger selvfølgelig – den skulle det betales for. Slik sett var de frigjort fra selve arbeidsfellesskapet, og dermed også en del av opplevelsesfellesskapet. Garden vedkom først og fremst foreldrene – ikke dem.
[72/4/1] Jentene hadde et beskjedent knippe alternativer å velge mellom når de sto på terskelen til ungdomstiden. [72/5/6] Likeledes er det tydelig at det å være bondekone ble sett på som lite attraktivt for flere av kvinnene, uansett hvilken generasjon de hører til: «Æ vet…	Jentene forberedte seg til et liv der gardsarbeid bare var én av flere muligheter – et yrke på linje med andre yrker – ikke en livsmåte og en kultur. Nå ønsket de heller ikke å blir gardkjerringer, men der skilte de seg lite ut fra de eldre jentegenerasjonene.
	[bildetekst s. 291]: *Småbrukerkona hadde på 50-tallet*

	ansvaret for matstell og vask, hun hadde omsorgen med barna og med de gamle på garden, og når mannen var på fiske eller anlegg, drev hun garden også. Og nesten alltid hadde hun ansvaret for fjøsstellet. Da ble det kanskje tid til en liten kos med lammet? (Scanpix)
[72/5/9] «Æ vet itj om æ ska si æ ha så my drømma om kor æ sku bli, men æ vesst kor æ ikke villa bli. Og det va gardkjerring ! » (Sigrun gr. 2) Det var bondekonas slitsomme tilværelse som skremte. […] [73/2/1] «Æ voks jo opp i et arbeidermiljø. Så det prega mæ i førstninga. Men det va itj så veldig leng, nei. Men de va én ting: Æ villa aldri bli bondekjerring fordi at æ såg de som kom og handla. Kråkåt og med svarte tørkle. Og veldig utslitt. Og dem va sikkert ikke gammel. Om æ syntes dem va gammel, så va dem sikkert itj. Så æ tenkt det der mått vårrå et slit. Uten like egentlig. Og æ huse på …	[292] «…men æ vesst kor æ ikke villa bli. Og det va gardkjerring, » sa Sigrun i annen generasjon. Og Oddbjørg, som tilhørte den eldste gruppen, samstemte: «Men de va én ting: Æ villa aldri bli bondekjerring fordi at æ såg de som kom og handla. Kråkåt og med svarte tørkle. Og veldig utslitt. Og dem va sikkert ikke gammel. Om æ syntes dem va gammel, så va dem sikkert itj. Så æ tenkt det der mått vårrå et slit. Uten like egentlig . »
[73/5/1] Skolegang/ Bygdejentene ble sjelden oppfordret hjemme til å lese videre. Foreldrene passet på at barna gjorde leksene sine mens de gikk på folkeskolen, men oppmuntring fra foreldrenes side til å fortsette med skolegangen, forekom nesten aldri. [74/6/4] Mellomgenerasjonen har stort sett fulgt det samme mønsteret som de eldste. […] Den vanligste tilleggsutdanningen var husmorskole og folkehøyskole. [74/6/6 – over på s. 75] Husmorskole har vært et mindre populært alternativ blant de yngste kvinnene enn i mellomgenerasjonen. [75/5/5] Husmorskolene ble i sin tid opprettet for å kvalifisere jentene på landsbygda til å bli dyktige bondekoner, og husdyrhold var et av fagene på skolen.	Bondejentene i den eldste generasjonen ble sjelden oppfordret av foreldrene til å ta skole etter avsluttet folkeskole. Mor og far passet på at barna gjorde leksene sine mens de gikk på folkeskolen, men oppfordret dem sjelden til å gå videre. I mellomgenerasjonen var det imidlertid vanlig at jentene tok husmorskole. Husmorskolene ble # opprettet for å kvalifisere jentene på landsbygda til å bli dyktige bondekoner .
[74/7/1] De yngste kvinnene har mest skolegang, og de har også den største spredningen i valgene. De fleste har plusset på grunnskolen med framhaldsskole, en tredjedel hadde tatt realskoleeksamen. Av disse var det bare en som hadde gått på gymnas. Hun var også den eneste med høyere utdanning.	Det var selvfølgelig jentene i den yngste generasjonen som fikk mest skolegang. Det vanlige var å ta ettårig handelsskole og yrkesskole. Hver tredje tok realskoleeksamen, en av ti tok gymnaset og utdannet seg også videre.
[77/3/5] Gjennomsnittlig ekteskapsalder for den eldste generasjonen er 26,5 år, [note: En gjennomsnittlig ekteskapsalder på 26,5 år stemmer godt med den gjennomsnittlige ekteskapsalderen på landsbasis, som i årene mellom 1930 og 1945 ligger i overkant av 26,5 år. Etter 1950 har den gjennomsnittlige ekteskapsalderen sunket på landsbasis. Gjennomsnittstallene for utvalget i gruppe 2 og 3 er imidlertid betraktelig lavere enn gjennomsnittet for hele	Utdanningseksplosjonen var i gang. Svake bølgevirkninger var i ferd med å nå utkantene. Jentene i den yngste generasjonen giftet seg også tidligst, nemlig i en alder av 20,8 år. I den eldste generasjonen var de hele 26,5 år da de ble ført til alters.

landet. (Kilde: Samfunnsøkonomiske studier nr. 13.)] mens den for mellomgenerasjonen er 23,2 år. For de yngste er den så lav som 20,8 år.	
[78/2/6] En sammenlikning mellom de tre generasjonene viser at mens om lag en tredjedel av kvinnene i de to eldste generasjonene ble boende hjemme # etter konfirmasjonen, var det bare en åttendedel av de yngste som ikke tok seg lønnet arbeid utenfor hjemmet. [79/4/1] Lina […] syntes at hun hadde kastet bort ungdomstiden når hun ikke reiste ut som så mange av venninnene gjorde. [79/5/4] Aud er en av mange kvinner på landsbygda som brukte ungdommen sin på å bli hjemme på gården for å avlaste en sliten mor, i stedet for å reise ut for å lære eller tjene penger. Hun var bitter over at hun ikke hadde hatt mulighet til å gjøre valg.	Om lag en tredjedel av kvinnene i de to eldste generasjonene ble boende hjemme # en tid etter konfirmasjonen. De hjalp til i fjøset, med matlagingen, med onnearbeidet – mange gikk inn i arbeidet som taus. Flere av kvinnene som ble intervjuet, var bitre fordi de ble gående hjemme, og noen syntes de hadde kastet bort ungdomstiden.
[80/6/2] Lisbet # var ute og tjente fra hun var fjorten til hun giftet seg knapt tyve år gammel. Arbeidet hennes – først på et gamlehjem og senere som hushjelp i private familier – var rengjøring, klesvask, reparasjon av tøy, matstell og barnepass:	Blant jentene i den yngste generasjonen var det vanligere å ta seg jobb – på en institusjon, i en butikk, i et privat hjem. Lisbet, som var ung i femtiårene, var ute og tjente fra hun var fjorten til hun giftet seg knapt tjue år gammel. Hun var [293] først på et gardsbruk et års tid, senere begynte hun på aldershjemmet, der pleiet hun over tretti pasienter på en institusjon som hadde bare ett bad, og bodde sammen med andre jenter på et knøttlite kvistrom med vedovn og taklys. For pengene hun tjente, kjøpte hun garn og strikket.
	Etterpå var Lisbet ett år i byen som «pike» i et hus med fire barn. Der stelte hun barna, vasket huset og laget mat. Hun opplevde en bykone som dro hjemmefra i ni-titiden om morgenen og ikke kom tilbake før utpå ettermiddagen. Hun syntes kona burde være langt mer hjemme og passe barna sine. Hun trivdes dårlig, derfor sluttet hun og tok seg jobb på et gjestgiveri.
[82/4/1] Mer interessant i en diskusjon om mentalitetsendringer knyttet til kvinnelighet i bondekulturen, er bygdejentenes reaksjoner på det kvinnelivet en del av byfruene levde. De unge jentene trådte inn i de borgerlige hjemmene med en kulturell ballast som ikke så lett lot seg skifte ut. De kom fra hushold med en klar arbeidsdeling og et kvinnehierarki hvor moren både var arbeidsleder og medarbeider innen det kvinnelige arbeidsområdet. Jentene var derfor vant	Lisbet var ikke den eneste bondejenta som trivdes dårlig i byfruehjemmet. Også andre reagerte på at hjemmefruene i byen ikke lagde mat, og at de i mindre grad enn kvinnene på landet tok seg av barna sine. De unge jentene hadde en kulturell ballast som førte til at de så med skepsis på livsstilen i byhjemmene. De kom fra hushold # der moren både var arbeidsleder

til «å finne sin plass», men de var også vant til at husmoren selv tok del i arbeidet, og at hun, når situasjonen krevde det, kunne overskride grensene for det kjønnsbestemte arbeidet. I den tradisjonelle, borgerlige familien ble de kjent med en langt mindre fleksibel, kjønnsbestemt arbeidsdeling.	og medarbeider innenfor det kvinnelige arbeidsområdet. De var også vant til bondesamfunnets verdisystem: Sparsommelighet, ordenssans, praktisk dyktighet og en streng arbeids- og seksualetikk var dyder som stod høyt. Men de var også vant til at kvinnen kunne overskride grensene for det kjønnsbestemte arbeidet. I den tradisjonelle, borgerlige familien på 50- og 60-tallet opplevde de en langt mindre fleksibel, kjønnsbestemt arbeidsdeling.
[218/1/1] Dette kapitlet fokuserer på intimitet som kulturell kategori	DEN VANSKELIGE INTIMITETEN [underkapitteltittel]
[215/4/1 – mellomtittel:] I klemme mellom arbeid og omsorg [217/3/1] Bondekvinner har vært i klemme mellom arbeid og omsorg. De har vært fanget mellom bondesamfunnets forventinger om at de skal være driftige arbeidsmennesker og sitt eget ønske om å være kjærlige mødre. […] Videre hadde de en fysisk anstrengende arbeidsdag som ga dem lite overskudd i forhold til småbarna.	Bondekvinnene var i klemme mellom arbeid og omsorg. De var fanget mellom sterke forventninger om at de skulle være driftige arbeidsfolk og sitt eget ønske om å være kjærlige mødre. De hadde også en fysisk anstrengende arbeidsdag som gav dem lite overskudd for barna.
[217/4/3] «… Og derfor så va det liksom at du fekk itj kos dæ som du skull. Før va det ei tid, så mått du arbe' tøkt du. …»	En kvinne forteller at hun giftet seg i 1950. Deretter gikk [294] det slag i slag. I juli 1951 fødte hun et barn, fjorten måneder senere kom nummer to, rett over nyttår i 1955 ble nummer tre født. Du fikk ikke kose deg som du ville, sier hun. Du måtte arbeide. I onnene var hun ute på jordene sammen med de andre, svigermor passet barna, og da hun kom hjem, kom barna løpende mot henne og ville sitte på armen. Det hendte hun var så sliten at hun kunne dette over ende.
[217/5/1] Det er især kvinnene som var småbarnsmødre før 1960-årene som kom i klemme mellom «arbeidets mentalitet» og et morsideal der barnets psykiske omsorg skulle stå i sentrum.	Det var især kvinnene som var småbarnsmødre før 1960-årene som opplevde konflikten mellom «arbeidets mentalitet» og et morsideal der barnets psykiske omsorg skulle stå i sentrum. Det nye idealet brøt også med bondekulturens tabuisering av å utvise fysisk nærhet. Tor Jonsson minnes i *Nesler* fra 1950 to byfruer som skulle ta farvel med hverandre ved rutebilstasjonen i bygda. De omfavnet hverandre. Denne opplevelsen står meislet i minnet til dikteren, fordi det representerte noe annet enn den kalde, stagnerte individualismen som dominerte mentaliteten i hjembygda. Det var hjertevarme, ikke «kald kultur». Men «bygdefolket gøymde seg bak ein flir», forteller Jonsson.

[219/3/6] Uansett hvilke midler som ble brukt, er det klart at foreldrene # lyktes # å innprente barna både # lydighet, # arbeidsomhet og nøysomhet. Det var disse egenskapene som hjalp jentene til å finne sin plass senere i livet når de kom som ungkoner til en ny familie. [220/3/1] Som en funksjon av lydighetsbudet ble barna lært opp til å forholde seg # tause. […] For det første var det uhørt hvis barna protesterte mot de pliktene de ble pålagt av foreldrene. Det er heller ingen som husker at de noen gang protestere (sic!) åpent. [220/4/3] De måtte aldri forstyrre de voksnes samtale, særlig ikke hvis det kom fremmede til gårds. […] Det var en selvfølge at barna var stille i timene på skolen […] En må anta at når motreaksjoner ble undertrykket fra barnas første ferd, ble de heller ikke trenet i å verbalisere motstand. I slike sammenhenger ble barna tause, og denne tausheten # fulgte dem videre opp gjennom livet.	De fleste av kvinnene i de to eldste generasjonene var enige om at de hadde fått en streng oppdragelse. Foreldrene hadde lyktes i å innprente dem både arbeidsomhet, # lydighet # og nøysomhet. Det var disse egenskapene som hjalp jentene til å finne sin plass senere i livet når de kom som ungkoner til en ny familie. Barna ble også opplært til å forholde seg lydige og tause. Det var uhørt # å protestere mot # pliktene de ble pålagt av foreldrene. Det var heller ingen som husket at det hadde skjedd. Barna måtte aldri forstyrre de voksnes samtale, særlig dersom det kom fremmede til gards. # Det var en selvfølge at jentene skulle sitte stille i timene på skolen, og de fikk ikke trening i å uttrykke seg når de følte behov for å si sin mening. Denne tausheten var noe som fulgte dem videre opp gjennom livet.
[225/3/1] Kjærlighet og omsorg kom til uttrykk i et annet språk enn det vi bruker i dag. At kjærtegnene var få, var ikke det samme som at kjærligheten var fraværende. En må derfor lete etter andre områder for nærhet og intimitet. Det er innlysende at den utstrakte graden av arbeidsfellesskap også har bidratt til å forsterke lojalitetsbåndene i familien. Dessuten hadde mange barn et nært forhold til dyr. [225/4/1] Barna ble aldri latt alene om natten. I stedet for de små nattlampene som vi tenner for å jage bort mørke og utrygghet i barnas soverom, hadde småbarna den trygge varmen fra en annens kropp. Etter at barnet var blitt avvendt, ble det flyttet fra foreldrenes soverom og over i en av besteforeldrenes senger. [226/4/1] skikken med at små barn sov # med en av besteforeldrene, var levende i den samme bygda ennå så sent som i 1950-årene.	Det var ikke vanlig at foreldrene og besteforeldrene gav klem, klapp og fysiske kjærtegn. Man kan spørre seg om dette [295] ble oppfattet som et stengsel og tilbakeholdenhet mot nærhet og kjærlighet. Men følelser og omsorg kom til uttrykk i et annet språk enn det vi bruker i dag. For det første var barna mye sammen med foreldrene sine i arbeidet, de fikk også uttrykt sitt behov for ømhet gjennom samlivet med dyra, i tillegg sov barna ofte sammen, eller sammen med en av foreldrene eller besteforeldrene. De kunne kjenne den trygge varmen fra en annens kropp. # Skikken med at små barn sov sammen med en av besteforeldrene, var levende i den # bygda # intervjupersonene var fra, ennå så sent som i 1950-årene.
[226/5/1] Det har slett ikke vært noen selvsagt ting at barna skulle ha et eget værelse […] På større gårder lå alle ungdommene i skuvsenger på kjøkkenloftet, hvor det også sto# vev, snekkerbenk og dreiebenk. # Litjloftet eller kammersloftet var det etterlengtede sluttstedet hvor den unge jenta for første gang fikk et værelse for seg selv.	Det har slett ikke vært noen selvsagt ting at barna skulle ha et eget værelse. Først når jentene nærmet seg tenårene, kom de for seg selv i den forstand at de ikke lenger delte soverom med en voksen. På større garder lå alle ungdommene i skuvsenger på kjøkkenloftet, der det også stod vev, snekkerbenk og dreiebenk. # Litjloftet eller kammersloftet var det etterlengtede sluttstedet der den unge jenta for første gang fikk et værelse for seg selv.
[230/5/3] Nyvaskete # bind som ble hengt # til tørk, ble # alltid skjult inne i klesvasken eller hengt opp inne i et uthus. [230/5/1] Hjelp til å ordne seg med bind kom snarere fra eldre søstre og venninner enn fra mødrene.	Det var tabu å snakke med mødrene sine om menstruasjon, kjønnsmodningen og seksuallivet. Når de nyvaskete, hjemmestrikkete menstruasjonsbindene ble hengt opp til

[231/2/1] Når de hadde menstruasjon, var det å arbeide som ellers. [231/4/1] Om menstruerende og svangre kvinner ikke er blitt direkte stemplet som urene i vår kultur, er både menstruasjon og svangerskap blitt definert som synlige tegn på noe som var tabuert og beheftet med skam.	tørk, ble de alltid skjult innimellom klesvasken eller hengt opp # i et uthus. # Hjelp til å ordne # med bind kom snarere fra eldre søsken og venninner enn fra mødrene. Og når jentene hadde menstruasjon, var det å arbeide som ellers, ikke nevne det til noen. Heftet det ikke aldri så lite skam ved en ungjente som var menstruerende?
[232/6/1] Forbudene de unge jentene støtte på – om det var å gå på dans eller dra på sykkeltur med venninner – viser at en av metodene til å kontrollere jentenes seksualitet var å gjøre rommet de beveget seg i så lite som mulig. [233/7/1] Mange av kvinnene i de to eldste generasjonene beklager sterkt at de ikke fikk noen kunnskaper om seksuallivet hjemme. Likevel er det mitt inntrykk at få har gitt sine egne døtre noen form for seksualveiledning.	Foreldrene forsøkte også å kontrollere jentenes seksualitet ved å innskrenke deres muligheter til å gå på dans, være ute sent om kvelden, forby dem å dra på sykkeltur sammen med venninner eller overnatte borte fra hjemmet. Flere av kvinnene # beklaget at de ikke fikk noen kunnskaper om seksuallivet hjemme. Men da de selv ble mødre, forholdt de seg tause overfor sine døtre, og snakket sjelden eller aldri med dem om intime forhold.
[234/1/4] Det er først enkelte av mødrene til dagens tenåringer som har våget å bryte tausheten som den kvinnelige seksualiteten har vært omgitt av.	[296] Det var først enkelte av mødrene til dagens tenåringer som # våget å bryte tausheten som den kvinnelige seksualiteten har vært omgitt av.
[236/3/7] Men heller ikke i dette hundreåret ser det ut til at ektefolk har gitt hverandre # kjærtegn i barnas nærvær. Merete (gr. 3) husket at den ene gangen hun så faren ta rundt moren var da hun kom til å overraske dem. Alle former for erotikk var forvist til soveværelset: «Alt skulle foregå når lampa var slukt på soverommet, og utenom soverommet så skull det ikke vær nå!»	Skyheten i forhold til intimitet gav seg også andre utslag. Ektefolk gav hverandre sjelden kjærtegn mens barna så på. En jente i tredje generasjon husket godt at hun en eneste gang overraskет faren da han tok rundt moren. # «Alt skulle foregå når lampa var slukt på soverommet, og utenom soverommet så skull det ikke vær nå!»
[237/2/4] Kari våget aldri å sole seg i bikini: «… æ mått itj bynn å gå ut i bikini, nei, det fekk itj æ mæ te gjørrå. Nei, om æ ha ailder så løst å sol mæ. Det kan no hend at æ va tatjle [note: «Tatjle»: pysete, redd] da, selvfølgelig. Det va æ no vel, ho svigermor ha no aildri gjort det, ho. Og så skull selvfølgelig itj æ hell gjørrå det.» (Kari gr.2)/ Hvorfor var det så vanskelig å trosse svigerforeldrene i noe som tilsynelatende kan synes som en bagatell? […] Svigerforeldrene # hadde sterke allierte i sin fordømmelse av soling i bikini. For det første er det bare dovne personer som kaster bort verdifull tid med å ligge i sola. Soling går derfor på tvers av «arbeidets mentalitet». Det å sole seg får i seg selv en signaleffekt som utfordrer de gamle idealene. […] For det andre støter soling i bikini an mot normen for sømmelighet og tabueringen av den nakne kroppen: Anstendige mennesker legger seg ikke halvnakne ut til offentlig beskuelse. […] I tillegg til disse to årsakene som er framført	En svigerdatter fikk forbud mot å gå i bikini. Og her hadde svigerforeldrene # sterke allierte. For det første var det bare dovne folk som kastet bort verdifull tid med å ligge i sola. Soling gikk helt på tvers av «arbeidets mentalitet». Å # sole seg utfordret de rådende oppfatninger. For det andre krenket den halvnakne kroppen sømmeligheten: Skikkelige jenter legger seg ikke ned slik for at mennene skal glane på henne med sine grådige blikk! Sist, men ikke minst, representerte den slanke, lekre jentekroppen et farvel til den sterke, kraftige

ovenfor, kan det føyes til en tredje: At det nytt og urbant kvinnelig skjønnhetsideal – den slanke, solbrente kvinnen – utfordrer den robuste, hardtarbeidende kvinnen i bondesamfunnet.	bondekvinnekroppen som tok tunge løft og slet i hverdagen. Luksusidealet måtte ikke fordrive nyttens og hverdagens harde lov.
[237/5/1] Tabuiseringen av kroppen viser seg i ulike sammenhenger. For eksempel var det ingen av kvinnene, uansett generasjon, som hadde sett foreldrene sine nakne. [238/4/1] Grete var en mer typisk representant for den yngste generasjonen. […«…] Men vi e ganske åpen her og bade sammen og vise oss naken og.»	Skyheten overfor nakenheten var inngrodd i bondesamfunnet. Ingen av jentene, uansett generasjon, # hadde sett foreldrene sine nakne. Både i tale og handling ble den nakne kroppen skjult. Men i den yngste generasjonen av kvinner kan det spores en endring: «Vi e ganske åpen her og bade sammen og vise oss nakne òg,» forteller en av dem.
[239/1/1] Nærhet til døden [underkapittel]	KISTEN PÅ LÅVEN [underkapitteltittel]
[239/1/1+2/1] Åpenheten rundt sykdom og død står i slående kontrast til tabueringen av den nakne kroppen. Både sykdom og død var til stede i hverdagen så lenge # syke og gamle ble pleiet i familien. Mens den levende kroppen var henvist til intimsfæren, tilhørte den døde kroppen det offentlige rom. Etter at liket var vasket og kledd, ble den åpne kisten [297] plassert på låven. Alle, barn som voksne, fikk anledning til å ta en siste avskjed med den avdøde: «Me som va onga va alltid med på låven og såg. Det va en naturleg teng. Kista stod der med et åpent lokk helt te at dem kjaur det til kirkegårdn. Tenke på det no så e det litt ufatteleg.» (Gerd gr. 1)	Åpenheten rundt sykdom og død står i slående kontrast til skyheten overfor den nakne kroppen. Både sykdom og død var til stede i hverdagen så lenge de syke og gamle ble pleiet i familien. Og den døde kroppen hadde man ingen blyghet overfor. Etter at liket var vasket og kledd, ble den åpne kisten [297] satt på låven, og barna gikk og så på liket. «Me som va onga va alltid med på låven og såg. Det va en naturleg teng. Kista stod der med et åpent lokk helt te at dem kjaur det til kirkegårdn. Tenke på det no så e det litt ufatteleg.»
[239/3/1] Skikken med at barna gikk og så på liket […] er forsvunnet i løpet av etterkrigstiden, og tidligere i byene enn på landsbygda. Betydningen av å lære og erkjenne gjennom å se, er slående i denne sammenhengen. Barna møtte døden ved nettopp å se.	Ennå til langt inn i 50-årene, ja, enkelte steder til inn i 60-årene, holdt man på denne skikken på bygdene. Barna fikk se og oppleve både den syke, den døende og den døde.
[239/4/1] Også i den yngste generasjonen # var det mange som hadde opplevd skikken med at den avdøde ble lagt på låven. Noen # syntes det# var en riktig skikk, som hjalp dem senere i livet når de møtte sykdom og død. Andre var blitt sjokkert da de så mennesker som hadde stått dem nær, ligge i kisten. Særlig rystende var det hvis den avdøde hadde gjennomgått et langt sykeleie og forandret seg mye på slutten.	Også i den yngste generasjonen, altså blant de jentene som var født mellom 1941 og 1956, var det flere som hadde opplevd # at de# avdøde ble lagt på låven. Noen av kvinnene syntes dette var en fin skikk, som hjalp dem senere i livet når de møtte sykdom og død. Andre var blitt sjokkert da de hadde sett mennesker som hadde stått dem nær, ligge i kisten. Særlig rystende var det dersom en nær slektning måtte gjennom en lang og pinefull sykdom.
[240/1/3] Alle ritualene rundt begravelsen ble utført av kvinner bortsett fra å hente granbaret som det ble pyntet med. Nabosamvirket mellom kvinnene var tydelig både ved bryllup og begravelse. Dersom det ikke var nok kvinnehjelp i familien som var rammet av dødsfall, kom nabokoner og hjalp til med å stelle i stand til begravelsesmåltidene. [240/2/1] I likhet med at bondekvinner har mistet kunnskap knyttet til	Det var kvinnene som stelte den syke, vasket liket, kledde det i likskjorte, pyntet, stelte i stand til gravferd – alt bortsett fra å hente granbar, var det kvinnene som utførte. Dersom det ikke var noen kvinnehjelp i huset som var rammet av dødsfall, kom naboene og hjalp til med å stelle i stand til gravøl. Etter krigen ble det

arbeidsprosesser, har de nye begravelsesskikkene hvor stell av liket og pynting av kisten blir overlatt til profesjonelle utenfor familien, berøvet kvinnene viktig sosial kompetanse. Viktig, fordi dette var kompetanse som hjalp de pårørende gjennom vanskelige kriser. Dessuten gjorde de strengt normerte begravelsesskikkene i seg selv sitt til at det ble lettere å komme gjennom en vanskelig tid (Christensen 1980). [240/3/1] I dag er denne relasjonen snudd på hodet. Skamfølelsen overfor den nakne kroppen har en nesten firehundreårig historie i den vestlige sivilisasjonen, men den har avtatt kraftig i vårt hundreår (van Ussel 1978). Parallelt med dette har åpenheten overfor døden forsvunnet. Den døde kroppen blir holdt skjult for de levende. Tabueringen av døden gjør sorgen enda tyngre å bære.	vanligere at stell av liket og pynting av kisten ble overlatt til profesjonelle begravelsesbyråer. Etter hvert kom også de alvorlig syke stadig oftere på pleiehjem og sykehus når den siste krisen nærmet seg. Sykdom og død ble på denne måten fjernet fra hjemmene, og kvinnene kunne ikke lenger som før hjelpe alle gjennom en vanskelig tid. # Åpenheten overfor døden forsvant, samtidig som skamfølelsen overfor den nakne kroppen ble redusert.
[254/2/1] I løpet av perioden 1750–1950 ble det instrumentelle valg av ekteskapspartner erstattet av det emosjonelle, og inklinasjonspartiet hvor ekteskapet er basert på gjensidige følelser, framsto som et nytt ideal. I den romantiske kjærligheten ligger et første hensyn# til personlig lykke, men den kan også være et middel til å oppnå personlig frihet og autonomi, for eksempel fra andre slektninger (Shorter 1979).	[Dobbelt linjeskift] Hvordan hadde så disse kvinnene opplevd kjærligheten og ekteskapet? Ekteskap bygd på gjensidige følelser var idealet og regelen. I den romantiske kjærligheten lå først og fremst hensynet til personlig lykke, men den kunne også være et middel til å oppnå #frihet #, for eksempel fra andre slektninger.
[255/1/2] I denne perioden har de unge selv valgt ekteskapspartner uten at foreldrene hadde noen avgjørende innflytelse. [255/3/1] En forutsetning# for at den romantiske kjærligheten skal kunne overleve i ekteskapet, er at de to nygifte kan få sitt eget hjem. [254/1/1] Å få sitt eget [Underkapitteltittel] Sier vi «å få sitt eget», assosierer vi straks med bryllup, ekteskap og familieliv. […] I dette og det følgende avsnittet vil jeg drøfte i hvilken grad idealene om «å få sitt eget» og «å rå seg sjøl» har vært aksepterte og tilgjengelige i perioden. [255/4/3] En av forutsetningene for at mor, far og barn skulle kunne trekke seg tilbake fra det gamle sosiale fellesskapet, var at boligen ble organisert slik at kjernefamilien kunne avskjerme seg rent fysisk. [256/2/3] Mange av kvinnene syntes at de første årene etter de hadde giftet seg, var tunge og vanskelige. De fleste definerer problemene som innholdet i en generasjonskonflikt. Det kompliserte innholdet av denne generasjon#konflikten er blant annet brytningen mellom et nytt ideal om familielivet knyttet til kjernefamilien i hjemmet, og bondesamfunnets tradisjonelt åpne husholdsorganisering og samværsformer.	De kvinnene undersøkelsen omfattet, valgte alle partner [298] uten at foreldrene hadde noen avgjørende innflytelse. Og da de giftet seg, forstod de at forutsetningene for at den romantiske kjærligheten skulle overleve, var at de fikk «sitt eget». Den nye familiens liv på garden måtte avskjermes fra det store sosiale fellesskapet som foreldregenerasjonen og andre slektninger utgjorde. Dette var ikke uproblematisk. Generasjonskonfliktene er uten tvil en viktig del av mentalitetshistorien på et norsk gardsbruk i dette århundre.

[257/1/1] Bare et loftsrom – i blant en stue nede – og felles kjøkken med svigermor # var ofte den beskjedne rammen om den nye familielykken. [258/3/1] Gravide bruder har vært en vanlig foreteelse i bondesamfunnet, og disse kvinnene er ingen unntakelse. At første barnet «kom litt tidlig» etter bryllupet, har vært såpass alminnelig at det ikke er blitt kommentert. […] Forelskelse, fødsler og strevet med å stabilisere et parforhold har falt sammen med trangboddhet, felles husholdning med svigerforeldrene, dårlig økonomi og stor arbeidsbyrde. [257/1/1] «Det skull itj vårrå lov å bo inni kvarandre på gålan!» [Kapittelundertittel] [258/6/1] «Det skull itj vårrå lov å bo inni kvarandre på gålan!» Dette er i korthet Lailas klare mening om den tradisjonelle boformen på gårdsbruk. […] Laila vokste opp i 1940-årene	Et loftsrom – iblant en stue nede – og felles kjøkken med svigermor – var ofte den beskjedne rammen om den nye familielykken i den første etterkrigstiden og i 1950-årene, ja, faktisk et stykke ut i 1960-årene også. Det var ganske vanlig at den nye kona på garden var gravid, og barnet #kom derfor «litt tidlig» etter bryllupet. Fødsel, barnestell og et nytt og strevsomt arbeid økte problemene med trangboddhet og nærhet til svigerforeldrene. «Det skull itj vårrå lov å bo inni kvarandre på gålan!» sier en kvinne som vokste opp i 1940-årene.
[262/1/4] I all enkelhet kan denne konflikten beskrives som morens frustrasjon over at besteforeldrene blandet seg inn i barneoppdragelsen. Det er eksempler både på at besteforeldrene var for snille og skjemte bort barnebarna, og at de var strenge og stilte # urimelige krav.	Ofte kolliderte svigermødrenes sparsomhet, nøysomhet og syn på arbeid med svigerdøtrenes behov for å leve mer romslig. Mødrene ble også frustrert over at besteforeldrene blandet seg inn i barneoppdragelsen. Enten syntes de besteforeldrene # skjemte bort #barna, eller at de stilte alt for urimelige krav.
[266/3/1] Den klassiske svigermor-svigerdatter-konflikten er fortsatt til stede, uansett kvinnens alder. [271/2/1] Myten om den onde svigermor […] stenger for innsyn i at den gamle og den unge kvinnen oftere samarbeidet enn motarbeidet hverandre, og at svigermor var den som hjalp den unge til å kvalifisere seg som «rettleg bon'kjerring». Den tilslører også at svigermor selv hadde lite makt. Derimot retter den søkelyset mot det hierarkiske forholdet mellom svigermor og svigerdatter hvor den første i hvert fall i noen år kunne bestemme over svigerdatterens arbeidskraft. [266/5/1] En klok svigermor forteller ungkona om de vanskene hun selv hadde den gangen hun var nygift og skulle starte opp sitt eget. Slike betroelser skaper nærhet mellom svigermor og svigerdatter. Den gamle kan få vist den unge at hun er klar over at det ikke er lett å flytte inn i en fremmed familie, uten at hun eksplisitt behøver å diskutere forholdet dem imellom. Imidlertid ser det ut til at det sjeldnere er denne siden av kvinnelivet som blir tradert til den neste generasjonen.	Den klassiske svigermor-svigerdatter-konflikten var slitesterk. Men forholdet må ikke først og fremst oppfattes som en konflikt. Det hadde også med overføring av kvinneroller, med læring og gjensidighet å gjøre. De to kvinnene, fra hver sin generasjon, ble samtidig arbeidskamerater og samarbeidspartnere. Den eldre hadde i sin tid selv vært svigerdatter med tjenestejentestatus og vanskelige kår. Den yngre visste at en gang kom hun til å ta over husmoras rolle på garden, og selv få en svigerdatter – i en ny og annerledes tid.

Vedlegg 9: Analyseskjema D: Norsk økonomisk historie (Dyrvik m.fl. 1979) vs. Under fremmed styre. Historien om Norge, bind II (Alnæs 1997)

Sammenliknende tabell – forklaring:

- Rekkefølgen følger – som sidetallene i høyre sidetallkolonne viser – Alnæs' framstilling (s. 195–212).
- I venstre kolonne finnes de tilsvarende stedene i Dyrvik m.fl. Det gjelder kapitlene 3 «Fisket 1500–1700» av Stein Tveite (s. 34–40), 4 «Skogbruket 1500–1720» av Ståle Dyrvik (41–47), 5 «Bergverka 1500–1700» av Anders Bjarne Fossen (48–53), 6 «Byane og vareomsetnaden» av Anders Bjarne Fossen (s. 54–72) og kapittel 10 «Skipsfarten» av Anders Bjarne Fossen (s. 101–107).
- Partier med tydelig nærhet til forelegget er utstyrt med punkter (pkt 1 gjelder for eksempel eksportoppgavene for fisk på 15- og 1600-tallet) – kolonne 3.
- Identiske ord og deler av ord er (bortsett fra målform, og når dette ellers synes relevant) denne gang merket med skrifttypen arial narrow understreket. # markerer at noe finnes i den ene teksten, ikke den andre. Hva dette "noe" er, framgår av motstående tekst.
- Partier med *sterk likhet* markeres i dette skjemaet med skrifttypen *arial narrow* satt i kursiv.
- Når teksten ikke gjengis fortløpende, markeres dette med […].
- I skjemaet gis noen få kommentarer med *denne skrifttypen* (Times New Roman kursiv).

Norsk økonomisk historie (Dyrvik m.fl.)	***Side/ avsn***	***Pkt***	***Alnæs***	***Side/ avsn.***
Produksjonsmengder Det heilt avgjerande for fiskehandelen var framstillinga av tørrfisk med torsk og sei som råstoff. *Eksportoppgåvene tyder på ei dobling av fangsten frå 1577 til 1600, og ei ny dobling fram til 1650-åra. Etter 1670 fall eksporten ned til nivået frå kring 1600 att* (sjå kap. 6). Kvar skjedde så produksjonen? Kva låg bak dei store svingingane i utførsla? […]	37.2	1	Veksten innenfor den enkelte næringen synes også å ha vært betydelig. *Oppgavene for utførselen av fisk viser for eksempel at fangstene ble fordoblet mellom 1577 og 1600. I de neste femti årene ble det en ny dobling. Men etter 1670 falt snart eksporten ned til nivået fra 1600.* Mye tyder på at skreien seg inn mot kysten i mindre mengder enn før både sør og nord i landet. På Møre møtte folk krisen ved å salte mer og tørke mindre. Saltfisk var bedre betalt enn tørrfisk, og på den måten kunne fiskerne utjevne for mindre fiskemengder ved å foredle en vare som gav høyere pris. Nedgangen kan imidlertid også forklares ved at billigere og bedre fisk kom inn på de europeiske markedene og bød den norske skarp konkurranse.	195.2
Kring år 1500 var det i hovudsak bøndene som forvalta skogressursane i Norge, og om ein ser bort frå ein viss handel med trelast til skogfattige strok og til dei små byane, *blei skogbruket drive til eige tarv.* Utnyttingsgraden var liten og salsinntektene små.	41.2	2	*Omkring 1500 brukte stort sett bøndene trevirket i skogen selv, til hus, båter og ved.*	195.3
Hundre år seinare, kring 1600, *hadde* skogbruket blitt ei av *hovudnæringane i den norske økonomien,* og den plassen har det halde sidan.	″	3	Hundre år senere *var* skogbruket blitt en av *de viktigste eksportnæringene i landet og gav store inntekter.*	″
Når utviklinga kunne gå så snøgt, skuldast det	″	4	*Årsaken var den rivende økonomiske utvik-*	″

berre i mindre grad forandring i den innanlandske marknaden. *Forklaringa ligg i at dei fleste vesteuropeiske landa på 1500-talet blei avhengige av innført trevyrke. Folkeauken førte til at oppdyrkinga skreid fram, og skogane, som mange stader alt var svært små, laut vike for åker og eng. Den veksande folkemengda kravde større tilførsle av materialar, ikkje minst til husbygging.* Oppsvinget i den internasjonale handelen og farten på nye verdsdeler innebar ein stor trong for spesialvyrke for flåten, sortar og dimensjonar som dei lokale skogane ikkje lenger kunne levere tilstrekkeleg av. *Når Norge frå første stund blei hovudleverandør av trelast til det skogfattige Vest-Europa, har det fleire årsaker. Den viktigaste er av transportmessig art. Trevyrke er ei massevare med låg pris i høve til vekt og volum, og frakta kjem såleis til å innverke sterkt på prisen.* Frakt over land var så sein og dyr at prisane snart blei prohibitive. Slik hadde det seg at tilførsler frå Midt- og Aust-Europa ikkje kom i stand. Men for sjøtransport hadde Norge bortimot ideelle vilkår: *I store deler av Sør-Norge stod veleigna skog like* ned til sjøen*, her var drivkraft til foredling av tømmeret, og her var gode hamner utan nemnande isvanskar. Vegen til marknadene var kort, mindre enn halvparten av seglasen frå tilsvarande skogstrok i Østersjøen.*	42.1		*lingen i Europa på 1500-tallet. Etterspørselen etter materiale til brygger, hus, skip og tønner økte kraftig både i Nederlandene, Tyskland og England og andre steder. I disse landene var skogen delvis uthogd, og folk var blitt avhengig av innført trevirke. Prisen på trevirke er blant annet avhengig av fraktkostnadene*, og de var lave fra Norge til kontinentet. *Skogen vokste* ned til sjøen*, det fantes havner overalt, og seiltiden fra norskekysten til Europa var kortere enn fra for eksempel østersjøhavnene.*	
Dei same prinsippa for transport og kostnad lar seg finne att i mønsteret for skogbrukseksjonen i Norge utover 1500- og 1600-talet. Hogst og sal byrja lengst sør i landet og lengst ute ved kysten. Ytre Oslofjord, Telemark og *framfor alt* Agder utgjorde dei viktigaste avsetningsområda, saman med Ryfylke-Sunnhordland på Vestlandet. Etter kvart som avsetnaden auka, åt aktiviteten seg innover på Austlandet, og snart kom skogbruksområda i det nordafjelske området meir med: Sogn, Nordfjord, Møre og Trøndelag. Men samstundes som denne geografiske utvidinga gjekk føre seg, *endra vilkåra for næringa seg.* Ho skifta karakter på ein måte som skulle få store følgjer ikkje berre økonomisk, men også sosialt og politisk.	42.2	5A	*Trelastnæringene forandret vilkårene i jordbruket. I de fremste skogbruks-områdene ser en tegn til at det gikk tilbake med åkerdrift og husdyrhold.* Det gjelder områdene i Ytre Oslofjord, Telemark og # Agder. Bøndene som arbeidet i skogen i disse områdene, kjøpte matvarer for de pengene de tjente som fløtere, kjørere og sagbruksarbeidere.	195.4
Denne sterke stillinga som bøndene hadde i trelastnæringa, med hand om både hogst, foredling og sal, fekk merkbare ringverknader. Det skjedde ei kapitaloppsamling, og det gjekk føre seg visse driftsomleggingar i jordbruket med tendensar til spesialisering. I dei fremste skogbruksområda ser ein teikn på at husdyrhald og åkerbruk stagnerte. Jordbruksprodukt blei i større monn kjøpte inn utanfrå av inntektene frå skogen. *Hestehaldet gjekk opp. Velstanden slo ut i eit meir luksusprega forbruk eller nedfelte seg i form av edelmetall: Prydgjenstandar, smykke og klingande mynt.* På 1600- og 1700talet skulle mykje av denne rikdomen kverve att. […]	43.1	5B	*De holdt flere hester enn før*, kjøpte seg kråskap og andre *gilde saker* og slo blanke *skillinger* i bordet. De var med andre ord økonomisk rasjonelle og brukte arbeidskraften sin på de områder der den gav størst overskudd.	196.1
Frå Drammensvassdraget høyrer ein rett nok om	44.2	6	Skogsarbeidet kunne drives på mange vis.	196.2

bønder på Eiker som fløytte tømmeret sitt sjølve, leigde skurd på sagene lenger nede og selde borda i Drammen. Men snart kom mellommennene inn: *Bøndene* i sagbruksstroka spesialiserte seg på skurd og *sal til utlendingane*, og *kjøpte opp sagtømmer* frå bøndene i hogstområda lenger inne i landet. Heile produksjonsprosessen tok no gjerne eit par år, og då tømmerleverandørane og dei sysselsette i sagbruksdrift og transport måtte ha oppgjer lenge før den ferdige lasta blei avhenda og betalt, kravde dette systemet ein større driftskapital.
Med den aukande arbeidsdelinga i trelastomsetnaden følgde også ei større yrkesmessig spesialisering. *Bonden som nytta vinterhalvåret* til hogst og særleg haust og vår til saging på flaumsaga si, fanst framleis. Men *på større sager fekk ein sagmeistrar og sagdrenger* som hadde fulltidsarbeid med dette. Til sagbruksverksemda høyrde også eit aukande tal arbeidarar som var sysselsette med *transport på deltid eller heiltid: Fløyting av tømmer til sagene og bord vidare til hamnene*, eller *køyring* når sagbruka låg oppe i sidevassdrag eller utførslehamnene låg utanfor vassdraget. Køyringa hadde eit særleg stort omfang på Romerike, der tømmeret som kom ned Glomma til Øyeren blei køyrt med hest opp til sagbruka i Skedsmo og Nittedal og skurdlasta derifrå til utskiping frå Oslo.

Noen bønder ble kakser, kjøpte opp sagtømmer, *lot det sage opp og solgte trelast til utlendinger. Andre tok arbeid på saga som sagmester eller sagdreng.* Noen bodde slik til at *de fløtte tømmer når det trengtes, andre kjørte planker* med hest og slede fram til havnene når vinterføret gjorde det fremkommelig.

Krona blandar seg i trelastnæringa

44.4 7

196.3

Den dansk-norske *kongens* interesser i skogbruk og trelasteksport i Norge kan seiast å vere fastlagde av tre omstende: Kongen var ein av dei største einskildavtakarane av norsk trelast. Han åtte kring helvta av all jord i Norge, og var *dermed* den overlegent største skogeigaren. Endeleg fann kongane på 1500-talet og utover ei framifrå inntektskjelde for statskassa i den ekspanderande trelastnæringa.
Kongen trong store mengder trelast til dei mange byggearbeida i Danmark i dette tidsrommet. Men kanskje viktigare var flåten. Danmark var ei sjømakt, og flåten spela ei avgjerande rolle i dei hyppige *krigane med Sverige* og andre europeiske statar. For kongen galdt det derfor ikkje berre om å leie dei påkravde mengdene av dei verdfulle skipsmaterialane *(*eik, # mastetre*) til verfta i København, men også å hindre at slik last kom motstandarane i hende under konfliktar.* Inngrep og regulering måtte bli utfallet.

Kongen stakk tidlig en viktig finger inn i trelastens sirkler. Etter reformasjonen eide han omkring halvparten av jorden i Norge og var *derfor* den overlegent største skogeieren. Og han trengte etter hvert både bord, bjelker og mastetømmer, for hjemme i Danmark reiste han brygger og boder, slott og hus. Ikke minst trengte han eik og mastetre *til krigsflåten i København* etter som *krigene mot Sverige hardnet til* - først mellom 1563 og 1570, siden fra 1611 til 1613. *I tillegg måtte kongen hindre andre i å få tak i tømmeret.*
Norge var blitt et verdifullt område med slike rikdommer i skogene.

197.1

45.1

Til å skaffe vyrke gjorde embetsmennene rundt i distrikta bruk av det såkalla førstekjøpet, kongens tradisjonelle forkjøpsrett til falbydde varer. […]
Som jordeigar åtte kongen både skog og sagstader. Kongelege sagbruk kom opp fleire stader, i Skiensvassdraget, i Oslo og ved Moss. Førstekjøpsretten *sørgde for* at desse sagene fekk rikelege tilførsler med tømmer, også frå *private skogar. Men frå 1570 og utover blei det nødvendig å ty til tvangsmiddel: Bøndene blei pålagde pliktleveransar,*

″ 8

197.2

45.2

Tidlig påla kongen lensherrene å bygge sager og drive sagene på hans vegne. *Han hadde* førstekjøpsretten *til all skog*; det *gjorde* at disse sagene fikk rikelig av tilførsel med tømmer også fra andre skogeiendommer. *Fra 1570-årene måtte han bruke tvang: Uten vederlag måtte bøndene hogge tømmer for ham, kjøre det fram og fløte det på elvene.*
Den nye næringen bidrog med andre ord til å skape en konge som grep inn og påla

og utan vederlag måtte dei drive både hogst, fløyting og køyring. På dette viset kunne kongssagene drive på fordelaktigare vilkår enn dei private sagene. *Deltakinga i sagbruksdrifta gav kongen monalege inntekter.* Men endå viktigare var dei oppebørslene som kunne takast frå næringa under eitt. I 1545 la *kongen* tiend på sag*bruka*: *Han skulle ha kvart tiande bord som blei skore. I 1563 kom ein pengeskatt på sagene*, 3 rd. for årgangssager og halvparten for flaumsager. *Sidan blei skatten auka*, og i 1640-åra var han komen opp i 50 og 25 rd., medan dei minste bekkesagene skulle ut med 10 rd. *Aller viktigast var likevel trelasttollen.* Ved midten av 1500-talet var tollen låg og blei betalt pr. skip. Men snart blei mengda av trelast gjord til utrekningsgrunnlag, og frå slutten av hundreåret kom det ulike tollsatsar på dei ulike slags last. *Tollen blei auka gong på gong utover 1600-talet, og utgjorde til sist over halvparten av statsinntektene i Norge* (sjå kap. 8).

undersåttene nye plikter og straffet dem som forsømte seg.

45.3 9

Men skogen ble også *en viktig inntektskilde for kongen* på andre måter. *Alt* i 1545 la *han* tiende på sag*bord*. Dette var en skatt på sagdriften, og kongen mente han hadde rett til det fordi han hadde overtatt kirkens eiendommer. Tidligere hadde jo kirken rett til å kreve inn en tiendedel av bøndenes inntekter. 197.3

Fra 1560-årene skrev også kongen ut ekstraskatter på sagene hver gang han trengte penger til krig, byggearbeider eller prinsessebrylluper. Fra da av innførte han også utførselstoll på trelast, og sammen med utførselstollen på fisk ble dette en av bærebjelkene i den dansk-norske statsøkonomien. *I løpet av 1600-tallet økte* tollen med 800 prosent, og ved slutten av århundret utgjorde tollen *40 prosent av statsinntektene.* Utførselstollen virket langt på vei som en skatt. Utenlandske kjøpere var ikke villige til å betale høyere pris for varene de kjøpte, og derfor måtte norske bønder og fiskere redusere prisene sine for å få solgt varene. 197.4

Frå vekst til stagnasjon

1620 *markerer* eit skilje i *utviklinga av* trelastnæringa. *Fram til dette tidspunktet skjer det stort sett ein sterk auke i verksemda og eksporten. Sidan blir trenden* meir ustabil, med hyppige *nedgangsperiodar* som til dels *veg opp vekstperiodane*. Dessverre er kjeldematerialet for uheilt til at desse utviklingslinene kan givast ei streng kvantifisering. Først i andre halvparten av 1600talet får ein eit visst oversyn over den samla produksjonen. […]

45.4 10

Omkring 1620 *skjer det* et skille i # trelastnæringen. *Inntil da hadde utførselen økt fra tiår til tiår.* Nå blir utviklingen mer ustabil. *I noen år kan eksporten synke, for så å stige brått igjen i neste femårsperiode. Ved midten av hundreåret opplever en igjen en sterkt vekst,* men også den oppgangstiden ble avløst av en markert nedgang. *Nå var skogen langs kysten også langt på vei uthogd,* tømmeret måtte fraktes lengre veier, *fløtinga organiseres bedre, elveløpet renskes*, og det måtte bygges større og bedre havner som kunne gjøre lastinga mer effektiv og billigere. 197.5

Utviklinga vidare utover på 1600-talet kan fangast på fleire måtar. Skal ein døme etter tollrekneskapane, var trelasthandelen inne i ustabile og stort sett *svake konjunkturar fram til kring 1660. Frå dette tidspunktet og fram til 1688 synest derimot eksportvolumet å vere stigande over heile landet.* […]

46.2 198.1

Langs kysten, særleg på Vestlandet, høyrer ein klager om at *skogen var uthoggen*, men mest sannsynleg gjeld dette berre dei største og mest verdfulle dimensjonane. […] Når ein fram til 1620 hadde ein sterkare prisoppgang for råvara tømmer enn for ferdigvara bord, kan det skuldast at hogst og framføring av tømmer var flaskehalsen i produksjonen. Dette treng ikkje ha noko med uthogging å gjere, all den tid prisnedgangen på bord etter 1620 også slo over på tømmeret.

46.3

Borgarskapet tar over

Dei nye og meir ugunstige konjunkturane etter 1620 skulle få djuptgripande følgjer for næringa. *Borgarskapets periode var komen*. I utgangspunktet hadde borgarskapet hatt heller dårlege vilkår for å

46.5 11

Alt dette krevde kapital og organisering og førte til at borgerne i byene i større grad overtok trelasthandelen. Også kongen grep inn. I 1620- og 1630-årene var det krig og spente utenrikspolitiske forhold 198.2

engasjere seg i trelasthandelen. Dei norske byane på 1500-talet var små, og bortsett frå Skien og Fredrikstad låg dei utanfor dei vassdraga som eigna seg til framdriving av tømmer og sagbruksverksemd. Men dei endra driftstilhøva på 1600-talet gav ei opning for borgarskapet.
Fordi den einaste laglege plassen for sagbruka framleis var nedst i vassdraga med kortast mogeleg transport av skurden ut til hamnene, laut sagbruka her byggast opp til størst mogeleg effektivitet. Dei blei svære og kapitalkrevjande. [...]
Men også *styresmaktene tok avgjerder som favoriserte borgarane* framom bøndene. 47.1

ute i Europa, og nye kriger mot Sverige stod for døren.

Utover 1600-talet blei det stadig vanlegare at *kongen forpakta bort sagbruka og rettane sine til borgarar som kunne greie leiga kontant. I 1620-åra tok han initiativ til å opprette ein flåte av* defensjonsskip*, privateigde handelsskip som mot eit bidrag frå statskassa kunne omgjerast til marinefartøy* i kongeleg teneste under krig. […] 47.1 12 Kongen trengte derfor defensjonsskip - handelskip med kanoner - som han ønsket at borgerne skulle utruste. Penger hadde han lite av, så derfor *forpaktet han bort sagbrukene sine til de samme som han leide defensjonsskip av.* "

To offentlege dokument markerer etappane i borgarskapets frammarsj: *Byprivilegia av 1662, som i røynda monopoliserte handel og handverk for byborgarane, og sagbruksprivilegia av 1688, som hjelpte til å sikre borgarskapets nye sterke stilling* innanfor sagbruksverksemda. Sagbruksprivilegia var ein hardhendt freistnad på å få trelastnæringa inn i ei form som kunne trygge statens og borgarskapets langsiktige interesser. Privilegia galdt for det viktigaste *trelasteksporterande* området, det sønnafjelske Norge frå Åna-Sira til svenskegrensa. Her fanst det 1200 sager med ein oppgitt skurd på kring 6,4 millionar bord årleg. Forordninga av 1688 bestemte no at *talet på sager skulle halverast til 664,* og kvar av desse sagene skulle så få seg *tildelt ein årleg skurd* på til saman knapt 3,4 millionar bord. *Berre desse 664 såkalla* kvantumsagene [ordet har kursiv i *Norsk økonomisk historie*] *skulle ha lov til å skjere for utførsle.* Utanom dei fanst det frå no av berre små bygdesager som leverte vyrke til lokalt forbruk. Både nedskjeringa i talet på sager og tildelinga av kvotar til kvar sag skjedde til føremon for *dei store sagene, dei som borgarskapet åtte. Såleis kom sagbruksprivilegia av 1688 til å gi borgarskapet* den endelege kontrollen med trelastnæringa i Norge. [...] 47.3 13 *I 1662 gav så kongen byborgerne eneretten til handel og håndverk, og i 1688 gav han enerett for saging for eksport til 664 kvantumsager - privilegerte sager med kvoter.* Disse kvantumsagene var det stort sett bare *storborgerne som eide*. Det *gav dem* den endelige kontrollen med trelastnæringen i Norge og skapte grunnlaget for en mektig «plankeadel». […] 198.3

5. Bergverka 1500–1700

[…] Som næring*sveg* var *bergverksdrifta* omtrent utan interesse gjennom heile 1500-talet. Først *i tiåra etter 1620 kan ein for alvor tale om ei verkeleg gründartid.* 48.2

14 SØLVETS GLANS, JERNETS KRAFT
Ingen næring engasjerte imidlertid sentralmyndighetene slik som bergverkene. Som næring # var *den* omtrent uten interesse gjennom hele 1500-tallet. Først *omkring 1620 ble det satt i gang gruvedrift som skulle spille en viktig rolle for økonomien.* 199.2

Det var kongen som stod bak leitinga etter drivverdige malm*lægje på byrjinga av 1600-talet.* Det første store verket, Kongsberg sølvverk, *kom i gang på hans initiativ. Då utbytet var heller skralt, blei verket i 1628 overdratt til* eit såkalla partisipantskap. [Det siste ordet er i kursiv i originalen] [...] 49.2 15 Det var kongen som stod bak letingen etter drivverdig malm.# Det første store verket, Kongsberg sølvverk, *var det Kristian IV som startet. Det begynte å gå dårlig alt etter et par år, og i 1628 overdrog kongen verket til et privat selskap med flere store* 199.3

			medeiere, et såkalt partisipantskap*.*	
Ved midten av 1600-talet hadde utanlandske finansmenn hand om dei aller fleste verka. […]	49.3	16	*I noen tiår på 1600-tallet kjøpte utlendinger seg sterkt inn i de norske bergverkene,*	199.4
I 1670-åra tok det til å gå tilbake med dei utanlandske eigarinteressene. *Frå 1683 blei Kongsberg sølvverk atter drive for kongens rekning. Koparverka Røros, Kvikne og Løkken blei partisipantskap med familien Angel og andre trondheimsborgarar som dei største interessentane. Jarnverka blei i større grad drivne av einskildpersonar.* […]	49.4	17	*men* i 1670-årene begynte det å gå tilbake med de utenlandske eierinteressene. *Kongsberg sølvverk ble nå drevet av kongen, kobberverkene av et selskap med trondheimsborgere som de viktigste innskyterne, og jernverkene som regel av velholdne privatpersoner* av dansk eller norsk opphav. Det var borgerne som førte an, liksom i trelastnæringen.	〃
Bergverksarbeidarane var ei gruppe *i rask vekst*. Medan sølvverket og koparverket hadde til saman 1000 arbeidarar kring 1660, var talet dobla 40 år seinare. Då var det dessutan 40–50 mann i arbeid ved kvart av dei 11 jarnverka som då var i drift. *Den samla arbeidsstokken i bergverksnæringa kring 1700 kan derfor settast til* om lag 2500 personar.	50.5	18	Virksomheten *økte stadig. Omkring 1700 var det* om lag 2500 personer *som arbeidet på heltid i bergverkene.*	199.6
Men dersom ein berre reknar med dei arbeidarane som var beinveges knytte til bergverka, vil ei *miste ein stor del* av den faktiske sysselsettinga. 11628 fekk sølvverket på Kongsberg rett til å krevje ei rad *pliktytingar* av *bøndene* i Sandsvær og Numedal. *Dei skulle hogge ved, brenne trekol og frakte det til gruvene, og køyre* erts frå gruvene til smeltehytta. Alt skulle skje etter faste pengetakstar. Dessutan skulle *husmennene gjere pliktarbeid* ved verket når det var trong for det. Ei liknande ordning blei sett i verk ved alle bergverka i den følgjande tida. Pliktytingane skulle gjelde innanfor eit avgrensa område, ein såkalla sirkumferens, og på 1700-talet låg det ei samanhengande kjede av slike sirkumferensar frå Kristiansand til langt inn i Østfold. Kring koparverka i grensetraktene mellom Austlandet og Trøndelag var det likeeins. Stein Tveite har rekna *ut at det* berre ved koparverka fanst # nærare 10.000 *bønder med skyss- og arbeidsplikt.* […]	50.6 51.1	19	*Men antallet bønder og husmenn som hadde skyss- og arbeidsplikt, var langt større. Bøndene hogg og fraktet ved, brente trekull, kjørte* erts fra gruvene til smeltehytta og leide ut hestene sine til pumpeverkene. De transporterte også jern og kobber videre til havnene. Bare ved kobberverkene fantes *det* 10 000 *mann som var knyttet til virksomheten ved pliktarbeid.*	〃
I følgje Stein Tveite gjekk 32 prosent av utgiftene ved verket i Kvikne til løner i 1654, medan ved, trekol og køyring tok 61 prosent. Også ved jarnverka spela lønsutgiftene ei underordna rolle, medan to tredjepartar av kostnadene fall på innkjøp og køyring av trekol og ved. Annleis var det ved sølvverket. I 1626 gjekk 67 *prosent av alle utgiftene til løner der. […]*	51.2	20	*Ved kobberverket i Kvikne gikk hele 67 prosent av utgiftene til disse tjenestene.* *Tallet skal være 61 prosent, jf. venstre kolonne.*	200.1
Det var langt frå noko tilfelle at den norske bergverksnæringa utvikla seg for alvor nett i første delen av 1600-talet.	51.3	21	*Når bergverksdriften skjøt fart* i den første delen av 1600- tallet*, skyldtes det*	200.2
Dels var det uttrykk for den stadig sterkare aktiviteten den dansk-norske statsmakta la for dagen for å fremje næringslivet*. Krigane gjorde det ønskeleg for rika å vere forsynte med varer til våpenproduksjonen.*	〃	22 +23	*den spente internasjonale situasjonen og krigene som krevde jern og penger, og den rådende næringstenkningen hos ledende statsmenn som gikk ut på at staten skulle gripe stadig mer aktivt inn* for å fremme næringslivet.	201.1 202.1
Dessutan skaffa *bergverka nye eksportprodukt. På dei utanlandske marknadane låg koparprisane temmeleg fast gjennom 1500-talet, men* i første delen av 1600-	〃	24	Særlig ble det satset mye på sølvverket fordi sølv var et edelmetall, og fordi overskuddet av edelmetall gav uttrykk for den rikdom	〃

talet blei *dei* tredobla. Kring 1650 fall dei noko for å stige på nytt kring 1700. […]			som befant seg i riket. *Bergverksdriften* skaffet *også staten store eksportinntekter;* i første delen av 1600-tallet ble *kobberprisene* tredoblet.	202.2
Kring 1700 var verdet av heile den norske bergverksproduksjonen *om lag 500.000 rd.,* fire gonger så *mykje* som i 1650-åra. Samstundes auka driftsoverskotet ved at lønene etter kvart blei pressa nedover. Dessutan blei drifta rasjonalisert og tekniske forbetringar gjennomførte. […]	52.5	25	Omkring 1700 var verdien av hele den norske bergverksproduksjonen # fire ganger så *stor* som i 1650-årene. Samtidig økte driftsoverskuddet ved at lønnene etter hvert ble presset nedover. Dessuten ble driften rasjonalisert, og det ble gjennomført tekniske forbedringer.	〃
Jarnverka hadde ein langt meir allsidig produksjon enn koparverka. Dei framstilte kanonar, muskettar og andre våpen, #kuler, ovnar m.m. Dei fleste verka fekk også spikarhammarar. Hovudproduktet var likevel eit halvfabrikat,# stongjarn.	52.3	26	Foruten eksportverdien hadde bergverkene stor verdi for staten på andre måter. Verket på Kongsberg leverte alt sølv til myntproduksjonen; *jernverkene væpnet hær og flåte og* fremstilte kanoner, musketter og andre våpen*, og dessuten* kuler. Hovedproduktet var likevel et halvfabrikat *som* stangjern.	200.3
Den nye næringa fekk også ringverknader for det norske samfunnet. *Gjennom den kom næringslivet i landet for første gong i kontakt med den europeiske industri-kapitalismen, med* eit langt kvassare skilje mellom eigarane og arbeidarane enn i *dei fleste* andre næringsgreiner.	53.2	27	*Bergverkene fikk store* ringvirkninger for det norske samfunnet. *De styrker den norske tilknytningen til økonomiene i Europa og skapte* et langt skarpere skille mellom eierne og arbeiderne enn i # andre næringsgrener.	202.4
Dessutan blei det skapt eit klart økonomisk og sosialt skilje mellom den veksande gruppa av bergverksarbeidarar og massen av bønder som omgav dei. Endeleg greip bergverksnæringa inn i sjølve bondesamfunnet. Bøndene blei pålagde nye krav og ytingar. Dei fekk også høve til å skaffe seg attåtinntekter, jamvel om betalinga kunne vere ring. […]	〃	28	Dessuten bidrog de til å skaffe norske bønder et mer allsidig næringsgrunnlag, samtidig som de skilte ut en norsk arbeiderklasse som representerte en helt annerledes kultur enn bøndene.	〃
10. Skipsfarten	101.1	29	EN NORSK HANDELSFLÅTE TAR FORM	202.5
Då den hanseatiske kontrollen over norsk utanrikshandel og skipsfart for alvor blei svekka ved *inngangen til 1500-talet,* førte ikkje *det* umiddelbart til *oppbygging av ein eigen norsk handelsflåte.* Den aukande trelastutførsla frå sønnafjelske hamner *ut gjennom hundreåret var det i hovudsak framande, og då helst hollandske,* skip som stod for. *Denne situasjonen endra seg ikkje før* langt ut på 1600-talet. [...]			*Fremveksten i næringslivet på 1500-tallet* førte ikke # umiddelbart til *at nordmennene begynte å bygge havgående fartøyer og utruste egne handelsskip.* Den økende trelastutførselen fra sønnafjellske havner *var det vesentlig fremmede - helst nederlandske -* skip som stod for. *Slik var det til* ut på 1600-tallet.	
Ved midten av hundreåret hadde nok dei fleste sønnafjelske kjøpstadene og ladestadene somme større skip og ei rad mindre skuter *og jekter, men framleis vanta dei alle ein verkeleg* havgåande flåte. Trondheim og Stavanger *var i same stoda.* […]	〃 101.2	30	Ved midten av hundreåret hadde nok de fleste sønnafjelske kjøpstedene og ladestedene noen større skip og en rekke mindre skuter*, men de manglet en* havgående flåte. *Slik var det også i* Trondheim og Stavanger.	〃 203.1
Likevel skilde Bergen seg ut frå dei andre norske kjøpstadene ved at borgarskapet der alt mot slutten av 1500-talet hadde skaffa seg ein flåte som viste etter. I 1571 talde han 89 *farty* på vel 1300 lester. I 1640 *hadde* tonnasjen *stige til 3500 lester.* No skjedde 40 prosent av varebytet mellom byen og utlandet på bergenske skip. […]	〃	31	*I Bergen, derimot, hadde borgerne skaffet seg en havgående flåte som monnet.* I 1571 telte den 89 skip på vel 1300 lester. *I* 1640 *var* tonnasjen *mer enn fordoblet, og* nå skjedde 40 prosent av varebyttet mellom byen og utlandet på bergenske skip.	203.2
Tonnasje i vekst	102.1	32	Fra midten av 1600-tallet opplevde	203.3

I 1670 hadde landet under eitt kring 240 skip på 10.600 lester. Til jamføring var den danske flåten same året på nesten 900 skip og vel 11.500 lester. Men *nett i 1670-åra tok flåten til å vekse raskt.* I 1680 nådde han ein tonnasje på 16.800 lester. Så følgde eit tilbakeslag, men frå 1690 kom ein rivande oppgang. I 1696 hadde landet *mest* 600 skip på 40.*300* lester. Det var *nesten* ei firedobling frå 1670. Dermed var toppen nådd, men endå ved utbrotet av Den store nordiske krigen i 1709 var handelsflåten større enn nokon gong før 1690. […]			handelsflåten i Norge en rivende vekst. I 1696 hadde landet # 600 skip på 40 *000* lester; det var # en firedobling siden 1670.	
Eit aukande tal skip blei bygd i Norge, dei fleste på kyststrekkja mellom Mandal og Langesundsfjorden.	107.1	33	*Flåten bestod nå i stadig større grad av norskbygde skip.*	"
Heller ikkje er det noko som tyder på at utanlandske kapitalinteresser i nokon større grad finansierte flåteoppbygginga. *Det var i det vesentlege ein norskeigd og ein norskfinansiert flåte som utvikla seg i desse åra.*	106.4	34	*Byggingen var finansiert av norsk kapital og båtene eid av norske redere.*	"
Veksten i norsk skipsfart førte betydelege inntekter til landet. Han hadde også mykje å seie for sysselsettinga. Det voks fram ei heilt ny yrkesgruppe, sjøfolka. Berre i Bergen utgjorde dei 1300 mann i 1696. På landsbasis må *sjømannsstanden ha talt* meir enn 5000 mann, jamvel om ein del av dei hadde yrket som tilleggsnæring i sommarhalvåret. […]	106.5	35	Veksten i norsk skipsfart førte betydelige inntekter til landet. Den hadde også mye å si for sysselsettingen. Det vokste fram en helt ny yrkesgruppe, sjøfolkene. # På landsbasis må # mer en 5000 mann ha arbeidet i handelsflåten ved sekelets slutt.	203.4
Ved utbrotet av *Den pfalziske krigen* (1688–97) blei det skapt ei stode som minte om den i 1672. England og Holland laut overføre eit stort tal handelsskip til militære oppgåver, fiendslege hamner blei stengde for *skipsfarten deira og* fiendslege kaperar gjorde ferdsla mellom Norge og nøytrale hamner på kontinentet utrygg. Samstundes ønskte Frankrike å halde oppe den *etter kvart* omfattande handelen sin på Norge, medan sjømaktene hindra at franske skip tok del i han. Også sjømaktenes trong for norske varer var like stor som tidlegare. Det baud seg ein einestående sjanse for norsk skipsfart, og han blei ikkje mindre ved at Danmark-Norge denne gongen heldt seg nøytral gjennom heile krigen.	105.4	36	Det var særlig *krigen mellom Nederlandene og England* 1688–97 som sprøytet liv i norsk skipsfart. De krigførende parter måtte overføre et stort antall handelskip til militære oppgaver, fiendtlige havner ble stengt for *båter fra disse landene*, og fiendtlige kapere gjorde ferden mellom Norge og nøytrale havner på kontinentet utrygg. Samtidig ønsket Frankrike å opprettholde den omfattende handelen sin på Norge. # Det bød seg en enestående sjanse for norsk skipsfart, og den ble ikke mindre av at Danmark-Norge greide å holde seg nøytral gjennom hele krigen.	203.5
Underkapitlet «Støttetiltak frå staten» *tar for seg bl.a. defensjonsskipsordningen og eksemsjonsskipsprivilegiene og* «fleire andre tiltak for å støtte opp om skipsfarten». *Neste underkapittel åpner med:*	103–104		Også denne næringen søkte staten å støtte ved hjelp av privilegier, særordninger og støtteordninger. Trolig betydde dette svært lite. En del av veksten i handelsflåten skjedde da også på ladesteder som ikke hadde byprivilegier.	203.6
Men jamvel om regjeringa i København førte ein politikk som på mange vis verka gunstig på skipsfarten i rika, var det, som nemnt ovanfor, dei internasjonale konjunkturane som var avgjerande for utviklinga av flåten. Dei offentlege inngrepa kunne berre oppmode borgarskap og andre grupper til å utnytte konjunkturoppgangane maksimalt eller hindre at nedgangane gav seg for krasse utslag. […]	105.1			
Om innbyggertall «i reformasjonstida»: *«medan*	obs:		NYE BYER KOMMER TIL	204.1

Oslo neppe hadde meir enn 1000» […]	54.2		De nye næringene som trelast, fiske, skipsfart og bergverk gav ny kraft til byveksten. I begynnelsen av 1500-tallet var norske byer preget av en nesten landlig idyll. Kyr, sauer, geiter og hester gresset utenfor bygrensen. Om kvelden luntet kyrne inn i den sparsomme husklynga for å bli melket. De laftede trehusene hadde torv på taket. Store var ikke disse byene. *En by som Oslo hadde knapt 1000 innbyggere.*	
Kring år 1500 fanst det 11 kjøpstader i Norge: # Konghelle, Oddevald, # Marstrand #, Sarpsborg, Oslo, Hamar, Tønsberg, Skien, Stavanger, Bergen og Trondheim. I den følgjande tida kvarv fleire av dei. Både Sarpsborg og Hamar miste kjøpstadrettane i 1567. Med tapet av Båhuslen gjennom freden i Brømsebro i 1645 blei både Konghelle, Oddevald og Marstrand innlemma i Sverige. *Merk at tapet av Båhuslen her knyttes til Brömsebrofreden, ikke til freden i Roskilde 1658.*	obs: 54.1	37	Omkring år 1500 fantes det elleve kjøpsteder i Norge med et samlet innbyggertall på om lag 12 000. *Det var byene* Konghelle, Oddevald *(Uddevalla)* og Marstrand *i Båhuslen,* Sarpsborg, Oslo, Hamar, Tønsberg, Skien, Stavanger, Bergen og Trondheim. Men på 1500-tallet mistet både Sarpsborg og Hamar kjøpstadsrettighetene, og i 1658 måtte Danmark-Norge *avstå Båhuslen til Sverige, og dermed var* Konghelle, Oddevald og Marstrand *tapt som norske byer.*	204.2
Det samla talet på bybuarar i reformasjonstida var knapt meir enn 10.–12.000 eller 5–6 prosent av folkemengda i landet. […]	54.2			
Utover 1500-talet voks bybefolkninga snøgt. Reknar ein med innbyggarane i dei ladestadene som fekk kjøpstadprivilegier fram til 1671, *budde det vel 25.000 menneske i byane kring 1650. Det var* meir enn ei dobling *sidan reformasjonstida, men prosentdelen av landets folkemengd hadde knapt endra seg.* […]	55.1	38	*Omkring 1650 var tallet på innbyggere i byene* mer enn fordoblet, *men andelen av byboere i forhold til dem som bodde på landsbygda hadde ikke vokst.*	"
Til gjengjeld *kom fleire nye kjøpstader til. Fredrikstad fekk byprivilegier i 1567*. I 1641 blei *Kristiansand* grunnlagd. Seinare følgde Fredrikshald # i 1665, Kragerø i 1666 og Larvik i 1671. [De tre siste bynavnene kursivert i NØH) Kring 1700 hadde Norge derfor like mange kjøpstader som ved byrjinga av perioden. […]	obs: 54.1	39	*Etter reformasjonen kom noen nye byer til. Fredrikstad fikk kjøpstadprivilegier i 1567,* Fredrikshald *(Halden)* i 1665, Kragerø i 1666 og Larvik i 1671. I tillegg vokste det fram ladesteder som Risør, Arendal, Litl-Fosen, Molde og mange andre. […]	204.3
Juridisk sett *var borgarskapet bybuarar som hadde* løyst borgarbrev *og dermed sikra seg løyve frå byrådet til å drive bynæring,* mot å svare ei årleg avgift til bykassa. Borgarskapets yrkesmessige *rettar og plikter* var slått fast i byprivilegia. Det gjekk eit klart skilje mellom handelsborgarar, skipperborgarar og handverksborgarar. [...]	obs: 56.8	40	Juridisk sett *måtte de som skulle drive bynæring, ut*løse borgerbrev mot å svare en årlig avgift til bykassa. Borgerskapets yrkesmessige plikter og rettigheter var slått fast i byprivilegiene. Det gikk et klart skille mellom handelsborgere, skipperborgere og håndverksborgere.	204.6 205.1
Framleis var utanrikshandelen nesten *fullstendig* i hendene på utlendingar.	57.2	41	*På 1500-tallet* var utenrikshandelen nesten *helt* i hendene på utlendinger,	"
Det aukande talet på utanlandske handelsmenn og skipperar som vitja dei norske byane, skjøna etter kvart føremonene ved å slå seg ned *der og halda fram verksemda som norske borgarar.* […]	57.3	42	*men flere og flere av dem fant det fordelaktig* å slå seg ned *som norske handelsborgere og løse borgerbrev.*	206.1
Dei hadde kjennskap til kontinentale handelsformer og marknader *og kontaktar med ulike europeiske handelshus.* Det er også rimeleg å rekne med at *dei førte med seg ein viss startkapital.* [...]	57.4	43	*De brakte med seg kapital, kunnskap om* kontinentale handelsformer *og gode handelskontakter.*	"
Men i det unge norske borgarskapet finn ein *også eit anna framandt element.. Det var* menn med fortid som futar, skrivarar, tollarar *eller ei eller anna*	59.4	44	*Også en del danske* menn med fortid som fogder, sorenskrivere og tollere *slo seg ned som borgere.*	"

liknande teneste hos konge eller adelsmenn. […] Borgarskapet igjen omfatta berre ein mindre del av bybuarane. *På 1600-talet* utgjorde *det jamtover* 25–# 30 prosent av alle vaksne menn i dei største byane, i dei mindre byane ein endå mindre del.	60.2	45	Borgerskapet # utgjorde *som regel et sted mellom* 25 *og* 30 prosent av alle voksne menn i de største byene og utøvde en viss politisk makt.	206.2
Sosialt rangerte nok visse embetsmenn høgare enn dei fremste handelsborgarane, men fram til midten av 1600-talet var embetsmannssjiktet i dei fleste byane fåtalig. *Dei fleste andre bybuarane stod Økonomisk og sosialt under borgarskapet.* Trelastarbeidarane, vanlege sjøfolk, *fiskarar*, soldatar *og* tenestefolk utgjorde til saman fleirtalet av befolkninga. I byens daglege liv hadde dei mange viktige oppgåver å utføre, men stod mest utan innverknad på utviklinga i bysamfunnet. […]	〃	46	*De stod økonomisk og sosialt over andre byfolk som* trelastarbeidere, vanlige sjøfolk,# soldater,# tjenestefolk og folk som arbeidet på reperbaner, i trankokerier, på skipsverft og på fiskebergene.	〃
Gjennom heile perioden *var tørrfisken det viktigaste produktet* innanfor fiskeutførsla. *På 1500-talet gjekk mest alt over Bergen.* Den einaste taloppgåva ein har, er frå *1577. Då blei det utført 104.000 våger på utanlandske skip.* […]	60.4	47	Handelsborgernes velstand kan avleses på varemengdene de førte ut av landet. *Fra Bergen var tørrfisk den viktigste eksportartikkelen. Mot slutten av 1570-årene regner vi med at bergenserne eksporterte i overkant av 100 000 våger (en våg = ca. 18 kg) tørrfisk.*	206.3
Omveges kan ein påvise ein liknande vekst i utskipinga til vesttyske og hollandske hamner, slik at *den samla utførsla i 1597–99 kan settast til godt 250.000 våger* i årleg gjennomsnitt. […]	60.6 51.1	48	*Tretti år senere hadde de økt utførselen til 250 000* våger, altså mer enn en fordobling.	〃
Trass i svære utslag frå det eine året til det neste kan ein likevel kalle 1580-åra for *den første gullalderen for norsk sildeeksport* […] *Bergen var den største eksporthamna* og stod for 50-96 prosent av utførsla til østersjø-hamnene. [...]	63.1	49	*På denne tiden opplevde Bergen også noen gylne år for sildeeksporten.*	〃
Prisfallet skjedde ikkje samanhengane, men gjennom store svingingar. *Grovt sett kan ein rekne med eit klart fall i byteverdet av tørrfisken frå 1500 til 1650. Deretter stabiliserte høvet seg ei tid, men mot slutten av hundreåret fall tørrfiskprisen vidare.* […]	obs: 61.6	50	Det må ha vært livlig langs vippebommene på Bryggen i disse årene, og fisken gav skillinger til mange. *Trolig skiftet konjunkturene noe på 1600-tallet, men i 1650-årene nådde eksporten av tørrfisk nye høyder for så å falle mot slutten av hundreåret.*	〃
Bergen var nemleg ikkje lenger den einaste eksporthamna. Endå på byrjinga av 1600-talet gjekk det berre 2–3000 våger årleg frå *Trondheim*. Men i 1668 eksporterte byen nesten 50.000 våger, og mengda steig vidare til 97.000 våger i 1682. *Aukande kvanta gjekk såleis over Trondheim, og kring 1700 ser det ut til at dei to byane var nesten jamstore utskipingshamner.* I 1705 eksporterte Trondheim kring 121.000 våger. Ein har ikkje tal for Bergen dette året, men i 1702 var det på vel 109.000 våger der (sjå fig. 4). […]	obs: 61.4	51	Det siste gjaldt for resten av landet også, men ellers var utviklingen på 1600-tallet preget av at *Trondheim ble en like viktig utskipingshavn for fisk som Bergen.*	206.4
Figur 5 tyder på at den neste store eksportbølgja for *norsk sild* til Østersjøen *kom i siste delen av 1620-åra* og varte fram til midten av 1640-åra. Det er *det store fisket utanfor Nordmøre og Romsdal som kjem til uttrykk* i tabellen. Ut frå dei noko usikre opplysningane sundtollrekneskapane gir, ser det ut til at dette fisket i Sjølena førte til at Trondheim	63.2	52	*Fra 1620-årene økte eksporten av sild som ble fisket opp utenfor Møre og Romsdal; det* førte til at Trondheim passerte Bergen som eksportby.	〃

passerte Bergen som eksportby.				
Etter Øresundsrekneskapane å døme kom eksporten av saltfisk så smått i gang i 1580-åra. Etter hundreårsskiftet auka utførsla austover sterkt. 11623 var ho oppe i 38.000 tønner. *Nesten alt blei utskipa frå Bergen,* […] Elles var Bergen om lag einerådande når det galdt utførsla av tran. [Det siste ordet er kursivert i NØH] […]	63.5	53	Men ellers dominerte bergenserne både eksporten av saltfisk og tran.	"
Innførsla av korn og salt Ulike kornvarer utgjorde dei viktigaste importvarene. I Finnmark og mesteparten av Troms blei det ikkje dyrka korn i det heile. Vefsn og Rana var dei einaste områda i *Nord-Norge* som i einskilde år kunne ha eit kornoverskot for sal. *Men også andre deler av landet hadde trong for korntilførsler, det galdt ikkje minst kyststroka på Vestlandet.* [...]	68.5	54	MYNDIGHETENE REGULERER HANDELEN Byer næres ikke bare av eksport - også den varemengden som losses ved bryggene og selges og fraktes videre for salg til bygdene, er viktige vitaminer i byveksten. Korn og salt var de viktigste importvarene; *det var særlig kyststrøkene på Vestlandet og Nord-Norge som trengte tilførsler av korn.*	206.5 207.1
Aukande mengder dansk kom fann også vegen til landet. *Noko samla oversyn over innførsla til inn på 1600-talet kan ein likevel ikkje gi.*	68.6	55	*Hvor stor kornimporten var på 1500-tallet, vet vi ikke*, men det er sannsynlig at den var stigende. *Først etter midten av 1600-*	207.2
Annleis gode er opplysningane om kornimporten i andre delen av 1600-talet. For 1665 er nettoavlinga av norsk kom sett til 528 .000 tønner. Innførsla det same året kan settast til 320.000 tønner. Det skulle tyde på at Norge på denne tida måtte innføre rundt tredjeparten av det kornet landet trong.	68.7		*tallet får vi opplysninger som gjør at vi kan danne oss et bilde av omfanget.* For 1665 er nettoavlinga av norsk korn satt til 528 000 tønner. Innførselen det samme året kan settes til 320 000 tønner. Det skulle tyde på at Norge på den tiden måtte innføre omkring tredjeparten av det kornet en trengte.	
1669 var eit *svært* godt kornår i Danmark. *Regjeringa ottast avsetningsvanskar og heva tollen på utanlandsk korn frå 8–9 til 48 skilling tønna. Følgja blei at innførsla av framandt korn fall sterkt* (tabell 15). *Men det er vanskeleg å kontrollere om det i staden kom større mengder dansk korn til det sønnafjelske* i åra etter. For Bergens vedkomande skjedde det *i alle høve ikkje.* Den samla importen til byen fall med 31 prosent i 1670 i høve til 1669. Ser ein bort frå maltinnførsla, var *nedgangen* heile 49 prosent. Gjennom resten av hundreåret var det berre få år innførsla nådde over nivået frå 1669 og tidlegare. […]	69.3	56	1669 var et # godt kornår i Danmark*, og fordi regjeringen fryktet at det kunne bli vanskelig å få solgt alt kornet innenlands, satte den opp korntollen.* Det betydde at importen av dansk korn steg i Norge, særlig sønnafjells, og her fikk faktisk dansk brødkorn et monopol. Til Vestlandet og Nord-Norge fortsatte det å komme kornskuter fra England og Russland, men særlig på Vestlandet økte også den danske andelen. *Merk avviket i forhold til forelegget.* […]	207.3
Tar ein samstundes omsyn til den gryande utførsla av bergverksprodukt frå 1630-åra, *kan det knapt rå* tvil om at *brutto*inntektene av *den norske* eksporten låg langt over verdet av importvarene. Landet hadde ein positiv handelsbalanse med utlandet.	70.2	57	Denne formen for økonomisk politikk brakte lett landene i handelspolitiske konflikter med hverandre, og holdt liv i næringer som ikke var liv laga i en fri konkurranse. *Men det var ingen* tvil om at *Norge innfridde forventningene til en merkantilistisk politikk.* Inntektene av # eksporten overgikk langt verdien av importvarene.	207.6
Handelsformer Etter kvart som *kjøpmannsborgarskapet* fekk større kontroll over både *det innanlandske varebytet og utanrikshandelen*, utvikla det seg handelsformer *i dei ulike landsdelene som hadde mange* sams drag. *Dei hadde alle som mønster utreiarsystemet,*	70.3	58	HJELP I NØDEN, LENKER I FRED Etter hvert som kjøpmennene fikk større kontroll over både *handelen innenlands og over utenrikshandelen,* utviklet det seg handelsformer *innenlands med visse* felles trekk. *Det vanlige var det såkalte*	208.1

framvakse innanfor nordlandshandelen i mellomalderen. Då Kontoret blei oppretta, blei systemet overtatt og utvida av hanseatane. Det same systemet blei lagt til grunn for *hopehavet mellom bergensborgarane og nordlendingane* frå byrjinga av 1500-talet. Fiskaren nordpå hadde sin faste kjøpmann ved Kontoret eller blant kjøpmannsborgarane på Strandsiden. Til han blei fiskevarene førte på jekter under stemnene. Kjøpmannen vog og priste varene, og alt blei innført i protokollen, nordlandskladden. Så blei jektene lasta med returvarer som mjøl, malt, *øl,* brennevin, tobakk, tekstilar og handverksprodukt.

utredersystemet. Det forekom innenfor fiskenæringen, der kjøpmannen i Bergen, og etter hvert også væreieren og en lokal handelsmann, utstyrte fiskerne med mel, malt, # brennevin, tobakk, snører, angler og andre redskaper, mens fiskeren leverte tørrfisk, sild og saltfisk som vederlag.

Svært ofte kom dei i høgare verde enn fiskevarene, og fiskaren sette seg i gjeld. Men jamvel i dei gode fiskeåra var det grenser for kor mykje fiskaren fekk utbetalt av det rettkomne overskotet sitt. Mykje gjekk då til avbetaling på gjelda. *Nordlandsgjelda* (kursivert i NØH) *blei nemleg mest som ein institusjon. Ho kunne overførast frå far til son, ofte gjennom mange generasjonar.* 11615 var den samla nordlandsgjelda for dei 119 stovene ved Kontoret nesten 1,3 millionar rd. I 1685 hadde kjøpmennene i Bergen utestående krav på 130.000 rd. i Finnmark.

" 59

Svært ofte kostet de varene fiskeren kjøpte mer enn de han solgte, slik at han kom i gjeld. Han greide sjelden å gjøre opp for seg. Gjelda ble ofte overført som en slags institusjon fra far til sønn gjennom generasjoner. *Og ikke bare den vanlige fiskeren fikk sine varer på kreditt. Både* væreiere, jekteskippere og lokale handelsmenn kjøpte varer av bergenskjøpmannen som de ikke umiddelbart greide å betale for. De seilte nordpå med jektene fulle av kjøpmannsvarer som korn, salt, jern og snorer, og solgte varene videre til fiskerne med fortjeneste. Særlig i Finnmark fantes det mange kjøpmenn og væreiere som skaffet seg varer fra Bergen på denne måten; de ble *avhengige av kjøpmennene på Bryggen, og fiskerne i Finnmark på sin side kom i gjeld til dem.* Særlig blant trondheimsborgerne var det vanlig å slå seg til på et handelssted nordpå i sommersesongen med varene sine - den slags utredere ble kalt utliggere.

208.2

Det var ikkje berre den vanlege fiskaren som blei utreidd frå Bergen, men også væreigarar, jekteskipparar og lokale handelsmenn. *Dei verka i sin tur som utreiarar for fiskarar.* Slik blei det skapt ein *dobbel avhengigskap: Mellom fiskaren og væreigaren og mellom væreigaren og den bergenske kreditoren. Særleg i Finnmark var dette systemet vanleg på grunn av den lange vegen til Bergen.*

70.4

71.1

Utreiarinstitusjonen hadde utan tvil mange lyte. *Kjøpmannen utnytta nok posisjonen sin til å presse fiskeprisen ned, til å* krevje ublu prisar for bytevarene, til å lure på vekta og føre range tal i nordlandskladden. I så måte var ikkje kjøpmannsborgaren betre enn den kontorske kollegaen sin. På den andre sida skal ein ikkje gløyme det positive ved systemet. *Det* sikra # busetnaden og dermed det mest verdfulle fisket i ein landsdel som korkje med omsyn til fiskeeksport eller varetilførsler hadde noko realistisk alternativ til Bergen. *Jamvel når uår følgde uår på fiskefelta, fekk nordfararen varer på kreditt.* […]

71.2 60

Det hendte selvfølgelig at utrederne utnyttet sin sterke stilling til å presse ned fiskeprisene. Det skjedde vel også at de krevde ublu priser for byttevarene og snøt på vekta. # På den andre siden # sikret *systemet* bosetningen *langt nord i landet, og når sjøen var svart og fisket slo feil, kunne fiskerne få korn og tøyer på kreditt* og slapp å sulte og la ungene gå nakne gjennom vinteren.

208.3

Ser ein bort frå kreditten til fiskarane, var fiskehandelen i seg sjølv ei lite kapitalkrevjande verksemd. *Når jektene kom til Bergen med fisken, låg alt havgående farty klar til å føre han ut på marknadene.* Kort før hadde korn og andre bytevarer blitt lossa frå inngående skip. Dermed fekk varene kort omlaupstid og kapitalen kunne snøgt frigjerast til nye føremål.

7.4 61

I Bergen lå havgående fartøy klar for utferd straks jektene med tørrfisk kom nordfra. *Som regel overdrog kjøpmennene andre til å frakte og selge varene for seg i utlandet,* men i enkelte tilfelle drev *de også* egenhandel. *Få hadde* gjeld til *kjøperne i* utlandet, *men flere* hadde penger til gode.

208.4

209.1

Handelstransaksjonane mellom kjøpmannen og forbindelsane hans i utlandet skjedde mykje på *kommisjonsbasis,* men i einskilde tilfelle dreiv *også*

71.5

kjøpmannen eigenhandel (kursivert i NØH). Svært vanleg var ein kombinasjon av desse handelsformene. Det ser ikkje ut til at kjøpmennene trong langsiktige lån frå handelspartnarane sine ute. Av 52 registreringar hos handlande i Bergen i 1695–96, utførte av Stein Tveite, *var det berre 8 med* gjeld til # utlandet. *Ikkje så få* hadde pengar til gode *i utlandet.*. […]				
I handelssamkvemet mellom *trelasthandlar*, sagbrukseigar og skogbonde i det sønnafjelske fekk ein ei liknande utvikling. *Bøndene måtte ha forskot i form av pengar og naudsynsvarer mot framtidige tømmerleveransar.* Ofte blei ikkje leveransane store nok til å dekke forskotet, eller uår kravde større kredittinnkjøp av korn. Det var gjerne den sagbruksdrivande kjøpmannen som såleis skaffa korn og andre varer. Nett som fiskehandlar*en* nytta *han* høvet til å presse tømmerprisen nedover og auke prisen på *sine* eigne varer. *Ofte kom bonden i eit varig gjeldsforhold til han.* […]	72.1	62	Også kjøpmennene i byene på Østlandet som drev med *trelasthandel*, *gav forskudd i form av matvarer og andre nødvendighetsartikler til de bøndene som kjørte tømmer eller på* annen måte solgte arbeidskraften sin til skogbruket. Også her hadde en mengde bønder gjeld til kjøpmennene i årevis, og akkurat som fiskehandler*ne* utnyttet *de* situasjonen til å presse tømmerprisen nedover og øke prisen på # egne varer. Det oppstod dermed en slags avhengighet som minte mye om den nordpå.	209.2
Sagbruksdrifta var langt meir kapitalkrevjande enn fiskehandelen. Særleg var det tilfelle når brukseigaren også verka som eksportør. Tidsgangen frå tømmeret blei felt til bord og bjelkar blei selde på marknadene ute, kunne strekke seg til fleire år. Blei varene selde til utanlandske farty, kunne han dra vekslar på kunden. Vekslane kunne diskonterast i Norge, men vel så gjerne hos handelshus i København. Dreiv eksportøren som eigenhandlar, måtte han *vente endå lenger med betalinga* og fekk nye utlegg. Bl.a. skulle kommisjonærane i utlandet, som stod for salet, ha si godtgjering. I London var provisjonen i 1660-åra 2 prosent. Først når salet var eit faktum, betalte kunden. Det skjedde gjeme med halvdelen kontant og *resten med 4 månaders* eigenvekslar. Desse kunne diskonterast med 1/2 prosent pr. månad.	72.2	63	*Kjøpmennene som eksporterte trelast, trengte langt mer kapital enn fiskehandlerne. Først skulle de kjøpe opp tømmer, få det sagd opp til bjelker og bord og få det stablet, lastet og solgt til en kunde i utlandet. Dette krevde penger, og det tok tid. Når plankene ble solgt på markedene i utlandet, hadde det gjerne gått* flere år fra kjøpmannen hadde investert pengene i oppkjøp og sagdrift. Og det kunne *ta ytterligere noen måneder* før han fikk resten av betalingen.	209.3
Den svære kapitalen sagbrukseigarane og trelasteksportørane trong, skaffa dei seg på ulike måtar. *Mange fekk ein del gjennom ekteskap eller arv. Vanleg kjøpmannshandel med bondevarer og kramvarer gav nok også eit visst overskot til reinvestering. Dessutan var det vanleg å ta opp lån hos* embetsmenn, kjøpmannskolleger, # enkjer og umyndige. […]	72.3	64	Den store kapitalen sagbrukseierne og trelasteksportørene trengte, skaffet de seg på ulike måter. *Noen arvet penger eller giftet seg rikt. En del av pengene fløt inn fra krambua som mange kjøpmenn drev ved siden av*, av salg av korn, malt og andre varer som de kjøpte inn fra utlandet og solgte videre. *Dessuten kunne de låne av* embetsmenn, kjøpmannskolleger *eller rike* enker.	
Utover 1600-talet var handverksnæringa i rask vekst. Bergen heldt likevel si dominerande stilling. I 1645 hadde *byen kring* 60 ulike #fag med 466 næringsdrivande meistrar. Einskilde fag, som skreddarfaget og bøkkarfaget, var med sine 73 og 66 meistrar større enn heile handverksborgarskapet i dei minste kjøpstadene. Reknar ein med sveinar, læregutar og familiane til meistrane, levde # 1.200-1.300 personar eller *rundt* 15 prosent av *folkemengda* i Bergen av handverk*snæringa* det*te* året. *I 1714 hadde* meistertalet vakse til 547, medan sveinane og læregutane utgjorde 350. No	74.3	65	*Byenes vekst på 1500- og 1600-tallet førte også til en oppblomstring av håndverkene.* I 1645 hadde *Bergen* 60 ulike *håndverks*fag med 466 næringsdrivende mestre. Regner en med svenner, læregutter og familiene til mestrene, levde *rundt* 1200-1300 personer eller 15 prosent av *innbyggerne* i Bergen av håndverk det# året. *Femti år senere hadde omlag* 20 prosent av befolkningen *i byen håndverk som næringsgrunnlag.*	210.2

hadde 1.850 menneske eller *ikkje langt frå* 20 prosent av befolkninga *handverksnæringa som eksistensgrunnlag.* […]				
Einestående for Bergen var det også at somme fag hadde ein viss eksport. Utover 1600-talet blei det utført ikkje så lite tomtønner, karduanslær, vokslys og brødvarer til ulike land. […]	75.1	66	*Noen håndverkere laget til og med varer for eksport. Det gjaldt blant annet* tomtønner, karduslær [!], vokslys og brødvarer.	"
Folkeauken i kjøpstadene utvida marknaden for eldre fag som skreddarar, skomakarar, vevarar, kannestøyparar, bryggarar og bartskjerarar. [...]	75.2	67	*I alle byene i landet skapte den økende folkemengden stadig utvidede markeder for gamle* fag som skreddere, skomakere, vevere, kannestøpere og bartskjærer.	211.1
Utover 1600-talet møter ein derfor ei rekke nye fag som parykkmakarar, kunstdreiarar, biltsnidarar, tobaksspinnarar, perlestikkarar, possementmakarar og kontrafeiarar, samstundes som eit gamalt kunsthandverk som gullsmedfaget opplevde ei gjenføding. […]	"	68	*Og* på 1600-tallet *møter en i tillegg en rekke nye håndverkere* som parykkmakere, kunstdreiere, # tobakkspinnere, perlestikkere, possementmakere og *mange andre.*	"
Då dei tyske handverkarane forlet Norge på 1500-talet, blei landets eigne handverkarar ståande utanfor laugsfellesskapen. […]Saknet av internasjonale kontaktar og ønskjet om vern mot ulike «fuskarar» heime var utan tvil bakgrunnen for *dei laugsdanningane som no kom.* Det første lauget var Bergens gullsmedlaug, # skipa i 1568. […]	75.4	69	*Fra midten av* 1500-tallet *av begynte de norske håndverkerne å organisere seg i laug.* Det første lauget var Bergen gullsmedlaug, *som ble* dannet i 1568. Fram til 1680-årene *kjenner vi til 20* [!] laug i Norge. *På denne tiden begrenset styresmaktene virksomheten til håndverkerne.*	211.2
Fram til 1680-åra *veit ein om 26* laug i Norge. […]	76.1			
Ut gjennom tidsrommet freista styresmaktene å få betre kontroll med handverksnæringa. [...]	76.2			
Styresmaktene fann det også snart naudsynleg å gjere ein *grenseoppgang* mellom handverks- og kjøpmannsborgarane. *På 1500-talet hadde handelen med kjøpmannsvarer gitt mange handverkarar større inntekter enn den lovlege handverksgjerninga deira.* Mange handverkarar var å finne innanfor den Økonomisk-sosiale eliten i byane og ikkje så sjeldan som medlemer av byråda. *Kjøpmennene reagerte ikkje så sterkt på inngrepa i handelsrettane deira så lenge tidene var gode og dei sjølve ikkje makta å utnytte marknadene sine.* Utover på 1600-talet *endra dette seg. Handelsborgarskapet voks og* pressa på styresmaktene for å få *stengt ute handverkarane og andre grupper som braut handelsprivilegia.* Kjøpmannsborgarens einerett til varehandelen blei *så endeleg* fastslått i byprivilegia *av* 1662. Handverkarane kunne berre selje varer dei sjølve laga.	76.3	70	*På 1500-tallet tjente mange av dem like mye penger på småhandel med kjøpmannsvarer som på håndverkstjenester. Kjøpmennene i byene reagerte ikke på inngrepet i handelsrettene sine så lenge tidene var gode, og de selv ikke maktet å forsyne kundene med varer. Men* utover på 1600-tallet *økte antallet kjøpmenn, og de begynte å presse på myndighetene* for å få *dem til å holde håndverkerne ute fra småhandelen.* Kjøpmennenes enerett til varehandel ble # slått fast i byprivilegiene *i* 1662.	"
Utviklinga i dei ulike næringane i Norge mellom 1500 og 1700 arta seg som eit stadig meir innfløkt vekselspel mellom økonomiske og politiske krefter. Særleg på 1600-talet *blei styresmaktenes innblanding i økonomiske forhold ganske omfattande.* Men kan dei næringspolitiske tiltaka settast inn i noko større mønster? Blei det ført ein planmessig økonomisk politikk? Kva samanheng var det mellom dei økonomiske inngrepa og regimets forhold til dei ulike samfunnsgruppene? Svara på desse spørsmåla skal her søkast på to avgrensa felt: I måten *statsmakta (kongen) skaffa seg inntekter på*, og i den såkalla privilegiepolitikken. [...]	79.1	71	EN USLUKKELIG PENGETØRST Utviklingen i de ulike næringene i Norge mellom 1500 og 1700 artet seg som et stadig mer innfløkt vekselspill mellom økonomiske og politiske krefter. Særlig på 1600-tallet *blandet myndighetene seg stadig mer inn i økonomiske forhold, samtidig som de økte sine inntekter.*	211.3
Tabell 16 syner dei årlege gjennomsnittlege	80.4	72	*Ja,* mellom 1640 og 1700 *tredoblet de*	"

statsinnkomene for dei tre viktigaste riksdelene i nokre kortare tidsrom mellom 1640 og 1700. *Det går fram at dei auka kraftig i løpet av denne tida. Ser ein på dei samla årlege inntektene* (Øresundstollen medrekna), vil ein finne ein auke frå noko over 1 million rd. kring 1640 til 3–4 millionar rd. i åra 1676–1700, *altså ei tredobling.* Men tabell 16 viser at auken fordeler seg *svært ulikt på* dei tre riksdelene. Inntektene i Norge auka berre ein halv gong, medan dei blei dobla i Danmark og firedobla i hertugdøma. […]			*inntektene sine i kongeriket under ett. Minst skattevekst var det i Norge. Her steg statsinntektene* bare en halv gang, mens de ble # firedoblet i hertugdømmene *Slesvig og Holstein.* […]	
Den gjennomgåande skatten var den såkalla leiglendingsskatten. Han blei utlikna etter den gamle aust-norske inndelinga i fullgardar, halvgardar og øydegardar, *som* oppkrevjarane *freista* å overføre til resten av landet. *Men systemet inneheldt så få kategoriar at skatten i praksis minte om ei koppskatt, betalt med ein fast sum pr. gardbrukar.* Husmenn og andre folk utanfor gardbrukargruppa slapp stort sett å *reie ut skatt.* Ved midten av 1640-åra blei skattane auka og no forsøkt utlikna etter landskylda (jordleiga). *I åra 1665–69 fekk Norge sin første matrikkel, og skylda på gardane slik ho stod oppført her, danna frå no av utlikningsnøkkelen.* Då skylda avspegla produksjonsverdet åt garden, *innebar dette at skattane vart tilmåta etter avkastinga i jordbruket.* […]	82.3 83.1	73	Den gjennomgående skatten i Norge var den såkalte leilendingsskatten. Den ble utlignet etter den gamle østnorske inndelingen i fullgarder, halvgarder og ødegarder. *Dette systemet forsøkte* oppkreverne å overføre til resten av landet. *I praksis minte skatten mest om en fast skatt på hver enkelt gardbruker.* Husmenn og andre folk utenfor gardbrukergruppen slapp stort sett å *betale. Etter at Norge fikk sin første matrikkel i 1665, ble skattegrunnlaget revidert* og *skatten mer likelig fordelt etter størrelsen på brukene.*	212.2
Rekna pr. hovud tok staten dobbelt så mykje av inntektene sine av danskane som av nordmennene. I begge landa utreidde folk i byane *forholdvis* like mykje *eller noko meir enn* folk på landsbygda. *Men drar ein inn spørsmålet om skatteevne, vil truleg reknestykket falla slik ut:* Bondebefolkninga blei *hardare* pressa *enn bybefolkninga,* og bøndene i Danmark *langt hardare* enn bøndene i Norge.	83.2	74	*Utregninger har vist at danskene måtte ut med dobbelt så mye per hode i skatt som nordmennene.* I begge landene betalte folk i byene # like mye *som* folk på landsbygda, *men byfolks skatteevne var trolig større, så* bondebefolkningen ble *alt i alt* presset *mer,* og bøndene i Danmark *avgjort mer* enn bøndene i Norge.	212.3
Sagbruksprivilegia av 1688 reduserte # talet på sagbruk som skar for eksport *i det sønnafjelske Norge* frå 1200 til 664, og *sette* samstundes den årlege skurden ned frå 6,4 til 3,4 millionar bord. Dette offentlege inngrepet, *som er kalla* eitt av dei mest drastiske *i* norsk *økonomisk* historie, fekk betydelege sosiale verknader i tillegg til dei økonomiske. […] *Sagbruksprivilegia bidrog såleis til å styrke borgarskapets grep om trelastproduksjonen* og ligg i forlenginga av påbodet frå 1662 om at «*trelasthandelen skal hos borgerskabet aleene forblive*».	85.3	75	Noe av det mest karakteristiske for utviklingen på 1600tallet er statens økende engasjement i næringslivet. Sagbruksprivilegiene av 1688 *reduserte for eksempel* tallet på sagbruk som skar for eksport # fra 1200 til 664, og reduserte samtidig den årlige skurden fra 6,4 millioner til 3,4 millioner bord. Dette offentlige inngrepet er *trolig* et av de mer drastiske *vi kjenner fra* norsk # historie, *og det gjorde mye for å festne borgernes grep om trelasthandelen.*	212.4

Vedlegg 10. Analyseskjemasett E: Vargtid – og andre historier frå fortida. *(Furseth 1995) vs.* Under fremmed styre. Historien om Norge, *bind II (Alnæs 1997)*

a) <u>Historien om Marit Bjørdal</u>

Sammenliknende tabell – forklaring:

- Rekkefølgen i høyre tekstkolonne, følger – som sidetallene i høyre sidetallkolonne viser – Alnæs' framstilling (kun ny side markeres). Her gjengis hele delkapitlet «MARIT BJØRDALS MANGEÅRIGE MARERITT» (Alnæs 1997: 316–321) – ett avsnitt hos Alnæs i hver rute. I venstre kolonne gjengis aktuelle utdrag av den delen av Furseths bok som handler om Marit Bjørdal (s. 20-53).
- Identiske ord og deler av ord er (når dette synes relevant – og her: bortsett fra målform) merket med skrifttypen arial narrow. # markerer at noe finnes i den ene teksten, ikke den andre. Hva dette "noe" er, framgår av motstående tekst.
- I dette skjemaet gir utvalget noen orienterende kommentarer underveis i *kursiv.*

Innledende merknad:

I litteraturlisten («Kilder» s. 529), under kapitteloverskriften «Skjebner og mennesker i en ny tid» finnes en alfabetisk liste over 11 publikasjoner. Blant disse finnes følgende:

«Furseth, Astor: *Vargtid og andre historier frå fortida,* Universitetsforlaget, Oslo, 1995. Dette er hovedkilden til historiene om Anne Omenås og Marit Bjørdal.»

Historien om Marit Bjørdal fortelles imidlertid i det etterfølgende kapitlet, «I demonenes rike». Furseths bok er ikke med i litteraturlisten for dette kapitlet.

Furseth	***Side/ avsn.***	***Alnæs***	***Side***
Garden Indre Bjørdal ligg noko lenger oppe i dalen, berre nokre få kilometer frå Hellebostad. Indre Bjørdal utgjorde to bruk på ei slette der dalføret knyter seg saman mot storfjella i aust. Marit budde på Sva-bruket, […] Marit og Peder var dugande gardbrukarar, dyrka jorda så godt at både buskap og avlingar var betre enn på nabogardane. […] Også dot oppnamnet ho skulle få, Sva-Maska, tyder vel på ei driftig og arbeidsam gardkjerring. Sidan ho budde på Svabruket, ville det naturlege vere å kalle henne Sva-	20;4	Marit Bjørdal drev det lille Svabruket på fjellgarden Indre Bjørdal i Hellesylt på Sunnmøre sammen med mannen sin, et bruk oppunder fjellet. De var flittige, dyktige, betalte jordleia regelmessig, oppnavnet Sva-Maska # tydet # på at Marit var en arbeidsmaur som ikke gav seg så lett. På bygdemålet betyr nemlig «å maske» å styre, ståke og mase. *Her driver Alnæs fri og selvstendig gjenfortelling.(=GJENFORTELLING)*	316

Marit. At dette vart til Sva-Maska, blir gjerne forstått slik at ho var flittig og streva med noko støtt (maske = styre, ståke, #mase).	25;1		
Ein sommardag i året 1647 hadde Marit ein liten kontrovers med grannen Johannes Bjørdal. Ho var kan hende litt arg over at buskapen hans hadde kome inn på markene som ho hevda bruksretten til, og så hadde ho sagt Johannes eit par Pauli ord. *Merk avviket i årstall (1644 vs. 1647)*	25;4	I 1644, da Marit var 44 år gammel, kom kyrne og sauene til grannen Johannes Bjørdal rekende over på noen enger hun hevdet hun hadde bruksretten til fra gammelt av. *(GJENFORTELLING)*	
Synes å være "diktet" av Alnæs.		Marit og Johannes råkte opp i en krangel på grunn av dette. Det ene ordet tok det andre, blodet steg i hausen. Åpenbart endte det med at Marit ønsket grannen både ned og nord. Hun var en hissigkråke, og nå krenket han retten hennes.	
Frå sonen til naboen, Anders, har vi den beste skildringa av hendingsgangen, protokollført i tingboka ved det andre rettsmøtet 15 år seinare: [Anders Johannessen] fremkom for retten og bevitnet at nogen tid efter at Marit Bjørdal hadde utlovet deres fader ondt, da satt bemeldte Anders Johannessens søster på deres seterstøl og melket en ku, og som hun satt allerbest syntes henne likesom Hun blev slått mot hennes ansikt med et ris, så begge hennes øyne siden derefter opphovnet så hun efter den dag ikke siden blev førlig som hun hadde vært tidligere, men alltid hadde vondt i hennes øyne. Og kuen som hun melket blev samme stund stokkblind, så de andre dagen derefter måtte slakte den.	26;3	Kort tid etter ble Johannes rammet av en ulykke. Det skjedde en dag datteren hans melket ei ku på seteren. «Hun satt allerbest,» skriver rettsreferenten, og da ble hun liksom slått over øynene av en kvist, hovnet opp og fikk smerter. Kua som hun melket, ble øyeblikkelig stokk blind. Det kom som kastet på dem. *(GJENFORTELLING)*	317
Men alle vitnemåla om hendinga synest peike i den retning at dette var eit tilfeldig lynnedslag, noko som elles ikkje er sjeldan i Sunnylvs-fjella sommarstida. Det har fleire gonger hendt at lynet har skadd både folk og husdyr. […] Naboen og tvillaust også bygdefolket elles såg likevel på hendinga som noko unaturleg. Ein fann det meir nærliggjande å tenkje at Sva-Maska hadde brukt svartekunst og hemna seg på Johannes ved å råke dottera!	23;3 26;5	Trolig slo lynet ned på Bjørdalssetrene den dagen, noe som ikke er sjelden i fjellene på den kanten. Både folk og krøtter er blitt rammet av lynnedslag, forteller folk som kjenner forholdene. Men folk i bygda må ha trodd at Marit hadde brukt svartekunst og hevnet seg på Johannes ved å kaste trolldom over datteren. Det ble tisket i grendene. *Noe mer, men relativt lite identisk tekst her.*	
Saka kom opp for tinget, og Marit forklarte seg sikkert fornuftig. […]	27;4	Allerede samme år ble det reist sak mot Marit på tinget. Grannen må ha meldt fra, og andre har lagt sitt til. Fogden forhørte henne, sorenskriveren skrev i tingboka,	

Fut og skrivar ante nok dette usagde, men måtte halde seg til det som kom fram på tinget. Det vart såleis ikkje felt nokon straffedom, men futen kjende nok folkestemninga på kroppen då han i staden gav henne ei klar åtvaring. Det vart skrive i tingboka: at når hun derefter den tid lot seg befinne med å utlove noget ondt enten til en eller annen, da skulle hun ikke gå straff forbi, men da å bekomme hennes fortjente lønn og straff.	28;4–5 28;5	men vitneprovene har ikke veid tungt nok, så Sva-Maska slapp med en advarsel. Men retten sa klart fra om at dersom hun en gang til lyste ondt over noen, da skulle hun ikke slippe, men få sin «fortjente lønn og straff». *(GJENFORTELLING)*	
Folk # tok til å gjete på Marit Bjørdal. Handlingane hennar, alt ho gjorde og sa, vart fylgt med stor merksemd og faktisk tolka i lys av kva som seinare skulle skje. Stirte ho på noko, frykta ein kva dette kunne ende med; sukka ho, kjende ein uhyggja heilt inn i sjela; og sa ho noko tvitydig, kunne ein vente seg det verste, anten i form av uver, dårlege avlingar eller sjukdom.	30;2	Fra nå av må folk ha tatt til å gjete på Marit. Det spredde seg frykt og uhygge husimellom. De hadde en trollkvinne blant seg som kunne kaste sykdom, uår, brann og uvær over dem. Ingen var trygge. *(GJENFORTELLING)*	
Det oppstår gjerne eit tomrom rundt slike menneske. […] Det finst prov på at ein ikkje eingong torde # setre saman med henne.	30;3	Ingen torde å setre sammen med Marit i tiden som fulgte. Folk drog seg unna henne. Det ble et tomrom rundt familien på Bjørdal. De fleste må ha vært overbevist om at hun kunne ramme dem alle med forbannelse. Det stod om liv og død. *(GJENFORTELLING)*	
Laurits og Eufemia var kjende for å vere særs velståande, og i året 1648 hadde dei kjøpt 1 mellag («18 marker fiskisleie») jord av desse som tidlegare nemnt meinte å eige Indre Bjørdal. Men Marit såg tydelegvis på kjøpet som ulovleg, og brukte stadig dette jordstykket sjølv.	31;5	Ryktene om Marit skulle få ny næring. Året etter kjøpte et velstående ektepar, Laurits og Eufemia, et stykke jord av en bonde på Indre Bjørdal. Men Marit mente at hun hadde eiendomsretten til denne jordflekken. Hun sendte beskjed til Eufemia at dersom hun ikke gjorde om kjøpet, skulle hun få angre det. *(GJENFORTELLING)*	
Og som han samme aften kom til hans foreldre og berettet dette snakk, da fikk hans stemoder samme natt en sådan pine i hennes venstre øre så man trodde det stod om livet, noget som hadde vart en tre ukers tid. Imidlertid kom Marit Bjørdals tjenestepige til gården Maråk, da skal Laurits Maråk ha sagt til henne: Si til din matmoder at hun har lovet min kone ondt, og ondt er henne vederfaret, men dersom hun ikke retter og gjør bot på dette, da skal jeg selv ta henne og	32;3	Samme kveld fikk Eufemia «en sådan pine i hennes venstre øre så en trodde det stod om livet». Laurits sendte straks bud til Marit at dersom det skjedde noe vondt med Eufemia, skulle han sørge for at Marit ble brent. *Merk at Alnæs forandrer «man» til «en» i sitatet.*	318

la henne bli brent.			
Marit la såleis straks beinvegen over fjella til Geiranger og vitja Laurits på Maråk for å roe han ned. Marit forsikra at ho ikkje hadde ynskt noko vondt over Eufemia, så det måtte vere vanleg øyreverk kona hans hadde fått, ikkje noko anna. At ho verkeleg samstundes hadde prøvd å leggje skulda på grannen Johannes, har vi berre Laurits Maråks slarkande vitnemål om.	33;2–3	Det kan være det som fikk Marit til å gå over fjellet til Geiranger og forsøke å roe ned ekteparet. Hun hadde ikke gjort noe vondt mot Eufemia, forsikret hun. Tvertimot var det grannen hennes, Johannes, som hadde tatt sykdommen fra annen kvinne nede i dalen og kastet den på Eufemia! *Her slår Alnæs fast det som Furseth understreker at man bare har et «slarkande vitnemål» om.*	
Marit kjende ho hadde gjort sitt, og drog heim med von om at det var gått bra. Like etter at ho reiste attende til Bjørdal, vart Eufemia verkeleg god att, skal vi tru på Laurits, som tolka også det som nok eit vitnemål om svartekunst.	33;4	Hvordan det enn forholdt seg så ble Eufemia frisk igjen. Bygdesladderen la seg, folk hadde annet å sute om i vonde tider.	
Det gjekk tre nye år. 1651 måtte ha vore eit svært så hendingslaust år for bygdefolket, sidan dette uhellet som det no skal forteljast om, verkeleg vart stående i minnet. […] som han da ønsket seg den omtalte Marit Bjørdals søsterdatter, nemlig Anne Nilsdatter, til tjenestepige, og som han forstod at tøsen ville tjene ham, noget som Marit var imot, tok han likevel henne i sin tjeneste. Og da sa Marit Bjordal til bemeldte Nils Pars hustru at dersom hun tok denne tøsen i sin tjeneste, da skulle hun # angre det. Neste år derefter mistet han to kuer.	33;6 34;2	Tre #år etter at dette skjedde, mistet en annen av grannene til Sva-Maska to kyr, og igjen kom Marit i søkelyset. Året før hadde hun truet kona til denne naboen. Grannekona hadde nemlig festet søsterdattera til Marit som taus. Av en eller annen grunn mislikte Sva-Maska dette, og sa at dersom grannekona gjorde det, skulle hun nok få angre. *(GJENFORTELLING)*	
Marit måtte no ha nærma seg sekstiårsalderen, og Peder var om lag jamgammal. Det er ikkje mykje meir vi har av slike fakta.	37;2 37;2	Igjen hadde Marit flydd opp i sinne, igjen hadde hun vært uforsiktig med hva hun sa. Ryktene tok til å svirre, men ingenting skjedde. Årene gikk. Marit #nærmet seg 60 år#.	
Ytterlig berettet Anders #Stadheim […] Men siden at Anders gikk hjem til sitt hus, fikk han om natten ved midnattstid meget ilt og hadde ingen ro, og dersom han tok ned med hånden på sin høyre side der han hadde mest pine, følte han at der for noget levende i hans side omtrent stort som en stor nøtt mellom hud og kjøtt, som forårsaket ham en stor verk og smerte. Dog når han kunne gripe og fatte med fingrene og holde	36;1–2	1 1662 opplevde en av de mest velstående bøndene, Anders Rasmussen Stadheim i Sunnylven, at han fikk store smerter i siden. Det beveget seg noe levende under huden på størrelse med en nøtt, det var dette som forvoldte smertene. Hver gang han grep fatt i den nøttelignende gjenstanden og holdt den fast med fingrene, stilnet pinen. Men når han slapp den, ilte den fram og tilbake under huden	

det fast i hånden stilnet pinen; dog når det igjen var løst, hadde han ingen ro.		og gav ham ingen ro. *(GJENFORTELLING)*	
Han droges med dette en fem ukers tid. Men ettersom han av den hederlige mann jens [Mads ?] Povelsen, Guds ords tjener i Ørskog prestegjeld, var meddelt adskillige medikamenter og råd, er han derover kommet igjen noget til rette efterhånden. Han kjenner dog undertiden ennu noget dertil, og derav befinner seg svaklig: hvorfor han hadde henne storlig mistenkt at hun ham slikt har påført, og er årsak til hans sykdom.	36;3	Etter seks uker slapp smerten. Likevel var han fortsatt svak, og han hadde sterk mistanke om at det var Marit som hadde påført # ham sykdommen. Den lille, harde nøtten minnet da også om et skudd fra et overnaturlig vondt vesen. *(GJENFORTELLING)*	
Anders Rasmussen Stadheim, som var mellom dei fem vitna som vågde å stå fram i retten, høyrde sjølv også til dei mest velståande og leiande mennene i Sunnylven. Han postulerte at han i dette året 1662 kort tid forleden hadde spurt Marit Bjørdals nabo Anders Lauritsen Hole om han ikke visste eller kunne forstå om hun kunne gjøre noget ondt, hvortil han hadde svart at han visste noget derom.	35;2 35;3	Anders mente at årsaken til at Marit ville ramme ham, var at grannen hennes, bonden Anders Lauritsen Hole, hadde betrodd ham noe som nettopp gjaldt Marit.	
Da der for en tid siden på Marits seterstøl lå fem #bukker som tilhørte Iver Bjørdal, da så han at hun gikk # tre ganger øyesides omkring bukkene, og samme år mistet han dem alle sammen.	35;3	En dag hadde grannen vært på stølen til Marit. Der fikk han med ett se fem sauebukker som tilhørte Iver Bjørdal. Marit gikk rundt bukkene tre ganger, mens hun skottet på dem fra siden. Samme året mistet Iver Bjørdal alle sauene. Kom ikke og si at det ikke var trolldom i bygda!	319
Ytterlig berettet Anders Stadheim at ettersom den ofte omtalte Marit Bjørdal eller husbonde Peder Mogensen i fjor [dvs. 1662] hadde med hans bror-børns arveskifte å gjøre, og som Anders Stadheim oppfattet at Peder Mogensen ikke gjorde de små børn synderlig rett, hadde han søndag efter prediken snakket med Peder Mogensen om dette. Noget Peder ikke rett vel behaget, men blev derover noget fortørnet, og hans kone denne Marit Bjørdal stod hos ham og lyttet på deres samtale, dog svarte hun ikke noget dertil.	36;1	Etter at Anders Rasmussen Stadheim hadde fått vite dette, stod han en dag på kirkebakken og fortalte Peder Mogensen alt han hadde hørt. Marit og kona til Peder stod ved siden av, og de må ha lyttet til samtalen mellom de to karene. Alt samme kvelden fikk Anders bråilt i høyre side. *(FRI GJENFORTELLING)*	

Det første og viktigaste var framleis denne historia om «lynnedslaget». Bror til den uheldige jenta kunne no stå fram i retten og fortelje at systera jamvel etter seksten år var ille plaga av augeskaden ho hadde fått på Holedalssetra. Og denne utsegna vog nok tyngst av alle. Dei andre skuldingane var desse som alt er nemnde: historia som bygde på øyreverken til Eufemia, dei to fullgode kyrne som døde, og dessutan dette med bukkane og den verkande kulen som plaga Anders # Stadheim.	40;4–5	Nå var begeret fylt. Året etter ble det reist sak mot Sva-Maska, og alle de gamle anklagene ble hentet fram. Broren til # jenta som fikk vondt i øynene, kunne seksten år senere fortelle at søsteren hans fortsatt var plaget av #skaden. Øreverken til Eufemia fikk lagrettemennene også høre om. De to kyrne som døde, sauebukkene og den vonde kulen under huden til Anders Rasmussen Stadheim, alt kom fram.	
Ho stilte seg framfor retten og ropte høgt at alt dette foreskrevne benektet hun, og sa seg ikke å være god til å svare så mange, og Gud skulle vite at hun var uskyldig, [hun] formente også at nogen burde overbevise henne og offentlig legge henne nogen sak dertil. Ellers burde hun ikke lide og unngjelde efter noe bygdesnakk sum kunne fare i bygden og var satt ut av hennes fiender [affuindsmænd]. Og derefter løftet hun sine hender og bad Gud i himmelen skulle gjøre tegn på henne, så alle kunne se det på henne om hun var skyldig.	40;6–7	Marit sverget på at hun var uskyldig. Alt var løgner. Det var hennes verste avindsmenn som hadde satt ut vonde rykter om henne.	320
Dette vart ikkje futen stort klokare av. Helst ville han under avhøyra hatt ei klar tilståing frå Marit. Det ville gjere saka mykje greiare. Kvar den sterkaste oppmodinga om å tilstå gjekk føre seg, er uvisst […] Futen var ikkje tilfreds, åtte endåtil sterk tvil, og fann ikkje tida mogen til å setje fram påstand om straff over Marit. Han avbraut eller gav opp avhøyret og meinte at det måtte vidare granskingar til, og saka vart utsett. *Merk at Furseth tillegger futen (fogden) den rollen som Alnæs tilskriver sorenskriveren.*	41;7 43;3	Sorenskriveren oppfordret henne til å tilstå, men dømte henne ikke, og utsatte saken til neste år. Til så lenge ble hun holdt i fengsel. *Alnæs framstiller det som om sorenskriveren driver avhør, mens Furseth skriver at det er futen (fogden).*	
Anders Stadheim, Nils og Mogens Par såvel som flere av tingalmuen sa at dersom hun nu skulle slippe, og ikke lide sin straff, da kunne ingen ærlige folk bo i bygden for henne. *Merk avvik i siteringen av sitatet.*	46;5	Da saken kom opp året etter, hadde bygdefolket hisset seg enda mer opp. Velstående og mektige bønder fremholdt at dersom Marit «nå skulle slippe, og ikke lide sin straff, da kunne ingen ærlige folk bo i bygden på grunn av henne».	
		Angstens vind feide over de indre Sunnmørsfjordene. Nå gjaldt det Marit eller dem!	
Sorenskrivaren kratsa like fullt gåsefjørpennen sin til ein snarleg slutt på tingreferatet, og samanfatta at det var «over henne nu adskillig som føromtalt er bevist,	47;2	Men sorenskriveren slo fast at selv om mye var vitnefast i denne saken, var det mye som det likevel var tvil i.	321

og tillikes som det likevel er tvil i», og viste til lova som gav den sikta i slike saker ein ny sjanse til å forsvare seg:			
I gammal norsk lov fanst ei form for forsvar av typen «offentleg omdømme». Den sikta kunne bli frikjend ved såkalla tylftereid eller settereid. I så alvorlege saker som ein trolldoms- mistanke vart tylftereiden brukt til «laugverge». I saka mot Marit ville dette seie at styresmaktene nemnde opp tolv heiderlege personar som budde så nær henne at dei kjende henne godt. Men dei måtte ikkje vere i slekt eller liggje i sak med henne. Det synest vere ein regel at eidspersonane hadde same kjønn som den som skulle sverje seg fri. Av desse tolv # kunne Marit så vrake fem og erstatte dei med fire eidsvitne som ho sjølv valde ut. Desse elleve skulle då sverje full eid saman med Marit sjølv som den tolvte, om at ho var uskuldig. Gjorde dei dette, vart ho erklært # fri kvinne for Gud og menneske.	47;5–48;1	Derfor fikk Marit muligheten til å «laugverge» seg inntil neste ting. Det vil si at hun kunne frikjennes ved en såkalt nektelsesed eller frikjennelsesed. I dette tilfelle betydde det at sorenskriveren og fogden nevnte opp tolv hederlige personer som bodde så nær henne at de kjente henne. Men de måtte ikke ligge i sak med henne eller være i slekt med henne. *Byttet om rekkefølge i eller identisk del.* Som regel skulle personene være av samme kjønn som den de skulle sverge fri. Av de tolv kvinnene som embetsmennene utnevnte, kunne så Marit vrake fem, og erstatte dem med fire edsvitner som hun selv valgte ut. Disse elleve kvinnene skulle # så sverge #ed sammen med Marit om at hun selv var uskyldig. Gjorde de det, måtte retten erklære henne fri kvinne for Gud og mennesker. *I forklaringene av allmenn rettskikk ligger Alnæs relativt tett opp mot forelegget.*	
Men han fekk ikkje støtte nokon stad, for som vanleg i trolldomssaker ville ingen blande seg opp i det. […] hvilket hun alt sammen her i dag benekter. Men ellers bekjenner hun seg her for retten at him ikke kan benekte eller gå fra at hun jo kan vende vrede, med videre. Efter slik leilighet er foreskrevne Marit Bjørdal, efter kong Christian den 4. resez 2. boks 28. kapittel 2. vers, tilkjent å straffes på livet, miste sitt hoved og kroppen siden å kastes på en ild.	48;4 49:4 49;2	Men Marit greide ikke å finne elleve kvinner i bygda som ville gå god for henne. Sunnylven var ridd av angst, alle fryktet for å bli stemplet som en medsammensvoren. Da Marit året etter måtte møte på tinget for fjerde gang, ble hun derfor «dømt til å straffes på livet, miste sitt hode, og kroppen siden kastes på ild». *Merk avviket i noe som framstilles som autentisk sitat.*	
Fengselsopphaldet, den psykologiske påkjenninga og dei pinefulle avhøyra i hennar alder hadde sikkert på kort tid endra henne mykje. Ein skapnad med flisete, gråna hår, der ansiktstrekkene var streka opp av gammal skit, og elles så uflidd at ho kunne likne akkurat på dei skremmande førestellingane folk hadde om ei retteleg heks.	45;2	Hun var nå en kvinne på godt over seksti år, gråhåret, sammensunken av folkesnakk og motgang, pint av ensomhet og angst.	
		Kanskje gikk det er sukk av lettelse gjennom folkemengden ved retterstedet da bøddelen rettet seg opp etter å ha skilt hodet fra kroppen hennes.	

b) *Historien om Anne Omenås og Nils Lauritsen*

Sammenliknende tabell – forklaring:

- Rekkefølgen i høyre tekstkolonne, følger – som sidetallene i høyre sidetallkolonne viser – Alnæs' framstilling av det aktuelle temaet (s. 283–295, kun ny side markeres). Her gjengis dels sitater, dels korte oversikter over innholdet. Sitater markeres med «sitattegn». Det samme gjelder venstre kolonne, som siterer og refererer fra Furseths bok (s. 63–80).
- I dette skjemaet (neste side) gir utvalget noen orienterende kommentarer underveis i *kursiv.*

Furseth:	Side	Alnæs:	Side
«Ein soldat vender heim» (Etter ca 4 sider om livet til Anne Olavsdatter Omenås): Om hvor husmannsfamilien «med ein far som heitte Laurits og sonen Nils.» (3. avsn.) Om tre kriger på 1600-tallet. Om kildeproblemer ved å gi et bilde av Anne eller Nils.	63	«En soldat vender hjem» Om et slag i Sverige i 1676. «Er den norske soldaten Nils Lauritsen Rem med i kampene? Vi vet ikke. Det vi vet, er at han slåss i Skåne på denne tiden;» (avsn. 4.) Om svenskenes dominans i Norden. «Nils Lauritsen Rems eventyr og prøvelser i Skåne er ukjent for oss. Men han har sikkert drømt om de grønne sommerbakkene hjemme i fjellbygda på Sunnmøre, om jakten i fjellet, om jenter og julemoro.»	283 – 284
Om reglene for soldatliv. Kort om Nils' soldatkarriere.	64	Om bondesoldatrekruttering og soldatliv. Om krigføring i Båhuslen	284–285
«I protokollane står det at Nils var «så fattig at han eide ikke klærne på kroppen». (4. avsn.) Vi merker oss nyansen mellom Furseths «ikke» og Alnæs' «knapt». På siden etterpå skriver Furseth imidlertid: «Og slik var nok også Nils Lauritsen kledd sjølv om kleda kanskje var på lån (dersom ein skal ta tingreferatet bokstaveleg)» (5. avsn.)	65 66	Om krigføring i Båhuslen og fredsslutning Danmark-Sverige i 1679. «En rettsprotokoll fra 1680-årene forteller at Nils var en fattig husmannssønn som knapt eide klærne på kroppen.» (siste avsn.) Om soldatklær.	286
		Om soldatkosthold. Spekulasjoner om Nils' tilværelse kombinert med opplysninger om soldatens utstyr. Kampskildring fra 1676.	287
«Nils vart likevel dimittert lenger før utgangen av tenestetida. Ein kan tolke opplysningane som seinare kjem fram på tinget, slik at han i løpet av året 1681 alt var attkomen til Rem etter berre tre års krigsteneste fordi han hadde vorte så sjukleg.» (4. avsn.) Vi merker oss at Furseth først lar dette med sykdommen være resultat av tolkning. Litt senere skriver han imidlertid: «Det kunne vere vanskeleg, sidan han hadde fått ein helseknekk» (2. avsn.) Opplysningene om Rems reiserute har Alnæs trolig ikke hentet fra Furseth og kan være bygget på antakelser utfra hva som var vanlig praksis.	64 65	«Med dette slaget er grensene i Norden beseglet.» (2. avsnitt) «Tre år senere, da krigen er over, er Nils Lauritsen Rem blitt syk. Han sendes hjem fra Danmark, skrives ut av rullene og begir seg på hjemvei. / Se, der går han på den norske landeveien nordover fra Christiania. Han tramper i vei, fillete og utmødd av sykdom.» (4.-5.avsn.)	288
«På den tida han kom inn i historia vår, hadde han likevel fått seg teneste som dreng på eit av bruka på Omenås.» (2. avsn.)	65	Om at Jens får arbeid «på et av brukene på garden Omenås» (6. avsn.)	288
Om Omenås' beliggenhet og misvekst og uår.	60	Om Omenås' beliggenhet, og om misvekst og uår i bygda.	288
«Sjølvsagt er det uråd å vite noko sikkert, men det kan vere at nettopp under ei av desse første julesamkomene i midtre Valldalen skjedde det som ført Anne inn i ein så bitter lagnad./ Det passar med tida, for det måtte ha	67	Om at Jens veksler kjærlighetsfulle blikk med Anne på åkeren. Finnes ikke hos Furseth. Kort presentasjon av Anne Olufsdatter Omenås. Kalt «Olavsdatter» hos Furseth.	289

skjedd om lag ved juletider eller kanskje noko før» (3.-4. avsn.) «På julefestane i Valldalen vart det også dette året sett fram rikeleg kokt kjøt og flesk, mjølkesuppe med strø over, fleire slags kaker og mykje øl.» (3. avsn.) «Men inne på løegolvet vart ein fylt av menneskevarmen og kunne gi seg over til songen og dansen. I lyset frå trankolene skein ansikta ut frå skuggane» (siste avsn.)	66	Meget kort konsentrat av Furseths s. 59–63. Om at både Anne og Jens var utfattige tjenestefolk. «Kanskje tente ilden for alvor mellom dem i romjula året 1682? Da hadde tjenestefolket på gardene fri oppe i Valldalen. Det ble satt fram øl og kokt kjøtt og flesk til dem, skummet bruste, det var leik, ståk og gammen. Ute i løa danset guttene og jentene i lyset fra trankolene.» Skildring av soldat-Nils og Anne. Skildringen har felles tankegods, men helt ulik språklig utforming fra Furseths tilsvarende s. 67.	
Om det nye året «med 365 vonde dagar for Anne». Spekulasjoner om Annes følelser. Intet identisk med Alnæs' framstilling her. Om at Anne holder tilstanden gjemt også for kjæresten Nils	67 69	Om hverdagens tilbakekomst. At Anne merker at noe er skjedd med henne, men at hun ikke sier noe til Nils.	289
Om Annes kunnskap om hvilken straff og tilværelse som venter henne som ugift mor. Intet identisk med Alnæs' framstilling her. Om datidens abortmetoder	68–70	Om Annes kunnskap om hvilken straff og tilværelse som venter henne som ugift mor.	290
«Bonden på det bruket vi i dag kallar Andersgarden på Døving, Saxe Rasmussen, måtte ha hatt eit ærend ned til elva» Skildring av finning av barneliket etc. og utførlig av testen. Opplysningene er åpenbart hentet fra Furseth. Imidlertid lite identisk med Alnæs' framstilling her.	72 72–76	«BARNEDRAPET» Tittelvalget kan synes påfallende fordi det er et sentralt poeng hos Furseth at Annes spedbarn trolig var dødfødt, noe hun selv hevdet. Se nedenfor. «I slutten av august 1682 går bonden Saxe Rasmussen fra Andersgarden på garden Døving ned til Storelva i et ærend.» Skildring av at Saxe finner barneliket i elva, at han gir liket til lensmannen, som går de tre kilometrene opp til Døving og om at det gjennomføres en test av brystene til de unge kvinnene i Døving under ledelse av prestefruen Magdalena Jørgensdatter Brandal.	290
		Skildringen av bryst-testen følges av Annes tilståelse hvor Alnæs lar henne si, (ikke i sitattegn): «Jau, det er eg. Eg er mor til ungjen. Eg veit ikkje. Eg kunne ikkje anna.» (nest siste avsn.) Noe slikt sitat finnes ikke hos Furseth.	291
Opplysningene omkring forhøret samsvarer med Furseths, men med ett viktig unntak: «Det ser ut til at Andreas Møller ikkje klarte å rikke henne frå oppfatninga om at fosteret kom for tidlig og hadde mangla livsteikn dei siste åtte dagane, og såleis var dødt ved fødselen. […] Han syntest å ha godteke denne forklaringa, men lirka og grov vidare og ynskte å vite kva ho ville ha gjort dersom barnet hadde levd ved fødselen. […] Noko anna er føremålet med ein slik tenkt situasjon. Kvifor ville han ha fram at Anne i	79–80	«DOMMEN» Om forhøret hos fogden Andreas Møller: «så snart han er tilbake, går han i gang med å forhøre, og han presser henne hardt. Anne forklarer at barnet var dødfødt, og hun holder fast ved denne forklaringen. / Men fogden, Andreas Møller, er en dreven rettens mann. Han spør henne om hun kunne ha tenkt seg å avlive barnet dersom det hadde vært levende da hun brakte det til verden? / Spørsmålet er skjebnesvangert for Anne. /	292

alle tilfelle ville ha forsømt barnet sitt, og kvifor hadde han ført denne utsegna inn i protokollen på tinget? Som om det var ei snare han hadde fanga Anne i, og fått henne til å tilstå sitt eigentlege, morderiske sinnelag. / For etter den tids rettspraksis hadde dette ingenting å seie. Den aktuelle lovheimelen var eintydig. […] den andre (paragraf 6-6-8), som kort og godt seier at dersom det ikkje er fødselsvitne til stades, skal det, om barnet blir funne dødt, sjåast som fosterdrap […] Det var såleis nøyaktig same straffa anten den einslege kvinna verkeleg drap barnet sitt eller ho viste til ein dødfødsel.» Furseth spekulerer videre over fogdens motiv for å spørre, men viktig i denne sammenheng er at Furseth med støtte i rettsprotokollen sannsynliggjør at Anne ikke hadde drept barnet og at hennes "ja" på fogdens hypotetiske spørsmål ikke spilte noen rolle for utfallet av saken, i alle fall ikke hvis man holder seg til datidens rettspraksis. Alnæs framstiller derimot Annes svar som «skjebnesvangert» og gir dessuten mindre troverdighet til Annes påstand om at barnet var dødfødt. Dermed gir Alnæs både en annen versjon av saken og, innledningsvis, en annen framstilling av rettspraksis enn Furseth, hvor mye hjelper det at dette "korrigeres" to sider senere?		Ja, sier hun. Hun ser på ham. Ja, gjentar hun. / Kanskje er hun ærlig. Kanskje har hun slik respekt for den dansktalende embetsmannen at hun ikke tør lyve.» (avsn. 4 og videre) «Da han forhørte Anne Olufsdatter Omenås, har Andreas Møller selvsagt visst at loven kort og godt sier at dersom det ikke er fødselsvitne til stede, skal det, dersom barnet blir funnet dødt, ses på som et fosterdrap.» (5. avsn.)	
Om fogden Andreas Møller	86	Om fogden Andreas Møller Allment om fogden, presten og sorenskriveren	293
		Allment om sosialt liv blant danske embetsmenn og om en norsk embetsstands framvekst	294
Om fogdens følelse vis av vis sin hustrus Annes graviditet i forbindelse med at dødsdømte Anne befant seg i arresten hans	80	Om fogdens følelse vis av vis sin hustrus Annes graviditet i forbindelse med at Anne Omenås befant seg i arresten hans	294
		Om at Anne ros til tings	295

Vedlegg 11. Analyseskjema F: En rammetekst fra Den nye begynnelsen. 1520–1660. Aschehougs Norgeshistorie, *bind 5 (Rian 1995) vs.* Under fremmed styre. Historien om Norge, *bind II (Alnæs 1997)*

Sammenliknende tabell – forklaring:

- Rekkefølgen i høyre tekstkolonne følger Alnæs' framstilling.
- Identiske ord og deler av ord er (når dette synes relevant) merket med skrifttypen arial narrow.
- # markerer at noe finnes i den ene teksten, ikke den andre. Hva dette "noe" er, framgår av motstående tekst.
- I dette skjemaet gir utvalget noen kommentarer underveis i *kursiv.*

Rian (s. 148)	***Alnæs (s. 243)***
Ode i Børrekier ble skutt igjennom hodet med en kule i Nyløse kirke, og var han den første mann der falt av dem i kirken var...	«Ode i Børrekier ble skutt igjennom hodet med en kule i Nylöse kirke, og var han den første mann som falt av dem i kirken var ... *Her har Alnæs modernisert ytterligere, men skriver hele veien svensk ö.*
Anders Jakobsen lå død på kirkegulvet i Nyløse og var # gjennomstungen med et verge i hans bryst...	Anders Jakobsen lå død på kirkegulvet i Nylöse og var han gjennomstungen med et verge i hans bryst ... *Her har Alnæs kopiert den alderdommelige pronomenbruken fra første setning.*
Svenning lå død på gulvet i Nyløse kirke og var ihjelskutt og skjorten brente enda på kroppen på ham...	Svenning lå død på gulvet i Nylöse kirke og var ihjelstukken og skjorten brente enda på kroppen på ham ... *Alnæs har her erstattet «ihjelskutt» med «ihjel-stukken», noe som gir dårlig mening mht. at skjorten «brente».*
Thorkil Halvorsen ble gjennomstungen med en spiss uti Nyløse kirke så at skummet stod ut igjennom hans munn og # døde straks...	Thorkild Halvorsen ble gjennomstungen med en spiss uti Nylöse kirke, så at skummet stod ut igjennom hans munn og han døde straks ... *Her har Alnæs fylt inn med «han».*
Halvor Skier ble både skutt og hugget uti Nyløse kirke, så at skummet stod ut igjennom hans munn og døde straks...	*Alnæs har utelatt beretningen om Halvor Skier.* *Det er betenkelig, gitt sitattegnene som omgir det hele.*
Oluf Bratts hode ble sønderhugget uti Nyløse kirke, og samme tid ble han med en hellebard gjennomstunget og døde straks...	Oluf Bratts hode ble sønderhugget uti Nylöse kirke, og samtidig ble han med en hellebard gjennomstunget og døde straks ... *Her har Alnæs modernisert*

	ytterligere.
Bjørn Ringdalen ble gjennomstunget med en hellebard ved alteret uti Nyløse kirke og ble død liggende på gulvet.	Bjørn Ringdalen ble gjennomstungen med en hellebard ved alteret uti Nylöse kirke og ble død liggende på gulvet»

Vedlegg 12. Analyseskjema G: Opplysninger om illustrasjonene i *Under fremmed styre, Historien om Norge,* bind II (Alnæs 1997)

Det bindet som er undersøkt er, i likhet med de øvrige bindene i verket, ikke utstyrt med noen liste over illustrasjoner med opplysninger om hvor de er hentet fra.

På de to følgende sidene følger en oversikt over hva billedtekstene opplyser om opphavsperson, -år, tittel, hvem som eier det og hvor det befinner seg nå, samt opplysninger som er gitt om at bildet er trykt i en bestemt bok.

Tegnet + markerer at opplysning er gitt, tegnet 0 markerer at opplysning ikke er gitt.

Side	*Type bilde*	*Opphavs-person*	*Opphavs-år*	*Tittel*	*Eier*	*Oppbevarings-sted*	*Oppgitt trykt i bok* *Forf. tittel år sted side*
17	Tresnitt	+	+	0	0	0	
27	Maleri	+	0	0	0	0	
33	Tegning	+	+	0	0	0	
46	Tegning	+	+	+	0	0	
59	Byste	0	0	0	+	+	
62	Brev	+	0		0	0	
66	Stikk	0	+	0	0	0	
73	Håndskr.ill.	0	0	0	0	0	…….. 0 + + 0 0
83	Altertavle	0	+	0	+	+	
91	Fotografi	0	0	0	+	0	
111	Maleri	+	+	0	0	0	
117	Kart	+	+	0	0	0	
119	Tresnitt	0	0	0	0	0	
125	Prospekt	+	+	+	0	0	
133	Ant.tresnitt	0	0	0	0	0	…… + + 0 0 0
136	Tresnitt	0	+	0	0	0	
157	Tresnitt	+	+	0	0	0	
162	Ant. stikk	0	0	0	0	0	
165	Alterbilde	0	0	0	+	+	
169	Tresnitt	+	0	+	0	0	…… 0 + 0 0 0
175	Ant.stikk	0	+	+	0	0	…… + + + + +
179	Malt portrett	0	0	+	+	+	Fotograf oppgitt
185	Maleri	+	0	0	0	0	
196	Tusjtegning	0	+	0	0	0	
198	Maleri	0	+	0	0	0	
200	Tresnitt	0	0	+	0	0	Trykksak oppgitt
201	Tresnitt	+	+	+	0	0	…… 0 + + 0 0
205	Malt glassrute	0	+	0	0	0	
209	Ant.tresnitt	0	0	0	0	0	…… + 0 0 0 0
210	Glassmaleri	0	+	0	0	0	
219	Maleri	+	+	0	0	0	
230	Maleri	+	+	0	0	0	
233	Tegning	+	0	0	0	0	
246	Maleri	+	+	0	0	0	Fotograf oppgitt
252	Glassmaleri	0	+	0	+	+	
254	Glassmaleri	0	+	0	0	0	
259	Maleri	0	0	0	0	0	
263	Maleri	0	+	0	0	0	
265	Tegning?	0	0	0	0	0	
276	Ant. stikk	0	0	0	0	0	
284	Ant. tegning	0	0	0	0	0	
303	Kobberstikk	0	+	0	0	0	
308	Stikk	0	0	0	0	0	
315	Ant. tegning	0	0	0	0	0	
319	Tresnitt	0	+	0	0	0	
320	Tresnitt	0	0	0	0	0	…… + 0 0 0 0
326	Ant.stikk	0	0	0	0	0	……..ant.+, 0 0 0 0

Side	*Type bilde*	*Opphavs-person*	*Opphavs-år*	*Tittel*	*Eier*	*Oppbevarings-sted*	*Oppgitt trykt i bok*				
							Forf.	*tittel*	*år*	*sted*	*side*
331	Ant.stikk	0	0	0	0	0	……..ant.+	ant.+		0	0
337	Ant.stikk	0	0	0	0	0	……..ant.+	0	0	0	0
342	Tegning	0	0	+	0	0	……	+	+	0	0	0
350	Stikk?	0	0	0	0	0	……	0	0	+	0	0
359	Tegning	+	+	0	0	0	……	+	+	0	0	0
361	Tegning	+	+	0	0	0	……	+	+	0	0	0
362	Fotografi	0	0	0	0	0						
366	Kart	+	+	0	0	0						
382	Ant. tegning	0	0	0	0	0						
387	Maleri	0	+	0	0	0						
397	Maleri	0	+	0	0	0						
404	Ant.stikk	0	0	0	0	0						
407	Ant. maleri	0	0	0	0	0						
411	Maleri	+	+	0	0	0	Fotograf oppgitt					
413	Maleri	+	+	0	0	0						
415	Maleri	+	+	0	0	0						
422	Maleri	+	0	0	0	0						
429	Ant.stikk	0	0	0	0	0						
440	Ant. maleri	0	0	0	0	0						
446	Maleri	+	0	0	0	0						
456	Ant. maleri	0	0	0	0	0						
461	Maleri, utsnitt	+	0	0	0	0						
471	Maleri	+	0	0	0	0						
474	Tresnitt?	0	0	0	0	0						
476	Maleri	0	0	0	0	0						
481	Ant.maleri	0	0	0	0	0						
486	Maleri	+	+	0	0	0	Fotograf oppgitt					
499	Maleri	0	+	0	0	0						

Vedlegg 13: Analyseskjemasett H: Eksplisitte sitater i *Femti rike år. Historien om Norge,* bind 2 (Alnæs 2000)

a) *Analyseprotokoll*

(Kolonnen lengst til venstre viser hovedkategoriene. I de øvrige kolonnene er enkeltsitater sortert etter hvilke opplysninger som gis.[305])

Forkortelser:

anon = anonym

ind. sitat = "indirekte sitater". Skal ikke være tatt med i opptellingen

SLK = skjønnlitterær kilde

Stort. = Den informerte leser vil vite at sitatet kan gjenfinnes i Stortingets protokoller

	1) Sitert person og publikasjon er oppgitt i løpende tekst	*2) Kun sitert person er oppgitt i løpende tekst (med fullt navn)*	*3) Kun fornavn er oppgitt i løpende tekst*	*4) Kun anonym person/anonymt medium er oppgitt i løpende tekst*	*5) Kun sitert publikasjon/institusjon er oppgitt i løpende tekst*
Publikasjonen oppgis i løpende tekst og kan samtidig finnes i litteraturlisten.	Solstad SLK 13, Jonsson x 2 65, Karterudseter x5 SLK 259–262, Jenssen x 5 353–356, Ringheim 542, {14 sitater fra 5 publikasjoner}				
Den lett gjenfinnbare publikasjonen er direkte eller indirekte oppgitt i løpende tekst, uten å finnes i litteraturlisten.	Mykle SLK 27, Sivertsen skolepol.utv. DNA 1952 105, Lie 117–118, Tor Edvin Dahl x 2 SLK 193–196, Solstad x 4 SLK 231, 232, 234, 235,	Bratteli på landsmøtet (vi må tro DNA) 101, Khan 458–459, {2			Arbeiderpartiets fremtidsprogram 21, Jamstellingskomitee n (nedsatt i 1946) 63, Jamstellingskomitee n 64, Arbeiderpartiets program 1958–61 92, DNAs arbeidsprogram fra

[305] Enkelttall er sidetall i boka. «x2», «x4» betyr hhv. 2 og 4 sitater på samme side. «}9» er summering av antall sitater i én tabellcelle.

	Haugland x5 246–248, Ambjørnsen SLK 266, Jonsson 294, Westergaard SLK 94 linjer med sitater 299–305 (boktittel men uten årstall), Vik SLK (boktittel men uten årstall) 313, Lou Larsen i Sirene 320, Kolnes 353, Faldbakken SLK x2 363–364, Brundtland (sine erindringer) 414–415, Eggen SLK x3 453, Nilsen (sic!) SLK 483, Skårderud (ind. sitat) 503, Seip 506, Leirfall 509, Benum 542, {28				1953 105, Aps landsstyre 25.9.1960 143, lederskribenten i Nordlys 27.1.1956 163, Norsk Kulturråd 554, {8
Publikasjonen oppgis ikke i løpende tekst, men kan på en entydig måte finnes i litteraturlisten.		Østby 13, Baudrillard SLK 23, Langholm 73, Høydal 73, Brox (men i litteraturlisten er hans bok bare blant dem som har «farget» framstillingen, jf. s. 569) 80, Seip (men kun «farget» som Brox 86, Simonsen 98, Calmeyer 129, Evensmo (dagbok er datert) 135–136, Evensmo x 2 137, Evensmo (dagbok) 137, Evensmo 144, Evensmo 146, Børretzen 147–148, Mjøset 165, Rognerud 172, Nes 173, Ustvedt 174, Gerhardsen memoarer 243, Gerhardsen memoarer 244–245, Willy Pedersen (og hans kilder) 264–265, Arne Finborud x4 359–361, Lien (også referert over flere sider) 448, Wikan 459, Salimi 463, Guha 464, Skårderud 484, Klausen (ind. sitat) 489, Dahl x2 496,		en mann 58, en jente 58, sjefred. i Aft.p. 172, et tredje medlem av utvalget 173, En menighet sarbeider x2 227, en av forfatterne av *Matriark* 352, {7	Aftenposten på lederplass 173, {1

		Solstad SLK 498–499, Eide 515 {37			
Opphavet til sitatet (person med/uten navn eller publikasjonskanal) oppgis i løpende tekst, og den aktuelle publikasjonen/kilden (som bl.a. inneholder de sitater som er gjengitt) kan med visse anstrengelser finnes i litteraturlisten.		Solstad SLK (ikke alfabetisk i litteraturliste) 33–34, Angell 157, Greenberg x 2 160, Hallesby 181–182: NRKs arkiv må antas å være en kilde, Sjøholt 361, Grønlie Olsen (ind. sitater 383–384 (Aftenposten med datering i littlist), Grønlie Olsen (dir. sitat) 391, Grønlie Olsen 393, Kjellberg (ind. sitat) 405, Kjellberg (dir sit) 406, Hanisch 427, Hanisch 444, Dir. sit: {11		en gutt i en hjelpeklasse 98, en lærer på Sunnmøre 162, en annen lærer 162, {3	Jazz Forum 159, Sunnmørsposten 161, Nordlys 161, innsender i Nordlys 163, reporter Nordlys 163–164, {5
Publikasjonen oppgis ikke i løpende tekst, men kan muligens finnes i litteraturlisten.		Henriksen x 2 413, statsministeren 414, Brundtland x2 417–418, Løddesøl 425, Stranger (ind. sitat) 426, Reinertsen 426, Skånland 427, Knutsen (ind. sitat) 525, Dir. sit: {8		Lignende utsagn 41, Forsvarsministeren (ikke direkte sitat) 121, etterretningsoffiseren ved Finnmark landforsvar 123, overvåkingspolitiet 123, En fabrikkarbeider fikk spørsmål 388, En nordmann 392, en mannlig oljearbeider den gang 403, en annen oljearbeider 404, en kvinne 404, en kvinne 404, {10	Bankinspeksjonen x2 425–426, Kredittilsynet (nb dato) 438–439, Kredittilsynet 440-441, {4
Publikasjonen oppgis i løpende tekst med dato, men uten å finnes i	Vassbotn 510, Seip x2 511, Solstad 526,				Dagbladet 182, Rogalands avis 392, VG 516, VG 520,

litteraturlisten	{4				Dagsnytt Radio 528, NRK Dagsrevyen 4.2.1962, {6
Sitatet er hentet fra en tale eller annonse som er nøyaktig datert. *Publikasjonen er trolig gjenfinnbar (men finnes altså ikke i litteraturlisten).*		Gerhardsen x 2 (Kråkerøytalen) 115, Syse x2 430, Jagland 439, Gerhardsen 494, Gerhardsen 495, {6			Folkebev. (Folkebevegelsen er personen her) 253, {1
Sitatet er presentert med årstall *og navn, rolle og/eller publikasjonskanal. Publikasjonen finnes ikke i litteraturlisten.*	Nyhamar 98–99, Bratland i bladet Aktuell 139, Liestøl i Norsk Ungdom i 1936 188, Fjermedal i Norsk Ungdom i 1936 189, Lønning i Kirke og kultur 327, Solstad 506, Jansson 506, Udgaard 506, Dorenfeldt 533, {9	Gerhardsen 16, Arbeiderpartiets talsmann + Stort. 16, Jaklin x 2 17 + Stort., Strøm 17 + Stort., Røyseland 19 + Stort., Bratteli x2 24, Brofoss 24 . Wikborg 29, Olsen 66–67, Josefsen 67, Josefsen 68, saksordføreren Stort. 97, Iversen 98, Sethne x2 (trolig 1939) 102–103, Gustavsen (trolig 1963) 110, Gerhardsen Stort. 110, Gerhardsen Ris skole 115, Hoel x4 trolig 1950 120-121, Gerhardsen x2 121, Brinchmann (brev) 124, Thuland x 2 124–125, Helle 125, Brunvand 138–139, Johansen 164, Henriksen 165, Hansen 168, Moldnes (ind. sitat) 168, Slettemark 171, Helge Krogh 183, Forsberg 183, Schjelderup 183–184, Hallesby x2 184, Schjelderup 184–185, Hallesby 185, Mykle 186 Hallesby x2 184, Hodne 188, Grasmo 211, Brøgger 223, Aspengren 236, Lorck 237, Holt 238, Berg 239, Kleppe 241, Evensmo 245, Sewerin Stort. x2 324, Aarvik 329–330, Tungesvik 330, Frode Nyeng («bok om forbrukeren som kom ut våren 2000», ingen slik i litt.list.) x2 379–380, Nyengs medforfatter… Blindheim x4 380, Presthus januar 1984 429, Balsnes 430, Holemark (Stort) (sannsynl 1984) 431, Presthus (Notat til regj.) 432, Reinertsen 432, Berge 440, Samecki 462, Hofmo x2 476, Hofmo (ind. sitat) 477, Gustavsen (stort.) 479, Statsministeren 480, Hagberg 483, Hernes (kult. kon.f høst 1988) 488–489,		Redaktøren i Moss Arbeiderblad 138, Skolestyrets formann 168, en mann 171, en prest som støttet Køhn 223, en av delegatene 236, Banksjefen i Tønsberg 436, Direktøren i Nordlandsbanken 440, Presseorganisasjonene 530, {8	bladet Fiskeren 1949 55, bladet Aktuell 1951 66, VG 1946/En stortingsmann 98, overvåkingspolitiet i Bergen 125, Avisen Tromsø 168, Orientering 254, Mødrehygienerapporter x4 322–324, Finnmarken 333, Dagbladet sommeren 1998 362–363, en stortingsmelding i mars 1980 415, Stortinget 420, New York Times (hvem oversatt) 466–467, Dagbladet 507, PFU 516, Dagbladet 516, VG 516, VG 517, VG 518, VG 519, Innst. fra Stort justiskom. 523, Arbeiderbladet 531, Ny Tid 532, Norsk Ungdom 1936, {26

		Wikborg (Stort) 493, Rognerud (Stort) 503–504, Seip 511, Storsletten 514, Øy 516, Norvik 520, Høyem (ind. sitat) 521, Øy 524, Apenes (Stort) 529, Olsen (ind. sitat) 532, Ivar Johansen 532, Dir. sit: {85			
Sitatet presenteres i løpende tekst med publikasjon(skanal), uten årstall, uten at publikasjonen finnes i litteraturlisten.	Skouen i Dagbladet 415–416, {1				Hjelm Nilsens arkiv 131–132, Alle kvinners blad 151, En gårdbruker i Stavanger Aftenblad 478, Den første kulturmeldingen 482, {4
Sitatet presenteres i løpende tekst uten publikasjon eller datering og uten at publikasjonen finnes i litteraturlisten.		Lefebvre 23, Olsen 25 (”Årene som fulgte” etter 1962), Grotterød 25, Jacobsen SLK 28, Lid Larsen 38, Carlsen 66, Bratteli 93, Gerhardsen 105, Hjelm Nilsen x3 130-131, Hjelm Nilsen 135, Holmås SLK 148, Fjeld 169, Lange 177, Slettan (ikke direkte sitat, men grunn til å ta med likevel fordi det er ”så godt som” direkte) 186, Hauge 190, Thor Wagle x 2 210, Lier x2 214–215, Lerheim 244, Presthus 246, Hohle 248, Tolaas 250, Haugestad 252, Edvardsen 263, Fosse SLK 265, Rossvær 270, Müller x5 278–280, Mao 286, Gullestad 301, Dyrvik uten sit.tegn 305, Døscher Tobiesen 317, Strand 326, Pihl 330, Furre 333, Frøding i sitt kjente dikt 339, Peter Munch 366–367, Sunde x3 393, Kokkvoll (ind. sitat) 398, Kleppe 422, Skånland (ind. sitat) 442, Hoaas x2 467, Gerhardsen 477, Borgen x2 478, Berggrav 479, Høydal 479, Benedict Andersen (sic!) 488, Lyng 508, Heradstveit 509, Borten 511, Michelet 515, Hønsvald 525, Bjørkvold 551, Sørhaug (ind. sitat) 554, Rossvær (ind. sitat) 555, Dir. sit: {56	Astrid x 2 39, Astrid 40, Erling 41, Erling 42, Kåre x 2 43, Marie 44, Hjalmar fra … (langt semi-sitat) 75–76, Sigrun 292, Oddbjørg 292, En pakistansk flyktning ved navn Fatima 457, Dir. sit: {11	en skogsarbeider 65, en sydame 65–66, En mor i 50-årene (semi-sitat) 74, et gammelt medlem av Arbeiderpartiets lokallag i Odda 83, arbeiderpartimann 97, en av dem som var med 165, en av dem som har levd… 197, Formskaperen av Nokia-designet 378, Kunsthistorikeren (sic!) 378, En avis 496, En gruppe sinte hotellgjester 498, er det	En av Folkebev.s aviser 254, Lillehammer-OL x2 289, Norges kirkelige landslag 325, En reklamebrosjyre 377, Et annet telefonmerke 378, Smith-kommisjonen 444, Lillehammer-OL 488, VG 520, {10

				blitt sagt 508, Tillitsmenn… skal ha ytret at 527, Dir. sit: {12	

Kun sitat uten publikasjon eller navn på opphavsperson i løpende tekst	årets, milepæl, gave 96 [3], "en av lederne…" s. 188, En kjenner av bedehuskulturen 191, Oslo indremisjon 211, ble det rapportert 236, Opprop s. 255, En ung jente (rett nok et eller annet i littlist om at de fleste av historiene er hentet fra…) 265, Noen av de tørrlagte 211, en jente 267, mange av hasjbrukerne 268, en jente 269, Kadervurderingen 285, ble det sagt 288, det er massene (kun de innvidde vet at det er Mao-sitat) 288, lærte seg å melke s. 290, En av de yngre kvinnene 290, En jente i tredje generasjon 296, en av dem 296, "Me som va onga" 297, En kvinne som 298, "kvaliteten av…" 312, hekser x2 315, Sosialdepartementets lovforberedelser x2 324–325, kvinne 327, råd til kvinner 329, jentene 339, en av dem 339, anon 339, anon 342, en av kvinnene 342, en av de… 345, slagord 346, en jente 347, en journalist 356, en ung kvinne (langt sitat, man må være skikkelig kildegransker for å skjønne at det er Kari Joint i Matriark: litt av samme sitat er gjengitt med ok henvisning s. 226) 356–357, anon 357, anon 357, anon 404, {39

b) Separat talloppstilling basert på tabellene ovenfor

	1)	2)	3)	4)	5)	**SUM**
Publikasjonen oppgis i løpende tekst og kan samtidig finnes i litteraturlisten.	14				0	**14**
Den lett gjenfinnbare kilden oppgis i løpende tekst uten å finnes i litteraturlisten.	28	2			8	**38**
Publikasjonen oppgis ikke i løpende tekst, men kan på en entydig måte finnes i litteraturlisten.		37		7	1	**45**
Opphavet til sitatet (person med/uten navn eller publikasjonskanal) oppgis i løpende tekst, og den aktuelle publikasjonen (som bl.a. kan inneholde avissitater) kan med visse anstrengelser finnes i litteraturlisten.		11		3	5	**19**
Publikasjonen oppgis ikke i løpende tekst, men kan muligens finnes i litteraturlisten.		8		10	4	**22**
Publikasjonen oppgis i løpende tekst med dato, men uten å finnes i litteraturlisten	4				6	**10**
Sitatet er hentet fra en tale eller annonse som er nøyaktig datert. *Den relativt lett gjenfinnbare publikasjonen finnes ikke i litteraturlisten.*		6			1	**7**
Sitatet er presentert med årstall *og navn, rolle og/eller publikasjonskanal. Publikasjonen finnes ikke i litteraturlisten.*	9	85		8	26	**128**
Sitatet presenteres i løpende tekst med	1				4	**5**

publikasjon(skanal), uten årstall, uten at publikasjonen finnes i litteraturlisten.						
Sitatet presenteres i løpende tekst uten publikasjon eller datering og uten at publikasjonen finnes i litteraturlisten.		56	11	12	10	**89**
SUM	**56**	**205**	**11**	**40**	**65**	**377**

Kun sitat uten publikasjon eller navn på opphavsperson i løpende tekst	**39**

c) *Hovedkategoriene sortert under samlekategorier med henblikk på leser-gjenfinning:*

I. Publikasjonen finnes i litteraturlisten. Sitatet presenteres slik at leseren uten vanskelighet kan finne ut hvilken publikasjon det er hentet fra	SUM
I. A Publikasjonen oppgis i løpende tekst og kan samtidig finnes i litteraturlisten.	14
I. B Publikasjonen oppgis ikke i løpende tekst, men kan på en entydig måte finnes i litteraturlisten.	45
SUM	**60**
II. Publikasjonen finnes i litteraturlisten. Sitatet presenteres slik at leseren med visse anstrengelser kan finne ut hvilken publikasjon det er hentet fra	
II. A Opphavet til sitatet (person med/uten navn eller publikasjonskanal) oppgis i løpende tekst, og den aktuelle publikasjonen/kilden (som bl.a. inneholder de sitater som er gjengitt) kan med visse anstrengelser finnes i litteraturlisten.	19
SUM	**19**
III. Publikasjonen finnes sannsynligvis i litteraturlisten. Sitatet presenteres slik at leseren vanskelig kan finne ut hvilken publikasjon det er hentet fra	
III. A Publikasjonen oppgis ikke i løpende tekst, men kan sannsynligvis finnes i litteraturlisten.	22
SUM	**22**
IV. Publikasjonen finnes ikke i litteraturlisten. Sitatet presenteres slik at leseren kan identifisere publikasjonen	
IV. A Publikasjonen oppgis i løpende tekst med dato, men uten å finnes i litteraturlisten	10
IV. B Den lett gjenfinnbare publikasjonen oppgis i løpende tekst uten å finnes i litteraturlisten.	38
SUM	**48**
V. Publikasjonen finnes ikke i litteraturlisten. Sitatet presenteres slik at leseren med visse anstrengelser trolig kan identifisere publikasjonen	
V. A Sitatet er hentet fra en tale eller annonse som er nøyaktig datert. *Publikasjonen er relativt lett gjenfinnbar, men finnes ikke i litteraturlisten.*	7
SUM	**7**
VI. Publikasjonen finnes ikke i litteraturlisten. Sitatet presenteres slik at leseren vanskelig kan identifisere publikasjonen	
V. A Sitatet er presentert med årstall *og navn, rolle og/eller publikasjonskanal. Publikasjonen finnes ikke i litteraturlisten.*	128
V. B Sitatet presenteres i løpende tekst med publikasjon(skanal), uten årstall, uten at publikasjonen finnes i litteraturlisten.	5
SUM	**133**
VII. Publikasjonen finnes ikke i litteraturlisten. Sitatet presenteres slik at leseren umulig kan identifisere publikasjonen	
VII. A Sitatet presenteres i løpende tekst uten publikasjon eller datering og uten at publikasjonen finnes i litteraturlisten.	89
VII. B Kun sitat uten publikasjon eller navn på opphavsperson i løpende tekst	39
SUM	**128**
SUM, TOTALT	***416***

Vedlegg 14: Analyseskjemasett I: Eksplisitte sitater i kapitlene «Tvil og tro» og «Marked mot stat – individ mot samfunn» – s. 1–138 i Benum 1998. (Overflod og fremtidsfrykt. 1970 – . Aschehougs Norgeshistorie*, bind 12)*

a) *Analyseprotokoll*

(Kolonnen lengst til venstre viser hovedkategoriene. I de øvrige kolonnene er enkeltsitater sortert etter hvilke opplysninger som gis.[306])

	1) Sitert person og publikasjon er oppgitt i løpende tekst	*2) Kun sitert person er oppgitt i løpende tekst (med fullt navn)*	*3) Kun fornavn er oppgitt i løpende tekst*	*4) Kun anonym person/anonymt medium er oppgitt i løpende tekst*	*5) Kun sitert publikasjon/institusjon er oppgitt i løpende tekst*
Publikasjonen oppgis i løpende tekst og kan samtidig finnes i litteraturlisten.	Edvard Bull d.y. i sin Norgeshistorie fra 1979 [i listen over oversiktsverker] 124, }1				
Den lett gjenfinnbare publikasjonen er direkte eller indirekte oppgitt i løpende tekst, uten å finnes i litteraturlisten.	Lars Saabye Christensen i romanen *Beatles* 14, Brundtland-kommisjonens rapport 121, }2				Stortingsmelding 50 1972 21, stortingsmelding fra regj. Bratteli i april 1971 57–58, Stort.meld. nr 25 1973/74 x 4 59, Bonytt 87, Den første maktutredningen 126, Langtidsprogrammet fra AP 1981 126, }9
Publikasjonen oppgis ikke i løpende tekst, men kan på en entydig måte finnes i litteraturlisten.		Partiets historiker, Francis Sejersted 53, }1			
Opphavet til sitatet (person med/uten navn eller publikasjonskanal) oppgis i løpende tekst, og den aktuelle publikasjonen/kilden (som bl.a. inneholder de sitater					

[306] Enkelttall er sidetall i boka. «x2», «x4» betyr hhv. 2 og 4 sitater på samme side. «}9» er summering av antall sitater i én tabellcelle.

som er gjengitt) kan med visse anstrengelser finnes i litteraturlisten.					
Publikasjonen oppgis ikke i løpende tekst, men kan sannsynligvis finnes i litteraturlisten.					
Publikasjonen oppgis i løpende tekst med dato, men uten å finnes i litteraturlisten		Ward W. Duun i intern Phillips-rapport nyttårsaften 1969 56, Jens Evensen repr.sk. i Oslo AP des. 1977 [anses som nesten likeverdig med dato] 70, }2			Bergens Tidende etter folkeavstemningen 24.-25.9.72 s 12, }1
Sitatet er hentet fra en tale eller annonse som er nøyaktig datert. *Den relativt lett gjenfinnbare publikasjonen finnes ikke i litteraturlisten.*					
Sitatet er presentert med årstall *og navn, rolle og/eller publikasjonskanal. Publikasjonen finnes ikke i litteraturlisten.*	VGs Pedro 1974 27, Odd Børretzen LP 29, Lossius-utvalget i 1985 110, }3	Bratteli på fredsmøte om EF i Telavåg 24, filosofen Sigmund Kvaløy 1970 x2 28, Erling Norvik i 1975 44, Skånland høsten 1977 [ikke sitattegn, men så direkte at sitatet ikke kan kalles indirekte!] 46, Lied i Odelstinget [rett nok usikkert om det er 1973 eller -74] Stort. 49, Weiergang Ellefsen Oslo bystyre 1967 51, statsminister Odvar Nordli i 1978, Langslet i nytt Høyre-utvalg 89, Langslet [sannsynligvis i det samme utvalgets uttalelse] 90, Hallvard Flatland i 1988 91, Kreditkassens strategiske plan for 1984–87 100, Berntsen i januar 1994 123, Førde på Aps landsmøte i 1987 124, Førde [sannsynligvis ved samme anledning, men det går ikke klart fram] 134, }14		[EF]motstanderne hevdet 23, TV2-sjefen i 1994 [ikke sitattegn, men så direkte at sitatet ikke kan kalles indirekte!] 91, direktøren i Salten Kraftsamband 1996 132, }3	Göteborgsposten etter avstemningen [1972. *Kan* være lederartikkel] 12, Folkebevegelsens første plattform [all grunn til å anta at året er 1970] 17, Folkebevegelse-sitat [trolig fra den samme "plattformen"] 17, Folkebevegelsen [her vises ikke til noe dokument e.l.] 23, I avtalen het det [forhandlingsavtalen av januar 1972] 23, *Aktuell* i 1973 x2 36, Sosialistisk Venstreparti [trolig i 1975] 40, ditto 41, en stortingsmelding fra 1974 43, Stortinget 1975 66, TV2-konsesjonen 91, en stortingsmelding fra 1981, }11
Sitatet presenteres i løpende tekst med publikasjon(skanal), uten årstall, uten at publikasjonen finnes i litteraturlisten.					
Sitatet presenteres i løpende tekst uten publikasjon eller datering og uten at publikasjonen finnes i litteraturlisten.		Valgforskeren Henry Valen i ettertid 12, skrev historikeren Edvard Bull [*kan* kanskje finnes i en publikasjon i listen over oversiktsverker: EBs bind i Cappelens			AKMED 18, nordisk klausul i GATT 78, Da NRK fikk sin tredje radiokanal 91, }3

		norgeshistorie], Sigmund Borgan 30, Haga i ettertid 66, Grotius [?] «uskyldig gjennomfart» [jf. Også s. 74, 2. sp.] 71, }5			

Kun sitat uten publikasjon eller navn på opphavsperson i løpende tekst	Nå kom en tanke om at... [*kan* være fra den første kulturmeldingen] 47, som han [Aanderaa] er blitt kalt 47, «verdens første internasjonale kraftbørs» 132, }3
Sitater hvor det tas forbehold om autentisiteten	«... skifte ham ut. «Jeg tror det blir lettere å finne en ny statsråd enn en ny styreformann i Statoil,» skal Hauge ha svart.» 59, «sakskart. «Hvor i helvete er Spitsbergen?» skal utenriksminister Henry Kissinger ha spurt så sent som i 1974» 81, }2

I tillegg nevnes noen publikasjoner i løpende tekst, slik: «Det er vanlig å knytte venstrepopulismens oppkomst til antropologen Ottar Brox' bok *Hva skjer i Nord-Norge?* (1966)» s 28 , «I 1967 kom et nummer av det nye tidsskriftet *Kontrast* med tittelen «Det usynlige Norge».», «Program for modernisering av statlig forvaltning» i 1986 s. 133. «Den nye staten. ...» s. 133,

b) Separat talloppstilling basert på tabellene ovenfor

	1)	2)	3)	4)	5)	**SUM**
Publikasjonen oppgis i løpende tekst og kan samtidig finnes i litteraturlisten.	1					**1**
Den lett gjenfinnbare publikasjonen er direkte eller indirekte oppgitt i løpende tekst, uten å finnes i litteraturlisten.	2				9	**11**
Publikasjonen oppgis ikke i løpende tekst, men kan på en entydig måte finnes i litteraturlisten.		1				**1**
Opphavet til sitatet (person med/uten navn eller publikasjonskanal) oppgis i løpende tekst, og den aktuelle publikasjonen/kilden (som bl.a. inneholder de sitater som er gjengitt) kan med visse anstrengelser finnes i litteraturlisten.						
Publikasjonen oppgis ikke i løpende tekst, men kan sannsynligvis finnes i litteraturlisten.						
Publikasjonen oppgis i løpende tekst med dato, men uten å finnes i litteraturlisten		2			1	**3**
Sitatet er hentet fra en tale eller annonse som er nøyaktig datert. *Den relativt lett gjenfinnbare publikasjonen finnes ikke i litteraturlisten.*		0			0	**0**

Sitatet er presentert med årstall *og navn, rolle og/eller publikasjonskanal. Publikasjonen finnes ikke i litteraturlisten.*	3	14		3	11	**31**
Sitatet presenteres i løpende tekst med publikasjon(skanal), uten årstall, uten at publikasjonen finnes i litteraturlisten.						
Sitatet presenteres i løpende tekst uten publikasjon eller datering og uten at publikasjonen finnes i litteraturlisten.		5			3	**8**
SUM	**6**	**22**	**0**	**3**	**24**	**55**

Kun sitat uten publikasjon eller navn på opphavsperson i løpende tekst	**3**
Sitater hvor det tas forbehold om autentisiteten	**2**

c) *Hovedkategoriene sortert under samlekategorier med henblikk på leser-gjenfinning:*

I. Publikasjonen finnes i litteraturlisten. Sitatet presenteres slik at leseren uten vanskelighet kan finne ut hvilken publikasjon det er hentet fra	
I. A Publikasjonen oppgis i løpende tekst og kan samtidig finnes i litteraturlisten.	1
I. B Publikasjonen oppgis ikke i løpende tekst, men kan på en entydig måte finnes i litteraturlisten.	1
SUM	**2**
II. Publikasjonen finnes i litteraturlisten. Sitatet presenteres slik at leseren med visse anstrengelser kan finne ut hvilken publikasjon det er hentet fra	
II. A Opphavet til sitatet (person med/uten navn eller publikasjonskanal) oppgis i løpende tekst, og den aktuelle publikasjonen/kilden (som bl.a. inneholder de sitater som er gjengitt) kan med visse anstrengelser finnes i litteraturlisten.	0
SUM	**0**
III. Publikasjonen finnes sannsynligvis i litteraturlisten. Sitatet presenteres slik at leseren vanskelig kan finne ut hvilken publikasjon det er hentet fra	
III. A Publikasjonen oppgis ikke i løpende tekst, men kan sannsynligvis finnes i litteraturlisten.	0
SUM	**0**
IV. Publikasjonen finnes ikke i litteraturlisten. Sitatet presenteres slik at leseren kan identifisere publikasjonen	
IV. A Publikasjonen oppgis i løpende tekst med dato, men uten å finnes i litteraturlisten	3
IV. B Den lett gjenfinnbare publikasjonen oppgis i løpende tekst uten å finnes i litteraturlisten.	11
SUM	**14**
V. Publikasjonen finnes ikke i litteraturlisten. Sitatet presenteres slik at leseren med visse anstrengelser kan identifisere publikasjonen	
V. B Sitatet er hentet fra en tale eller annonse som er nøyaktig datert. *Den relativt lett gjenfinnbare publikasjonen finnes ikke i litteraturlisten.*	0
SUM	**0**
VI. Publikasjonen finnes ikke i litteraturlisten. Sitatet presenteres slik at leseren vanskelig kan identifisere publikasjonen	
V. A Sitatet er presentert med årstall *og navn, rolle og/eller publikasjonskanal. Publikasjonen finnes ikke i litteraturlisten.*	31
VI. B Sitatet presenteres i løpende tekst med publikasjon(skanal), uten årstall, uten at publikasjonen finnes i litteraturlisten.	0
SUM	**31**
VII. Publikasjonen finnes ikke i litteraturlisten. Sitatet presenteres slik at leseren umulig kan identifisere publikasjonen	
VII. A Sitatet presenteres i løpende tekst uten publikasjon eller datering og uten at publikasjonen finnes i litteraturlisten.	8
VII. B Kun sitat uten publikasjon eller navn på opphavsperson i løpende tekst	3
VII. C (ny:) Sitater hvor det tas forbehold om autentisiteten	2
SUM	**13**
SUM, TOTALT	**60**

Vedlegg 15: Analyseskjemasett J: Eksplisitte sitater i kapitlene «Karl Evang som biografisk emne» og «Del I. Karl Evangs læreår». – s. 13–49 i Nordby 1989. *(Karl Evang. En biografi)*

a) *Analyseprotokoll*

(Kolonnen lengst til venstre viser hovedkategoriene. I de øvrige kolonnene er enkeltsitater sortert etter hvilke opplysninger som gis.[307])

	1) Sitert person og publikasjon er oppgitt i løpende tekst	*2) Kun sitert person er oppgitt i løpende tekst (med fullt navn)*	*3) Kun fornavn er oppgitt i løpende tekst*	*4) Kun anonym person/anonymt medium er oppgitt i løpende tekst*	*5) Kun sitert publikasjon /institusjon er oppgitt i løpende tekst*
Publikasjonen oppgis i løpende tekst og kan samtidig finnes i litteraturlisten.	Note 48 35, i romanen 35, Vi andre la 35, }2				
Den lett gjenfinnbare publikasjonen er direkte eller indirekte oppgitt i løpende tekst, uten å finnes i litteraturlisten.					
Publikasjonen oppgis ikke i løpende tekst, men kan på en entydig måte finnes i litteraturlisten.	At publikasjonen ikke er "oppgitt", skal her bety at den ikke er nøyaktig oppgitt: Note 5 22, Note 17 26, I forholdet 27, Alt liv 27, altruistisk 27, fiendtlige kræfter 27, legemlig form m.m. 27,Det eneste 28, al krig 28, Note 69 39, Note 70 39, Note 71 40, Dette 'jeg' 40, I en artikkel 41, Note 76 42, Note 84 45, 85 45, 88 45, Note 90 45, Når en situasjon 45, Note 92 48, Note 93 48, en dybtgående 48, Note 94 49 }23	Sverre Steen 15, Note2 19, Note 4 22, Note 6 22, betydning 26, Note 25 30, Note 26 30, Note 28 30, Note 29 30, Note 33 32, Note 34 32, Note 35 32, Note 36 32, Noen brente 32, Note 38 33, Note 41 33, Note 42 33, Lån ydet 34, Note 44 34, Note 54 36, Note 62 38, Note 64 39, svart magi 39, Note 75 41, Note 78 42, Note 89 45, nødvendig for kapitalismen 47, Når dr. Scharfenberg 48, }28		Note 1 19, Note 8 23, }2	
Kilden, som ikke er offentlig tilgjengelig, oppgis ikke i løpende tekst, men kan på en entydig måte finnes i litteraturlisten.		om far hadde levet 23, det stakkars 23, fremtiden, det er oss 25, }3		Mange føyde raskt til 19, }1	familiekrøniken 21, ondskap i verden 22, }2

[307] «}9» er summering av antall sitater i én tabellcelle.

Opphavet til sitatet (person med/uten navn eller publikasjonskanal) oppgis i løpende tekst, og den aktuelle publikasjonen/kilden (som bl.a. inneholder de sitater som er gjengitt) kan med visse anstrengelser finnes i litteraturlisten.	Vorlesungen 41, }1	Straks hun er ferdig 21, Det er ingen 28, }2			
Publikasjonen oppgis ikke i løpende tekst, men kan sannsynligvis finnes i litteraturlisten.	Clarté 43, }1				
Publikasjonen oppgis i løpende tekst med dato, men uten å finnes i litteraturlisten					
Sitatet er hentet fra en tale eller annonse som er nøyaktig datert. *Den relativt lett gjenfinnbare publikasjonen finnes ikke i litteraturlisten.*					
Sitatet er presentert med årstall *og navn, rolle og/eller publikasjonskanal. Publikasjonen finnes ikke i litteraturlisten.*					
Sitatet presenteres i løpende tekst med publikasjon(skanal), uten årstall, uten at publikasjonen finnes i litteraturlisten.					
Sitatet presenteres i løpende tekst uten publikasjon eller datering og uten at publikasjonen finnes i litteraturlisten.					

b) Separat talloppstilling basert på tabellen ovenfor

	1)	2)	3)	4)	5)	**SUM**
Publikasjonen oppgis i løpende tekst og kan samtidig finnes i litteraturlisten.	2					**2**
Den lett gjenfinnbare publikasjonen er direkte eller indirekte oppgitt i løpende tekst, uten å finnes i litteraturlisten.						**0**
Publikasjonen oppgis ikke i løpende tekst, men kan på en entydig måte finnes i litteraturlisten.	23	28		2		**51**
Kilden, som ikke er offentlig		3		1	2	**6**

tilgjengelig, oppgis ikke i løpende tekst, men kan på en entydig måte finnes i litteraturlisten.						
Opphavet til sitatet (person med/uten navn eller publikasjonskanal) oppgis i løpende tekst, og den aktuelle publikasjonen/kilden (som bl.a. inneholder de sitater som er gjengitt) kan med visse anstrengelser finnes i litteraturlisten.	1	2				**3**
Publikasjonen oppgis ikke i løpende tekst, men kan sannsynligvis finnes i litteraturlisten.	1					**1**
Publikasjonen oppgis i løpende tekst med dato, men uten å finnes i litteraturlisten						
Sitatet er hentet fra en tale eller annonse som er nøyaktig datert. *Den relativt lett gjenfinnbare publikasjonen finnes ikke i litteraturlisten.*						
Sitatet er presentert med årstall *og navn, rolle og/eller publikasjonskanal. Publikasjonen finnes ikke i litteraturlisten.*						
Sitatet presenteres i løpende tekst med publikasjon(skanal), uten årstall, uten at publikasjonen finnes i litteraturlisten.						
Sitatet presenteres i løpende tekst uten publikasjon eller datering og uten at publikasjonen finnes i litteraturlisten.						
SUM	**27**	**33**	**0**	**1**	**2**	**63**

c) *Hovedkategoriene sortert under samlekategorier med henblikk på leser-gjenfinning:*

I. Publikasjonen finnes i litteraturlisten. Sitatet presenteres slik at leseren uten vanskelighet kan finne ut hvilken publikasjon det er hentet fra	
I. A Publikasjonen oppgis i løpende tekst og kan samtidig finnes i litteraturlisten.	2
I. B Publikasjonen oppgis ikke i løpende tekst, men kan på en entydig måte finnes i litteraturlisten.	51
I. C Kilden, som ikke er offentlig tilgjengelig, oppgis ikke i løpende tekst, men kan på en entydig måte finnes i litteraturlisten.	6
SUM	**61**
II. Publikasjonen finnes i litteraturlisten. Sitatet presenteres slik at leseren med visse anstrengelser kan finne ut hvilken publikasjon det er hentet fra	
II. A Opphavet til sitatet (person med/uten navn eller publikasjonskanal) oppgis i løpende tekst, og den aktuelle publikasjonen/kilden (som bl.a. inneholder de sitater som er gjengitt) kan med visse anstrengelser finnes i litteraturlisten.	3
SUM	**3**
III. Publikasjonen finnes sannsynligvis i litteraturlisten. Sitatet presenteres slik at leseren vanskelig kan finne ut hvilken publikasjon det er hentet fra	
III. A Publikasjonen oppgis ikke i løpende tekst, men kan sannsynligvis finnes i litteraturlisten.	1
SUM	**1**
IV. Publikasjonen finnes ikke i litteraturlisten. Sitatet presenteres slik at leseren kan identifisere publikasjonen	
IV. A Publikasjonen oppgis i løpende tekst med dato, men uten å finnes i litteraturlisten	0
IV. B Den lett gjenfinnbare publikasjonen oppgis i løpende tekst uten å finnes i litteraturlisten.	0
SUM	**0**
V. Publikasjonen finnes ikke i litteraturlisten. Sitatet presenteres slik at leseren med visse anstrengelser kan identifisere publikasjonen	
V. B Sitatet er hentet fra en tale eller annonse som er nøyaktig datert*. Den relativt lett gjenfinnbare publikasjonen finnes ikke i litteraturlisten.*	0
SUM	**0**
VI. Publikasjonen finnes ikke i litteraturlisten. Sitatet presenteres slik at leseren vanskelig kan identifisere publikasjonen	
V. A Sitatet er presentert med årstall *og navn, rolle og/eller publikasjonskanal. Publikasjonen finnes ikke i litteraturlisten.*	0
V. B Sitatet presenteres i løpende tekst med publikasjon(skanal), uten årstall, uten at publikasjonen finnes i litteraturlisten.	0
SUM	**0**
VII. Publikasjonen finnes ikke i litteraturlisten. Sitatet presenteres slik at leseren umulig kan identifisere publikasjonen	
VII. A Sitatet presenteres i løpende tekst uten publikasjon eller datering og uten at publikasjonen finnes i litteraturlisten.	0
VII. B Kun sitat uten publikasjon eller navn på opphavsperson i løpende tekst	0
SUM	**0**
SUM, TOTALT	**63**

Vedlegg 16: Analyseskjemasett K: Eksplisitte sitater i kapitlene «Uskyldig?» og (hoveddelen av) «En mann går av toget» – s. 9–50 i Dahl 1991. (Vidkun Quisling. En fører blir til)

a) *Analyseprotokoll*

(Kolonnen lengst til venstre viser hovedkategoriene. I de øvrige kolonnene er enkeltsitater sortert etter hvilke opplysninger som gis.[308])

	1) Sitert person og publikasjon er oppgitt i løpende tekst	*2) Kun sitert person er oppgitt i løpende tekst (med fullt navn)*	*3) Kun fornavn er oppgitt i løpende tekst*	*4) Kun anonym person/anonymt medium er oppgitt i løpende tekst*	*5) Kun sitert publikasjon /institusjon er oppgitt i løpende tekst*
Publikasjonen oppgis i løpende tekst og kan samtidig finnes i litteraturlisten.	Universismen x5 27–29, Universismen 30, Universismen 32, Untergang 32 x2, gotikken 33, staten er integralet 33, Den oppgave 33, På ingen måte 35, almanakk 38, Socialismen 43, Man tænker 44, Fyresdals kirkebygd 45, En stilebok x2 47, Eliassens lærebok 49, }20				
Publikasjonen oppgis ikke i løpende tekst, men kan på en entydig måte finnes i litteraturlisten.	Motto 17, Om at bebodde 29, Om at bebodde x 2 31, En tysk professor 32, fremtidens med rasen 32, Om at bebodde x 2 34, div. kunstnernavn x2 38, }10	vel universal 20, raatten politikk 20, Norsk Aktion x5 21, Langfeldt x2 34, Heuch 41, Engler-aanderne 41, Den kristelige lære 41, der må avhugges 48, }13		Norges fremste satalog 42, }1	
Kilden, som ikke er offentlig tilgjengelig, oppgis ikke i løpende tekst, men kan på en entydig måte finnes i litteraturlisten.		Kultur 49, Jesus-skikkelse 50, }2			
Kilden, som ikke er offentlig tilgjengelig, oppgis i løpende tekst, og kan på en entydig måte finnes i litteraturlisten.	Den lille julaften 36, }1				
Opphavet til sitatet (person med/uten navn eller	Dypere mening 13, Messianisme x3 34,	Jeg er uskyldigx2 13, jeg så på en offisers		Nei, ska dessa pene	

[308] «}9» er summering av antall sitater i én tabellcelle.

publikasjonskanal) oppgis i løpende tekst, og den aktuelle publikasjonen/kilden (som bl.a. inneholder de sitater som er gjengitt) kan med visse anstrengelser finnes i litteraturlisten.	}4	gjerning 26, indre mission 40, uforglemmelige 5te 40, der var noget stort 40, psykisk forskning x2 42, Refero relata 42, Den nyere tids religiøse 46, }10		24, }1	
Den lett gjenfinnbare publikasjonen er direkte eller indirekte oppgitt i løpende tekst, uten å finnes i litteraturlisten.	Motto s. 11, Spengler omriss 32, Omkring Napoleon 50, }4				
Publikasjonen oppgis ikke i løpende tekst, men kan sannsynligvis finnes i litteraturlisten.					
Publikasjonen oppgis i løpende tekst med dato, men uten å finnes i litteraturlisten					
Sitatet er hentet fra en tale eller annonse som er nøyaktig datert*. Den relativt lett gjenfinnbare publikasjonen finnes ikke i litteraturlisten.*					
Sitatet er presentert med årstall *og navn, rolle og/eller publikasjonskanal. Publikasjonen finnes ikke i litteraturlisten.*					
Sitatet presenteres i løpende tekst med publikasjon(skanal), uten årstall, uten at publikasjonen finnes i litteraturlisten.					
Sitatet presenteres i løpende tekst uten publikasjon eller datering og uten at publikasjonen finnes i litteraturlisten.					

b) Separat talloppstilling basert på tabellen ovenfor

	1)	*2)*	*3)*	*4)*	*5)*	***SUM***
Publikasjonen oppgis i løpende tekst og kan samtidig finnes i litteraturlisten.	20					**20**
Publikasjonen oppgis ikke i løpende tekst, men kan på en entydig måte finnes i litteraturlisten.	10	13		1		**24**
Kilden, som ikke er offentlig tilgjengelig, oppgis ikke i løpende tekst, men kan på en entydig måte finnes i litteraturlisten.		2				**2**
Kilden, som ikke er offentlig tilgjengelig, oppgis i løpende tekst, og kan på en entydig måte finnes i litteraturlisten.	1					**1**
Opphavet til sitatet (person med/uten navn eller publikasjonskanal) oppgis i løpende tekst, og den aktuelle publikasjonen/kilden (som bl.a. inneholder de sitater som er gjengitt) kan med visse anstrengelser finnes i litteraturlisten.	4	10		1		**15**
Den lett gjenfinnbare publikasjonen er direkte eller indirekte oppgitt i løpende tekst, uten å finnes i litteraturlisten.	4					**4**
Publikasjonen oppgis ikke i løpende tekst, men kan sannsynligvis finnes i litteraturlisten.						
Publikasjonen oppgis i løpende tekst med dato, men uten å finnes i litteraturlisten						
Sitatet er hentet fra en tale eller annonse som er nøyaktig datert. *Den relativt lett gjenfinnbare publikasjonen finnes ikke i litteraturlisten.*						
Sitatet er presentert med årstall *og navn, rolle og/eller publikasjonskanal. Publikasjonen finnes ikke i litteraturlisten.*						
Sitatet presenteres i løpende tekst med publikasjon(skanal), uten årstall, uten at publikasjonen finnes i litteraturlisten.						
Sitatet presenteres i løpende tekst uten publikasjon eller datering og uten at publikasjonen finnes i litteraturlisten.						
SUM	**39**	**25**	**0**	**2**	**0**	**66**

c) *Hovedkategoriene sortert under samlekategorier med henblikk på leser-gjenfinning:*

I. Publikasjonen finnes i litteraturlisten. Sitatet presenteres slik at leseren uten vanskelighet kan finne ut hvilken publikasjon det er hentet fra	
I. A Publikasjonen oppgis i løpende tekst og kan samtidig finnes i litteraturlisten.	20
I. B Publikasjonen oppgis ikke i løpende tekst, men kan på en entydig måte finnes i litteraturlisten.	24
I. C Kilden, som ikke er offentlig tilgjengelig, oppgis ikke i løpende tekst, men kan på en entydig måte finnes i litteraturlisten.	2
I. D Kilden, som ikke er offentlig tilgjengelig, oppgis i løpende tekst, og kan på en entydig måte finnes i litteraturlisten.	1
SUM	**47**
II. Publikasjonen finnes i litteraturlisten. Sitatet presenteres slik at leseren med visse anstrengelser kan finne ut hvilken publikasjon det er hentet fra	
II. A Opphavet til sitatet (person med/uten navn eller publikasjonskanal) oppgis i løpende tekst, og den aktuelle publikasjonen/kilden (som bl.a. inneholder de sitater som er gjengitt) kan med visse anstrengelser finnes i litteraturlisten.	15
SUM	**15**
III. Publikasjonen finnes sannsynligvis i litteraturlisten. Sitatet presenteres slik at leseren vanskelig kan finne ut hvilken publikasjon det er hentet fra	
III. A Publikasjonen oppgis ikke i løpende tekst, men kan sannsynligvis finnes i litteraturlisten.	0
SUM	
IV. Publikasjonen finnes ikke i litteraturlisten. Sitatet presenteres slik at leseren kan identifisere publikasjonen	
IV. A Publikasjonen oppgis i løpende tekst med dato, men uten å finnes i litteraturlisten	0
IV. B Den lett gjenfinnbare publikasjonen oppgis i løpende tekst uten å finnes i litteraturlisten.	4
SUM	**4**
V. Publikasjonen finnes ikke i litteraturlisten. Sitatet presenteres slik at leseren med visse anstrengelser kan identifisere publikasjonen	
V. B Sitatet er hentet fra en tale eller annonse som er nøyaktig datert. *Den relativt lett gjenfinnbare publikasjonen finnes ikke i litteraturlisten.*	0
SUM	**0**
VI. Publikasjonen finnes ikke i litteraturlisten. Sitatet presenteres slik at leseren vanskelig kan identifisere publikasjonen	
V. A Sitatet er presentert med årstall *og navn, rolle og/eller publikasjonskanal. Publikasjonen finnes ikke i litteraturlisten.*	0
V. B Sitatet presenteres i løpende tekst med publikasjon(skanal), uten årstall, uten at publikasjonen finnes i litteraturlisten.	0
SUM	**0**
VII. Publikasjonen finnes ikke i litteraturlisten. Sitatet presenteres slik at leseren umulig kan identifisere publikasjonen	
VII. A Sitatet presenteres i løpende tekst uten publikasjon eller datering og uten at publikasjonen finnes i litteraturlisten.	0
VII. B Kun sitat uten publikasjon eller navn på opphavsperson i løpende tekst	0
SUM	**0**
SUM, TOTALT	***66***